

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 9 – Sayı 2, Güz 2021 | Volume 9 – Issue 2, Autumn 2021

Dizin Bilgileri / Indexation

Index Copernicus – ICI Journal Master List
(<https://journals.indexcopernicus.com>)

TR Dizin – Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı | TR Index – Social Sciences and Humanities Database
(<http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin>)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini | Social Sciences Citation Index
(<http://atif.sobiad.com>)

Google Akademik | Google Scholar
(<https://scholar.google.com.tr>)

İletişim Bilgileri | Contact Information

Genel Ağ | Web: <http://dergipark.gov.tr/gumusmaviatlas>

E-posta | E-mail: gu.maviatlas@gmail.com

Telefon Numarası | Phone Number: +90 456 233 1000 (6277)

Belgegeçer | Fax: +90 456 233 1119

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Gümüşhane-Türkiye

Yayın Tarihi | Publication Date

29 Ekim 2021 | 29 October 2021

e-ISSN

2148-5232

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 9 – Sayı 2, Güz 2021 | Volume 9 – Issue 2, Autumn 2021

GŞÜ Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi ve Yayın Kurulu Başkanı | Owner on the behalf of Fac. of Letters at GŞÜ & Head of the Editorial Board

Prof. Dr. Bayram NAZIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Baş Editör | Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör | Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi İlter Kutlu HATİPOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Dr. Öğr. Üyesi Zehra YAZBAHAR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Fatih İŞİK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Arş. Gör. Ayşenur KÖR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Arş. Gör. Ahmet URUK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 9 – Sayı 2, Güz 2021 | Volume 9 – Issue 2, Autumn 2021

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [1]

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazig-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazig-Turkey
&

Prof. Dr. Kemal ÇELİK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat-Turkey
&

Prof. Dr. Önder DUMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. M. Ülkü ELİUZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Mine KEHA

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU

Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Technical University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Yunus ÖZGER

Bozok Üniversitesi, Yozgat-Türkiye | Bozok University, Yozgat-Turkey
&

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [2]

Prof. Dr. M. Temel ÖZTÜRK

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey

&

Prof. Dr. Şaban SAĞLIK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey

&

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Prof. Dr. Haşim ŞAHİN

Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye | Sakarya University, Sakarya-Turkey

&

Prof. Dr. Kamran TALATTOF

Arizona Üniversitesi, Arizona ABD | Arizona University, Arizona-ABD

&

Prof. Dr. Ufuk TAVKUL

Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Turkey

&

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey

&

Prof. Dr. Ali UTKU

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey

&

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey

&

Prof. Dr. Müge YILMAZ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, İstanbul-Turkey

&

Prof. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER

İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkey

&

Prof. Dr. Mehmet TOPAL

Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskişehir-Turkey

&

Doç. Dr. S. Atakan ALTINÖRS

Galatasaray Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Galatasaray University, Istanbul-Turkey

&

Doç. Dr. Serdar BULUT

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya-Türkiye | Alanya Alaaddin Keykubat University, Antalya-Turkey

&

Doç. Dr. Tetiana GRYGORIEVA

Kiev-Mohyla Akademisi Ulusal Üniversitesi, Kiev-Ukrayna | National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv-Ukraine

&

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [3]

Doç. Dr. Gül KOÇSOY

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey

&

Doç. Dr. Kemal SAYLAN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ

Selçuk Üniversitesi, Konya-Türkiye | Selçuk University, Konya-Turkey

&

Doç. Dr. Taalay ŞARŞEMBIYEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Manas-Kırgızistan | Kyrgyz-Turkish Manas University, Manas-Kyrgyzstan

&

Doç. Dr. Orhan BİNGÖL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Sefa ERBAŞ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Adilhan ADILOĞLU

Akdeniz Üniversitesi, Antalya -Türkiye | Akdeniz University, Antalya -Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN

Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Medeniyet University, İstanbul-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi İlhan GÖK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih GÖKÇEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN

Giresun Üniversitesi, Giresun -Türkiye | Giresun University, Giresun -Turkey

&

Dr. Michal WASIUCIONEK

Nicolae Lorga Tarih Enstitüsü, Bükreş-Romanya | Nicolae Lorga Institute of History, Bucharest-Romania

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 9 – Sayı 2, Güz 2021 | Volume 9 – Issue 2, Autumn 2021

Hakem Kurulu | Board of Referees [1]

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

(Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey)

&

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA

(İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkey)

&

Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER

(Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye | Sakarya University, Sakarya-Turkey)

&

Doç. Dr. Orhan BİNGÖL

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Doç. Dr. Yakup KAHRAMAN

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Doç. Dr. Recep ÇELİK

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Doç. Dr. Refik TURAN

(Aksaray Üniversitesi, Aksaray-Türkiye | Aksaray University, Aksaray-Turkey)

&

Doç. Dr. Kemal SAYLAN

(Ordu Üniversitesi, Ordu-Türkiye | Ordu University, Ordu-Turkey)

&

Doç. Dr. Mesut KARAKULAK

(Ordu Üniversitesi, Ordu-Türkiye | Ordu University, Ordu-Turkey)

&

Doç. Dr. Pınar PINARCIK

(Düzce Üniversitesi, Düzce-Türkiye | Duzce University, Duzce-Turkey)

&

Doç. Dr. Meral KUZGUN

(Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis-Türkiye | Kilis 7 Aralik University, Kilis-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÜSTÜNER

(İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi İlhan GÖK

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Banu YILMAZ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Hakem Kurulu | Board of Referees [2]

Dr. Öğ. Üyesi Selim ERASLAN

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğ. Üyesi Mehmet ÜZÜLMEZ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba AKKOYUN KOÇ

(Bayburt Üniversitesi, Bayburt-Türkiye | Bayburt University, Bayburt-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi İsa IŞIK

(Muş Alparslan Üniversitesi, Muş-Türkiye | Mus Alparslan University, Mus-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin GÜRSOY

(Trakya Üniversitesi, Edirne-Türkiye | Trakya University, Edirne-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN

(Amasya Üniversitesi, Amasya-Türkiye | Amasya University, Amasya-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Sait YILDIRIM

(İğdir Üniversitesi, İğdir-Türkiye | Iğdir University, Iğdir-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Harun Reşit BAĞCI

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet VURGUN

(Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, Istanbul-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Şevki DANACIOĞLU

(İzmir Bakırçay Üniversitesi, İzmir-Türkiye | İzmir Bakırçay University, İzmir-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi İnci DEMİRAĞ TURAN

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir YASAK

(Uşak Üniversitesi, Uşak-Türkiye | Usak University, Usak-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Kuttusi ZORLU

(Ardahan Üniversitesi, Ardahan-Türkiye | Ardahan University, Ardahan-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz POLATEL

(Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli-Türkiye | Kocaeli University, Kocaeli-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ALGUR

(Giresun Üniversitesi, Giresun-Türkiye | Giresun University, Giresun-Turkey)

&

Öğr. Gör. Dr. Hanife ERDOĞAN

(Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu-Türkiye | Kastamonu University, Kastamonu-Turkey)

&

Dr. Demet CANSIZ

(Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Milli Savunma University, Istanbul-Turkey)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

- [1]. Ruken KARADUMAN. **Süheyl ü Nevbahâr'ın Kurgu Dünyası: Yapısal Unsurlar Yönüyle Bir İnceleme | Suheyl ü Nevbahar's World of Fiction: Analysis of Structural Elements**, *Mavi Atlas* 9(2)/2021: 1-22.
- [2]. Güneş SÜTCÜ. **Aleksandr Kuprin'in Öykülerinde Hayvan İmgeleri | Animal Images in Alexander Kuprin's Stories**, *Mavi Atlas* 9(2)/2021: 23-33.
- [3]. Zafer SEVER. **19. Asır Rus Matbuatında Türkler ve Türk Dünyası: Severniy Arhiv Örneği | Turks and the Turkic World in 19th Century Russian Press: The Case of Severniy Arhiv**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 34-46.
- [4]. Fatih KAYA - Emine KARTIN. **DKAB Ders Kitaplarında Sözlü ve Yazılı Edebî Türlerin Kullanım Durumu | The Usage Situation of Oral and Written Literary Works in Religious Culture and Ethics Knowledge Textbooks**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 47-60.
- [5]. Fatih OCAK - Muhammet BAHADIR – Faruk AYLAR. **Bakacak Deresi Havzası'nın (Samsun) Coğrafi Analizi ve Taşkın Duyarlılığı | Geographical Analysis and Flood Susceptibility of Bakacak River (Samsun)**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 61-81.
- [6]. Mehmet Yunus AKTÜRK. **Eski Yunan'da Dinî Merkezlerin Finansal Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme (Delos, Delphoi ve Parthenon Örneği) | An Evaluation of the Financial Aspects of Religious Centers in Ancient Greece (The Case of Delos, Delphi, and the Parthenon)**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 82-91.
- [7]. Şerif Can HATİPOĞLU. **Ordu İlinin Doğaya Dayalı Turizm Olanaklarının “Doğa Temelli Turizm İçin Doğal Kaynakların Ölçümü Modeli” ile Değerlendirilmesi | Evaluation of the Nature-Based Tourism Opportunities of Ordu Province with the “Assessment of Natural Resources for Nature-Based Tourism”**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 92-107.
- [8]. Özgür YILMAZ – Furkan SARAÇ. **İmereti Kralı II. Solomon'un Bağımsızlık Mücadelesi ve Osmanlı Sürgününe Dair Bazı Yeni Bilgi ve Belgeler | Some New Information and Documents on Struggle for Independence and the Ottoman Exile of King Solomon II of İmereti**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 108-132.
- [9]. Mehmet ÜZÜLMEZ. **Ahmetli (Manisa) İlçesinde Arazi Örtüsünün/Kullanımının Zamansal Değişimi (1995-2015) | The Temporal Change of Land Cover/Use in Ahmetli (Manisa) District (1995-2015)**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 133-147.
- [10]. Erdem YAVUZ. **Resmi İstatistiklere Göre Gümüşhane'de Milli Eğitim Hareketleri (1923-1960) | National Education Movements in Gümüşhane According to Official Statistics (1923-1960)**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 148 – 156.
- [11]. Hakkı YAPICI. **Tarih Öğretmeni Adaylarının Sözlü İletişim Becerileri Üzerine Bir Araştırma | A Research on Verbal Communication Skills of History Teacher Candidates**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 157-166.

[12]. Osman TAŞKIN. **Ekonomik ve Tipolojik Bir Tahlil: Kilis'te Gayrimüslimler (1846-1849) | An Economic and Typological Analysis: Non-Muslim Communities in Kilis (1846-1849)**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 167-181.

[13]. Fatih GÜRCAN. **Osmanlı-Avusturya Rekabetinde Çasarlık İmgesi ve Zitvatorok Antlaşması**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 182-190.

[14]. Erkan DİKİCİ. **Sosyolojinin Ne'liği ve Kim'liği Üzerine Bir Değerlendirme | An Evaluation Upon the Nature and Identity of Sociology**, *Mavi Atlas*, 9(2)/2021: 191-201.

Mavi Atlas Hakkında | About *Mavi Atlas*, *Mavi Atlas* 9(1)/2021: 202-203.

Yayın İlkeleri | Publication Principles, *Mavi Atlas* 9(1)/2021: 204-207.

Yazar Rehberi | Author Guidelines, *Mavi Atlas* 9(1)/2021: 208-214.

Ruken KARADUMAN

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bayburt-TÜRKİYE
Bayburt University, Faculty of Humanities and Social Science, Department of Turkish Language and Literature,
Bayburt-TURKEY

ORCID: 0000-0003-3059-9424

rukenkaraduman@bayburt.edu.tr

Süheyl ü Nevbahâr'ın Kurgu Dünyası: Yapısal Unsurlar Yönüyle Bir İnceleme

Öz

Klasik Türk edebiyatı nazım şekillerinden olan mesneviler, yapısal unsurları ve kullanılan anlatım teknikleri gibi hususlarda günümüz hikâye ve romanları ile koştur bir yapı arz eder. Bu bağlamda, mesnevilerin modern anlatı formlarının inceleme yöntemleri ile çözümlenmesi, metne çok yönlü bir bakış açısı kazandırmaktadır. Çalışmamızda Süheyl ü Nevbahâr mesnevisi, roman ve hikâye inceleme yöntemlerinden yola çıkılarak olay, kahramanlar, zaman, mekân, bakış açısı, dil ve anlatım hususiyetleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Adı ve müellifi tespit edilememiş Farsça bir eserden hareketle Türkçeye aktarılan Süheyl ü Nevbahâr, 5703 beyitten oluşur. Telif bir aşk mesnevisi olan eserin ilk bin beyti İzzeddin Ahmet, kalan bölümleri ise Hoca Mesud tarafından kaleme alınır. Süheyl ü Nevbahâr, anlatım teknikleri açısından oldukça başarılıdır. Eserde tasvir, diyalog, iç monolog, özetleme gibi daha çok romanlarda görülen teknikler yoğun ve etkili biçimde kullanılmıştır. İçeriği ve çok katmanlı yapısıyla da modern anlatı metinlerinin kurgusunu çağrıştıran bu mesnevi, Süheyl ile Nevbahâr'ın aşklarını ve kavuşma mücadelelerini konu edinir. Zengin bir şahıs kadrosu, mekân ve zamana dair anlatım hususiyetleri konuyu oldukça dikkat çekici kılar. Ancak; beşeri aşk konusunda Anadolu sahasında yazılmış ilk mesnevi örneklerinden olması hasebiyle Süheyl ü Nevbahâr'da kurgusal yönden bazı eksiklikler de mevcuttur. Tekrarlar ve yoğun tesadüflerle örülü olay zinciri, müellifin sıklıkla konuyu kesip okura kendi dünya görüşünü ve yorumlarını aktarması, olaylar sonuçlandıktan sonra da anlatımların didaktik bir amaç çerçevesinde oldukça uzun tutulması vb. eserin kurgusal yönden zayıf tarafları olarak ifade edilebilir.

Anahtar sözcükler: Süheyl ü Nevbahâr, mesnevi, yapısal unsurlar.

Suheyl ü Nevbahar's World of Fiction: Analysis of Structural Elements

Abstract

Mesnevi, which is one of the verse forms of classical Turkish literature, presents a parallel structure with today's stories and novels in terms of its structural elements and narrative techniques used. In this context, the analysis of modern narrative forms of mesnevi with analysis methods gives the text a versatile perspective. In our study, Suheyl ü Nevbahâr mesnevi is discussed within the framework of event, heroes, time, space, perspective, language and narrative characteristics based on novel and story analysis methods. Suheyl ü Nevbahâr, whose name and author were transferred to Turkish from an unidentified Persian work, consists of 5703 verses. The first thousand couplets of the work, which is a compilation love mesnevi, were written by Izzeddin Ahmet and the remaining parts were written by Hoca Mesud. Suheyl ü Nevbahâr is very successful in terms of narrative techniques. The techniques seen in modern narratives such as depiction, dialogue, internal monologue and summarizing were used intensively and effectively in the work. Evoking the fiction of modern narrative texts with its content and multilayered structure, this mesnevi is about the love and struggles of union Suheyl and Nevbahâr. A rich cast of characters, narrative features of space and time make the subject quite remarkable. However, Suheyl ü Nevbahâr also has some deficiencies in terms of fiction, since it is one of the first examples of human love written in the Anatolian field. The chain of events processed with repetitions and intense coincidences, the author's frequent interruption of the subject and conveying his own worldview and comments to the reader, keeping the narratives long after the events are concluded within the framework of a didactic purpose, etc. can be expressed as the weak sides of the work in terms of fiction.

Keywords: Suheyl ü Nevbahâr, mesnevi, structural elements.

Giriş

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Hoca Mesud ve yeğeni İzzeddin Ahmed tarafından Türkçeye aktarılan Süheyl ü Nevbahâr, çift kahramanlı bir aşk mesnevisidir. Farsça orijinali bulunamayan eserin adı ve ilk kim tarafından yazıldığı da tespit edilememiştir. Hoca Mesud, eserin Sebeb-i Nazm-ı Tercemân-ı Kitab bölümünde herkesin okuyup anlayabilmesi için yeğenin elinde gördüğü bu kitabı Türkçeye aktardığını ve ilk bin beytinin yeğeni tarafından çevrildiğini belirtir. Hatm Şüden-i Kitab ve Özl bölümünde ise tercüme yaptığı eklemelerden söz eder. Bu yönüyle kısmen çift yazarlı, telif bir eser hâline gelen Süheyl ü Nevbahâr'ın İranlı Hâcû-yı Kırmanî'nin hamsesi içerisinde yer alan *Hümâ ve Hümâyün* adlı eserden ilhamla yazılmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak her iki eserde beşeri aşk konusu işlemesine ve vezinleri aynı (fa'ülün\fa'ülün\fa'ülün\fa'ül) olmasına rağmen aslında eserler arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Bu sebeple, Süheyl ü Nevbahâr'ın aslının *Hümâ vii Hümâyün* olduğunu söylemek güçtür (Tosunluoğlu & Melanlıoğlu, 2005, s. 190)

İranlı şair Sâdî'nin *Bostan* adlı kitabından seçilen şiirlerin Türkçeye tercümelerini de ihtiva eden Süheyl ü Nevbahâr'ın bu eklemelerle beyit sayısı bazı nüshalarında 5568, bazılarında ise 5703'e ulaşır (Dilçin, 1991, s. 54). Hoca Mesud, hatime bölümünde eserin yazılış tarihinin 751; adının ise *Kenzü'l Bedâî* (eşsiz güzellikler hazinesi) olduğunu; ancak *Süheyl ü Nevbahâr* takma adının da kullanılabileceğini söylemektedir. Süheyl ü Nevbahâr, diğer aşk konulu mesnevilere benzemekle birlikte âşıkların kavuşmasının ardından devam eden olaylar yönüyle onlardan ayrılır.

Beşeri aşk konusunda yazılan ilk mesnevi olması ve dil hususiyetleriyle ön plana çıkan Süheyl ü Nevbahâr'ın yorum ve öğüt içerikli didaktik yönü dikkat çekmektedir. Hoca Mesud, hatime bölümünde bu durumu, yaşının ileriki evrelerinde olması ve doğru yolda olmak istemesiyle izah eder. Yine bu bölümde müellif, hikâyenin özünü ve manasını koruyarak çeviri yapmanın yeni bir eser yazmaktan daha zor olduğunu, Türk dilini vezne uydurmanın güçlüklerini, dilin sınırlılıklarını ve insanın istediklerini sadece Türkçeyle anlatmasının kolay bir iş olmadığını da vurgulamaktadır.

Süheyl ü Nevbahâr'daki Yapısal Unsurların İncelenmesi

Mesnevi ile romanlar, şahısların başından geçen olay veya olaylar etrafında şekillenen kurgusal birer metin olmaları yönüyle paralellik arz etmektedir. Mesneviler vezin, kafiye ve mısra düzeni ile şiir; olay ve buna bağlı yapısal unsurlarıyla roman veya hikâye görünümündedir. Namık Kemal'e göre roman, Hintliler, İbraniler, Yunanlar, Romalılar, Acemler, Araplar, Avrupalılar velhasıl tüm milletlerin her dönemde edebiyatlarında olmuştur. Dolayısıyla roman yeni bir tür değildir. Ona göre, Binbir Gece Masalları'ndan, Leyla ile Mecnun'a, Hüsn ü Aşk'a pek çok eser, bizdeki ilk romanlar olarak kabul edilebilir (Yılmaz, 1997, s. 50). Ancak modern anlatı türü olan romanlarla mesnevilerin aralarındaki şekilsel farkın da ötesinde kültürel alt yapıları, bakış açıları, felsefi temelleri, anlayışları, yöntemleri ve amaçları gibi birçok yönden net çizgilerle ayrıldığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla mesnevi, roman değildir; ancak mesnevilere roman inceleme teknikleriyle yaklaşılması, eserlere dair yeni bir perspektif kazandırabilmektedir.

Müellifin kurduğu sistemi çözmek, vermek istediği mesajı nasıl işlediğini görmek ve tasarladığı dünyanın öğelerini tahlil etmek noktasında eserin yapısal çerçevesini çizmek önem arz eder. Tahkiye esasına dayalı eserlerin incelenmesi ve müellifin kurgu tekniğinin açıklanması için metni bütünsel olarak ele alıp anlam tabakalarının yapısını tetkik etmek gerekir. Stevick, yapıyı "öz, hikâye, görünen olaylar dizisi, eserdeki formül, iskelet, mekânizma düzenleme" şeklinde ifade eder ve yapının hikâyenin varlık sebebi, temanın özü olabileceği gibi bir oyundan da ibaret olabileceğini belirtir. O; yapısal incelemeleri, eserin bütünü, kendine has girift yapısını ve gücünü ortaya koyduğu zamanlarda faydalı bir eleştiri kategorisi olarak kabul eder. Stevick'e

(2004) göre, yapısal tahlillerde eserin biçim özellikleriyle başlanıp müellifin olayları geliştirmesi, düşünce unsurunu işleyişi, kişilerin karakterlerini aşama aşama geliştirmesi, dil ve imajları ele alışı, bakış açısının eseri ne ölçüde zenginleştirdiği ele alınmalıdır (p. 131-136).

Bu çalışmada Süheyl ü Nevbahâr, roman inceleme yöntemleri bağlamında yapısal bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Alıntılanan beyitlerdeki numaralandırma ise, Cem Dilçin tarafından hazırlanan *Süheyl ü Nev-bahâr İnceleme–Metin–Sözlük* adlı eser esas alınarak yapılmıştır.

Olay

Tahkiye esasına dayalı metinlerde asıl unsur vaka/olaydır. Eserde, başlangıç ve sonuç arasında sunulan anlatım halkaları bir yönüyle birbirine ve asıl olaya bağlanır. Vaka belli belirsiz bir hazırlık devresinin ardından zaman akışının bir noktasında başlar, devam eder, bu süre içinde başka olaylarla iç içe geçer ve yeni olaylara zemin hazırlayarak son bulur. Edebi eserlerdeki itibari vaka, dış dünyayı model aldığından temel varlık özelliklerini de esas almak zorundadır (Aktaş, 2005, s. 49-51).

Süheyl ü Nevbahâr'daki olay örgüsü şöyledir:

Yemen'de Bahr adında ulu, adaletli ve akıllı bir sultan vardır. Halkı tarafından oldukça sevilen bu sultanın kırk eşi olmasına rağmen eşlerinin hiçbirinden çocuğu olmaz. Taht ve servetini bırakabileceği kimse bulunmadığı için oldukça üzülen ve endişelenen sultan, halka hazineler dağıtıp iyilikler yapar. Sonunda halkın duaları kabul olur ve Süheyl adı verilen bir şehzade dünyaya gelir. Süheyl, birçok konuda eğitim alıp kendini ispat ettikten sonra tahta çıkar.

Ülkenin ve tüm hazinelerin sahibi olan Süheyl, bir gün babasının kendisinden hazine odalarından birinin anahtarını gizlediğini fark eder. Odayı merak eder ve gizlice aldığı anahtar ile oraya girdiğinde büyüleyici bir bahçe ile karşılaşır. Bu bahçede bir süre sonra karşısına bir havuz ve o havuza yansıyan eşsiz güzellikteki bir kızın resmi çıkar. Süheyl, görür görmez bu kıza âşık olur; kendinden geçer; yemeden içmeden kesilir. Resmin kime ait olduğunu araştırırken sarayda görevli, birçok ülkeyi gezmiş olan Nakkaş, gördüğü kızın Çin hükümdarının kızı olduğunu söyler. Onu bulmak üzere ikisi, bir orduyla birlikte yola çıkar. Yolculuk esnasında insanları cömertliği ile etkilemek isteyen Süheyl, her fırsatta ziyafetler düzenler; halka ve şahıslara hediyeler dağıtır. Nihayet Çin'e ulaştığında da sultanı ve halkı yine düzenlediği davetler ve cömertliğiyle kendine hayran bırakır.

Bir süre sonra Çin hükümdarı, güvenini ve sevgisini kazanan Süheyl'in ülkede kalması için yakınlarında saray kurdurma isteğine rıza gösterir. Nevbahâr'ın köşküne yakın bir yerde on gün gibi kısa bir sürede ihtişamlı bir saray inşa ettiren Süheyl, sarayın bahçesine de onun yansımasının görülebileceği bir havuz yaptırır. Süheyl, böylece her gece Nevbahâr'ı görme fırsatı elde eder. Nevbahâr da Süheyl'i görüp ona âşık olmuştur. Bir gün dadısını gönderip Süheyl'i köşküne davet eder. Böylece her gece görüşmeye başlayan âşıklar, yakalanmamak için tünel kazıp yerin altında oda yapmaya karar verir. Bu şekilde birliktelikleri mutlu bir şekilde sürerken Süheyl, ailesini özlemeye başlar ve onları görmek üzere memleketine dönmek ister. Ancak Çin hükümdarı, bu isteğinin hemen mümkün olamayacağını söyleyip Çin'den ayrılmasına izin vermez. Nevbahâr da Süheyl ile Yemen'e kaçmak üzere bir plan yapar. Bir akşam hizmetçi kılığına girerek babasını ve ağabeylerini sarhoş eder ve Süheyl'e, kendisini şehir dışında beklemesini söyleyerek saraydan ayrılır.

Süheyl, sözleştikleri yerde Nevbahâr'ı beklerken yorgunluktan uyuyakalır. Bu esnada şehri dolaşan Saluk adlı bir haydut, Süheyl'i görür. Onu öldürmeye kıyamaz; ancak atlarını ve tüm eşyasını alır. Saraydan kaçıp sözleşilen yere gelen Nevbahâr ise karanlıkta Saluk'u Süheyl zanneder. Hızla onun yanındaki ata biner ve Saluk'la birlikte yola çıkar. Sabah gün ağardığında yanındaki kişinin Süheyl olmadığını fark eden Nevbahâr, bir kurnazlık düşünür. Saluk'a kendisine âşık

olduğu için onunla isteyerek geldiğini söyler ve bir şekilde Süheyl'in olduğu yere geri dönmesi için onu ikna eder.

Bunlar olurken Nakkaş, askerleri de alıp Çin'den uzaklaşmaya karar verir. Çin fağfuru ise, sabah olduğunda Yemen kavminin şehirden ayrıldığını ve Nevbahâr'ın da odasında olmadığını görüp onları aramaya çıkmıştır. Bir süre sonra fağfurun ordusu ile Nakkaş'ın ordusu karşı karşıya gelir. Aralarında bir savaş başlar. Nakkaş yenilip esir düşer ve tüm olanları Çin hükümdarına anlatmak durumunda kalır. Durumu öğrenen fağfur, Nakkaş'ı serbest bırakır ve o da Süheyl'i aramak için yeniden yola koyulur.

Nevbahâr, bu esnada kaçıp Saluk'tan kurtulmuştur. Ancak; çöl, orman gibi daha önce hiç bilmediği yerlerde günlerce yalnız başına yol alırken büyük bir korku ve pişmanlık içindedir. Bir süre sonra bir deniz kıyısına gelir. Burada gördüğü geminin sahibi olan Cühûd'a yüzünü gizleyerek Çin hükümdarının oğlu olduğunu söyler ve onun gemisine biner. Cühûd, babasına götürmek için Nevbahâr'ı yanına alır. Bir aylık gemi yolculuğunun ardından Kusta şehrine varırlar. Şehrin Talis adlı bir hükümdarı vardır. Bu hükümdarın oğlu Kaytas da tesadüfen gördüğü Nevbahâr'a âşık olur. Kaytas, Cühûd'dan altın ve misk karşılığında kızı almak ister. Ancak Nevbahâr, Cühûd'u ona âşık olduğuna inandırıp Kusta'dan birlikte kaçmaya ikna eder. Cühûd, yolculuk sırasında Nevbahâr'a yaklaşmaya çalışır; ancak Nevbahâr, çeşitli oyunlarla onu karaya çıkana kadar oyalamayı başarır. Karaya çıktığında ise Cühûd'u atlatıp atıyla tekrar yola çıkar.

Nevbahâr, günler sonra yine bir deniz kıyısına gelir. Burada denizden çıkan cinlerle ve genç, güzel bir kızla karşılaşır ona kendi hikâyesini anlatır. Peri padişahının oğlu tarafından kaçırılan bu kız, Nevbahâr için oldukça üzüldü ve mücevherler hediye ederek Tûfân şehrine giden yolu gösterir. Nevbahâr, oradan ayrılıp Tûfân'a ulaşır. Bu şehrin halkı, hükümdarları öldükten sonra tahta kimin çıkacağını bir türlü belirleyemeyince yolda ilk karşılaşacakları kişiyi hükümdar yapmaya karar vermiştir. Böylece oraya ilk gelen kişi olarak Nevbahâr, şehri yönetmeye başlar. Süheyl'i bulmak için de şehrin girişindeki kubbelerin altına birer havuz yaptırır. Bu havuzlara yansıması düşecek şekilde kendi resmini çizdiren Nevbahâr, orada bulunan askerleri bu resmi görüp ağlayan ve bayılan kişileri saraya getirmekle görevlendirilir.

Saluk, Nevbahâr'dan ayrıldıktan sonra Süheyl'i bulamayıp tekrar Nevbahâr'ın yanına dönmek ister. Ancak; ayrıldıkları yerde kendisini beklemediğini fark edince Nevbahâr'ı bulma ümidiyle günlerce dolaşır sonunda da harap ve bitap şekilde Tûfân'a ulaşır. Şehrin girişindeki havuzda Nevbahâr'ın resmini görüp bayıldığından saraya götürülür. Nevbahâr'ın emri ile zindana atılır. Diğer taraftan Kaytas, yine Nevbahâr'ı bulmak için ülkesinden ayrılmış ve yolda daha önce Nevbahâr'ın görüp yardım aldığı kız kardeşi ile karşılaşmıştır. Kaytas'ın kardeşi, onları öğrenince Kaytas'ı yolundan vazgeçirmek için ona hazineler teklif eder, anne ve babasının üzüntülerini anlatıp birlikte ülkelerine dönmeyi önerir. Ancak Kaytas, Nevbahâr'ı görme arzusunun vazgeçmez. Sonunda bir periyle bulutların üstünden uçarak Tûfân şehrine ulaşır. Cühûd ise Nevbahâr'ı bulmak için gemisinden uzaklaşıp günlerce ormanlarda gezer, aslanlarla mücadele edip çöllerde dolaştıktan sonra Tûfân'a gelir. Burada o da Nevbahâr'ın havuza yansıyan resmini görüp bayılınca Nevbahâr'ın huzuruna götürülüp sarayda misafir edilir.

Saluk, Kaytas ve Cühûd'un ardından Süheyl'in macerası Nevbahâr'ı beklerken uyuyakaldığı andan itibaren şöyle anlatılır: Süheyl, sabah uyanınca atların gittiğini görüp Nevbahâr'ı aramaya çıkar. Sonunda bir kaleye ulaşır. Kalenin sahibi olan Calus'la içki içip sohbet eder ve kısa zamanda arkadaş olur. Calus, Süheyl'in hikâyesini duyunca ona yardım edeceğine dair söz verir. Çin ülkesinin aslında kendi babasına ait olduğunu ve bir hile ile alındığını anlatır. Daha sonra da Nevbahâr'ın yerini öğrenmek için Çin'e casus göndermeye karar verir. Gönderilen casus ise kısa bir zamanda, Nevbahâr'ın orada olmadığını öğrenerek durumu onlara belirtir.

Aradan bir süre geçer. Calus'la yoldan geçen Heveranlı kervanlardan biri arasında savaş başlar. Süheyl, Calus'un askerleriyle birlikte büyük bir mücadele vermesine rağmen, pusu kuran

düşmanlar tarafından esir edilir. Haveran hükümdarının huzuruna çıkarılır. Hükümdar, Süheyl'in önemli biri olduğunu hemen anlar. Hükümdarın askerleri de gücünü ve cesaretini övdükleri şehzadeye zarar verilmemesini istemektedir. Şah, Süheyl'i takdir eder; birlikte ava çıkar; onunla dostluk kurar. Bu esnada Süheyl, bir tesadüf sonucu Nakkaş'la karşılaşır. Nakkaş, başından geçenleri anlatır ve birlikte Nevbahâr'ı aramaya çıkarlar. Yolları zulmeden ve cimri bir padişahın ülkesi olan Yun'a düşer. Nakkaş ve Süheyl burada zindana atılır. Süheyl, zindandaki muhafızı ikna ederek onun yardımcıları ile kaçar. Nakkaş'la birlikte Nevbahâr'ın olduğu şehre gelir. Süheyl de burada Nevbahâr'ın resmini görünce bayılır. Nakkaş'la ikisi Nevbahâr'ın huzuruna çıkarılır. Öncelikle Nakkaş'tan tüm olup biteni öğrenen Nevbahâr, herkesi bir meydana toplar. Bu meydana üç taht kurulmasını emreder. O tahtlara Süheyl, Nevbahâr ve Kaytas oturur. Cühûd ve Saluk da meydana getirilir; burada sorgulanıp suçlarını itiraf ettikten sonra Nevbahâr'a dokunmadıklarını anlatırlar. Sonra da Kaytas'a ve Süheyl'e başlarından geçenler sorulur. Tüm macerasını ve içinde bulunduğu hâli anlatarak oradaki halkı etkileyen Süheyl'in ardından Nevbahâr, kendi hikâyesini bir başka kişi üzerinden dile getirir. Halktan, bu kız bin yığitten yeğdir, nidaları yükselmeye başlar. Nevbahâr, daha sonra kimliğini açıklar ve tahta Süheyl'in çıkması gerektiğini söyler. Süheyl'in tahta çıkmasının ardından Saluk ve Yun şehrinin hükümdarı boyunları kesilerek Cühûd da ağaca bağlanıp kamçılanarak cezalandırılırken Kaytas'a ve Süheyl'e yardım eden zindancıya ise çeşitli hediyeler verilir. Nakkaş, vezir yapılır ve Süheyl'le Nevbahâr nihayet evlenirler.

Düğünün ardından Süheyl'e birçok iyiliği dokunan Calus'a teşekkür için; Çin fağfuruna da af dilemek üzere birer mektup gönderilir. Bir süre sonra Nevbahâr, Hümmam adlı bir şehzade dünyaya getirir. Oldukça cesur, güçlü ve maharetli olan bu şehzadeye büyüdüğünde tahtı bırakan Süheyl, babasının isteği üzerine Yemen'e döner. Burada Hilal adlı bir erkek çocukları daha olur. Yemen sultanı, daha sonra hastalanarak öldüğünde Süheyl, ülkeyi yönetmeye devam eder.

Sürekli bir hareket ve değişimin hâkim olduğu Süheyl ü Nevbahâr'da girift bir olay kurgusu mevcuttur. Eserde her kahramanın ayrı ayrı anlatıldığı olaylar bir süre sonra tek noktada birbirine ulanmaktadır. Mesnevîde, çerçeve öykü ile kuşatılan iç öyküler, ortak izlek etrafında birleşirken masallardaki gibi bir anlatım kurgusu dikkat çeker. Örneğin; ayrı yollara giden kahramanların yollarının tek mekânda kesişmesi masallarda tekrar eden bir motiftir. Yine kırk eşi olan Bahr'ın hazineleri ve çeşitli özellikleri ile takdimi masalsi bir atmosferin başlangıçtaki habercisi olmaktadır.

Süheyl ü Nevbahâr mesnevisinde, masallardaki klasik kurguya paralel olarak iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırılması, tesadüflerin doğallık sınırlarını aştığı durumlar, olağanüstü unsurların doğal olarak aniden olaya dâhil olması gibi hususlara rağmen oldukça realist anlatımlar da karşımıza çıkar. Örneğin; Nevbahâr'ın saraydan kaçmak için kılık değiştirmesi esnasında yaşananlar veya yine onun Cühûd'dan kurtulmak için verdiği mücadele, çöldeki maceralarına dair sahneler oldukça akıcı ve inandırıcı bir biçimde işlenmektedir. Okur, bu anlarda heyecan içinde başarıyla düğümlenen gerçekçi olayların ve oyunların içine çekilir.

Süheyl ü Nevbahâr'da olay, sık sık didaktik anlatımlarla kesintiye uğrar. Özellikle mesnevinin bittiği noktada Süheyl'in babası tarafından verilen öğütler oldukça uzun tutulmuştur. Müellifin, tüm ideallerini aktarmaya çalıştığı bu bölümler, metnin kurmaca olduğunun sıklıkla anımsanmasına neden olur. Eserin olay kurgusundaki bir başka aksaklık ise, çatışmayı oluşturacak karşıt güçler kurgulanırken Nevbahâr'ın babası ve kardeşlerinin neden tercih edildiğinin gerekçelendirilmemiş olmasıdır. Nevbahâr'ın babası, Süheyl ile kızını evlendirme konusunda herhangi bir olumsuz tavır içinde değildir. Yine de Nevbahâr ve Süheyl kaçmaya karar verir. Dolayısıyla sonradan uzun süreli bir ayrılığın müsebbibi olacak kötü bir karakter olarak seçilen babanın entrik kimliği önceki anlatımlarla örtüştürülemez. Süheyl'i oldukça seven, onun için davetler düzenleyen, hiçbir arzusunu geri çevirmeyen sultan, vuslat noktasında bir engel

oluşturmamasına rağmen, müellifin böyle bir tasarrufta bulunmasının sebebi anlaşılabilen bir husus olarak belirir. Kötü karakterler inşa etme hususunda zayıf olan eserde daha sonra fağfurun dilinden bu durum şöyle ifade edilir:

Eger ol kadar biledüm ki Süheyl
Benüm kızuma eylemiş idi meyl

Dökince vü saçınca çok mâlını
Bana azacuk kendü ahvalini

Dise nite dek duradum dinedüm
Anı hoz güyegü ben idinedüm (2800-2801-2802)

Ne lâzım ki kaçar yabana düşer
Gelüp kızımı alsun hem eyle düşer (2818)

Mesnevideki açıklanamayan, tutarsız anlatımlardan bir diğeri Yemen sultanı Bahr'ın, oğluna Çin hükümdarının kızını aslında rahatlıkla alabilecek şartlara sahip iken Süheyl'in gereksiz bir yolculuğa çıkma konusundaki ısrarıdır. Olay zinciri içerisinde çelişik görünen başka bir husus ise veziri ile Süheyl'in askerlerini görüp telaşlanan ve büyük bir korkuya kapılan Çin fağfurunun aslında çok daha kalabalık ve güçlü bir orduya sahip olduğunun ilerleyen olaylar esnasında anlaşılması olur. Süheyl'in tüm askerlerini bir savaş esnasında alt eden hükümdarın baştaki tavrı ile sonradan yaşananlar, metinde izahı olmayan bir başka kurgusal hatadır. Yine Nevbahâr'ın evden kaçtıktan sonra bir anda usta bir avcının yetenekleriyle donanması, saraydan hiç çıkmamış nazlı bir sultan kızı imajı ile zıtlık oluşturmaktadır. Müellif de aslında bu çelişkinin farkındadır ve onun böyle bir özelliği nasıl olabilir diye kendisinin dahi garipsediği durumu okura sorar. Böylece anlatıdaki mantık hatası müellif tarafından tasdiklenir:

Üzegü gerüp cüst sıgadı kol
Yayı bagrının içine girdi ol

Degül mi aceb katı yayı çeküp
At üstinde degül ki yirde çöküp (2884-2885)

Müellif, zaman zaman da anlattıklarının mantığını, duygusal arka planını, kahramanın eylemlerini açıklayan itici gücü belirterek yadırgatıcı söylemleri ortadan kaldırmaya çalışır. O, her daim kahramanlarının tarafını tutar. Dini ve toplumsal açıdan uygun olmayan davranışlarına dahi birer mazeret bulur. Bu tarz eylemlere önce eleştirel bir bakışla yaklaşırsa da daha sonra muhakkak olanları mazur gösterme yoluna gider. Kahramanların edimlerini haklı çıkarmak istediğinde de çeşitli örneklerden, teşbih ilgilerinden yararlanır. Bu noktada okurun garipseyeceğini düşündüğü anlatımları ise hemen fark eder:

İki kişi çün cânı atdı oda
Aceblemenüz düzdilerse oda

Dürişse kişi kaygusun yir olur
Yiri yâr için yaruban yir olur (2001-2002)

Mesnevide, Süheyl ile Nevbahâr'ın ilk karşılaşmalarına kadarki olayların anlatımında olduğu gibi, bazı bölümlerin oldukça uzun tutulduğu görülmektedir. Buralarda yavaşlayan akış ise, merak ve gerilim unsurları ile tekdüzelikten kurtarılır. Gerçekçi mekânlarda yaşanan olağanüstü hadiseler, zaten alelade olmayan bir maceranın temposunu iyice yükseltir. Özellikle gizemli veya fantastik unsurların anlatıldığı bölümlerde heyecan öğeleri ön plana çıkar. Böylelikle okurun ilgisi her daim canlı tutulur.

Bir anlatıda malzemenin doğal bir bütün hâlinde sunulmaması, anlatının estetiğini olumsuz yönde etkiler. Yadırgatıcı, şaşırtıcı, aykırı gelen bir yapı metnin inandırıcılığına da zarar verir. Her metin, ne kadar olağanüstülüklerle bezeli olsa da inandırıcılığı tesis etmeye mecburdur. Zira eserdeki kopuk ve mesnetsiz anlatımlar, okur için özensiz ve anlamsız bir görünüm arz etmektedir. Dolayısıyla müellifin, olayları neden-sonuç ilgisi içinde sunarken anlatımlarını gerçekle örtüşürmesinden ziyade gerçeklik duygusu uyandırması esastır. Bu noktada Süheyl ü Nevbahâr'da, bilhassa olağanüstülüklerin kurgulanışında başarılı veya inandırıcı olunamasa da, hikâyeyi inandırıcı kılan birçok detaya yer verilmesi ile bazı sorunlar kısmen giderilmektedir. Ancak müellif, detaylarda yakaladığı başarıya rağmen periler ve denizden çıkıp bir süre karada gezdikten sonra tekrar denize dönen, erkekli dişili hareket eden, tüylü, yırtıcı hayvanlar gibi bazı olağanüstülüklerin tahayyülünde özgünlükten uzak görünür:

Denizden çihup geldi bir cânavar
Degül âdem illâ eli ayagı var

Anı vü atı gördi hîç dınmadı
Kuruya çihup ağaca binmedi

Elinde tutup bir güher çıhdıdı
Gözetdi vü çepçevre key bahdıdı

Kodı güheri anda girdi girü
Denize vü bir yana vardı girü (3425-3428)

Henüz ol dem endişe içindedi
Hemân yirde ol mişe içindedi

Apansuzda ün geldi vü meşgale
Deniz yüzi oldı tolu meşale

Su balgışdıvü çıkdı hayvân öküş
Kiminün yüzi it kimün başı kuş

Kimisi âdem başlu gövdesi at
Kimi kuş gibi uzadıpdı kanat

Kiminün başı aslan ayagı pıl
Kimisini basmış keçi bigi kıl (3430-3435)

Ancak periler tarafından kaçırılıp denizin altında yaşayan kızın hikâyesi ile alışlagelmiş peri hikâyelerinin dışına çıkılmış, müellifin hayal gücünün zenginliği bir ölçüde hissettirilmiştir:

Ben ü dahı birkaç ulular kızı
Şol ohtın ki uyıdı deniz yüzi

Gemiye girüp gezdüm içdüm yidüm
İrişdi gice vü birez uyıdum

Ki çengün âvâzı dimâgumı ter
İdüpdı periler ulusu meger

Ol arada hâzır bulunur kapar
Su altına iltür gemiden sapar

Anı bilürem çünkü uyanuram
Su altındayiken oda yanuram (3489-3493)

Süheyl ü Nevbahâr'da yolculuk, eğlence, mücadeleler ve akıl oyunları üzerine şekillenen kurgunun temel izleği aşktır. Ancak cömertlik de aşk kadar ön plana çıkarılan bir başka izlek olarak dikkat çeker. Metnin anlam tabakaları içinde yer yer tekrar eden cömertlik kavramı kırk eşi olmasına rağmen yıllarca çocuğu olmayan hükümdarın çocuk sahibi olması; Süheyl'in halkın, sultanların sonra da Nevbahâr'ın gönlünü kazanması gibi birçok olay üzerinden sıklıkla vurgulanır.

Kahramanlar

Seçkinin, sıradana/avama nazaran daha dikkat çeken bir figür olduğu, soyluların yaşam biçimlerinden kesitlerin sunulduğu mesnevilerde kahramanlar; genellikle padişah, şehzade, sultan kızları, vezirler ve onların çevresindeki kişilerden oluşur. Süheyl ü Nevbahâr mesnevisinde de olaylar; Yemen ve Çin padişahları, onların çocukları, eşleri, vezir ve diğer yardımcıları arasında geçmektedir. Kahramanların eserlerde soylulardan seçilmesinin nedeni Lukacs'a (2007) göre: "Yazgının ontolojik mecrasını hayatın tüm sıradan nedenselliklerinden arındırma ihtiyacıdır. Çünkü toplumsal olarak başat figürün çatışmaları duysal açıdan simgesel bir varoluş yanılımasını sürdürmekle birlikte sadece trajik sorundan kaynaklanıyordur. Çünkü ancak böyle bir figür, dış görünüşünün biçimlerinde bile anlamlı bir yaratılmışlığa uygun bir atmosferle kuşatılabilir." (p. 74).

Klasik mesnevilerde kişilerin eylemleri, müellifin ve toplumun ideal kahraman algısına göre şekillenir. Beklentileri karşılamak üzere kurgulanan ve gelenekselleşen kahramanlar ise anlayış, duyuş ve eylem ortaklığı ile statik bir yapı ortaya koyar. Sınırları belirlenmiş kişilerin kabul edilebilir, şaşırtmayan tavırları genel bir başkahraman imajı çizer. Bu kahraman bütünsel ve tanıdık bir kimlik olarak merkezi konumdadır ve tüm olumsuzluklardan arındırılmıştır. Olaylar, onların mücadeleleri neticesinde olgunlaşmalarına yönelik kurgulanır. Seçilmiş ve idealize kahraman olarak ön plana genelde erkek kahramanlar çıkartılır. Mesnevilerde ön plana çıkarılan bireysel ve somut kahramanlık edimleri, Süheyl ü Nevbahâr'ın başlangıcında Süheyl üzerinden somutlaştırılırken daha sonra müellif, Nevbahâr'ı merkeze almıştır.

Güçlü karakterler ve büyük bir idol tasarısının hâkim olduğu mesnevilerde kahramanlar, büyük zorluklarla karşılaşır. Özellikle başkahramanın olgunlaşma ve aşkı-tahtı hak etme sürecinde bu zorluklarla mücadele oldukça önemlidir. Aldığı kararlarla diğer kahramanların da hikâyelerini biçimlendirmesi, cesaretle bilinmezliklere açılması ile Nevbahâr'ın mücadele-olgunlaşma serüveni, Süheyl'e nazaran mesnevide daha ön plana çıkar.

Evden uzaklaştıktan sonra yaşadığı iç çatışmalar, pişmanlıkları ve karakter dönüşümleri ile Nevbahâr'ın yaşadıkları sürprizlere olabildiğince açıktır. O, hiç bilmediği bir dünyada yalnız ve savunmasızdır. Buna rağmen, kendini kötü niyetli insanlara karşı korur; onları çeşitli oyunlarla oyalayarak zarar görmeden her türlü zorluktan kurtulur. Yalan ve hileye de başvuran bu oyunbaz kadın, akli sayesinde birçok güçlü erkeği alt eder. Çeşitli vesilelerle fiziksel ve ruhsal yönden gücü sık sık sınanırken bu sınavları Süheyl'den daha büyük bir başarı ile verir. Nevbahâr, karşısına çıkan her engelle gelişimine devam eder. Bazen beklenmedik davranışlarda da bulunan Nevbahâr, bu yönleriyle tip değil, bir karakter özelliği gösterir.

Anlatı karakterleri psikolojik yapılarına göre düz ve yuvarlak olmak üzere ikiye ayrılır. Düz karakterler, insan mizacındaki hâkim özellikleri temsil eden tiplerdir ve tek bir fikrin, niteliğin sembolüdür. Hiçbir psikolojik değişim göstermeyen düz karakterin birden fazla niteliğe sahip olmasıyla yuvarlak karakter özelliği ortaya çıkar. Derinliği ve değişimleri ile okura kendi kimliklerine ulaşan düz karakterler, mesajın tek seferde verilebilmesini sağlar. Tanıdık geldiklerinden tekrar takdim edilmeleri ve geliştirilmeleri gerekmez. Kendi atmosferlerini

beraberlerinde gezdirirler, bellekte kolaylıkla kalabilirler. Yuvarlak karakterler ise daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Basit ve statik değil çok boyutlu insanlardır. Bizi inandırıcı biçimde şaşırtabilirler (Stevick, 2004, p. 170-174) Süheyl ü Nevbahâr mesnevisinde yuvarlak bir karakter olarak kabul edebileceğimiz Nevbahâr, eserin ilgi merkezidir ve her an şaşırtmaya devam eder.

Nevbahâr'ın değişim süreci diğer kahramanlara nispetle daha somuttur. Eserde karakterin duygu ve düşüncelerindeki, eylemlerindeki dönüşümleri açıkça belirtilir. Zorunlu mücadeleler ve tehlikeli serüvenlerin başında babası ve kardeşlerini aldatan Nevbahâr; plancı, hile yapan, rahatça yalan söyleyebilen bir kahramandır. Evden uzaklaştığında karşısına çıkan ilk engelle pişmanlık duyar, geri dönmek ister. Ancak sonradan tavrı ve kişiliği Tûfân şehrinin sultanı olmasına kadarki süreçte aşama aşama değişir. Nevbahâr, hiçbir zaman donuk olmayan, capcanlı bir karakter olarak içinde kopan fırtınaları her an hissettirir:

İçümde yanan cışk odı çün baş götürdi
Başuma kaza gör ne ser-encâm getürdi

Anca çabaladum ki sataşdum bu belâya
Ne bahtlu kim ussiyla epsem oturdı

Râhat balınun nûşına barmah banamadum
Zahmet arusu nişteri bagruma baturdı

Tedbîr ü çevüklük ile iş bitürimedüm
Taktîr irişüp hey dimedin gör ne bitürdi

Nâz ile nâzük bisledüğüm ten dōşene taş
Ol kanı ki yumşak dōşek içinde yaturdı (2488-2492)

Eserin bir diğer başkahramanı Süheyl'in macerası, merak ettiği keşfedilmemiş büyü bir dünyanın kapılarını açma isteği ile başlar. Bu kapıların ardında, yıllarca babası tarafından uzak tutulmak istendiği büyük bir aşk hikâyesi onu beklemektedir. Ancak Süheyl'in, diğer mesnevi kahramanlarının aksine, bu hikâyede büyük zorluklarla mücadele etmesi gerekmez. Nevbahâr'ın ülkesine giderken yanında binlerce askeri ve bilge bir yardımcısı vardır. Tehlikelere atılmadan hükümdarların ve halkın dostluğu, sevgisi ile yolculuğunu tamamlar. Süheyl, oldukça korunaklı bir alanda güvenle ilerlerken şanslı tesadüfler ve yardımcıların desteği onun zorlanmadan vuslata ermesini sağlar. Tekâmül sürecini tamamlayıp tahta çıktığında ise; akıllı, barışçı temkinli birine dönüşmüştür. Ancak bu gelişim sürecinin aşamaları okura tam olarak aktarılmaz. O, kendiliğinden veya doğuştan ideal bir kimlik olarak var olmuş gibidir.

Bedensel ve ruhsal özellikleri ile de diğer mesnevi kahramanlarını andıran Süheyl; sakin, mütevazı, uyumlu bir yapıya sahiptir. Meraklı ve dikkatlidir. Babasının kapalı tuttuğu kapının ardındaki sırlara ve gizeme çekildiğinde dahi bu kapının anahtarını elde etmeye çalışırken dengeyi kurar, kontrolü bırakmaz. Yardımcı kahramanın yol gösterme fonksiyonunu zamanı geldiğinde eline alır. En yakınındaki, dostu olan Nakkaş'a bile tüm sırlarını açacak kadar güvenmez, Nevbahâr'la bir araya gelmelerini veya birlikte kaçma planları yaptıklarını saklar. Nakkaş'ın çok sonradan yapılacak sadakat sınavına tabi tutulmasını bekler. Ailesinin duygusal baskılarına karşı koyar, yolundan dönmez. Ancak zamanı geldiğinde onlara karşı sorumluluklarını da yerine getirir.

Süheyl tek boyutlu bir kahraman değildir. O, hatalar da yapar. Mesela güven ve dostluğunu tam da kazandığı sırada Nevbahâr'ın babasına ihanet eder. Fağfurun rızasını alabilecek durumdayken sebebi tam olarak anlaşılamayan bir zorluğa atılmak gibi yersiz kararlar alır. Nevbahâr'la kaçışları esnasında düştüğü zafiyetle büyük sorunlara yol açar. Bu sırada Nakkaş'ı ve ordusunu da kaybederek hikâyedeki güçlü kurtarıcı işlevini yitirir. Süheyl, bazen de umulmadık anlarda büyük bir savaşçıya dönüştüğünde dahi bir anda yenik düşmesine neden olan hatalar

yapar. Yani o, bir kahraman olarak kurgulanırken hem olumlu hem olumsuz cepheleriyle realisttik bir insan tasavvuru içinde sunulur.

Süheyl; tüm beklentileri karşılayan, belirgin kahraman çizgilerine sahip, savaşçı bir karakter değildir. Örneğin; bir mücadele esnasında öne atılıp düşmanları alt edecekken kısa bir süre sonra esir düşer. Nadiren karşımıza çıkan bu kahramanlık sahnelerdeki anlatımların dışında ise, onun cesaret ve gücüne yönelik vurgular oldukça sınırlıdır. Süheyl daha çok cömert, ailesine bağlı, sahip olduğu karakter özellikleri ile vefalı dostlar edinebilmiş bir kahramandır. O; bilgisi, sanattaki mahareti ve kişiliği ile eşsiz biri olarak ifade edilir. Cömert, yakışıklı, güçlü, saygılı, iyi huylu ve adaletlidir.

İç dünyası ve maceraları ayrıntılı biçimde anlatılan ve yuvarlak karakterler diyebileceğimiz bu başkarakterlerin dışında olayların akışı içinde önemli işlevleri olan kahramanlardan biri de Nakkaş'tır. Nakkaş; gözü tok, samimiyetle hizmet arzusunda olan, akıllı, olgun, temkinli biridir. Düz karakter özellikleri göstermesine rağmen bazen geleceği de tahmin edebilen bu kahramanın anlatımları, okurun önceden bilgilendirilmesine neden olur ve şaşırtma özelliği olaydan kahramana aktarılır. Yani; ileri görüşlü ve insan davranışlarını tahmin edebilecek kadar akıllı Nakkaş, zaman zaman olayların ön anlatıcısı olarak öngörüsü ile de şaşırtır:

Süheyl'ün tapusına nakkâş işit
Ne dir eydür iy devlet issi yigit

Kıyâs eylerem ben ki ol mâh-ı Çîn
Bugün kişi viribiyiser için

Açılâsıdur her ne kim râzı var
Bayık bil ü işüne olgıl süvâr (1675-1677)

Süheyl ü Nevbahâr mesnevisinde kahramanlarının tipolojisi genel olarak iyi-kötü çatışmasına dayanır. Şahıslar eserde ya iyi ya da kötüdür. Örneğin; Nevbahâr'a gönlünü kaptıran ve onun uğrunda her şeyi geride bırakabilen, sadakatini çeşitli vesilelerle ispatlamış Kaytas, iyiler arasındadır. Saluk ise; insanlara zarar veren bir eşkiya olarak Süheyl veya Nevbahâr'a herhangi bir zarar vermemiş olsa da hikâyenin kötü kahramanları arasında yer alır. Ancak bu düz karakterli şaşırtmayan kahramanlar bazen kararsız ve değişime açık bir kişilik sergiler. Okur, gelgitler yaşayan kahramanın bir sonraki adımını tahmin edemez. Buradaki belirsizlik bir heyecan unsuruna dönüşür. Mesela Nevbahâr'a başta yardım eden, onu koruyan Cühûd sonradan teklif edilen büyük bir hazine karşılığında Nevbahâr'ı vermeye razı olur. Cühûd çıkarıcı, verdiği sözleri tutmayan, paraya düşkün bir kişidir. Ancak o, daha sonra Nevbahâr'ın sözlerine aldanıp kazancını heba eden vefalı, saf bir âşığa dönüşür. Ondaki değişim süreci ise oldukça doğal ve inandırıcı bir izahla sunulmaktadır. Cuhûd'un bu yapısı çelişki oluşturmaz, her safhası tutarlı bir şekilde işlenir. Eserdeki diğer kişilerin aksine ne iyi ne de kötü bir kahraman olarak sunulmayan Cühûd'un bu bağlamda, iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırıldığı eserin sonuç bölümünde önce cezalandırılıp sonra değerli hediyelerle taltif edilmesi dikkat çeker.

Dadı, kadın başkahramanın yanına Süheyl ve Nakkaş'a simetrik olarak yerleştirilmiş merhametli, ileri görüşlü, irfan sahibi bir başka kahraman olarak karşımıza çıkar. Tecrübeleriyle olaylara zemin hazırlar, tamamlayıcı kişilerden biri olur. Eserde hükümdarlar, oğullarının her dediğini yapan, iyi, cömert ve fedakâr baba kimlikleri ile sunulur. Onlar; akıllı, talihli, adaletli, yemeyi içmeyi seven, cömert kimselerdir. Süheyl ü Nevbahâr'da bu kahramanların dışında, olay üzerindeki fonksiyonlarına göre az görünen veya olaya çok az etkisi olan şahıslar da mevcuttur. Çin'e casus olarak gönderilen zenci, onun görüştüğü yaşlı kadın, Süheyl'in Ristetalis adlı veziri hikâyenin fon şahısları olarak yer alır.

Zaman

Süheyl ü Nevbahâr mesnevisinde, Yemen padişahının çocuk sahibi olmak istemesi ile ölümü arasındaki zaman diliminde yaşanan olaylar aktarılmaktadır. Mesnevide iki gece iki gündüz, bir ay, on gün, bir hafta, beş altı gün içinde, bir gün, birçok gün, üç gün gibi birtakım zamansal ifadeler kullanılır. Ancak ay, yıl veya mevsimlere dair herhangi bir bilgi verilmez. Süheyl ü Nevbahâr'da belirsiz olan zaman, mekândan daha önemli bir unsur olarak sık sık zikredilir ve teşbih, teşhis gibi çeşitli sanatlarla zamana bir kimlik tahsis edilir. Eserdeki en sanatsal ve hayal gücüyle canlı tasvirlerin sunulduğu bölümler, özellikle gecenin veya sabahın ilk demlerinin anlatıldığı beyitlerdir. Burada dilsel oyunlar ve oldukça orijinal ifadeler dikkat çeker. Gündüz vakti eserde başlangıç imajıyla eşleşir ve beyazlık canlılık ifade eden kavramlarla anlatılır. Sabahın gelişi zencilerin yüzlerini kafur ile yıkamaları, dünyanın samur kürkünü çıkarıp (beyaz) kakum kürkünü giymesini, göğün karakargasının yumurta çalması; gece ise gökyüzünün amber saçmaya başlaması, zümrüt denizinde altın geminin kaybolması gibi belîğ ifadelerle zikredilir:

Yine gökyüzi oldı canber-feşân
Kara tonın egnine aldı zaman (1034)

Çü başladı gökden güneş togmaga
Yine tahtı üstüne nûr agmaga (1261)

Çü Çin kavmi Hindû çerisin sıdı
Kara zengî kâfûrla yüzün yudı (3214)

Kanat yaydı tâvus Kaf'dan Kaf'a
Kara karganun boynı yidi kafa (3576)

Çü togdı güneş çevreyi tutdı nûr
Cihân geydi kâkum çıkardı samûr (2074)

Kahramanların ruh hâli ile zikredilen zaman arasında ilgi kurma gayretindeki müellifin geceye dair anlatımları çoğunlukla menfî değildir. Genellikle bilinmezliği ve karamsarlığı çağrıştıran gece, bu eserde kahramanların geceleri vuslata ermeleri sebebiyle keyifli anlara eşlik eden bir süreç olarak güzellikleri üzerinden vurgulanır. Ancak yaşanan olayların olumsuzla dönmesiyle zamana bakış da farklılaşabilir. Aşk oyunlarıyla renklenmiş gece; ayrılık vakti olduğunda zifiri karanlık, yalnız ve kasvetli olur. Bu noktada zamanın göreceliliğine dair söylemler de dikkat çeker. Âşık, gecenin uzunluğunu bitmeyen bir yıl gibi algılar:

Geçen gice olmuş durur ana yıl
Tan atınca dinlenmedi eyle bil (1525)

Eserde zaman kesintisiz akmaz. Olayların kronolojik ilerleyişi çoğunlukla geriye gidişlerle kırılır. Bazen de zamanın düz, çizgisel akışı, kahramanların farklı zaman dilimlerinde yaşadıkları maceraların anlatımıyla bozulur. İç içe geçmiş bu ara hikâyeler, zamansal sıçramalara neden olur ve Süheyl ile Nevbahâr'ın kavuşmalarıyla tekrar bir noktada birleşir. Art zaman denilen ve geri dönüşlerle oluşan ikinci zaman çizgileri mesnevide sıkça karşımıza çıkar.

Mekân

Çevre ve atmosfer şeklinde de ifade edilen mekân, olay örgüsünün gerçekleşeceği sahne olduğundan olayın akışına dair çeşitli ipuçları içerir. Bu nedenle kurgusal eserlerde mekânın tesadüfi seçilmesi söz konusu değildir. Genellikle önemli bir işlevi olan bu unsurun başlatıcı, bağlayıcı ya da tamamlayıcı bir görevi vardır (Ayyıldız & Birgören, 2014, s.79).

Süheyl ü Nevbahâr'da zaman gibi olayların yaşandığı mekân da kişisel yorumlara oldukça açıktır. Mekânlar, aşkın ve kahramanların kemale ermesi hususunda derin, sembolik değerlerle

yüklü, farklı boyutlarla ele alınması gereken bir yapı unsuru olarak karşımıza çıkar. Eserde İç mekânlarda saadet dolu hadiseler yaşanırken dağ, deniz ve çöl gibi bilinçaltı çeşitli çağrışımlara açık dış mekânlarda ise ayrılık hâli söz konusudur. Örneğin; yolculuk esnasında karşısına bir çöl çıkan Nevbahâr, üç gün üç gece burada kalır. Sıcağa açlık ve susuzluğa rağmen korku içinde değildir; her an Süheyl'i düşünür. Bir noktada çöl, artık aşkın ve kahramanın tamamen kemale erdiği yere evrilir. Burada yaşananların ardından ruhsal yolculuğunu da tamamlayıp olgunluğa erişen kahraman, neredeyse ölmek üzereyken karşısına Tûfân adlı bir şehir çıkar. Bu şehirde büyük şenliklerle karşılaşır. Tekâmüle ulaştıktan sonra cennet gibi bir yerde ümitsizlik ve kaygıdan uzaklaşıp saadete erer. Tüm zorlukları aştıktan sonraki ödül mekânı Tûfân'da, Nevbahâr sultan olmuştur. Çöl, bu anlatım biçiminde mücadele ile geçen dünya hayatını; şehir ise Cennet'i çağrıştırmaktadır. Saraylardan sonra çöl ve sahralara düşen kahramanın çölden sonra yeniden saraya dönüşü, hayatın iniş çıkışlarına da gönderme yapar. Acizlik ve iktidar, yokluk ve bolluk, yalnızlık ve şehrin tüm kalabalığı gibi karşıtlıklar, bu mekân tasarımlarındaki dönüşümlerle somutlaştırılmış olur. Nevbahâr'ın hak ettiği değeri ve asıl kimliğini bulduğu Tûfân'da tahtın da temsili bir değeri vardır. Nevbahâr, kendi tekâmülünü tamamlayıp tahta çıkarak mutlak gücü temin ettiğinde tüm olayların ve kahramanların kontrolünü eline alacak, artık her şey onun istediği şekilde olacaktır.

Tûfân oldukça dinamik bir mekândır. Hem şehrin geçmişi hem de Nevbahâr'ın oraya gelmesinden sonraki olaylar, eserde dikkatleri bilhassa buraya çekmektedir. İlk gelen kişinin sultan olacağı, tüm kahramanların bir şekilde yollarının düştüğü bu mekân, eserin masalsı havasına katkı sunar; yoğun biçimde ilginç tesadüflere sahne olur. Mesnevinin sonunda ise, olayın düğümünün çözüleceği bir dekora dönüşür.

Mesnevideki kahramanların özellikle yolculukları esnasında karşılaştıkları mekânlar, ruh hâllerinin ve kişiliklerinin şekillenmesini sağlamıştır. Nevbahâr'ın evden ayrıldıktan sonra yalnız olmayı planlamadığı yollarda yaşadığı zorluklar önce pişmanlıkla neticelenir. Yol, başlangıçta iç hesaplaşmaların ve tehlikelerin mekânıdır. Ancak sonrasında, farklı mekânlarda kahraman mücadeleye adapte olur; cesaret ve özgüvenini artar. Hem Süheyl'in hem de Nevbahâr'ın yalnız kaldığı mekânlar, kişiliklerindeki ve duygularındaki devinim ve gelişimi hızlandırır.

Eserde, kilitli kapıların ardındaki gizemli alanlar, heyecan verici olayların başlangıcını tetikler. Süheyl ve Nevbahâr'ın ikinci kavuşmalarına kadarki ayrılık sürecinde mekânlar sürekli değişir. Değişen bu yeni mekânlar da yeni maceralara, gizemlere zemin hazırlar. Özellikle Nevbahâr'ın yolculuğu esnasında karşılaştığı yerlerle ilgili anlatımlar, ilgiyi sürekli canlı tutar. Müellif, zaman zaman oluşan durağanlığı, onun bulunduğu olağan mekânlardaki olağanüstü unsurların gizemi ile dağıtmayı başarır.

Olayların verdiği gerçeklik hissine katkı sunan gerçek/çi mekânlar; Çin ve Yemen gibi ülkelerin dışında saray, bahçe, savaş alanları, gemiler ve köşklendir. Olağanüstü olaylar dahi bahçe, deniz kenarı, orman gibi yerlerde hâsıl olur. Mesnevide ülke ve şehir isimleri tam olarak belirtilir, muğlak bırakılmaz. Bazen de mübalağalı ayrıntılar ve muhayyel zamanlarla sunulan, kale gibi gerçekçi mekânların, hayali bir mekân tasavvuru oluşturması söz konusu olur:

Kıyâs eyle işbu kadar iy cazîz
Ki yidi gök anun ileydi sekiz

Tamında kişi yüriseydi yaya
Bükideydi kim göge tohunmaya

İnen burcı sarp u kapısı demür
Yöresi derin handak içi çamur (4192-4194)

Dil ve Anlatım

Ne anlatıldığından ziyade nasıl anlatıldığına önemli olduğu klasik eserlerde dil, tüm edebi metinlerde olduğu gibi, temel anlatım aracıdır. Müellifin sanat kaygısı ve tercih ettiği anlatım biçimi, dil tasarruflarını şekillendirir. Buna karşın dilin kahramanların özelliklerine uygun seçimi, klasik dönem sanatçısı için bir zorunluluk teşkil etmez. Genel olarak mesnevilerdeki kahramanlar eğitimi, yaşı, sosyal statüsü ne olursa olsun benzer sözcüklerle konuşturulur; özel jargonlar tercih edilmez. Söz konusu bu husus, Süheyl ü Nevbahâr'da da dikkat çekmektedir.

Mesnevîde zaman zaman hissedilen biçim ve sanat kaygısının ötesinde, okura mesaj verme isteği her daim ön plana çıkar. Eserde malumat-fürüş anlatıcı, müellifin misyonunun temsilcisi olarak varlığını her daim hissettirir. Mesnevîdeki bütünsel bakış açısı, müellifin dünya görüşüne göre şekillenirken olaylar da verilmek istenen mesajlara göre düzenlemiş gibi görünür. Yılmaz'ın (1997) roman yazarı için "Romancı, olaylar karşısında tarafsız değildir. O, iyilerden ve iyiliklerden yanadır; kötü ve kötülöklere karşıdır. Kötülüğü sergilerken bundan bir ibret dersi alınmasını istemektedir." (s. 46) diyerek anlatılarda dikkat çektiği didaktik amaçlar, Süheyl ü Nevbahâr'da oldukça belirgin bir görünüm kazanmaktadır. Mesnevîde çoğu zaman mesajın kitlelere ulaşabilmesi için sanatın bir araç olduğu fikri hasıl olur. Düşünsel bir eser fonksiyonu ile karşımıza çıkan mesnevînin dil ve anlatım özellikleri de genellikle bir görüşü benimsetmeye yönelik şekillenir. Neredeyse tüm imaj ve kavramlara sinen idealler, savunulan fikirler oldukça açık biçimde verilmesine rağmen anlatıcı yeniden detaylı açıklamalar ve yorumlarla mesajın altını tekrar ve tekrar çizmeye gayret gösterir. Böylece metnin kurmaca havasından uzaklaşmak oldukça güçleşir:

Anun andı sınımaya sinün sözün
Dahı yigregın anlar ola özün

Simah andı gelmez kişiye eyü
Ya irkege yâ hoz dişıye eyü (1318-1319)

Sarâya muvâfık yarar konşı
Öyinde gözetmek gerek konuşı

Gerek kişi konşı bula andan ev
Gerek kimse yoldaş düze andan av (1337-1338)

Kifâyetlü âdem gerek her işi
Düze öndin ü sonra bize kişi

Ana vakti vü fursatı gözleye
Ne kim sırrı var açmaya gizleye

Kişi sabr ile bulur işe zafer
İvecekklik idende kalmaya fer (1577-1578-1579)

Hoca Mesud'un düşünce yapısının, hayat tecrübelerinin, olaylara bakış açısının ve dünya görüşünün aktarıcıları bazen de kahramanlar olur:

Tenüm hasta gönlüm gidüpdür bugün
Beni cışk gör kim nidüpdür bugün

Kaza ugradı bana elden saça
Kazadan kişi kankı yana kaça (750-751)

Müellif, bazen de olayları başkasından duymuş gibi anlatır. Burada -miş'li geçmiş zamanın kullanımı ile eserin masalsi havası belirginleşir.

Sudan gitmemiş irteye dek gözi
Görine diyüp Nev-bahâr'un yüzi

Süheyl'ün dileği tamâm olmamış
Tam üstüne ol umduğu gelmemiş

Tana dek figân eylemiş zâr zâr
Ne yatup uyumuş ne tutmuş karâr (1372-1373-1374)

Eserin sunduğu düşünsel önermeler olan cömertlik, vefa, yardımseverlik gibi erdemleri ve ahlakı anlatırken nasihat veren müellif, olay ve kişilere yönelik kanaatlerini telkin ederken doğrudan okura karşısındaymış gibi hitap eder. Süheyl ü Nevbahâr'da müellifin okuru ile sohbet eder gibi yazması, samimi ifadeleri, halk hikâyelerindeki anlatıcılarda olduğu gibi canlı bir performans izliyormuş hissi uyandırır. Müellif, bir meddah tavrıyla karşındakilere sorular sorar; emir cümleleri kullanır:

Anı gör şunun bigi yire gelüp
Yoh ayah ki başın eline alup

Degül mi aceb gör neler işler ol
Nite başarur şunca sarp işler ol (2328-2329)

Çü dördinci gün oldı bunlar gider
Süheyl-i Yemen gör ne dir ü nider (846)

Müellif, anlatımını sık sık kesintiye uğratar. Bazen araya girip verdiği öğütler, bilinen bir hikâyenin tekrar tekrar sunumu olan geri dönüşler bazen de âşıkların dilinden söylediği şüirlerle kesilen anlatımların ardından:

Yine biz Süheyl ile kızdan haber
Diyelüm ki niddiler iy pür-hüner (1999)

diyerek asıl konuya döner. Eserde okurla sohbet havasındaki bu samimi ifadeler, kahramanların yaptıklarını izah eden söylemlerde de devam eder.

Hoca Mesud'un dini görüşler etrafında şekillenen ve tasavvuftan beslenen inanç-düşünüş sistemi, sanat zevki, dünyayı algılama biçimi eserde belirgindir. Mesnevideki tasavvufî anlatımlar, oldukça derinlerinden sezdirilmekte; özellikle tecelli fikrinin tezahürü olan ifadelere sıklıkla yer verilmektedir. Örneğin; mesnevinin leitmotivlerinden biri olan Nevbahâr'ın resminin yansıdığı havuz; eşsiz güzelliğin ayna misali aksettiği yeryüzü olarak düşünülebilecek, tasavvufî çağrışımlara açık bir imgedir. Nitekim Hak âşıkları da maşuğun kendisini değil tecellilerini görüp bu mutlak güzelliğin yansımalarına meftun olmuştur. Buradaki temsillerle verilen tasavvufî anlamlar, hikâyenin bir bölümünde Nevbahâr'ın resmini gören sıradan kişilerin onu fark etmediği; ancak bu resme gönül gözüyle bakanların onun gerçek manasını idrak ettiği şeklindeki söylemlerle desteklenir:

Bakan kişiler rengin anlar hemîn
Görür sûreti hûb tanlar hemîn

Ne bilür ki anda ne manî ola
Eger bile sûretde nite kala

Olur sûretün zâhiri halk için
Velî bâtinî manîsi Hakk için (3730-3732)

Görüp sûreti ol kişi tanılaya
Ki sûretde manî yönün anlaya (3740)

Bir başka bölümde ise, Nevbahâr'ın gördüğü denizden çıkan yırtıcı hayvanlar anlatılırken sözü inandırıcı kılmak için, Allah'ın kudret ve hikmetine yönelik dini söylemler ön plana çıkarılır:

Nite kim kuruda olur cânavar
Denizde dahı hem anun bigi var

Zihi kâdir ü hikmet issi Çalap
Ki her birine ol virür rızkı hep (2945-2946)

Ben ü yâ benüm bigi yüz bin kişi
Çalap buyrugınsuz başarmaz işi

Înâyet kılası olıcak birez
Kamu müşkil işler düzilür genez (1423-1424)

Müellifin inanç sistemi kadar mizacı, psikolojisi, dönemin zihniyeti de metnin yapısı ve anlatım tarzı üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda mesnevîde, anlattıklarının çıkarsamalarını okura bırakmayan, okur adına düşünüp onu yönlendiren müellif; olayı da kahramanlarını da kendisinin ve döneminin bakış açısını somutlaştırma aracına çevirir. Okurda oluşması beklenen duygular, öfke veya sempati; müellifin kontrolüne geçer ve çağının beklentilerine uygun olan mutlak doğrularla yönlendirmeler yapılır.

Anlatım Teknikleri

1. Tasvir

Süheyl ü Nevbahâr'da tasvirler, realist ve çoğunlukla detaylandırılmış bir görünüm arz eder. Bilhassa başkahramanların ruhsal ve fiziksel portreleri çizilirken yapılan tasvirler oldukça başarılıdır. Müellif, kahramanlar dışında, olayların yaşandığı mekân ve bu mekânların verdiği hissiyatı da başarıyla aktarır. Böylece canlı ve çok yönlü bir anlatım sağlar. Özellikle Nevbahâr'ın ilk kez görüldüğü kapalı kapılar ardındaki bahçe, yaşadığı köşk, tahta çıktığı Tûfân şehrinde yaptırdığı mimari eserler gibi Nevbahâr'a dair mekânların tasvirlerine eserde geniş bir yer ayrılır. Sevgilinin bulunduğu bu mekânlar, divan şiirindeki geleneksel anlatıma paralel olarak duyguların yoğunlaştığı, renkli ve gönle hoş gelen, sübjektif anlatımlara açık alanlar olarak ön plandadır. Mekân tasvirlerinde dikkat çeken bir başka husus ise, yoğun biçimde Cennet'e yapılan atıf ve teşbihlerdir:

Bezenmiş yeşil kızıl u agıla
Ber-â-berlik iderdi uçmagıla (487)

Hem eyle itdiler kim dinmiş idi
Yemen içi uçmaga dönmiş idi (5572)

Tasvirler olay akışında kopmalara neden olmayacak şekilde anlatımın başlangıcında yer alır. Böylece anlatım ve heyecan sekteye uğratılmaz. Bu tasvirler, durum, mekân veya kahramanın zihinde canlandırılmasına imkân sunacak şekilde ve yeterli uzunlukta tutulur. Ancak kahramanların özellikle eylemlerini veya içinde buldukları durumları anbean sahneleyen tasvirlerde müellif, gereksiz ayrıntılar, iç monologlar ve yorumları ile anlatımını bazen gerekenden uzun tutar.

Tasvirlerde zaman zaman mübalağalı anlatımlar dikkat çeker. Özellikle mesnevinin leitmotivlerinden olan ziyafet sofralarının büyüklüğü ve ihtişamı oldukça abartılı tasvir edilmektedir. Ziyafetler düzenlemek güç, iyilik, dostluk ve cömertlik göstergesi olarak eserde önemli yer tutar. Süheyl, kurdurduğu sofralar ve dağıttığı hediyelerle gönülleri fetheden bir kahramandır. Sofra, Süheyl ü Nevbahâr'da güç, cömertlik ve dostluğun sembolü olarak oldukça önemli bir konumdadır ve şöyle tasvir edilir:

Şu denlü dökilür honı iki mîl
Gelür bişe önüne önüne bil

Yidiler ü götürdiler hâs u câm
Dahı toptolu yazı yüzi tacâm (1151-1152)

Piyâle virür la'l ü altun geyik
Bir ulu gümüþ pîl dururdu dik

Kızıl altun aslan murassa ulu
Kamusınun içi süciler tolu (1154-1155)

2. Diyalog

Diyalog, kahramanların duygu ve düşünce dünyalarının aracısız şekilde aktarılmasına imkân veren bir anlatım tekniğidir. Süheyl ü Nevbahâr'da olay, çoğunlukla diyaloglar aracılığıyla aktarılmıştır. Diyaloglarla, kahramanın geçmişi, geleceği veya o anki ruh hâli bildirilir. Bazen de müellif, eserde yalnızca yaşananları değil; gelecekte yaşanacakları da kahramanların diyalogları esnasında aktarıp olayları hızlandırır:

Atam unısar şöyle tedbîr ü rây
Ki yoh gîtmegil bunda durgıl bir ay

Cevâbın girü eyle viribigil
Ki turmazam yavlag oldum hacîl

Son ucı biş on güne râzî ola
Zihî maslahatçı ki kâzî ola (2066-2068)

Eserde diyalogların yoğun olduğu bölümler, yapılan yorum ve açıklamalar ile varlığını her an hissettiren anlatıcıyı nispeten silik hâle getirmektedir. Yani diyaloglar, anlatıcıyı devreden çıkarırken okur, bir tiyatro oyunundaki gibi, ön planda kahramanların olduğu, gösterme tekniğinin kullanıldığı bir metinle baş başa kalır. Olayların aracısız aktarılması ise, bir yandan kahramanlar arasındaki çatışmayı belirginleştirir; diğer yandan okuyucunun dikkatini tamamen metne çeker. Müellifin dilinden değil, kahramanlardan olayları öğrenen okur, anlatımın akıcılığına kapılır. Ayrıca eserde çeşitli sebeplerle sık sık sekteye uğratılan akış, gerçekçi diyaloglar ile yeniden temin edilir.

Süheyl ü Nevbahâr'daki saz eşliğindeki karşılıklı konuşmalar, eğlenceli ve samimi bir ifade ile aktarılan atışmalar, eserin hem duygulu hem de en renkli bölümleri arasındadır:

Kabûl idüp uyımadun bu gice
Bu özri nitesi dileyem nice

Cevâb eyle virdi yüzini göre
Berü ag ne söz vaktidür iy sere (1740-1741)

Degülven kuş u uçmaga yaramaz
Girü dönüben kaçmaga yaramaz

Buyurdun sözün sımadum geldüm uş
Elüm irmedüğün sana bildüm uş (1745-1746)

Didi hey ne söylersin eyleme lâg
Ki dîvârün ardında olur kulag

Kişi sizmedin saçum ucını tut
Niçe bir diyeven işitgil öğüt (1754-1755)

3. İç Monolog

İç monolog tekniği Süheyl ü Nevbahâr'da oldukça yoğun biçimde kullanılmaktadır. Müellif; iç monologlarda kahramanların içinden geçenleri, kendi kendilerine düşündüklerini, duygularını ve geleceğe dair planlarını belirtip sanki bunları sesli olarak ifade ediyorlarmış gibi cümlelerin sonuna “didi” ifadesini ekler. Bazen de “bunu düşünüp” diyerek söylenenlerin kahramanın iç sesi olduğunu belirtir:

Süheyl-i Yemen bu sırı tanıladı
Didi kim atam bunda ne tanıladı (460)

Togan bir ulu pâdişâhdur bayık
Ki göre beni kendüzine lâyıık (875)

Öğinde didi bu yigıt gördüğü
Kime kim ire gönlini virdüğü (1126)

Bu kez key bakıcah kızı yüzine
İçin söyledi kendü kendüzine

Ki işbu hakikat kızumdur benüm
Bu derde hemîn ol ola dermânım

Ki bir göreyim bunu söyledeyim
Bilem iş nedür bârî soyladayım (2241-2243)

4. Geriye dönüş

Süheyl ü Nevbahâr'da çok sık yer verilen geriye dönüş, hemen her kahramanın hikâyesinin anlatımı esnasında kullanılan bir tekniktir. Okur, bu teknikle geçmişte bir gezintiye çıkarılır ve kahramanların hikâyelerini onların kendi dilinden duymuş olur. Ancak hâlihazırda bilinen, bu hikâyelerin tekrarında yeni bir olay veya kahramanların öznel değerlendirmeleri bulunmaz. Bu sebeple de geriye dönüşlerle anlatılan olaylar, daha önce anlatılanların gereksiz yinelemelerine dönüşürken anlatılanlar yeknesak bir hâl alır. Hoca Mesud, bu tekniği ara ara mesnevideki bir şiirin içinde sunar:

Zevk u iş ü ili günü vü temâşâ kılmagı
Kamusın girü kodum uş ileri tutdum sefer

Râhatı zahmetlere tatluı acı dirlige
Degşürüp yürürvenin kim yârdan bilem haber (1368-1368)

Ben ü dahı birkaç ulular kızı
Şol ohtın ki uyıdı deniz yüzi

Gemiye girüp gezdüm içdüm yidüm
İrişdi gice vü birez uyıdum

Ki çengün âvâzı dimâgumı ter
İdüpdî perîler ulusu meğer

Ol arada hâzır bulunur kapar
Su altına iltür gemiden sapar

Anı bilürem çünki uyanuram
Su altındayiken oda yanuram

Ki başumda otururdu işbu perî
Ki gördün yigiddür degüldür karı

Ne çâre gerek bile hoş dirilem
Katından yaramaz eger ırılam

Benüm bu senün ser-güzeştün nedür
Kazıyye ki sen bunda düşdün nedür (3489-3496)

5. Özetleme

Özetleme, Süheyl ü Nevbahâr'da genellikle geriye dönüşler esnasında kullanılan bir tekniktir. Eserde müellif, kahramanların başlarından geçenleri özetleyerek birbirlerine aktarmaları yoluyla bu iki tekniğe birlikte yer vermiştir. Aşağıda, Nevbahâr'ın daha önce dadısına detaylı şekilde anlattığı rüyasının, özetleme tekniği kullanılarak tekrarlandığı bir bölüm alıntılanmıştır:

Ki görmüş idi düşde hem Nev-bahâr
Togan olubanın havâya agar

Bir atlu yazı yirde anı görür
Okır çağırur bir arada turur

İşidür ünini havâdan iner
Ol atlu yigiddün eline konar

Çü bir lahza oturur andan uçar
Bu yigit elinden yabâna kaçar (1119-1122)

Bakış Açısı

Bakış açısı hususunu Şerif Aktaş (2005) şöyle ifade eder: “Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirlerinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir.” (s. 78). Bakış açısı; olay, zaman, kişi ve mekânın kim tarafından görüldüğü, anlaşıldığı kim tarafından nakledildiğine dayanır. Müellif, anlatmak istediklerine uygun olarak bir anlatıcı kurgular. Müellifin değil, anlatıcının bakış açısına göre algılanan varlığın tezahürleri de bakış açısının verdiği imkânlarla şekil alır. Eserde tercih edilen bakış açısıyla olay zincirinin şekli, başlangıç ve bitişi, şahısların tanıtımı, kurgusu, seçilen mekân ve tasvirinin sunumu çeşitli değişimler gösterir. Bu nedenle, eserle alakalı özellikleri açıklamak ve yorumlamak için bakış açısını tespit etmek önemlidir. Aksi hâlde eserin dünyasına tam olarak nüfuz edilmesi güç olacaktır (Aktaş, 2005, s. 77-78).

Anlatıcı, okurla müellif arasındaki kurmaca kişidir. Kurgusal metinlerde müellif, anlatıcı kimliği ile konuşur. Anlatıcı bazen müellifin gölgesidir, bazen de müellifin üstünde ondan daha iyi bilen, sezen ve gören bir unsur olarak karşımıza çıkar. O, ya bir kahraman hüviyetinde ya olayları sessizce uzaktan gözlemleyen ya da her şeyi bilen ve gören biri olarak belirir. Bu anlatıcının dili ve

dikkati ile anlatılan zaman, mekân, olay; anlatıcının onu idrak şekline göre şekillenir (Aktaş, 2005, s. 50).

Süheyl ü Nevbahâr'da hâkim anlatıcı bakış açısı kullanılmıştır. Hâkim bakış açısıyla olayları anlatan kurgusal âleme ait anlatıcı, zaman ve mekânla sınırlı değildir. O, kahramanların zihinlerinden geçenleri, neler yaptıklarını önceden konuştuklarını bilen ve gören kişidir. Anlatıcı, ayrıntıları fark edip iç konuşmaları duyar. Sınırsız bir güce sahiptir. Bu noktada hâkim bakış açısı ile anlatım, anlatıcının ölüm sonrasında dair bilgileri dahi anlatma imkânını verir. Kahramanların rüyalarını, zihinlerinden geçenleri bilen anlatıcı, özellikle ruh hâllerinin anlatımı esnasında bu bakış açısını kullanarak akışı düzenler, gerçekçiliği/inandırıcılığı temin eder.

Öğinde buyıdı ki ben dün gece
Niçün gitdüm ugradum öküş güce (1862)

Öğinde geçen Nev-bahârun aceb
Dönüp söylemediği neyki sebeb

Meger andan ötrü ki eglendüm uş
Bana küsdi vü olmadı gönli hoş

Ger eglendüm ise ahı noldıdı
Günâh andan artuk dahı noldıdı (2400-2402)

Oturduğı yirde Süheyl-i Yemen
Şunun bigi kim ayı tuta tuman

Kara kaygu gönlini basdıyıdı
Sınuhlu olup katı busdıyıdı (2250-2251)

Ancak her şeyi bilen bu anlatıcı, eserin bir yerinde şaşırtmak için, kahramanın söyleyeceklerinin yalan mı doğru mu olduğunu bilmediğinden bahsedebilir:

Hikâyet bolup göyner uş özümüz
Yalan mı ya girçek ki yok sözümüz (2030)

Söz Sanatları

Süheyl ü Nevbahâr'da sık sık belîğ ifadelerle yer veren Hoca Mesud, söz sanatlarıyla sağlanan özlü ve güçlü anlamlarla metne şiirsel bir ahenk ve estetik değer kazandırmayı başarır. Mesnevide en sık rastlanılan söz sanatları iktibas ve leff ü neşr ve mübalağadır.

İktibas; roman literatüründe bir anlatım tekniği olarak montaj adıyla yer alır ve atasözü, ayet, hadis, vecize gibi bilinen bir sözü, esere aktarma demektir (Köksal, 2005, s. 44) Didaktik yönü olan metinlerde vazgeçilmez söz sanatlarından olan iktibas, Süheyl ü Nevbahâr'da da en çok kullanılan sanat olarak karşımıza çıkar. Müellif, bu sanatla bir taraftan anlattıklarını daha anlaşılır kılarken diğer taraftan da sözlerini desteklemeyi amaçlar.

Kamu cânluva sevgülüdür canı
Kitâbında Firdevsî hûb dir bunı

Meyâzâr mûrî ki dâne keşest
Ki ü nîz cân dâred ü cân hoşest (2957-2958)

Gidenün yolın kimsene bağlamaz
Meseldür ki kendü düşen ağlamaz (736)

Meseldür kişi eydür ulu kişi
Olur başa bun gelse başmahcı (1963)

Türkçe bir atasözünün montajı bazen Farsça yapılırken bazen de müellif, yer verdiği vecizenin söyleyenini zikreder:

Meseldür ki tündî neyâyed be-kâr
Be-nermî ber-âyed zi-sürâh mâr (2707)

Eserde özellikle Süheyl ile ilgili anlatımlarda çokça mübalağa sanatına başvurulmaktadır. Süheyl için yapılan sarayın on gün gibi bir sürede tamamlanması, savaş esnasındaki gücü, kurduğu sofralarda pişirilen etlerden yerin görünmeyecek hâle gelmesi, ikramlarının çeşitliliği, ziyafet için kestirdiği hayvanların sayısı gibi birçok durumla ilgili mübalağalar oldukça yoğundur:

Yüce köşk âlî sarâylar düzer
Niçe kişinün anda gücin üzer

Dahı bir eyü bâg taht urmaga
Ki baka dura oturan ırmaga

On on iki günde düzer bir sarây
Ki şâh girse içine olur gedây (1341-1343)

Şu denlü sığır u koyun kırdılar
Ki dükenleyüp son uci gördiler

Yır altında kurtuldıdı bir öküz
Kuzı gökde bir kim Hameldür henüz

Binerlik semiz yunt binden öküş
Uçarda ne kim eti yinürse kuş (2110-2112)

Nevbahâr'ın resmini yapması için çağrılan nakkaşın ve eserde söz konusu edilen diğerk ustaların hünerleri de mübalağalı biçimde şöyle anlatılır:

Bulıvirdi bir koca ustâ nakâş
Ki güneş yüzine düze göz ü kaş

Yazar ise sî-murgı divâra ol
Divâr uça Kâf tagına duta yol

Bir iki dem içinde kim reng eze
Diler ise biş on şehen-şeh düze (3658-3659-3660)

Zikredilen söz sanatları dışında teşbih, leff ü neşr ve cinas (cinas-ı nakıs) da mesnevîde yer alan diğerk sanatlardır:

Elinde surâhî ile câm idi
Yolında ne müşkil ser-encâm idi (2323)

Niceme dürişürse illâsı var
Nite güneşi balçığıla sıvar (2325)

Sonuç

Mesnevîler, yine tahkiye esasına dayalı roman ve hikâyeler ile olayın zaman, mekân ve kişilere bağlı olarak anlatımı, kullanılan bakış açıları, anlatım teknikleri gibi birçok yönden

benzerlikler arz eder. Bu noktada, Süheyl ü Nevbahâr mesnevisi modern anlatı türleri inceleme yöntemleriyle tahlil edilmiş, aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

1. Süheyl ü Nevbahâr; yer yer oldukça özgün, sürükleyici, merak uyandıran, bir kurguya sahiptir. Tasvirlerin ve ruh tahlillerinin sınırlı olduğu eserde müellif; temel kurguyu aşk, yolculuk, eğlence, cömertlik, mücadele, akıl oyunları üzerine kurar. Mesnevîde işlenen olay, Süheyl'in Nevbahâr'a âşık olması neticesinde ona kavuşmak için çıktığı yolculuk ve zorlu mücadelelerin sonunda kahramanların birbirlerine kavuşmalarıdır. Gerilim niteliği taşıyan bu olayların çatışma zeminini aşk ve ayrılık oluşturmaktadır. Aşk, sadakat, vefa ve cömertlik gibi temaların işlendiği eserde anlatımlar, nesnelere ve kişilerden ziyade, genellikle ahlaki yönü olan soyut kavramlar üzerine inşa edilmiştir.

2. Mesnevîde kahramanların genellikle karakteriyle uyumlu, tahmin edilebilir eylemler gerçekleştirdiği görülür. Kahramanlar, manevi tarafları veya ruhsal yapılarından çok eylemleri ile ön plana çıkarılır. Onlar ya iyi ya da kötüdür. Ancak, bu düz karakterli şaşırtmayan kahramanlar, bazen kararsız ve değişime açık bir kişilik sergiler. Okur, gelgitler yaşayan kahramanların bir sonraki adımını kolayca tahmin edemez. Buradaki belirsizlik, bir heyecan unsuruna dönüşür.

3. Süheyl ü Nevbahâr'da zengin kahraman kadrosu dışında, özellikle zamanın işlenişini önem arz eder. Eserde zaman bildiren ifadeler çok sık yer verilir. Zamansal değişimler net biçimde hissettirilir. Zaman anlatımlarının sanatsal işlevi, art zamanlı bir akış ve özellikle gecenin önemli bir unsur olarak ön plana çıkarılması dikkat çeker.

4. Mesnevîde mekânlar, olaylar ve kişiler gibi çoğunlukla gerçekçidir. Gerçekdışı, masalsı unsurların yer aldığı bölümler ise her ne kadar şaşırtıcı ve dikkat çekici olsa da maceranın içinde önemli bir yer teşkil etmez. Süheyl ü Nevbahâr'da daha çok dış mekânlardan söz edilmektedir. Bunun nedeni, olayların genellikle yolculuklarda yaşananlar üzerine kurgulanmış olmasıdır. Ayrıca eserde mekânın anlatımı, zaman zaman kahramanların psikolojisi ve yaşanan anın hissettirdikleri ile bağlantılı olarak sunulmaktadır.

5. Mesnevinin bütünsel bakış açısı hem müellifin dünya görüşüne hem de okurun beklentisine göre şekillenmiştir. Müellif kendine özgü zevkleri, prensipleri, algılama biçimlerini anlatırken olay, zaman, mekân ve kişilerin birer araca dönüştüğü hissini verir. Dilsel tasarrufları, söyleyiş biçimi ve anlatım teknikleri yönüyle müellif, döneminin beklentilerinin ötesine geçemez. Dini ve tasavvufi açılımların yoğun olduğu XIV. yüzyılda yazılmış bu eser hem çağının hem de müellifin felsefesine dair izler taşır.

6. Süheyl ü Nevbahâr'da yapısal unsurlar kadar, anlatıcının amacı hususu da kurguya yön verme özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Eserde olaylara mesafesi sübjektif şekillenen, kahramanlarını yargılayıp değerlendiren anlatıcı, okurun kendi çıkarımlarına imkân vermez. Okura benimsetmek istediği şahsi görüşleriyle tüm doğru-yanlış, iyi kötü sınırlarını belirler; anlattıklarından çıkarılması gereken sonuçları söyler. Okurun yerine metni yorumlar ve ne düşünülmesi gerektiğine karar verir. Okuru bilgilendirmek, bir görüşü benimsetmek üzere dikkatler uzun bir süre için olay ve kahramanlardan uzaklaştırılır. Müellifin kimliğini ve yorumlarını esere katması ise hikâyenin dünyasına tam olarak girilmesini zorlaştırır. Metnin amacı, konu sınırlarını aşar. Eserdeki bu didaktik, topluma bilinçli ve iradi biçim verme çabasının ürünü anlatımlarla hayatın gerçekleri arasındaki mesafenin oldukça açılmış olması da dikkat çeker. Aktarılan deneyim ve dünya görüşü müellifin ütopyik âlem tasarısının dışavurumu olur.

7. Tahkiyeye dayalı geleneksel eserlerde olduğu gibi Süheyl ü Nevbahâr'da da en çok kullanılan teknik anlatımdır. Anlatma dışında tasvir, geriye dönüş, özetleme, diyalog ve iç monolog tekniklerinin kullanıldığı mesnevî, anlatım tekniklerinin uygulanması noktasında zengin ve başarılıdır. Konunun akışını her fırsatta kesip okuru didaktik bir anlatımın içine sürükleyen müellif, kahramanı aracılığıyla veya bizzat kendisi mesajlar verir, olayları aktarır, tasvirler yapar. Ancak, tiyatrodaki olduğu gibi, anlatıcının aradan çekilip olayı diyaloglar ve iç monologla

kahramanlarına anlattırmayı tercih ettiği de görülür. Özellikle uzun diyaloglar, okuyucunun olayları bir nevi müşahede etmesini sağlamaktadır. Bu noktada özetleme ve geriye dönüş teknikleri de müellifin eserdeki varlığını kısmen ortadan kaldıran teknikler olarak işlev kazanır.

8. Sanatçının gücü, kurgunun estetiği ve okuru içine çeken yönleriyle doğru orantılıdır. Bu hususlarda oldukça başarılı kabul edebileceğimiz eser, olayın kurgulanması noktasında zayıftır. Örneğin; Süheyl ü Nevbahâr'da müellif, karşıt bir güç ortaya koymak isterken başarıyı yakalayamaz. Çatışmaya zemin hazırlayan durumları tam olarak kurgulamadığı için okur, kahramanların sebepsiz mücadelelerine, uzaklaşmalarına, kaçıp kovalamalarına şahitlik eder. Dolayısıyla çoğu yerde esas entrika unsurları, mesnetsiz inşa edilmiş gibi görünür. Süheyl ü Nevbahâr'da ara ara karşımıza çıkan tutarsızlıklar, abartılar, açıklanamayan tesadüflerin sıklığı veya müellifin kendi dünya görüşünü yansıtmaya istediğiyle okuru tabi tuttuğu sayfalarca konu dışı anlatım da yine kurgunun zayıf yönleri arasında yer alır.

9. Kafiye ve veznin sınırlayıcılığına hatta bizzat müellifin de belirttiği gibi Türkçenin sınırlı imkânlarına rağmen, eserin canlı ve okuru içine çeken bir yapısı vardır. Mesnevi nazım türünün hususiyetleri gereği redif ve kafiyenin değişimi, ses düzeninin yenilenmesini; dolayısıyla metinde ahengi ve vurguyu temin eder. Şiir vasıtasıyla hikâyeye anlatmanın olumlu ve olumsuz tarafları eserde bir araya gelir.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (2005). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Akçağ Yayınları.
- Ayyıldız, M. & Birgören, H. (2014). *Edebiyat bilgi ve kuramları*. Akçağ Yayınları.
- Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev-bahâr inceleme-metin-sözlük*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Köksal, F. (2005). *Klasik Türk şiiri araştırmaları*. Akçağ Yayınları.
- Lukacs, G. (2007). *Roman kuramı* (C. Soydemir, Çev.). Metis Yayınları.
- Stevick, P. (2004). *Roman teorisi* (S. Kantarcıoğlu, Çev.). Akçağ Yayınları.
- Tosunoğlu M. & Melanlıoğlu D. (2005). Süheyl ü Nev-bahâr'ın Türkçe söz varlığı ve Anadolu ağızları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 53(1), 189-200.
- Yılmaz, D. (1997). *Roman kavramı ve Türk romanının doğuşu*. Akçağ Yayınları.

Makale Geliş | Received: 27.07.2021
Makale Kabul | Accepted: 17.08.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.974957

Güneş SÜTCÜ

Öğr. Gör. Dr. | Lect. Dr.

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir-TÜRKİYE
Anadolu University, Faculty of Letters, Department of Russian Language and Literature, Eskişehir-TURKEY
ORCID: 0000-0001-9496-4051
gunessutcu@anadolu.edu.tr

Aleksandr Kuprin'in Öykülerinde Hayvan İmgeleri

Öz

İnsan, sanat ve edebiyatın ana malzemesini oluşturur. Sanat eserlerinde insan ve onun hayat mücadelesi öncelikli bir yere sahiptir. Bununla birlikte yazarlar, hayvanları da eserlerine dâhil ederler. Animalizm, hayvan dünyasının betimlenmesiyle ilişkili sanatsal bir türdür. Edebiyatta ebedî temalardan biri olarak kabul edilir ve Rus folklorunun ana teması hâline gelir. Farklı dönemlerin yazılı edebiyatında gelişim göstererek antik çağlardan günümüze kadar birçok büyük Rus yazar eserlerinde hayvan imgelerine yer verir. Rus edebiyatı tarihinde hayvan imgelerinin gelişim süreci incelenirken ilk ortaya çıkış kökenlerine sözlü folklor, peri masallarında, destanlarda ve mitolojilerde rastlanılmaktadır. Bununla birlikte genellikle folklorik geleneklerin korunarak eski yazılı Rus edebiyatına belirgin bir şekilde yansıtıldığı görülmektedir. Hayvan imgeleri, ilk olarak XVIII. yüzyıl Rus edebiyatında konu edilmeye başlanır. Ancak XX. yüzyıl, bu türün gelişiminde asıl dikkate değer evreyi temsil eder. Çalışmamızın konusunu XX. yüzyıl Rus edebiyatının en yetkin yazarlarından Aleksandr Kuprin'in öykülerinde hayvan imgelerini incelemek oluşturmaktadır. Bu anlamda ilk olarak yazarın hayvan sevgisinin ve ilgisinin nedenlerine değinilecek, ardından hayvanlar aleminin betimlenmesine yönelik kaleme aldığı eserlerden "Beyaz Barbet Köpeği" (Bely pudel), "Zümrüt" (İzumrud), "Gri Kurt" (Serebryany volk) üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır. Çalışmamızın amacı, Rus edebiyatının ana temalarından biri olan hayvan imgelerini (köpek, at ve kurt) ve özelliklerini eleştirel, edebî ve betimleyici-analitik yöntemlere dayandırarak Kuprin'in öyküleri çerçevesinde anlamlandırmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Rus Edebiyatı, Kuprin, Animalizm, Hayvan İmgeleri, Öykü.

Animal Images in Alexander Kuprin's Stories

Abstract

Human constitutes the main material of art and literature. Human and his struggle for life have a priority in works of art. However, writers also include animals in their works. Animalism is an artistic genre associated with the depiction of the animal world. It is considered one of the eternal themes in literature and becomes the main theme of Russian folklore. By developing in the written literature of different periods, many great Russian writers from ancient times to the present have been included animal images in their works. While examining the development process of animal images in the history of Russian literature, the origins of their first appearance are encountered in oral folklore, fairy tales, epics and mythologies. However, it is seen that folkloric traditions are preserved and reflected in the old written Russian literature. Animal images first began to be the subject of the 18th Russian literature. However, 20th century represents the most remarkable stage in the development of this genre. The subject of our study consists of examining animal images in the stories of Aleksandr Kuprin, one of the most competent writers of 20th century Russian literature. In this sense, firstly the reasons for the author's love and interest in animals will be mentioned, and then evaluations will be made on the works "White Barbet Dog" (Bely pudel), "Emerald" (İzumrud), "Gray Wolf" (Serebryany volk) which are written to describe the animal kingdom. The aim of the study is to try to make sense of animal images (dog, horse and wolf) and their characteristics, which are one of the main themes of Russian literature, within the framework of Kuprin's stories by basing them on critical, literary and descriptive analytical methods.

Keywords: Russian Literature, Kuprin, Animalism, Animal Images, Story.

Giriş

Etimolojik olarak Latince animal (hayvan) sözcüğünden gelen “animalizm”; resim, heykel ve edebiyatta hayvanların betimlenmesidir. Animalizm bir tür olarak, doğa bilimleri ile sanatsal ilkeleri bir araya getirir. Doğaya ve hayvanlara yönelik gözlemi ve sevgiyi yansıtır. En genel hâliyle animalizm, sanatta hayvan dünyasının betimlenmesiyle ilişkili bir akım olarak kabul edilir (Davlethanova, 2017, p. 1). Rus yazar ve yayıncı Aleksey Vladimiroviç Karakovskiy (2013), animalizmi “sanat felsefesinin yarattığı yaşam döngüsünün dinamik yöntemlerinden biri” olarak tanımlar. Ukraynalı edebiyat eleştirmeni Roman Teodoroviç Gromyak ve arkadaşlarının hazırlamış oldukları sözlükte (2007, p. 42) “animalizm; hayvanlara ve bitkilere bir insan karakteri yeteneğinin bahşedilmesiyle şekillenen sanatsal bir tasvirdir” açıklamasında bulunurlar. Akademisyen yazar Andrey Borisoviç Yesin’e göre (1998, p. 248) “İnsan hayatının hayvan imgeleri aracılığıyla tasvir edilmesi, edebiyat dünyasında animalist türün başlıca görevlerinden biridir.” İnsanlar ve hayvanlar arasındaki dostluk fikirleri, animalist edebiyatın¹ karakteristik özelliği olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede çeşitli motifler ve temalar oluşturulur. Bazı edebi eserlerde hayvan imgesine fantastik bir etkinin kazandırıldığı görülür. Bu duruma ilişkin olarak Natalya Yevgenyevna Lihina (2011, p. 151) “Mihail Bulgakov'un sanatında özel bir fantastik zoomorfik serinin sunulduğunu” vurgular. Nitekim “Köpek Kalbi”ndeki (Sobaç’ye Serdtse) Şarikov adlı köpek, “Usta ve Margarita” (Master i Margarita)daki Begemot² adlı kedi buna örnek olarak gösterilebilir. Bu tür eserlerde hayvanların alegorik betimlemelerinden faydalanılır. Bu nedenle akademisyen yazar Natalya Grigoryevna Babenko, hayvan edebiyatı literatürünü üç türde sınıflandırır: “İlk türde antropozoomorfik motiflerin geliştirilmesi yer alır. Bu tür eserlerin kahramanları, görünüş ve zihinsel özelliklerinde hem insan hem de hayvan özelliklerinin tezahür ettiği varlıklardır. İkinci tür insan dünyasına karşıt olan fantastik mitolojik hayvanların betimlenmesini konu eder. Üçüncü tür, bir kurt adam motifinin geliştirilmesiyle ilişkilidir” (Babenko, 2007, p. 174-185).

Rus edebiyatı tarihinde hayvan imgelerinin ilk ortaya çıkışı sözlü folklor, peri masallarına, destanlara ve mitolojilere dayandırılmaktadır. Bunun yanı sıra çoğu zaman folklorik geleneklerin korunmasıyla eski yazılı Rus edebiyatına büyük ölçüde yansıtıldığı gözlenmektedir. Hayvan imgelerinin ilk olarak Rus edebiyatında konu edilmeye başlanması ise XVIII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda İ. A. Krılov³, A. P. Sumarokov ve İ. İ. Hemnitser gibi yazarların eserlerinde hayvan imgelerine yer verdikleri gözlenmektedir. Daha sonrasında İ. Turgenyev’in “Bir Avcının Notları” (Zapiski ohotnika), “Mumu”⁴ (Mumu), “Bildircin” (Perepyolka), N. Leskov’un, “Canavar” (Zver’), L. Tolstoy’un “Holstomer” (Holstomer), “İlk Kez Bir Tavşanı Nasıl Öldürdüm” (Kak ya pervıy raz ubil zaytsa) gibi edebiyatın altın çağı yazarlarının eserlerinde de hayvan imgeleri betimlenmeye devam eder. XX. yüzyıl Rus edebiyatına geldiğinde hayvan imgelerini eserlerinde canlı bir şekilde konu eden yazarlar arasında S. Yesenin, M. Bulgakov, M. Privişin, O. Perovskaya, İ. Sokolov-Mikitov ve A. Kuprin gibi isimler karşımıza çıkar.

Bu çalışmada Aleksandr Kuprin’in hayvanlar aleminin betimlenmesine kazandırdığı “Beyaz Barbet Köpeği”, “Zümrüt”, “Gri Kurt” adlı öyküleri incelenecektir. İlk olarak yazarın sanatında hayvan imgelerine özel bir önem göstermesinin nedenlerine değinilecektir. Daha

¹ Animalist edebiyat hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Koblyakova, 2010, s. 208-210).

² Fantastik zoomorfik serinin sunumuna yönelik örneği temsil eden kedi Begemot’un “ismi Tevrat’tan alınmıştır. Tanrı, gücünü göstermek için burada Eyüp Peygambere hiçbir insanın baş edemeyeceği iki canavardan söz etmektedir. Bu canavarlar bir tür su aygırı olan Behemot (“begemot” sözcüğü Rusça’da bu anlamı almıştır) ve bir timsaha benzeyen Levyatan’dır. Bulgakov’un Begemot’u bir erkek kedidir.” Detaylı bilgi için bkz. (Kaşoğlu, 2001, s. 36-38).

³ Krılov’un fabllarında yer alan hayvan kahramanları için bkz. (Karabacak, 2015, s. 7-160)

⁴ Detaylı bilgi için bkz. (Yetkin, G. B. & Öksüz, G., 2019, s. 4248-4258).

sonrasında gerçekleştirilen inceleme sürecinde öykülerinde ele aldığı köpek, at ve kurt imgeleri aracılığıyla aktarmak istedikleri üzerine değerlendirmeler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kuprin'in Öykülerinde Özne Olarak Hayvan İmgeleri

XX. yüzyıl Rus edebiyatının önde gelen yazarlarından Aleksandr Kuprin, eserlerinde sık sık dünyanın en masum ve samimi varlıkları olarak kabul ettiği çocukları ve hayvanları konu eder. Bununla birlikte çalışmamızın amacı, yazarın eserlerindeki hayvan imgelerini incelemek olduğu için ilk olarak hayvan sevgisinin ve ilgisinin nedenlerine değinilecektir. Kuprin çocukluğunda kaldığı yetimhanede çeşitli acımasız davranışlara tanıklık eder ve Harbiye Okuluna bir şekilde uyum sağlamak zorunda kalır. Buna karşın ruhunda merhamet ve acıma yetisini her daim korumayı başarır. Rus eleştirmen ve yazar Lyudmila Vladimirovna Krutikova'ya göre (1971) Kuprin büyük bir "hayvan severdir." Hayvanları eğitir, hastaysa iyileştirir, ölümcül tehlikelerden kurtarır. Kuprin'in hayvanlar alemine özel bir ilgi duymasının nedeni, esasen doğal yaşama duyduğu hasret duygusuyla alakalıdır. Bu özel ilgi, 1896 yılında Kiyev'de yerel bir sirk ziyaret ettiği sırada daha da yoğunlaşır. Burada sirk muhabiri olarak çalışmaya başlaması, Kuprin'in spora ve hayvanlara olan ilgisini artırır (Bostancı, 2004, s. 23). Bu ilgiye bağlı olarak "Zümrüt", "Beyaz Barbet Köpeği", "Köpek Saadeti"⁵ (Sobaç'ye şçast'ye), "Fil Gezintisi" (Slonovaya progulka) ve "Ayılar" (Medvedi) hayvanlar ve vahşi hayvanlar hakkında yazdığı öykülerden en dikkat çekenleridir.

Ünlü hayvan terbiyecisi Anatoliy Durov, hayvanlara ithafen hazırladığı posterlerinde bile şöyle yazar: "Kuprin'in kızı, 'Tüm hayvanlarımız köpekler, atlar, kediler, keçiler, maymunlar, ayılar ve diğer hayvanlar aile üyelerimizdi' dedi. Babam onların hayatını ve geleneklerini şefkatle ve yakından izledi" (Nikolayevna, 2010). Kuprin hayvanları o kadar çok severdi ki diğer yazarların onları daha az tasvir etmeye başladıkları için üzüldüğünü dile getirir. Rus yazar Oleg Nikolayeviç Mihaylov⁶ 1930'da Kuprin'in gazetecilerden birine üzüntüyle şöyle dediğinden bahseder: "Artık edebiyatta neredeyse hiç köpek veya at kalmadığını fark ettiniz mi?" Sanki bir boşluğu doldurmak istercesine, zaten ciddi şekilde hasta olan Kuprin, hayatının son yıllarında hayvanlar hakkında "İnsanın Dostları" (Druzya çeloveka) başlıklı kapsamlı bir kitap yazmayı tasarlar. Ancak yazarın bu planını uygulamak için zamanı yoktur. Planlanan döngüden sadece "Ralph" (Ral'f, 1934) adlı öyküsünü yazmayı tamamlayabilir (Nikolayevna, 2010). Bu noktada farklı yayınlara dağılmış hayvanlarla ilgili öyküleri bir araya getirildiğinde çok kapsamlı bir kitap oluşturulabileceği yargısında bulunulabilir. "Farklı dönemlerde enteresan eserler ortaya koyması ve çeşitli yayınevlerinde eserlerinin yayımlanmasının esas nedeni, sürdüğü yaşam tarzıyla ilişkilendirilebilir" (Bostancı, 2004, s. 167).

Kuprin'in eserlerindeki hayvan imgeleri, sahip oldukları ahlaki değerleri, karakterleri, alışkanlıkları ve insana olan sadakatıyla karşımıza çıkar. Bu yüzden öykülerdeki hayvan imgeleri, büyük insani değerler taşır. Kuprin'in yakın çevresindeki herkes, onun hayvanlara bilhassa da köpeklerle duyduğu büyük sevgiden bahseder. Yarı aç bir şekilde yaşadığı dönemlerde dahi lokantalardan arta kalan kemikleri toplayıp köpekleri beslediği zaman duyumsadığı sevinci anlatırlar (Bostancı, 2004, s. 181). Beyaz Barbet Köpeği, Köpek Saadeti, Ralf, Korsan (Piratka), Barbos ve Julka (Barbos i Jul'ka), Zavirayka (Zavirayka), Barri (Barri) ve Balt (Bal't) adlı eserleri köpekleri konu ettiği öyküler serisini oluşturur. Hayvanlarla ilgili öykülerini iyimser bir mizah anlayışıyla anlatır. Öykülerde yazarın dikkatli gözlem gücü sayesinde hayvanlar üzerine şaşırtıcı detaylara yer verilir. Kuprin, hayvanları insanın sadık arkadaşları olarak görmektedir (Dönmez, 2019, s. 104). "Beyaz Barbet Köpeği" bu anlamda ön plana çıkması bakımından eleştirel, edebi ve betimleyici analitik yöntemlere dayandırılarak incelenecektir.

⁵ Yazarın karakter olarak hayvanlara başvurduğu ilk eseridir. Bkz. (Kuprin, 2020).

⁶ Kuprin'in hayatı üzerine hazırlanan kapsamlı çalışmalar için bkz. (Mihaylov, 2018); (Bostancı, 2004).

İnsanın Ebedî Dostu Olarak: “Beyaz Barbet Köpeği”

Aleksandr Kuprin'in “Beyaz Barbet Köpeği” adlı öyküsünde doğaya yakın yaşayan sıradan insanlar konu edilir. Ancak öykünün merkezinde köpek Arto'nun kaderi ele alınır. Dede Martın Lodijkin ve torunu Sergey, benzer bir yaşamı sürdüren gezgin akrobatlardır. Aralarındaki dostluk bağı çok kuvvetlidir. Çok sevdikleri Arto isminde bir de köpekleri vardır. İlk olarak köpeğin sıradan eylemleri ile özelliklerinden bahsedilir: “Gözleri sıcaktan kısıldı ve bu hali bir hayli tatlı görünüyordu ve çıkıntılı uzun dili hızlı nefes almaktan titriyordu” (Kuprin, 2007a, p. 740), “Arto karnının üzerine uzanıp ve iki ön patisini de ekmeğin üzerine koyarak kendi payına düşeni kenarda yedi” (Kuprin, 2007a, s. 761), “Akıllı köpek hızla duvara tırmandı, kuyruğunu sallamaya ve zaferle havlamaya başladı” (Kuprin, 2007a, p. 773). Daha sonrasında öyküde hayvanın sağduyusu gibi bazı soyut nitelikleri yorumlanır. Bu durum “kendisi tarafından duyumsanan bazı işaretlerle her zaman doğru bir şekilde yolunu bulan” Arto'nun ihtiyatlı oluşunda kendini gösterir (Kuprin, 2007a, p. 737). Arto, öyküde zekasıyla ön plana çıkarılır. Akıllıca davranır, koşulları ve durumu dikkate alır, her şeyi hesaplayarak hareket eder. Bu özelliği Arto'nun Seryoja'nın yardımı sayesinde serbest bırakılması sırasında, “akıllı köpek onu mükemmel bir şekilde anladı. Hızla duvara tırmandı” (Kuprin, 2007a, s. 773) cümlesiyle somutlaştırılır. İnsan ve hayvan arasındaki dostluk ilişkisi, Arto'nun kaderi aracılığıyla öyküde açıkça gözler önüne serilir. Dede Lodijkin, Arto'yu satın almayı teklif eden zengin bir ev sahibesine şöyle der: “Bakınız hanımefendi, bu barbet köpeğinin ikimizi ruhen beslediği, susuzluğumuzu giderdiği ve bizi giydirdiği söylenebilir. Ve hiçbir şekilde onun satılması mümkün değildir” (Kuprin, 2007a, p. 753). Dahası Arto, onlar için dört ayaklı bir yol arkadaşı, ayrılmayacakları sadık bir dost olarak kabul edilir, teklif edilen paraya hiçbir şekilde satmazlar. Kuprin bu öyküsünde birincil olarak hatalı çocuk yetiştirme yöntemleri ve ahlaki değerler sorusunu gündeme getirir. İkincil sorun olarak ise sosyal statüdeki farklılıkları ve bunun beraberinde getirdiği ahlaki yozlaşmayı gözler önüne serer. Bu bağlamda ikinci sorunun birinciyi aştığı görülmektedir.

Öyküde okuyucuya birbirinden tamamen farklı karakterlere sahip olan iki erkek çocuk imgesi sunulmaktadır. İlk çocuk on iki yaşında, çalışkan, inatçı, azimli ve cesur bir akrobat olan Sergey'dir. Gerçeği algılayabilecek yetilere sahiptir, tüm zorluklara göğüs gerebilir ve sorumluluk alabilir. Nitekim bu karakter özelliği hayatını riske atarak, doğüstü yaratıklara karşı beslediği korkusunu yenerek, düşe kalka köpeğini kurtarmayı başararak gösterilir. Zengin ev sahibi Arto'ya sahip olabilmek için kapıcısına onu çalmasını emreder. Bunun üzerine Sergey kapıcının işkencesine ve şiddetine maruz kalan köpeğini görür görmez bağırmağa başlar: “Vurmaya cüret etme! Sakın köpeğe vurmaya cüret etme, kahretsin!” (Kuprin, 2007a, p. 771). Burada Sergey'in köpeği Arto ile olan sadık dostluğuna ve bu uğurda ortaya koyulacak kahramanlığa hazır olma hali yansıtılır. Nitekim sağduyu ve cesareti sayesinde Seryoja hem dedesi Lodijkin'in kaderini hem de köpeğin varlığına bağlı olan kendi kaderini kurtarır. İkinci çocuk; histerik, şımarık ve kaprisli Trilli'dir. Yaş olarak Sergey'den biraz daha küçüktür. “Ver”, “istiyorum”, “bana” gibi kullandığı kelimeler bencil ve sözden anlamaz yapısını yansıtan türdendir. Annesi ağlamaması için ne pahasına olursa olsun ona her şeyi vermeye hazır bir mizaca sahiptir. Bu nedenle çocuk, her şeyin alınıp satılabileceği kanaatindedir. Öyküde çocukların yetiştirilişinde gözlenen hataların istenmeyen tehlikeli sonuçlara yol açabileceği mesajı verilir. Olgunlaşmamış, şımarık çocuklar sergiledikleri davranışlar için sorumluluk almaya hazır değildirler, yasakları tanımazlar, kendilerini suçlu hissetmezler, başkalarına saygı duymazlar. Kendilerine hak olarak gördükleri güç arzusu günden güne artarak zararlı bir boyuta varabilir. Yazar, bir köpeğin sahibine olan bağlılığının ve sonsuz sevgisinin her şeyin doygunluğuna ulaşılmış bir hayattan çok daha önemli olduğunu ifade eder. Aynı zamanda da maddi açıdan yoksunluk yaşayanlara karşı sempati duyar, varlıklı kimseleri tenkit eder ve bir köpeği idealize eder. Böylelikle köpeğe olan yaklaşım üzerinden öykü kahramanlarının karakterleri, davranışları, erdemleri ve zaafı okuyucuya aktarılır. Yazlık sakinlerinin ahlaksız tutumlarına karşı sirk çalışanlarının kendinden ödün vermemesi, şımarık bir

çocuğun kaprisli oluşuna karşı akrobat bir çocuğun kararlı duruşu, kapıcının ihanetine ve suçuna karşı köpeğin gösterdiği sadakat ve bağlılık bu anlamda verilebilecek örneklerdir. D. O. Yevsina (2015) bu öyküye ilişkin olarak kaleme aldığı makalesinde köpeklerin özne olarak yer aldığı tarihsel arka planda büyük insani ve toplumsal trajedilerin saklı olduğunu vurgular. Kuprin, köpeklere olan yaklaşım üzerinden bir insanın ahlaki, manevi durumunu tasvir eder ve onun ruhundaki en insancıl duyguları, güzelliği, asaleti, cesareti ve sonsuz sadakati ortaya çıkarır. Böylelikle halk hikâyelerinde köpeğin her zaman olumlu bir anlama sahip olduğu ve insanın en yakın dostu olarak kabul edildiği (Uzelli, 2016, s. 109) yargısı bu öykü bağlamında da gözler önüne serilmiş olur.

Kuprin'in hayvan imgelerinde gözlenen tasvirler, toplumda gözlenen olumsuzlukları ifade etmenin bir tür sanatsal aracı olarak görev görür. Nihayetinde sadece insan değil, hayvan da burjuva toplumunun neden olduğu olumsuzluklardan etkilenir. Bu durumun konu edildiği eserlerden bir diğeri “Zümrüt” adlı öyküdür.

Antropomorfist Yaklaşımın Bir Temsili Olarak: “Zümrüt”

At imgesi gerek Rus folklorunda ve mitolojisinde gerekse edebiyatında önemli bir yere sahiptir. At, kudreti ve çevikliği ifade eder. Bu bağlamda Puşkin'in “Kazak” (Kazak), Batuşkov'un “Tutsak” (Plenny), Lermontov'un “Mahkûm” (Uznik), Blok'un “Sevgilim, Prensim, Nişanlım” (Moy lyubimiy, moy knyaz', moy jeni) gibi çok sayıda önemli Rus yazarının eserlerinde at imgesine yer verdikleri görülmektedir. Aleksandr Kuprin de 1907 yılında Rus yazar ve dramaturg Vladimir Alekseyeviç Tihonov'a yazdığı bir mektupta “Zümrüt adında bir yarış atı hakkında bir masalcık yazdığını” ifade eder. Kuprin'in “masalcık” diye bahsettiği bu eser, klasik Rus edebiyatı yazarlarının hayvanlar hakkında yazdıkları eserler arasında ilk sıralarda gelir. Kuprin “Zümrüt” öyküsünü Lev Tolstoy'a olan derin sevgisini ifade ederek “Eşsiz alaca yorga at Holstomer'in anısına ithaf ediyorum” cümlesiyle başlatır. Gerek “Holstomer”⁷ gerek “Zümrüt” yazarlarının canlı ve güzel olanı çirkinleştiren burjuva gerçeklerine duydukları öfkeyi gözler önüne serer (Bostancı, 2004, s. 170).

Kuprin'in Zümrüt'ü, Amerikan soyundan dört yaşında uzun mesafeli bir koşu atıdır. Düz, gri, gümüşü çelik bir renge, kusursuz bir vücuda ve bacaklara sahiptir. Öyküde geçen tüm olaylar bir atın gözünden aktarılır. Kuprin bu öyküsünde bir yarış atının iç dünyasından bahseder. Zümrüt adlı at, ikinci tür hayvan imgeleriyle, antropomorfizmle, yani hayvanın insanlaştırılmasıyla ilişkilidir. Zümrüt, insanlara özgü manevi özellikleri taşır. Zümrüt tıpkı bir insan gibi hem sevgi hem de nefret duygularını duyumsar. Zümrüt, diğer yarış atlarıyla birlikte aynı ahırda kalır. Ancak daha sonra aralarında bir husumet başlar ve birlikte yaşamak dayanılmaz bir hâl alır. Yetersiz yer nedeniyle, genç bir kısrağ olan Şegoliha'yı ahıra onların yanına yerleştirirler. Zümrüt, kendisine çekici gelen kısrağ Şegoliha'ya duyduğu ilgisini ifade eder ve Şegoliha da onun duygularına tepki verir: “Zümrüt hassas burun deliklerini genişleterek uzun bir süre havayı içine çekti, teninin hafif ama güçlü, heyecan verici kokusunu hissetti ve kısa bir kahkaha attı. Hızla geri dönen kısrağ, ince, titreyen, nazik ve işveli bir kişnemeyle karşılık verdi” (Kuprin, 2007b, p. 681-682). Betimlemelerin netliği ve gerçekliği, bu öykünün başlıca sanatsal özellikleri olarak ön plana çıkar. Şegoliha şu sözlerle betimlenir: “Kuru ottan kafasını her kaldırışında başını geriye atardı ve iri gözleri birkaç saniyeliğine menekşe rengi bir ışıltıya parlardı.” Tüm öykü, hayvanlara karşı gerçek bir sevgiyle doludur (Bostancı, 2004, s. 225). Öte yandan Zümrüt, yaşlı huzursuz kahverengi bir at olan Onegin'e karşı düşmanlık ve kıskançlık besler. Zümrüt ve Onegin, birbirlerine hiç tahammül edemezler. Atlar arasında kin ve düşmanlık yoğun bir şekilde hissedilir. Yarış günü Zümrüt de diğer atlar gibi yarışmaya özenle hazırlanır. Zümrüt'e rehberlik eden İngiliz jokey gelir: “Tıraşlı, bronzlaşmış yüzü, alaycı bir şekilde bakan sert, ince, kıvrımlı dudakları vardı. Altın gözlük

⁷ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. (Günel, 2018, s. 48-54).

takıyordu; onların arasından mavi, açık gözleri sıkıca ve inatla sakince bakıyordu” (Kuprin, 2007b, p. 688-689). Hem insanlar hem de atlar bu zayıf, uzun boylu, uzun kollu adamdan korkar ve ona saygı duyar. Jokey ve binicilerin özellikleri de atın gözünden aktarılır. At, tecrübeli veya acemi bir eli hemen hissederek, becerikli veya beceriksiz bir dokunuşa farklı tepkiler verir. Aralarında büyük kavgalar yaşanır. At, bir rüya görür. Erken bir bahar sabahı, güzel bir şafak ve hafif kokulu bir çayır hayal eder. Öykü boyunca Kuprin, bir atın düşlerini anlatır. Zümrüt düşlerinde geçmişine üzülür, eski hayatını idealize eder. Doğal olarak öyküde diyaloglar ve konuşmalar yoktur, ancak hayvan ve insan arasında kelimeler sarf edilmeden kurulan iletişim açıkça gösterilir. Zümrüt, insanların dünyasından kopamaz, aksine onlara daha da yakınlaşır, ancak onları her zaman anlamaz ve onların anlayışıyla karşılaşmaz.

Yarışlar başlar ve Zümrüt, bu İngiliz binicinin rehberliğinde yarışları mükemmel bir şekilde kazanır. Zümrüt stantlara getirilir. Öyküde resmedilen yarış sahnesi atın zekasını, algılama yeteneğini, çevresinde olup bitenlere ilişkin rasyonel bilgisini gözler önüne serer: “Stantlar aşağıdan yukarıya tamamen kalın bir insan kalabalığı tarafından karartıldı (...) Zümrüt binlerce gözün acımasızca onu nasıl takip ettiğini hissetti ve bu gözlerin ondan hızlı, gerilim dolu hareketler beklediğini açıkça anladı” (Kuprin, 2007b, p. 693-694). Ancak onun etrafında toplanan insanların öfkesine ve protestosuna maruz kalır. "Sahte yarış atı" diye ona bağırdıklarında, safkan olmadığını ima ettiklerinde, Zümrüt bu sözlere anlam veremez ve huzursuzca kulaklarını hareket ettirir. “Onlar neyden bahsediyorlar? diye şaşkınlıkla düşünür ve kendi kendine “Oysa ki çok iyi koştum!” diye düşünür (Kuprin, 2007b, p. 697). Zümrüt ahıra götürülür, satışa sunulur. Onu incelemek amacıyla birileri gelip gider ama kimse satın almaz. Sonra Zümrüt’ü ahırdan alıp arabasıyla istasyona götürürler. Atı bir köye getirdiklerinde diğer atlardan ayrı bir ahıra kilitlerler. Yine bazı insanlar onu inceler ve satın almaz. En sonunda Zümrüt’ün anlaşılmaz bir korku hissettiği damat gelir, yalağına garip bir tatta tahıl koyar. Zümrüt “midesinde hafif bir ağrı yaşar... Sonunda ağrı dayanılmaz hale geldi. Zümrüt donuk bir şekilde inledi (...) ve yere düşer” (Kuprin, 2007b, p. 699). Yazar, “Zümrüt”ün içindeki hüznü karşılık gelen her şeyi betimlediği sahnelerle paylaşır: "Akşamleyin Zümrüt kuyudan su içerken, çitin arkasından ona karanlık bir korku salan büyük sarı bir ayın yükseldiğini gördü” (Kuprin, 2007b, p. 698). Betimlenen bu sahne, Zümrüt’ün ölümünden önceki son anlarını ifade eder. Öykünün sonunda Kuprin, bencil güdüler ve insanların zalim davranışları nedeniyle yarış atı Zümrüt’ün maruz kaldığı saldırı, aşağılama ve ıstırapı kişileştirir. Öyküdeki trajedinin doruk noktası, insan entrikalarının kurbanı olan bir atın soğukkanlılıkla zehirlenmesiyle son bulur. Zümrüt zehirli tahılı yediği için ölmüştür. Böylelikle Kuprin’in “Zümrüt” adlı öyküsünde esasen ahlaki bir meseleyi gündeme taşıdığı anlaşılmaktadır. Bir yandan insan zulmü ortaya konulurken diğer yandan bir hayvanın güzelliği, özverili oluşu, masumiyeti karşısında insanın kabalığı, nankörlüğü ve kurnazlığı karşı karşıya getirilir. Birbirleriyle yarış hâlindeki burjuva toplumu ihtiraslarıyla savaşırken tüm doğal güzellikleri yok etmektedir (Bostancı, 2004, s. 108). Araştırmacı Dinara Albertovna Davlethanova’nın (2017, p. 9) görüşüne göre “sahip olunan manevi nitelikler biyolojik kökenle ilişkili değildir. Kuprin’in öykü sanatına bakıldığında insan esasen acı çeken bir varlıktır. Bu durum bir hayvanda bir insandan daha iyi ifade edilebileceği anlamına gelir.” Dolayısıyla hayvanların nitelikleri bakımından insanlardan daha üstün tutulduğu anlaşılmaktadır.

Mistik Bir Kurgu Örneği Olarak: “Gri Kurt”

İlk olarak “Kurt Adam” (Oboroten) başlığı altında yazılan ancak 1901’de yayımlanan “Gri Kurt” (Serebryaniy volk) öyküsü, Kuprin’in hayvan imgesini işlediği bir başka eseridir. Öyküde geçen kurt imgesi hayvanlar aleminde özgürlüğü, bağımsızlığı, cesareti ve korkusuzluğu sembolize eder. Bazen hayvanların kralı diye tanımlanır. Ancak kurtlar, muazzam güçlü, yırtıcı ve kurnaz hayvanlar olarak insanlar için her zaman korkuya ve dehşete neden olur. Folklor ve edebiyatta kurt imgesi, farklı şekillerde kişileştirilir. Gennadiy Nikolayeviç Pospelov’a göre (2005,

p. 366-367) kişileştirmeler, “doğa görüngelerinin, bitki ve hayvan dünyasından görüngelerin, insanların bilinçli yaşam ve edimleriyle gene benzerlik temelinde özdeşleştirilmelerine dayanmaktadır.” Doğu Slav mitolojisinde⁸ kurt, ambivalans bir özelliğe sahiptir. Kurdu olumsuz sembolik bir anlama sahip olduğu inancından dolayı adını anmaktan dahi sakınırlar. “Kurdu an, karşında belirsin” şeklinde bir atasözleri dahi vardır. Bu anlamda kurt yerine hayvan, gri, münzevi gibi farklı adlarla anılır (Koval, 2016, s. 224). Dolayısıyla öykünün “Gri Kurt” olarak adlandırılmasıyla olumsuz anlamın öncelikli kılındığı söylenebilir. Öte yandan Slav folklor geleneğinde kurt, genel itibarıyla insanın yardımcısı, kurtarıcısı olarak da karşımıza çıkar (Derbenyova, 2016, p. 50). Bu bağlamda Puşkin’in “Ruslan ve Lyudmila” (Ruslan i Lyudmila) adlı poemadaki kahverengi kurt imgesini ve “İvan Çareviç’in Hikâyesi, Ateş Kuşu ve Gri Kurt” (Skazka ob İvane-Tsareviçe, Jar-Pütse i o serom volke) adlı Rus halk masalında bir arkadaş olan kurt imgesi akıllara gelmektedir. Kuprin’in “Gri Kurt” öyküsü, kışın Volçiy istasyonuna trenle gelen ve bir arabacı olan kahraman Trohım Şerbatıy tarafından anlatılan özel bir efsanedir. Yazarla birlikte Volınskiy eyaletindeki Kazimirovka’ya gönderilir. Ormanın içinden geçerken bir kurt uluması duyarlar. Şerbatıy “Belki trompet çalan bir kurt değil, bir kurt adamdır” der (Kuprin, 1971, p. 97). Slav mitolojisinde Vovkulak (Kurt Adam), doğaüstü özelliklere sahip kurda dönüşen bir kişidir. Trohım, kurt gibi davranmayı bilen insanlar olduğunu iddia eder. Trompet çalarlar ve ormanda koşarlar. Sonra yüzyıldan yüzyıla geçen ve halklar arasında aktarılan eski Polissya efsanelerinden birini anlatmaya başlar. Bu efsane, İvan Omelçuk isminde yaşlı bir adamdan ve onun Stetsko ile Nazar isminde iki oğlu olduğundan bahseder. Büyük oğlu Stetsko, köydeki bütün delikanlılardan üstündür. Görkemli, hünerli ve neşeli bir adamdır. Bir gün orduya alınır. Veda gününde bütün köy üzgündür ve ağlar. Stetsko, şakacı bir şekilde köylülere şöyle der: “Ne yapıyorsunuz siz böyle, sanki rahmetli olmuşum gibi benim için mi ağlıyorsunuz? Stetsko’nuz hiçbir yere kaybolmayacak: ne ateşte yanacak ne de denizde boğulacak”. Onu çok uzağa sürerler, ancak kısa bir süre sonra hayatının iyi olduğunu, yoldaşlarının onu sevdiğini ve üstlerinin onu rahatsız etmediğini söyleyen bir mektup alırlar. Bir sonraki mektubunda, kendisini alay kilisesine mezmur yazarı olarak atadıklarını ve Türkiye ile büyük bir savaşa başladıklarını yazar. O zamandan bu yana bir buçuk yıl geçer, ondan hiçbir mektup gelmez, hakkında hiçbir şey duyulmaz ya yakalandığını ya da savaşta öldürüldüğünü düşünürler. Sonbaharda, Stetsko aniden ortaya çıkar. Zayıflamış, esmerleşmiş, sol bacağı topallayan, sağ eli sargılı bir şekilde ve bir madalyayla serbest bırakılmış, derisinin altında iki Türk mermisiyle ve ordudayken biriktirdiği hatırı sayılır miktarda parayla geri döner. Stetsko tamamen bambaşka bir insan gibi görünür, “sanki orada, savaşta değiştirilmiş gibiydi” (Kuprin, 1971, p. 99) asık suratlı, dalgın, şaka yapmayan, gülmeyen birine dönüşmüştür. Kimseyle konuşmak istemez, sadece kendi kendine düşünür. Babası, bu ruh halinin değişmesi için oğlunu evlendirmeye karar verir. Stetsko ilk önce evlenmeyi şiddetle reddeder, ancak babasının tehdidi altında kalarak ve annesinin gözyaşlarına dayanamayarak evlenmeye razı olur. Ailesi onu Grişna köyündeki bir güzelle evlendirir. Stetsko kimseyle konuşmaz, somurtkan bir ifadeyle oturur, genç ve güzel karısına bile bakmaz. Karısı bu duruma uzun süre dayanamaz. Kendisiyle konuşmak, uyumak istemeyen kocasından şikayetçidir. Stetsko her gün gece yarısı evden çıkar ve sabahleyin eve geri döner. Bu durumu öğrenen babası Omelçuk çok üzülür ve işin aslını öğrenmek için oğlunu takip etmeye karar verir. Böylelikle korkunç bir sırrı öğrenir: Geceleri oğlu büyük bir gri kurda dönüşür, sonrasında uluyarak ormana koşar. Bu sırada ormanın her yerinden binlerce kurt sesi ona yanıt verir. Devasa gri kurt ormanın ortasında durur ve diğer kurtlar dört bir yandan ona doğru koşar, etrafını sarar, kürkünü yalar. Sabah Stetsko babasının yanına gider ve bu yaşananlardan haberdar olduğunu bildiğini söyler, ardından da eğer kendisi böyle olmasaydı kurtların babasını öldüreceğini söyler: “Bu gece Noel arifesinde, biz Vovkulaklara insanlar ve hayvanlar üzerinde büyük güç verildi” (Kuprin, 1971, p.

⁸ Kapsamlı bilgi için bkz. (Uzelli, 2016); (Öksüz, 2014).

105). Babası ile yaptığı konuşmanın ardından, Stetsko tamamen ortadan kaybolur ve öyküde son sesi şu şekilde duyulur: “Kızma baba. Bir daha asla bizim topraklarımıza gelmeyeceğim. Ve inan bana: kimin ruhu Tanrı tarafından lanetlendiyse, onun için dünyada yaşamak hiç kolay değil” (Kuprin, 1971, p. 105).

Kuprin, bu öyküsünün türünü farklı bir şekilde tanımlar: “Noel hikayesi”. Öykü, yazarın gizemli Belarus “Poles’ya” hakkındaki izlenimlerini ve şaşırtıcı efsanelerini içerir. Kuprin bir zamanlar Belarus’ta Volyn’de bir malikanenin yöneticisi olarak görev yapar. Yazar, bu esnada Polesiye’nin güzelliğinden, halk geleneğinden, folklorundan ve kültüründen çok etkilenir. Orada yaşanan efsaneler hakkında aktif bir şekilde çalışmalar yürütür. Mistik dünya algısı, mevcut dünyanın ikiliğini ima eder, irrasyonel, bilinmeyen bir varlık genellikle derin psikolojik korkuya, yabancılaşmaya veya tamamen kendi içine çekilmeye neden olur. Kişi duyguları aracılığıyla gerçek dünyayı hisseder, onunla ilişki kurar. İç dünyasında barındırdığı tüm arkaik korkular, inançlar, mitler, efsaneler gerçek olarak hissedilir. Bahsi geçen tüm bu özellikler Kuprin’in “Gri Kurt” adlı öyküsünde timsalleştirilmiştir. Kuprin’in “Gri Kurt” adlı eserinin kompozisyonu klasik olana benzerken örnekleri genellikle Kuprin’in “Polissya efsaneleri” döngüsünde bulunan “öykü içinde bir öykü” barındırır. Ancak öyküde yeni bir anlatıya giriş yapılırken işlenen ilgili efsane aynı anda sonlandırılır. Böylelikle okuyucu ucu açık bırakılan anlatının sonunu kendi hayal gücüyle değerlendirme yoluna sevk edilir (Koryakina, 2013, p. 210). Ayrıca balad ve mistik kurgu türüne ait olduğu söylenebilir. Araştırmacı yazar Nadejda Aleksandrovna İgonina (2010, p. 94) Kuprin’in eserlerini “karanlık, gizemli bir tada sahip fantastik, folklorik, efsanevi, tarihi, hayatın içinden malzemelerle yoğrulmuş şiirsel bir balad” olarak tanımlar. Öyküdeki orman imgesinin de çarpıcı bir anlama sahip olduğu görüşündedir: “Orman imgesi hem folklorik hem de kabul görmüş edebî eserlerinde nadir olmayan mistik karanlık koşulların, gizemli ve korkunç uyanış güçlerinin anlamını oluşturur” (İgonina, 2010, p. 92). Bununla birlikte ormanların Kuprin’in bulunmaktan büyük bir keyif aldığı yerlerden biri olması nedeniyle kız kardeşi ve eşini ziyaret etmekten çok mutlu olduğunu kaleme aldığı mektubundan okumak mümkündür: “ (...) Zvernigorodskoye, Kurşinskoye, Zarayskoe Orman Bölgeleri! Hayatımın en verimli ayları oralarda geçti. Orada en güçlü, yararlı izlenimleri edindim. Ve orada Rus dilini ve Rus peyzajını öğrendim” (Gürsoy, 2020, s. 46). Bu anlamda orman imgesinin öyküde tecelli edilmesinde yazarın hayatından otobiyografik izler taşıdığı değerlendirilmesinde bulunulabilir.

Kuprin’in sanatı için mistik fantastik kurgu türü karakteristiktir. Yazar, sanat hayatı boyunca doğaüstü olguları tasvir etmek ve anlamak için masallar, mitler, efsaneler, Noel, Paskalya öyküleri gibi çeşitli sanat formlarını başarıyla bir araya getirir. Söz konusu mistik özellikler, yazarın neredeyse tüm eserlerinde gözlenmektedir. Bu bağlamda sıradan öyküler ve mistik kurgu arasında bir tür geçiş türü formu özelliği gösteren öykülerinden “Gri Kurt” karşımıza çıkmaktadır. Kuprin’in bu öyküsünde gerçekçi ve fantastik motifler iç içedir. Köyde, sıradan insanlar yaşamaktadır. Stetsko’nun imgesinde fantastik özellikler yoğun bir şekilde somutlaştırılmıştır. O, olağanüstü bir adam, kocaman gri bir kurttur. Araştırmacı Oksana Viktorovna Koryakina (2013, p. 212) halk efsanelerine göre “Beyaz kurt, diğer dünyaya erişimi olan tüm hayvanlar üzerinde lider ve kraldır” ifadesini paylaşır. Öykü boyunca kurdun görünümü çeşitli renklerde gösterilir: Beyaz, beyaz-gri ve gri. Öykünün sonunda Kuprin, açıklamaya ateşli bir kırmızı renk ekler: “Ve gözleri kırmızı ışıklar gibi parladı. Ve yaşlı adam aniden Stetsko’nun ağzının ve bıyığının yoğun bir şekilde kırmızı kana bulaştığını düşünür” (Kuprin, 1971, p. 105). Bu öyküde “kurt” imgesi kişileştirilmiştir. Yazar öyküsüne kurtlardan bahsederek başlar ve okuyucuya önceden anlatılacakların hayal gücünü sunarak gelecekte her şeyin bir kurt adam imgesi etrafında odaklanacağını ifade eder. Aynı zamanda Kuprin’in bu öyküsünde savaşın insan üzerinde yarattığı derin maddi ve manevi etki Stetsko üzerinden gözler önüne serilir. Yaralanmasının yanı sıra Stetsko savaş alanından döndükten sonra ciddi bir psikolojik çöküntü yaşar. Buna insan özünün kaybı, “gri bir kurda” dönüşümü eşlik eder. Rus folklor bilimci ve edebiyat eleştirmeni Aleksandr

Nikolayeviç Afanasyev'e göre (2009, p. 123) "kurt adamlar iki tiptir: Birincisi kurt da dahil olmak üzere herhangi bir hayvan biçimini alabilenler, ikincisi büyücüler ve cadılar tarafından kendisine dayatılan bir lanet veya büyücülük yoluyla zorla dönüştürülen "zoraki" kurt adamlardır." Yazar, Stetsko'nun bir kurt adam olduğunu doğrudan ifade etmez. Aslına bakıldığında Kuprin'in kahramanının sadece geceleri sıradan bir kurt görünümü aldığı değil, bir Vovkulak olduğu da belirtilmelidir. Bu nedenle Stetsko'nun, kendisine "geri dönme" süper yeteneği kazandıran büyücülerin gücünün etkisi altına girdiği varsayılabilir. Nitekim Vovkulak farkında olmadan insanca davranır, insanlar arasında yaşar ve onlarla iletişim kurar. Babasına yaklaşan kurt sürüsünü uzaklaştırır, kimseye zararı olmadan ormana giden yoldan geçenlere dokunmaz, ancak açgözlü bir tüccara saldırır. Kuprin'in bu eserinin, daha önce belirttiğimiz, N. G. Babenko'nun sunduğu ilk tipe ait olduğu gözlemlenmektedir. Böylelikle öyküde antropozoomorfik imgelerin geliştirilmesi sağlanmıştır. Söz konusu kahramanlar, insan görünümlü hayvanlardır. Hem insan hem de hayvan nitelikleriyle karakterize edilirler. Buradaki kurt adam (Vovkulak) Stetsko'yu temsil eder. Kuprin'in öykülerinde epik ve lirik olanlar, organik olarak bir araya getirilir. Yazar çeşitli sanatsal teknikleri ustaca kullanır. Bunlar arasında çevre betimlemeleri, kahramanların portre yaratımı, epitet ve sembol kullanımları yer alır. Bilhassa kahramanların portrelerinde gözlenen renk epitetleri (beyaz bir barbet köpeği, gri bir at ve gri bir kurt), hayvanlara ayrı bir anlam katar, imgelerinin daha etkileyici şekilde oluşturulmasına imkân tanır.

Kuprin'in öykülerinde yer alan kahramanların isimlendirilmesi de belli bir sembolik anlama sahiptir. Örneğin "Beyaz Barbet Köpeği"nde Arto, "erkek ayı" anlamına gelir. Aynı zamanda cesaret, enerji ve bağımsızlığı ifade eden Fin bir erkek adıdır. Yarış atına Zümrüt isminin verilmesi, tıpkı değerli bir zümrüt taşı gibi sert, ancak hatasız olmasının imkânsız oluşuyla değerlendirilir. "Gri Kurt" öyküsünde yer alan tüm kahramanların isimleri, Stetsko'nun dışında, kendi içlerinde Hristiyan motifleri taşır. Yaşlı adamın ismi İvan, "Tanrı'nın ödülü" ve en küçük oğlu Nazar ise "Tanrı'ya adanmış" anlamına gelir. Bu bağlamda Stetsko'nun sarf ettiği "ruhu Tanrı tarafından lanetlenmişse, onun için dünyada yaşamak hiç kolay değil" son sözü isminin anlamını destekler niteliktedir. Kuprin'in üslubuna bakıldığında "Gogol'ün groteski, Turgenyev'in lirizmi, Dostoyevski'nin gerçekçiliği, Tolstoy'un ruh diyalektiği, Kipling'in egzotizmi, London'un maceraperestliği, Wells'in fantastik tarzı" (Gürsoy, 2020, s. 41-42) yerli ve yabancı çok sayıda yazarın etkilerinden bahsedilmesini sağlamaktadır. Bununla beraber Kuprin'in kendi hayat deneyimleri ile Rus yaşamına ait detayları farklı perspektiflerde eserlerine yansıtabilmesi onu özgün bir yazar kılmaktadır.

Sonuç

Aleksandr Kuprin'in öykülerinde hayvan imgelerini incelediğimiz bu çalışmada, yazarın ahlaki, sosyal, psikolojik ve felsefi konuları sentezleyerek ele aldığı belirlenmiştir. Yazarın kendi hayatından izlerin öykülerine yansıdığı görülmüştür. Bu bağlamda sirkte muhabir olarak görev yapmasının hayvanlara olan sevgi ve ilginin temelini oluşturduğu anlaşılmıştır. "Beyaz Barbet Köpeği" öyküsünde Kuprin'in bilhassa köpeklerle olan büyük sevgisi Lodykin ile Sergey'in ebedî sadık dostu olarak kabul ettikleri Arto'da timsalleştirilmiştir. Çocukların yetiştiriliş tarzının önemi, köpek Arto'ya olan yaklaşımları üzerinden ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Arto aracılığıyla insanların ahlaki değer seviyeleri gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. "Zümrüt" öyküsü, antropomorfist yaklaşımın bir temsili olarak incelenmiştir. Sürekli birbirleriyle yarış hâlinde olan burjuva toplumunun ahlaki değerlerindeki yoksunluklar ile bir hayvanın gösterdiği ahlaki üstünlükler karşı karşıya getirilmiştir. Böylelikle sosyal ve ahlaki bir meselenin gündeme taşınmasıyla kişileştirilen yarış atı Zümrüt'ün duyumsadığı hüznün aktarımına çalışılmıştır. Son olarak mistik bir kurgu örneği olarak "Gri Kurt" öyküsü ele alınmıştır. Bu anlamda öykünün "Gri Kurt" olarak adlandırılmasıyla olumsuz anlamın öncelikli kılındığı düşünülmüştür. "Öykü içinde öykü" barındırması bakımından farklılık göstermektedir. Öyküdeki orman imgesi, yazarın

hayatından otobiyografik izlerle ilişkilendirilmiştir. Stetsko aracılığıyla savaşın insan psikolojisi üzerindeki yıkıcı etkileri gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Böylelikle Stetsko'nun "gri bir kurda" dönüştürülmesiyle özünde yitirdiklerinin neden olduğu olumsuzlukların timsalleştirildiği anlaşılmıştır.

İncelenen üç öyküdeki ana kahramanlara bütünsel olarak bakıldığında hayvanlar aracılığıyla antropozoomorfik imgelerin geliştirildiği gözlenmiştir. Bununla birlikte Kuprin öykülerinin Babenko'nun ileri sürdüğü hayvan imgeleri sınıflandırmasının üç türünü de kapsadığı belirlenmiştir. Bu anlamda köpek, at, kurt gibi hayvan imgelerinin eski mitlerde var olması ve daha sonrasında çağdaş edebiyatta somutlaştırılmaya devam edilmesi onların "ebedî oldukları" yargısında bulunmamıza imkân tanımaktadır.

Kaynakça

- Afanasyev, A. N. (2009). *Slavyanskiye koldum i ib svita*. Ripol Klassik.
- Babenko, N. G. (2007). *Lingvopoyetika Russkoy literatury epohi postmoderna*. İzd. SpbGU.
- Bostancı, E. (2004). *Aleksandr İvanoviç Kuprin'in öykü sanatı* (Tez No. 127853) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Davlethanova, D. A. (2017). Animalistika kak literaturniy janr. <https://infourok.ru/statyana-temu-animalistika-kak-literaturniy-zhanr-po-rasskazu-ai-kuprina-izumrud-1797082.html>
- Derbenyova, L. V. (2016). Volk v vestiarnom kulturnom kode: spasitel, pogubitel I kulturniy geroy. *Jurnal Vostochnoslavjanskaya Filologiya Literaturovedeniye*, 3(27), 48-57.
- Dönmez, N. (2019). *Rus göçmen edebiyatında nesir (1920-1990)*. İKSAD Yayınevi.
- Gromyak, R.T., Kovaliv, Yu., Nayenko, G., Nazarets, V. (2007). *Literaturovedçeskiy slovar-spravočnik*. (pod red. Lebedevoy-Guley O.Z.). Akademiya.
- Günel, Z. (2018). Doğa ve bilimin birleştiği bir öykü holstomer. *Roman Kahramanları*. 35, 48-54.
- Gürsoy, Y. (2020). *Rusya'sız kalamayan göçmen bir yazar: Aleksandr İvanoviç Kuprin*. İçinde A. Kaşoğlu (Ed.), *Rus göçmen edebiyatı (1920-1940)*. (ss. 39-62). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- İgonina, N. A. (2010). Sposobi lirizatsii v rasskazah A. İ. Kuprina. *Vestnik TSMO MGU Literaturovedeniye*. 3, 91-94.
- Karabacak, E. (2015). *Bir fabl ustası olarak İvan Krılov* (Tez No. 434519) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Karakovskiy, A. (2013). Literaturniy animalizm kak metod i rukovodstvo deystviyu. <http://litset.ru/stuff/12-1-0-304>
- Kaşoğlu, A. (2001). *Mihail Afanasyeviç Bulgakov'un "Usta ve Margarita" romanında anlatım sanatı* (Tez No. 99993) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Koblyakova, G. A. (2010). Animalistiçeskaya literatura. *Gramota*. 12(43), 208-210.
- Koryakina, O. V. (2013). Mistiçeskaya fantastika v rasskaze A. İ. Kuprina "Serebryany Volk": Poetika i Problematika. *Vestnik TGU*. 8(124), 210-215.
- Koval, V. (2016). *Mifologiçeskiye verovaniya vostočnih slavyan: Posobiye po kursu "Slavyanskaya mifologiya"*. Gomelskiy gosudarstvenniy universitet imeni Frantsiska Skorini.
- Kuprin, A.İ. (1971). *Serebryany volk. Rojdestvenskiy rasskaz*. Sobraniye soçineniy v 9 tomah. Tom 3. Hudojestvennaya literatura.
- Kuprin, A. İ. (2007a). *Bely pudel*. Povesti i rasskızı. İzd. Eksmo.
- Kuprin, A. İ. (2007b). *İzumrud*. Povesti i rasskızı. İzd. Eksmo.
- Kuprin, A. (2020). *Köpek saadeti*. (M. Ö. Parer & E. Bostancı, Çev.). Karbon Kitaplar.

Krutikova, L. V. (2021). A. İ. Kuprin. <https://docplayer.ru/47591759-Krutikova-lyudmila-vladimirovna-a-i-kuprin.html>

Lihina, N. Ye. (2011). Bestiarniy motiv v Russkoy literature. *Vestnik Baltijskogo federalnogo universiteta imena İ. Kanta*. (Vıpusk 8, ss. 149-154). İzd. BFU.

Nikolayevna, N. Ye. (2010). Mir jivotnih Kuprina. <https://docplayer.ru/36688963-Mir-zhivotnyh-kuprina.html>

Öksüz, G. (2014). *Rus mitolojisi*. Çeviribilim Yayınları.

Pospelov, G. (2005). *Edebiyat bilimi*. (2. Baskı). (Y. Onay, Çev.). Evrensel Basım Yayın.

Uzelli, G. (2016). *Slav mitolojisi. İnanışlar ve söylenceler*. Yapı Kredi Yayınları.

Yesin, A.B. (1998). *Printsıpi i priyomi analizı literaturnogo proizvedeniya: uçebnoye posobiye*. Flinta. Nauka.

Yetkin, G. B. & Öksüz, G. (2019). Edebiyatın sadık kahramanları: Köpekler ve mumu. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(47), 4248-4258. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1594>

Yevsina, D. O. (2015). Obraz sobaki kak pokazatel' нравstvennih kaçestv çeloveka (na primere rasskazov A. P. Çehova "Kaştanka" i A. Kuprina "Belıy pudel"). <https://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2015/10/08/publikatsii-moih-uchenikov>

Zafer SEVER

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Erzurum-TÜRKİYE
Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, Erzurum-TURKEY
ORCID: 0000-0003-1876-0246
zafersever89@gmail.com

19. Asır Rus Matbuatında Türkler ve Türk Dünyası: Severny Arhiv Örneği

Öz

II. Katerina ve I. Pavel'in özellikle Fransız İhtilali'nin etkisiyle Rusya'da uygulamaya başlattığı sansür ve kısıtlamalar, 19. asrın başında İmparator I. Aleksandr'ın Rus Çarlığı'nın başına geçmesiyle sona erdi. Daha önce kapatılan matbaalar tekrardan açıldı ve ülkede yayıncılık faaliyetleri yeniden canlandı. Petersburg ve Moskova başta olmak üzere Rusya'nın birçok bölgesinde onlarca süreli yayın çıkmaya başladı. Bunlardan biri de 19. asır Rusya'sının ilginç karakterleri arasında yer alan Faddey Venediktoviç Bulgarin tarafından 1822 yılının Ocak ayından itibaren Petersburg'da çıkarılmaya başlanan *Severny Arhiv* adlı dergidir. Genel olarak tarih, seyahat ve istatistik yazılarının yayımlandığı bu dergi, 1828 yılının Aralık ayına kadar ayda iki kez olmak üzere toplam 168 sayı yayımlandı. Dergide Rusya ve ona komşu olan ülkeler başta olmak üzere dünyanın hemen hemen bütün bölgeleriyle ilgili tematik konularda yazılar kaleme alındı. Dolayısıyla Sibirya'dan, İdil Ural'a, Türkistan'dan İstanbul'a kadar dünyanın hatırı sayılır bir coğrafyasında yaşayan Türklerle ilgili yazıları da Severny Arhiv'in sayfalarında görmek mümkündür. Bu çalışma esnasında yayımlanan son 12 sayı hariç, erişimi sağlanan toplam 156 sayı incelendi. Türkler ve Türk dünyasını ilgilendiren çalışmalar tespit edilerek tarih, seyahat ve istatistik başlıkları altında tasnif edildi. İlgili çalışmaların muhteviyatı bakımından kısa bir değerlendirilmeleri yapılarak, 19. asır bir Rus matbuatında Türkler ve Türk dünyasını ilgilendiren yazılar okuyucu ve araştırmacıların istifadesine sunuldu.

Anahtar Kelimeler: Severny Arhiv, Bulgarin, Çarlık Rusya, Türkler, Türk Dünyası.

Turks and the Turkic World in 19th Century Russian Press: The Case of Severny Arhiv

Abstract

The censorship and restrictions imposed by Katerina II and Paul I in Russia, especially under the influence of the French Revolution, ended in the early 19th century when Emperor Alexander I took the lead over the Tsarist Russia. The printing houses that were shut down before were reopened and publishing activities in the country were revived. Tens of periodicals started to be published in many regions of Russia, particularly in St. Petersburg and Moscow. One of them is the journal *Severny Arhiv*, which was started to be published in Petersburg in January 1822 by Faddey Venediktovich Bulgarin, who is considered one of the interesting characters of 19th century Russia. This journal where the majority of articles on history, travel and statistics was published twice a month until December 1828, a total of 168 issues. In the journal, articles were written on thematic subjects related to almost all regions of the world, mainly Russia and its neighboring countries. Consequently, it is possible to see articles on the pages of *Severny Arhiv* about Turks living in a considerable part of the world, from Siberia to Idil Ural, from Turkistan to Istanbul. Except for the last 12 issues of the journal published at the time of this study, a total of 156 accessible issues were analyzed. Studies related to the Turks and the Turkic World were determined and classified under the titles of history, travel and statistics. By making a brief evaluation in terms of the content of the relevant studies, the articles concerning Turks and the Turkic World in a Russian print published in the 19th century were presented to the readers and researchers.

Keywords: Severny Arhiv, Bulgarin, Tsarist Russia, Turks, Turkic World.

Giriş

Rus matbuatının tarihi Çar Mihail Fedoroviç (1613-1645) dönemine kadar gider. Ancak basılı ilk yayıncılık faaliyetleri 18. asrın başlarında Rusya'nın kültür ve medeniyetinin inşasında başat rol oynayan İmparator I. Petro (1682-1721) dönemiyle birlikte başlar. 1703 yılında çıkarılmaya başlayan Vedomosti (Ведомости) adlı Rusya'nın ilk gazetesi de bu dönemin ürünleri arasındadır¹ (İvanoviç Esin, 1981, p. 9; İvanoviç Esin, 1971, p. 9-10). 18. asrın ortalarından itibaren Rusya'da gelişen yayıncılık faaliyetleri, Avrupa ülkeleriyle rekabet edecek seviyeye kadar ilerledi. Bu gelişim süreci sadece Petro'nun iradesine bağlı değil aynı zamanda bu çağda Rus kültürünün de gelişim göstermesinin bir sonucu olarak kabul edilir. Radişev, Novikov ve Krilov gibi isimler Rus matbuatının bu asırda önde gelen isimleri arasındadır (İvanoviç Esin, 2008, p. 11). Petro'yla birlikte başlayan gazete ve dergi yayıncılığı Fransız aydınlanma hareketini ve yazarlarını yakinen takip eden İmparatoriçe II. Katerina (1762-1796) döneminde de üzerine koyarak gelişimine devam etti. İmparatoriçenin bu yöndeki ilgi ve alakası devlet eliyle kurulan kurumla birlikte başta Fransızca olmak üzere birçok dilde ve alanda çeviriler yapılmasının önünü açtı. Bununla birlikte kurulan matbaada binlerce kitap basıldı. Ayrıca isteyen herkese özel matbaa kurma izni verildi. Yayıncılık faaliyetlerinin çeşitlilik göstermesiyle birlikte mizah ve eleştiri yazılarında da hatırı sayılır bir artış oldu. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali'nin etkisiyle Rusya'da oluşan özgürlük havası adeta yükselişte olan Rus yayıncılığını bıçak gibi kesti. Bu durum basının sansürlenmesine sebebiyet verdi. İvedilikle İmparatoriçe tarafından sansürün işleme konulması için resmî kurumlar kuruldu. Devlet izni olmadan hiçbir yayının basımına izin verilmedi (Şahin, 2014, s. 178-180; Özkan, 2019, s. 311).

Katerina'dan sonra tahta çıkan I. Pavel (1796-1801) zamanında da Çarlık rejimi basını daima kontrol altına aldı ve basın üzerinde sansür uygulamaya devam etti. Fransız Devrimi; sadece basına karşı değil, başka alanlarda da Rusya'da hoşgörüsüz bir yönetim anlayışı getirdi. Öyle ki geniş kenarlı şapkalar, belli kesimli elbise ve bazı giysiler devrimi hatırlattığı için İmparatorun emriyle yasaklandı. Ancak yeni asır, geçmiş asrın baskın yönetiminin bir nebze olsun yumuşadığı bir asır oldu. Çarlık yönetimini devralan I Aleksandr'la (1801-1825) birlikte basın ve edebiyat alanlarında hızlı gelişmeler ve iyileşmeler yaşandı. Kitap ithalatı ve özel matbaa açma yasağı kaldırıldı. Bu durum ülkedeki süreli yayınların artmasına neden oldu ve 70'ten fazla gazete, mecmua çıkmaya başladı. Bu dönem çıkan bazı süreli yayınlar şunlardır: *Vestnik Evrope* (1802), *Moskovskij Merkurij* (1803), *Severny Vestnik* (1804), *Russkij Vestnik* (1808), *Sma Oteçestva* (1812) (İvanoviç Esin, 2008, p. 11-13, 18-22) ve 1822 yılında Petersburg'da çıkarılmaya başlanan *Severnyy Arhiv* (Северный Архив) de çıkarılan bu süreli yayınlar arasındadır. Aslında Rus matbuatının bu denli zenginleşmesinin sebebi 18. asırda çarlığın izlediği politikalar sonucunda oluştuğu söylenebilir. Nitekim bu asırda gerçekleşen ekspedisyenler, seyahatler ve yeni sömürge arayışları Rusya'ya eşsiz bir bilgi birikimi oluşturdu. Bunun yansımaları da Rusya'da çıkarılan yayınlardan görmek mümkündür. Bu bakımdan *Severnyy Arhiv* de zengin içeriği ve konu çeşitliliğiyle öne çıkmaktadır. Bilakis Türkler ve Türk Dünyası ile ilgili yazılan yazıların sıklıkla yer bulması dergiyi bizim için daha da kıymetli hale getirmektedir.

1. Faddey Venediktoviç Bulgarin ve Severnyy Arhiv Hakkında

24 Haziran 1789'da Minsk'te soylu bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelen Faddey Venediktoviç Bulgarin (1789-1859), 19. asır Rusya'sının ünlü ve yaşam öyküsüyle en ilginç karakterlerinden biridir. O, henüz beş yaşındayken babası Rus bir generali düelloda öldürdüğünden dolayı Sibiryaya sürgün edildi. Bu olayın yaşanmasının ardından annesi küçük oğlunu da yanına alarak Petersburg'a göçtü. Burada askerî bir okula kaydolan Bulgarin, ailece asi bir Polonyalı olarak

¹ 1621 yılında elçi ve devlet adamları tarafından bildiren haberlerden oluşan ve el yazısıyla hazırlanan *Kuranti* (Куранты) Rusya'nın ilk gazetesi olarak kabul edilir. Ancak Kuranti tam olarak bir gazete özelliği taşımaz. Hazırlanan bu çalışma çar ve çevresi için sınırlı sayıda basılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İvanoviç Esin, 1971, p. 9).

yaftalandıklarından ve Rusçayı iyi bilmediğinden dolayı Petersburg'da büyük zorluklar yaşadı. Ancak kısa zamanda Rusçayı çok iyi öğrenmekle kalmadı, bu dilde şiirler yazacak seviyeye kadar geldi. Askerî okuldaki üstün başarılarından dolayı Büyük Knez Konstantin Pavloviç'in Ulan Alayı'nda² kendine yer bulmayı başardı. Orduda genç bir subay olarak yer alan Bulgarin, girdiği savaşların birinde yaralandı ve üstün hizmet madalyası aldı. Ancak Konstantin Pavloviç hakkında yazmış olduğu hicivli bir yazı onun ordudan sürgün edilmesine, hatta daha sonra ordudan atılmasına neden oldu. Yaşanan bu gelişmeler ona hayatını tamamen değiştirecek bir karar aldırdı. Polonya'nın bağımsızlığını yeniden vaat eden Napolyon'un ordusuna katıldı. Bir zamanlar askerî olduğu Rusya'ya, bu sefer düşman postalları giyerek geldi. Lakin Fransızlar savaşta büyük bir hezimete uğradı. Bulgarin, 1812'de Napolyon'un ordusuyla birlikte Avrupa'ya kaçmasına rağmen, Rus askerlerinden kurtulamayarak esir alındı. Esir olarak 1814'te tekrar Rusya'ya getirildi. Aynı yıl Fransızların hizmetine giren Polonyalıların affedilmesi kararıyla birlikte o da affedilenler arasında yerini aldı. Ancak hayatı boyunca ona Napolyon'un ordusunda yer aldığı hep hatırlatıldı (Botsyanovskiy, 1908, p. 476; Lemke, 1909, p. 232).

Bulgarin, Rusya'daki ikinci baharına gazeteci ve edebiyatçı kimliğiyle devam etti. Lehçe ve Rusça savaş hikâyeleri, seyahat yazıları ve şiirler kaleme aldı. Daha sonra kendi dergisi olan Kuzey Arşivi "Severnyy Arhiv", ilk Rus tiyatro antolojisi olan "Russkaya Taliya", editörleri ve yayıncıları arasında olduğu Anavatanın Oğlu "Sına Oteçestva" dergisini ve 1825'te ise arkadaşı Nikolay Greç'le birlikte Rusya'nın ilk özel gazetelerinden biri olan Kuzey Arısı'nı "Severnaya Pçela" çıkarmaya başladı. Gazetede siyasetten modaya, seyahat gezilerinden edebi incelemelere kadar birçok türde yazılar çıkmaya başladı ve Rusya'nın en çok tiraj alan gazetelerinin başında yer aldı. Keskin dilli yazılar yazan Bulgarin, kendine birçok muhalif edindi. Benzer görüşlere sahip olmalarına karşın Rus yazar Aleksandr Puşkin de ona muhalif olanlar arasındaydı. Hatta Puşkin onu eleştiren mektuplar kaleme aldı. Bulgarin yaptığı çalışmalarla birlikte Petersburg'un önde gelen aydınları arasında olmayı başardı. Ünü gün geçtikçe yayılmaya başladı. Birçok genç yazarın onun yanına geldiği ve ondan iş istediği, hatta Rus yazar Nikolay Gogol'un da bu genç yazarlar arasında olduğu söylenir. Bulgarin gazeteci kişiliğinin yanı sıra iyi bir edebiyatçıydı. Çok sayıda eser kaleme aldı. Orta sınıfa kendisine hedef seçen Bulgarin, bu minvalde eserler ortaya koymaya çalıştı. 1829 yılında bir yetimin maceralarını anlattığı *Ivan Vjigin* (Иван ВЪЖИГИН) adlı romanıyla 19. asrın en çok satan yerli kitaplar arasında yerini almayı başardı. Rusya'da yüksek satış rakamlarına ulaşan roman başka ülkelerden okuyucuların dikkatini çekerek Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Lehçe gibi birçok dilde çevrildi ve Avrupa'da satılmaya başladı. Yabancı yayınlar Bulgarin'den dikkat çeken Rus yazar olarak bahsetti (Botsyanovskiy, 1908, p. 476-479; Lemke, 1909, p. 233-235).

Bulgarin'in en önemli yayıncılık faaliyetlerinin başında *Severnyy Arhiv* (1822-1828) gelmektedir. Derginin ilk sayısı, Rusya'da tarihi eserlerin toplanması ve eski eserlerin yayımlanması konusunda tanınmış Kont Nikolay Petroviç Rummyantsev'e ithafen Ocak 1822'de yayımlandı (Nikolevna Akimova, 2001, p. 99). Ayda iki kez çıkarılan dergi, 1824 yılına kadar yayın hayatını bu şekilde sürdürdü. Aynı yılın sonunda kapanma kararı alınmasına rağmen Bulgarin ve Nikolay Greç ortaklığında yayın hayatına yine aynı formatta devam etti. 1828 yılının Aralık ayına kadar yayın faaliyetlerini sürdüren dergi, toplam 168 sayı yayımlandı. 1829 yılında ise Sına Oteçestva dergisiyle birleşme kararı alarak, bu derginin çatısı altında yayın hayatını sürdürdü (Lemke, 1909, p. 235).

² Büyük Knez Konstantin Pavloviç'in 1803 yılında Petersburg'a gelen Macar subay Kont Palfi'nin giydiği Avusturya Ulan üniformasından ilham alarak kurduğu süvari alayıdır. Kurulan bu alaya "Ulan Alayı" ismi verilmiştir. Ulan, Tatarca "delikanlı", "cesur", "yiğit" anlamlarına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Vladimiroviç, 1876, p. 2-13).

1. Severnyy Arhiv'in Yayımlanan İlk Sayı Kapağı - Ocak 1822.

Bulgarin, *Severnyy Arhiv*'in 1822 yılında çıkan 19. sayısında derginin çıkarılma amacını şu şekilde izah eder: “Rusya ve yabancılar hakkında eski ve yeni tarihi, istatistiki, politik ve ekonomik bilgileri, Rusya ve diğer ülkelerdeki okuyuculara keyifli ve öğretici bir şekilde ulaştırmak” (*Severnyy Arhiv*, XIX, 1822, p. 77). Dergi, aynı zamanda okuyucuya Avrupa düzeyinde bir hizmet sunmayı, okuyucuları geliştirmeyi ve onların fikir edinmelerini amaçlıyordu. Bulgarin okuyucular için referansların netliğine büyük önem verdi. Yayınların çoğu onun tarafından yorumlandı. Bununla birlikte okuyuculara daha iyi hizmet vermek için tarih, coğrafya ve istatistik konularında kendini geliştirdi. Tabii ki bu sadece Bulgarin'in gayretleriyle oluşan bir iş değildi. Derginin çıkarılmasında birçok katkı söz konusudur. Bazı özel koleksiyonlara sahip olan V. N. Berh, B. Fon Buhman, D. P. Runiç gibi isimler dergiyle iş birliği içerisinde oldular. Hakeza tarihçiler P. G. Butkov, P. M. Stroev, A. O. Korniloviç ve yine tarih çalışmalarında N. P. Romyantsev editöryal kısımda katkıda bulunanlar arasındadır. Seyahat yazıları için de İ. F. Kruzenştern ve V. M. Golovin gibi isimlerin yardımını aldı (Nikolevna Akimova, 2001, p. 100-103). *Severnyy Arhiv*'in sayfalarında Rus okuyucuların dikkatlerini üzerine çekebilecek birçok yazı yayımlandı. Özellikle bunlardan biri çok dikkat çekicidir. Bu yazı ünlü Rus tarihçi Nikolay Karamzin'in kaleme almış olduğu *Rus Devlet Tarihi* adlı eserinin inceleme/eleştiri yazısıdır. Yayımlanan bu eleştiri yazısı, Bulgarin tarafından Polonyalı tarihçi G. Lelevel'e yazdırıldı. Bulgarin'in Rusçaya tercüme ettiği bu yazılar üç yıl boyunca derginin çeşitli sayılarında yayımlandı³ (Lelevel, XIX, 1823, p. 52; Nikolevna Akimova, 2001, p. 104).

Severnyy Arhiv'in sayfalarında yedi yıl boyunca yedi kitapla ilgili yazılar yer aldı. Sibirya'dan Avusturalya'ya, Çin'den Amerika'ya, Balkanlar'dan Kafkasya'ya, Orta Doğu'dan Avrupa'ya kadar açılan bu geniş yelpazede dünyanın hemen hemen her bölgesi ile ilgili muhtelif konularda yazıları görmek mümkündür. Doğal olarak eski tarihlerden itibaren dünyanın farklı bölgelerine yayılan Türklerle ilgili oldukça fazla çalışma dergide yer alır. Yayımlanan yazılar dergi içerisinde konularına göre tarih, seyahat ve istatistiki olarak bölümlere ayrılmıştır. Tarih yazıları genel tarih, anavatan

³ Lelevel tarafından yayımlanan eleştiri yazıları için bkz. (Lelevel, XXIII, 1822, p. 402-434; Lelevel, XIX, 1823, p. 52-80; Lelevel, XX, 1823, p. 147-160; Lelevel, XXII, 1823, p. 287-297; Lelevel, I, 1824, p. 41-57; Lelevel, II, 1824, p. 91-103; Lelevel, III, 1824, p. 163-172; Lelevel, XV, 1824, p. 132-143; Lelevel, XVI, 1824, p. 187-195; Lelevel, XIX, 1824, p. 47-53).

tarihi, arkeoloji ve nümizmatik şeklindedir. Genel tarih içerisinde eski ve yeni klasik eserlerden çeviriler, etnografya, önemli şahsiyetlerin biyografileri ve dönemin önemli tarihi olayları yer almaktadır. Anavatan tarihinde ise Rus ve Slav halklarıyla ilgili arşiv belgeleri, yazmalar, çeviri eserler gibi birçok alanda yazılar mevcuttur. Arkeolojik yazılarda ise Rusya ve diğer ülkelerde bulunan eski yazıtların, kabartmaların ve başka antik anıtların tasviri ve yorumlamalarına yer verilmektedir. Yine eski sikkelerin, madalyonların ve diğer tarihi eserlerin incelendiği nümizmatik konulu yazılar bu bölüm içerisinde yer almaktadır.

Severnyy Arhiv'de yayımlanan seyahat yazılarının üç kısma ayrılır. Birincisi Rus devletinden sınır bölgelere yapılmış ve henüz yayımlanmamış seyahatler, ikincisi eleştirel notlarla yayımlanan Rusların ve yabancıların Rusya geneline yaptığı seyahatlerdir. Son olarak da dünyanın her yerine yapılmış seyahatler ve coğrafi keşifleri konu alan yazılara bu bölümde yer verilir. Bulgarın, dergide yayımlanan seyahat yazılarının özenle seçildiğini, özellikle başka bir dergide veya gazetede yayımlanmadığına dikkat edildiğini, ayrıca yeni yapılmış seyahatlere ve keşiflere yer verildiğini belirtir (Bulgarın, 1822, p. 79). İstatistiki çalışmaları ise genel olarak Rusya ve çevresindeki ülkeler hakkındadır. Ancak uzak ülkeler hakkında da ilginç verilerin yer aldığı yazılar mevcuttur. Ayrıca politik ve ekonomik verilerin olduğu tarım, sanayi, fabrika ve tüccarlar olmak üzere ekonominin bütün bileşenleri üzerine istatistiki bilgiler yer almaktadır. Yayıncılar yine bu bölümde coğrafi konum, iklim ve benzeri konularda Rusya'nın iç dinamiklerine uygun yazıları koymayı amaçlamıştır (Bulgarın, 1822, p. 78-79).

2. Severnyy Arhiv'de Türkler ve Türk Dünyası

2.1. Tarih Yazıları

Türklerle ilgili tarih içerikli ilk yazı kadim Türk halklarından biri olan Yakutlarla ilgilidir. Üç sayıda parçalar halinde ele alınan Yakutlar hakkında geniş bir tasvir yapılmıştır. Onların kökeni, Lena Ülkesinin nüfusu, Rus işgalinden sonra Rus yönetimi altındaki durumu, gelenek ve görenekleri, bayramları, astronomileri, genel normları, düğün ve cenaze törenleri, yaşam tarzları, doğum ritüelleri, dansları, erkek ve kadın giysileri, yiyecekleri, hastalık ve tedavi yöntemleri, balıkçılık ve ticari faaliyetleri gibi birçok konu ele alınmıştır. Ayrıca bu çalışmada Şamanlar hakkında bilgiler mevcuttur⁴ (*Severnyy Arhiv*, XV, 1822, p. 204-221). İdil Ural Türk halkları içerisinde yer alan Çuvaşlarla ilgili de uzun bir etnografik yazı dizisi yer almaktadır. Bu yazı derginin yayıncıları tarafından eski bir el yazmasından derlenerek hazırlanmıştır. Genel olarak etnografik bilgilerin yer aldığı çalışma, Çuvaşların yaşadığı coğrafya, etkileşimde oldukları halklar, inançları, dilleri, meskenleri, kıyafetleri ve yiyecek-içecekleri hakkında zengin bilgiler içermektedir⁵ (*Severnyy Arhiv*, IX, 1827, p. 47-67). Dergi içerisinde yer alan bir başka çalışma Sibirya yılıdır. Sibirya'nın Ruslar tarafından işgal edilmesinin ardından, Sibirya'nın başkenti olarak kabul edilen Tobolsk şehrinde bulunan Voyvoda İvan Myasnov Koltsov zamanından (1590) başlayarak 1715 yılına kadar Sibirya'da gerçekleşen siyasi, dini ve sosyal gelişme ve olaylar yıl yıl kısa notlarla birlikte açıklanmıştır⁶ (*Severnyy Arhiv*, II, 1826, p. 109-139).

Rusya tarihi içerisinde kendine özel bir yer edinen Tatarlarla ilgili çalışmalar oldukça fazladır. Bu yazılardan biri Yulis Klaprot tarafından Almanca yazılan ve Paris'te yayımlanan bir yazıdır. Что Такое Татары? (Çto Takoe Tatarı) başlığı altında tercüme edilmiş bu çalışma Tatarların kim olduğu sorusuna cevap arar. Tatar ismine dair Moğol ve Çin kaynaklarından örnekler verilir. Yine Tatar-Moğol ilişkisi, benzerliği hakkında ilginç bilgiler ve tespitler yer alır (*Severnyy Arhiv*, XI, 1823, p. 301-313). Diğer bir yazı ise Polonya'daki Tatarlar hakkındadır. Bu çalışma Tatarların ne zaman ve nasıl

⁴ Yakutlar hakkında derginin diğer sayılarında yayımlanan yazılar için bkz. (*Severnyy Arhiv*, XVI, 1822, p. 273-300; *Severnyy Arhiv*, XVII, 1822, p. 367-380).

⁵ Çuvaşlar hakkında yayımlanan diğer yazılar için bkz. (*Severnyy Arhiv*, X, 1827, p. 120-139; *Severnyy Arhiv*, XI, 1827, p. 210-232).

⁶ Sibir yılığının devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, III, 1826, p. 221-251).

Litvanya'ya yerleştiği sorusuyla başlar ve bölgedeki Tatarların tarihsel süreci hakkında bilgiler verir⁷ (Çatskiy, 1824, p. 138-142). *Severnyy Arhiv*'in yazarları arasında Kırgız ve Kazaklar hakkında önemli çalışmaları bulunan Rus yazar Aleksey Levşin de bulunmaktadır. Dergide birçok yazısı mevcut olup bunlardan birisi de Sarayçik şehrini ele aldığı çalışmasıdır. Bu yazı “Antik Tatar Şehri Sarayçik Hakkında Haberler” başlığı altında yayımlanmıştır. Hazar Denizi kuzeyi, Ural Nehri kıyısında kurulan ve Kazakistan tarihi için de son derece önemli olan bu şehrin kuruluşu, tarihi ve stratejik önemi hakkında kıymetli bilgiler sunar (Levşin, 1824, p. 179-190). Bununla birlikte Kırgız etnografyası üzerine bir yazı da kaleme almıştır. Kırgızların dili, şüirleri, müzikleri gibi birçok konu hakkında bilgiler vermektedir (Levşin, 1825, p. 313-332). Dergi içerisinde en dikkat çekici yazılardan biri şüphesiz M. P. Pogodin tarafından Hazarlar hakkında yayımlanan çalışmadır. Bu çalışma da Hazarlar'ın hâkimiyet sağladığı coğrafya, devlet yönetimi ve tarihleri hakkında geniş izahlı açıklamalar yer alır. Ayrıca Pogodin'in istifade ettiği zengin kaynakça öne çıkar (Pogodin, 1826, p. 107-128).

Ortodoks dünyasının en önemli tarihi olaylarından biri şüphesiz İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesidir. Bu nedenle Ortodoks inancına sahip Rusya için İstanbul, üzerinde büyük önem addettiği bir yer olmuştur. Dolayısıyla bu şehir *Severnyy Arhiv*'in sayfalarında da kendine sıklıkla yer bulur. İstanbul hakkında çıkan önemli çalışmalardan biri İstanbul'un fethine ayrılmıştır. Aslında bu yazı sadece fetihle sınırlı kalmamış; 1451-1481 yılları arasında Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet dönemi genel hatlarıyla ele alınmıştır. Muhteva olarak II. Mehmet'in yönetimi ve karakteri, şehrin kuşatılması ve fethi, Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılması, şehirde kalan kölelerin durumu, Avrupa'nın yaşadığı korku, II. Mehmet'in fetihleri ve ölümü gibi konuları içerir (*Severnyy Arhiv*, XI-XII, 1828, p. 3-27). Ayrıca İstanbul ve çevresinin topografyasının tasvirinin yapıldığı bir yazı da derginin sütunlarına taşınmıştır. Öncelikle İstanbul'un matematiksel konumu belirtilmiş daha sonra şehrin doğal ve beşerî özellikleri hakkında detaylı bilgiler verilmiştir (*Severnyy Arhiv*, XIV-XV, 1826, p. 97-109).

Tarih ilminin tabiri yerinde ise en magazinsel konulardan biri Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan'ın (Roksolana) kökeninin neresi olduğudur. Ruslar, Ukraynalılar, Fransızlar hatta İtalyanlar onun kendi milletlerinden olduğunu iddia eder. 19. asrın ilk çeyreğinde bu tartışma Rusya'da da ortaya çıkmıştır. *Severnyy Arhiv*'de kaleme alınan “Ünlü Sultan Roksolona'nın Rus Olduğuna Dair Kanıt” adlı kısa yazıda ilginç bilgiler yer alır. 1621 yılında İstanbul'a gelen Polonya elçisi Knez Zoborovski'nin verdiği malumatlar oldukça dikkat çekicidir. Yazıda anlatılanlara göre elçi altın kaplı çantasından Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman ve Polonya Kralı I. Zigustmund'a (1507-1548) arasında gerçekleşen orijinal yazışmaları çıkarmış ve içlerinden bir mektubu okumaya başlamıştır. Bu mektubun son kısmında yer alan şu ifadeler oldukça önemlidir: “Büyükelçiniz Opalinski, senin kız kardeşin, yani benim karımı gördüğü zaman ne kadar mutlu olduğunu belirtmeliyim”. Bu mektupta Hürrem Sultan'ın Polonya Kralı I. Zigustmund'un kız kardeşi olduğu açıkça belirtilmiştir. Yine onun Rutenyalı bir papazın kızı olabileceğine ve Tatarlar tarafından kaçırılarak İstanbul'a getirildiğine dair bilgiler de yer alır (*Severnyy Arhiv*, II, 1825, p. 129-134).

Severnyy Arhiv içerisinde dikkat çeken yazı dizilerinin arasında “Moğolların Avrupa'yı İstilas” başlığı taşıyan çalışma da gelmektedir. Abraham Constantin D'ohsson'un 1824 yılında Paris'te yayımlanan *Histoire des Mongols, depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timour Bey ou Tamerlan*⁸ eserinden alınan bu yazı Moğolların İdil'in batısındaki ülkeleri, Bulgar ve Kıpçakları, Rusya'nın kuzeyinden Kafkaslara kadar Rus ülkesini, Polonya'yı, Macar yurtlarını ve Adriyatik kıyılarına kadar fetih

⁷ Polonya Tatarları hakkında yayımlanan çalışmanın devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, XXIII-XXIV, 1824, p. 223-239).

⁸ Batıların yaptığı ilk Moğol çalışmaları arasında yer alan bu eser Mustafa Rahmi tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş; 2014 yılında ise Ekrem Kalan tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Eser için ayrıca bkz. (D'ohsson, 2014).

hareketlerinden bahseder⁹ (*Severnyy Arhiv*, XXI-XXII, 1826, p. 34-59). Bir diğer önemli çalışma ise P. Butkov tarafından yazılan Deşti Kıpçak'ın Nogay ve diğer tüm Moğol hanlarını konu eden yazıdır. Bu çalışma da Cengizhan döneminden sonra Deşti Kıpçak tarihini, 13. asrın başlarından 16. asrın ortalarına kadarki dönem ele alınır. İki bölümden oluşan çalışma aynı zamanda Altın Orda hanları hakkında bilgiler verir¹⁰ (Butkov, 1824, p. 279-298). Don Bölgesi'nde konar göçer olarak yaşayan Kalmuklar hakkında tarihsel bilgileri içeren bir yazı dergide yer alan çalışmalar arasındadır. Bu çalışmada Kalmukların etimolojisi ve diğer halklarla ilişkileri gibi konular ele alınmıştır (*Severnyy Arhiv*, IV, 1824, p. 297-316). Yine Kalmuk kanunlarını ele alan bir yazı mevcuttur. Kalmuk kanunları, işlenen suça göre cezalar maddeler halinde açık bir şekilde belirtilmiştir. Cezaların genellikle sığır ve at cezası şeklinde verildiği görülmektedir¹¹ (*Severnyy Arhiv*, II, 1828, p. 258-288).

Severnyy Arhiv'de muhtelif konularda da yazılar çıkmıştır. Osmanlı Devleti tarihi içerisinde önemli bir figür olan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa hakkında tercüme bir biyografi yayımlanmıştır (*Severnyy Arhiv*, VIII, 1826, p. 378-386). Yine Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın emriyle kurulan sanayi kuruluşlarına dair kısa bir yazı mevcuttur (*Severnyy Arhiv*, XXIII-XXIV, 1826, p. 308-309). Osmanlı tarihini ilgilendiren diğer bir çalışma ise 1755 yılında Derviş Muhammed Efendi'nin yapmış olduğu Rusya elçiliğidir. Elçilik faaliyeti Osmanlı Devleti vakanüvislerinden Ahmet Vasif Efendi'nin¹² hazırlamış olduğu kroniğin I. cildindeki ilgili kısımdan Rusçaya tercüme edilerek yayımlanmıştır (*Severnyy Arhiv*, I, 1826, p. 3-18). Ayrıca dergide 18. asır Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir yer tutan Rus devlet ve ilim adamı Vasiliy Nikitin Tatışev'in de kısa bir biyografisi yer almaktadır (*Severnyy Arhiv*, I, 1827, p. 100-104).

2.2. Seyahat Yazıları

Severnyy Arhiv'de Türklerle ilgili yayımlanan en dikkat çekici seyahatnamelerden biri 1820 yılında Aleksandr Federoviç Negri başkanlığında Orenburg'dan Buhara'ya giden Rus elçilik heyeti içerisinde yer alan Albay E. K. Meyendorff'un seyahatnamesidir (Çelik & Keser, 2018, s. 28-45). Bu seyahatname parçalar halinde Fransızcadan tercüme edilerek derginin muhtelif sayılarında yayımlanmıştır. İlk olarak 1822 yılında çıkan ikinci sayıda Rus elçilik faaliyeti ayrıntılı bir şekilde tanıtılmış ve seyahatin kısa bir özeti verilmiştir (*Severnyy Arhiv*, II, 1822, p. 184-193). 1824 yılının birinci, ikinci ve üçüncü sayılarında ise seyahatnameden bir alıntı daha yayımlanmıştır. Buhara şehrinin tarihsel süreci ele alındıktan sonra bu bölümlerde şehrin sokakları, evleri, tarihi duvarları gibi birçok yapı tasvir edilmiştir¹³ (*Severnyy Arhiv*, I, 1824, p. 31-40). Buhara'nın manevi ve kültürel ortamını ele alan bir yazı da mevcuttur. Bu yazı içerik olarak Buhara'nın gelenek ve görenekleri, İslam inancı ve Müslümanların yaşantıları gibi birçok konuyu ihtiva etmektedir¹⁴ (*Severnyy Arhiv*, XXI-XXII, 1826, p. 72-85). Yine yayıncılar tarafından Kırgızlarla ilgili bölüm 1826 yılında Fransızcadan tercüme edilmiştir. Burada Kırgız gelenek ve görenekleri, Çinlilerin Kırgızlara karşı uyguladığı katı politikalar ve işkencelere değinilmiştir (*Severnyy Arhiv*, XVI, 1826, p. 268-281). Dergide yayımlanan dikkat çekici diğer seyahat notu ise Orenburg'dan Buhara'ya giden diplomatik heyet içerisinde yer alan bir başka isim Dr. Eversman'a aittir. Bu notlarda seyahat güzergâhı ve yolculuk esnasında karşılaştıkları ilginç detaylar yer almaktadır (*Severnyy Arhiv*, VI, 1822, p. 512-517).

General Nikolay Nikolayeviç Murayev'in 1819-1820 yıllarında gerçekleştirdiği Türkmen ve Hive seyahatnamesi dergi içerisinden yayımlanan en kapsamlı seyahatnamelerden biridir.

⁹ Yazı dizisinin devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, XXIII-XXIV, 1826, p. 277-295; *Severnyy Arhiv*, VII, 1827, p. 209-228; *Severnyy Arhiv*, VIII, 1827, p. 291-311).

¹⁰ Çalışmanın devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, XIII-XIV, 1824, p. 1-22).

¹¹ Çalışmanın devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, III, 1828, p. 42-70).

¹² Ahmet Vazif Efendi hakkında ayrıca bkz. (Afyoncu, 2003, s. 116-117).

¹³ Meyendorff'un seyahatnamesinin devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, II, 1824, p. 82-90; *Severnyy Arhiv*, III, 1824, p. 152-162).

¹⁴ Meyendorff'un seyahatnamesinin devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, XXIII-XXIV, 1826, p. 178-194).

Murayev'in günlük halinde kaleme aldığı seyahat notları detaylı bilgilerden oluşmaktadır. Hazar ötesine yapılan seyahat iki bölüme ayrılır. İlk bölümde Murayev, Hazar Denizi ötesinde gördüğü yerler hakkında detaylı bilgiler verir. Murayev'in Tiflis'ten başlayan seyahati Bakü'ye oradan Türkmenlerin yaşadıkları bölgeye devam etmiş ardından da Hive'ye yolculuğu başlamıştır. Seyahatin ikinci bölümü ise Hive Hanlığı'na ayrılmıştır. Bu bölümde hanlığın coğrafi özellikleri, iklimi, bitki örtüsü, hayvan popülasyonu, yer altı ve yer üstü kaynakları, nehirleri, gölleri, hanlığın sosyal ve siyasi yapısı gibi birçok konu açık şekilde tasvir edilmiştir¹⁵ (*Severnyy Arhiv*, XI, 1822, p. 366-399). Diğer önemli seyahatler ise ilim adamı Yan Pototski ve James B. Fraser'in aittir. Pototski 'nin 1797 yılında Astrahan ve çevresine yapmış olduğu seyahat *Severnyy Arhiv*'de ilk defa yayımlanan seyahatnameler arasındadır. Bu seyahatnamede Tatarlar, Kırgızlar, Türkmenler, Kalmuklar ve bölgede yaşayan Budistler hakkında ilginç bilgiler yer alır¹⁶ (*Severnyy Arhiv*, I, 1828, p. 61-87). Fraser'in 1821-1822 yılları arasında gerçekleştirdiği Horosan seyahatinde ise bölgede bulunan Türkmenlerin yaşantıları hakkında bilgiler verilmektedir¹⁷ (*Severnyy Arhiv*, XIX-XX, 1826, p. 83-200).

İstanbul, doğal güzellikleri ve tarihi zenginliğiyle Rus ressamlar için her zaman cazip gelen bir şehir olmuştur. Birçok Rus Ressam İstanbul'a gelmiş, tablo çizmiş ve günlük tutmuştur. Yine 1805 yılında Karadeniz, Odessa'dan bir gemiyle İstanbul'a gelen Rus bir ressamın notlarından derlenen bir yazı *Severnyy Arhiv*'in sayfalarında yerini almıştır. İstanbul'a dair ilk gözlemleri ve Ayasofya Camii geniş bir şekilde tasvir edilmiştir (*Severnyy Arhiv*, XVIII, 1825, p. 106-135). G. Senkovski'nin Mısır'dan (İskenderiye) adalar üzerinden İstanbul'a dönüş yolculuğunu anlatan seyahat notları dergide yayımlanan bir diğer seyahattir. Bu seyahatte yoğun şekilde Osmanlı-Mısır filosauna ait bilgiler, limanların vaziyeti, bölgenin siyasi durumu hakkında bilgiler yer alır. Ayrıca Mısır hıdivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1821 yılında Akdeniz'de Yunanlara karşı sultanın donanmasına güçlendirmek için İskenderiye filosundan gemilerin silahlandırıldığı ve Osmanlı ordusuna katılmak üzere harekete geçirdiği de seyahatte yazılanlar arasındadır¹⁸ (*Severnyy Arhiv*, V, 1822, p. 421-443). Bir diğer çalışma ise Ludwig Freyherr von Stürmer'in 1816'da yazdığı *Skizze einer Reise nach Konstantinopel* adlı eserinden tercüme edilmiştir. Bu yazıda Buhara'dan İstanbul'a nasıl gidilir, gitme yolları nelerdir ve seyahat güzergâhları nasıldır gibi birçok sorunun cevabı bulunmaktadır (*Severnyy Arhiv*, XVI, 1826, p. 257-268). Ayrıca Dimitriy ve Nikolay Stefanopoli'nin Yunanistan seyahatnamesinden alınan Türklerin kendilerine tabi olan Rumlara karşı bakışını ortaya koyan bir yazı da dergide yayımlanan seyahatler arasında dikkat çeker (*Severnyy Arhiv*, V, 1827, p. 56-75).

2.3. İstatistik Yazıları

Zengin tarihsel geçmişe sahip olan Kafkasya Bölgesi ile ilgili birçok yazı *Severnyy Arhiv*'de yer almaktadır. "Kafkas Sınırına Bakış" adlı çalışma da bunlardan bir tanesidir. Bu çalışma da Kafkasya coğrafyasının genel sınırlarının çizilmesinin ardından bölgenin tarihsel süreci ele alınmış; Kafkasya'da yaşayan halklar hakkında bilgiler verilmiştir. Genel hatlarıyla Kafkasya bölgesinde bulunan şehir ve bölgelerde ekilebilir, verimli arazilerin bölgeye dağılımı gibi istatistiği bilgiler içermektedir. Kafkasya halkları arasında yer alan Türkmen, Kalmuk ve Nogaylar'a ait araziler hakkında da malumat vermektedir (*Severnyy Arhiv*, II, 1822, p. 163-183). Kafkaslarla ilgili olarak "Batı İran Haritası" başlığı altında bir çalışma da yer almaktadır. Bu çalışma öncelikli olarak bahsedilen coğrafyanın sınırlarını çizmekte ve bölgede yer alan Azerbaycan, Gilan, Kirman, Mazenderan ve Horosan gibi yerlerin bazı istatistiki bilgilerine yer vermektedir. Ayrıca Kaçar hanı Abbas Mirza dönemi ile ilgili de malumatlar yer almaktadır (*Severnyy Arhiv*, II, 1826, p. 155-179). Bölgeyle ilgili bir diğer çalışma ise Albay Rotye'nin notlarından Hazar Denizi ve Salyan Adası'nı

¹⁵ Murayev seyahatnamesinin devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, XII, 1822, p. 445-464; *Severnyy Arhiv*, XIII, 1822, p. 67-94).

¹⁶ Pototski'nin seyahatnamesinin devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, II, 1828, p. 229-258).

¹⁷ Bu eser için ayrıca bkz. (Fraser, 1825).

¹⁸ Senkovski'nin seyahatinin devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, XVI, 1822, p. 301-320).

konu edinen çalışmadır. Öncelikle Salyan Adası'nın coğrafi özellikleri ve zengin doğal kaynakları tanıtılmış, üzüm ve balık yetiştiriciliğindeki önemine dikkat çekilmiştir. Daha sonra Rus ve diğer komşu coğrafyalarda yer alan ülkelerin Hazar Denizi'ndeki varlıkları belirtilmiştir. Ayrıca Hazar Denizi'nde yer alan filolar, ticaret ve savaş gemileri hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Buna ilaveten Hazar içerisinde faaliyet gösteren korsan ve yağma faaliyetleri hakkında da ilginç tespitler yer almaktadır (*Severnyy Arhiv*, XIII, 1822, p. 30-35).

Sibirya ekspedisyonlarının ardından uçsuz bucaksız topraklar hakkında zengin bilgi birikimine sahip olan Ruslar, 19. asırda bu bölgeyle daha da fazla ilgilenmeye başlamış ve buranın zenginliklerini gün yüzüne çıkarmaya çalışmıştır. *Severnyy Arhiv* de bu bölgeyle ilgili istatistiki yazılara sayfalarında genişçe yer vermiştir. Yenisey coğrafyası hakkında kapsamlı bir istatistiki bilgilerin yer aldığı bir yazı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Yenisey coğrafyasının matematiksel ve coğrafi konumu, sınırları ve balıkçılığa uygun nehirleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bölgede yer alan su kaynakları ve yaşayan halklar da çalışmada yer almıştır. Yine Krasnoyarsk, Yenisey, Kansk, Minusinks ve Açinsk gibi bölgenin şehirleri hakkında istatistiki bilgiler yer almaktadır (Kohriginb, I, 1828, s. 88-116). Bununla birlikte İrkust ve Yakutsk şehirlerinde bulunan eğitim kurumları hakkında istatistiki bilgilerin yer aldığı bir çalışma göze çarpar. Çalışmada şehirlerde yer alan eğitim merkezleri bölge bölge belirtilerek okul ve sınıf sayıları, bu kurumlarda görev yapan öğretmenler, eğitim alan öğrenciler ve okullarda bulunan materyale kadar istatistiki bilgilere yer verilmiştir¹⁹ (Kohriginb, IV, 1828, s. 283-293). Yine Sibirya şehirleri arasında yer alan Turinsk şehrinin tasviri yapılmıştır. Şehrin coğrafi konumu, Moskova ve Petersburg gibi merkezi konumdaki yerlere uzaklığı, ticari bilgileri, fuarları, fabrikaları gibi birçok konu maddeler halinde yazılmıştır (*Severnyy Arhiv*, X, 1828, p. 205-219).

Türk-Rus ilişkilerinin seyrini değiştirmiş olan Rusya'nın bütün Slavları tek çatı altında toplama projesi Panislavizm'in henüz yeşermeye başladığı 19. asrın ilk yarısında *Severnyy Arhiv*'de Balkanlarla ilgili çok önemli bir yazı dikkat çeker. Bu çalışma Osmanlı tebaası içerisinde yaşayan Slavlarla yakından ilgilidir. "Türk İmparatorluğunun Avrupa Kısmında Yaşayan Slav Halkları" başlığı taşıyan bu yazı Rumeli topraklı içerisinde yer alan bütün Slavlara dair tarihi, istatistiki bilgilere ve verilere yer verir²⁰ (*Severnyy Arhiv*, XIV, 1825, p. 85-117). Genel kapsamlı sayılabilecek çalışmalardan biri ise "Asya'ya İstatiksel Bakış" başlığı altında verilen yazıdır. Türkiye'den Japonya'ya, Sibirya'dan Hindistan'a kadar Asya kıtasında yer alan bütün ülkelerin bölge bölge yüz ölçümleri ve nüfusları hakkında veriler verilmiştir (*Severnyy Arhiv*, VI, 1828, p. 281-286). Son olarak daha önce belirtilen Meyendorfun seyahatnamesinden 1826 yılında A. Kamenskoy tarafından Fransızcadan tercüme edilen Buhara'nın istatistiki bilgilerinin yer aldığı bir çalışma yer almaktadır. Buhara'nın din adamları, ileri gelen yöneticileri, askeri kuvvetlerin organizasyonu ve dış ilişkiler gibi birçok konu hakkında istatistiki bilgiler içermektedir (*Severnyy Arhiv*, XIX-XX, 1826, p. 161-182).

Sonuç

İmparator I. Petro ile başlayan başta Batı ve Doğu olmak üzere dünyanın farklı bölgelerini tanıma, keşfetme, ayrıca yeni coğrafyalara yapılan seyahatler, ekspedisyonlar ve keşif harekâtları 19. asrın başına gelindiğinde Rusya'da devasa bir bilgi hazinesinin oluşmasına ve toplumun aydınlanmasına neden olmuştur. Nitekim bu durum doğal olarak Rusya'da yayıncılık faaliyetlerine de doğrudan tesir etmiştir. 1822 yılında F. Bulgarin tarafından çıkarılmaya başlanan *Severnyy Arhiv*'de gelişen bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Dergi muhteva olarak zengin, dünyanın bütün bölgelerini kapsayan, tarih, etnografya, seyahat, istatistik ve muhtelif içerikleriyle öne çıkmaktadır. Derginin izlemiş olduğu yayın politikası, Petersburg başta olmak üzere Rusya'nın birçok bölgesindeki okuyuculara 19. asrın başında dünyayı tanıma ve keşfetme fırsatı sunmaktadır.

¹⁹ Çalışmanın devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, V, 1828, p. 116-131).

²⁰ Çalışmanın devamı için bkz. (*Severnyy Arhiv*, XV, 1825, p. 191-234).

Burada başta F. Bulgarin olmak üzere yayıncıların yabancı dillere ve kültüre hâkim olmaları da önemli katkı sağlamıştır.

Yaklaşık iki asır önce vücuda getirilen bu derginin Türk tarihi bakımından önemi ise henüz o dönem hiçbir yerde yayımlanmamış; Rusça dışında yabancı dillerde yayımlanmış, ya da yayıncılar tarafından derlenmiş Türklerle ilgili yazıların kaleme alınmasıdır. Türkler ve Türk Dünyası hakkında yeni bilgilerin olması ve diğer dillerden Rusçaya tercüme edilerek Rus literatürüne kazandırılması bu bakımdan önemlidir. Yayıncılar tarafından özenle seçilen yazıların üzerinden iki asır geçmesine rağmen hâlâ yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından referans olarak alınması çalışmaların değerini ve güncelliğini koruduğunu gösterir. Ancak *Severnyy Arhiv*'de yayımlanan çalışmaların yeterince değerlendirilmediği de bir gerçektir. Bu çalışma Doğu Avrupa, Türkistan, Kafkasya ve Sibirya başta olmak üzere bu alanlarda çalışma yapacaklara yeni bakış açıları kazandıracaktır. Aynı zamanda 19. asırda Türklerle ilgili birçok çalışmanın bir Rus matbuatında oldukça fazla yer bulması, bu dönemde Rusya'da yayımlanan diğer süreli yayınların da üzerine dikkatleri çekecek, benzer konularda yapılacak çalışmalara örnek teşkil edecektir.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (2003). Osmanlı siyasi tarihinin ana kaynakları: Kronikler. *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, 1(2), 101-172.
- Botsyanovskiy, V. (1908). Faddey Venediktoviç Bulgarin. *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*, Tom III, 476-479.
- Bulgarin, F. (1822). Severnyy arhiv, jurnal istorii, statistiki i puteşestviy. *Severnyy Arhiv*, XIX, 77-84.
- Butkov, P. (1824). O Nogay i vseh proçih Mongolskih hanah Deşti Kıpçaka. *Severnyy Arhiv*, XII, 279-298.
- Butkov, P. (1824). O Nogay i vseh proçih Mongolskih hanah Deşti Kıpçaka. *Severnyy Arhiv*, XIII-XIV, 1-22.
- Byugrafiçeskoe izvesitie o Tatişev (1827). *Severnyy Arhiv*, I, 100-104.
- Çatskiy, F. (1824). O Tatarah, jivuşih v Polşe. *Severnyy Arhiv*, XXI-XXII, 138-142.
- Çatskiy, F. (1824). O Tatarah, jivuşih v Polşe. *Severnyy Arhiv*, XXIII-XXIV, 223-239.
- Çelik, M. B. & Keser, E. (2018). Meyendorf'un Buhara Hanlığı seyahati. *Mavi Atlas*, 6(2), 28-45.
- Çerti Persidskih nraov (1826). *Severnyy Arhiv*, XIX-XX, 183-200.
- Çto takoe Tatarı (1823). *Severnyy Arhiv*, XI, 301-313.
- D'ohsson, A. C. (2014). *Moğol Tarihi*, Kalan, E. (Yay. haz.), IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dokazatelstvo, çto znamenitaya Sultanşa Roksolana bila Russkaya (1825). *Severnyy Arhiv*, II, 129-134.
- Fraser, J. B. (1825). *Narrative of a journey into Khorasan in the years 1821 and 1822*.
- İstoriçeskiya svedeniya o Kalmıkah koçuyuşih na zemle voyska Donskago (1824). *Severnyy Arhiv*, VI, 297-316.
- İvanoviç Esin, B. (1971). *Russkaya dorevolyuşionnaya gazeta 1702—1917 gg*. İzdatelstvo Moskovskago Universiteta.
- İvanoviç Esin, B. (1981). *Russkaya gazeta i gazetnoe delo v Rossii*. İzdatelstvo Moskovskago Universiteta.
- İvanoviç Esin, B. (2008). *İstoriya Russkoy jurnalistiki XIX. veka*. İzdatelstvo Moskovskago Universiteta.

- Kartina zapadnoy Persii (1826). *Severnyy Arhiv*, II, 155-179.
- Kohriginb, M. (1828). Nekotoriya statističeskiya svedeniya o Yeniseyskoy gubernii. *Severnyy Arhiv*, I, 88-116.
- Kohriginb, M. (1828). Svedenie ob uçilişah po İrkutskoy gubernii i Yakutskoy oblasti. *Severnyy Arhiv*, IV, 283-293.
- Kohriginb, M. (1828). Svedenie ob uçilişah po İrkutskoy gubernii i Yakutskoy oblasti. *Severnyy Arhiv*, V, 116-131.
- Kratkoe načartanie puteşestviya Rossiyskago posolstva iz Orenburga v Buhariyu (1822). *Severnyy Arhiv*, 1822, II, 184-193.
- Kratkoe obozrenie narodov Slavyanskago plemeni, obitayuşih v Yevropeyskoy çasti Turetskoy imperii (1825). *Severnyy Arhiv*, XIV, 85-117.
- Kratkoe obozrenie narodov Slavyanskago plemeni, obitayuşih v Yevropeyskoy çasti Turetskoy imperii (1825). *Severnyy Arhiv*, XV, 1825, 91-234.
- Lelevel, G. (1822). Rassmotrenie “İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo” soç. G. Karamzina. *Severnyy Arhiv*, XXIII, 402-434.
- Lelevel, G. (1823). Rassmotrenie “İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo” soç. G. Karamzina. *Severnyy Arhiv*, XIX, 52-80.
- Lelevel, G. (1823). Rassmotrenie “İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo” soç. G. Karamzina. *Severnyy Arhiv*, XX, 147-160.
- Lelevel, G. (1823). Rassmotrenie “İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo” soç. G. Karamzina. *Severnyy Arhiv*, XXII, 287-297.
- Lelevel, G. (1824). Rassmotrenie “İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo” soç. G. Karamzina. *Severnyy Arhiv*, I, 41-57.
- Lelevel, G. (1824). Rassmotrenie “İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo” soç. G. Karamzina. *Severnyy Arhiv*, II, 91-103.
- Lelevel, G. (1824). Rassmotrenie “İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo” soç. G. Karamzina. *Severnyy Arhiv*, III, 163-172.
- Lelevel, G. (1824). Rassmotrenie “İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo” soç. G. Karamzina. *Severnyy Arhiv*, XV, 132-143.
- Lelevel, G. (1824). Rassmotrenie “İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo” soç. G. Karamzina. *Severnyy Arhiv*, XVI, 187-195.
- Lelevel, G. (1824). Rassmotrenie “İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo” soç. G. Karamzina. *Severnyy Arhiv*, XIX, 47-53.
- Lemke, M. (1909). *Nikolaevskie jandarmi literatura 1826-1855 gg.* İzdanie Vtoroe S. V. Bunina.
- Levşin, A. (1824). İzvestiya o drevnem Tatarskom gorod Sarayçik. *Severnyy Arhiv*, IV, 179-190.
- Levşin, A. (1825). Oprosveşenii Kirgız-Kaysakov. *Severnyy Arhiv*, XXIV, 313-332.
- Nikolevna Akimova, N. (2001). “Severnyy arhiv” i ego izdatel. *İstoriko-Literaturny Jurnal*, 3, 6-197.
- Nravı i obiçai Kirgiztsev. izbranie načalnikov. razdori ih. primerı jestokosti. strogaya politika Kitaytsev v otnoşenii k Kirgiztsam (1826). *Severnyy Arhiv*, XVI, 268-281.
- Nravstvennoe sostoyanie Buharii (1826). *Severnyy Arhiv*, XXIII-XXIV, 178-194.
- Nravstvennoe sostoyanie Buharii (1826). *Severnyy Arhiv*, XXI-XXII, 72-85.
- O Çuvaşah (1827). *Severnyy Arhiv*, IX, 47-67.

- O Çuvaşah (1827). *Severnyy Arhiv*, X, 120-139.
- O Çuvaşah (1827). *Severnyy Arhiv*, XI, 210-232.
- O Mogamed -Ali Paşe Yegibetskom namestnike (1826). per. S. U., *Severnyy Arhiv*, VIII, 378-386.
- Ob ostrove Salyane i eskadre na Kaspiyskom More (1822). *Severnyy Arhiv*, XIII, 30-35.
- Obozrenie glavnykh promyšlennykh zavadeniy osnovannykh v Yegipt po povelniyu Paşi Magometa-Ali (1826). *Severnyy Arhiv*, XXIII-XXIV, 308-309.
- Opisanie goroda Turinska (1828). *Severnyy Arhiv*, X, 205-219.
- Opisanie Yakutov, ih proishojdenie, naselenie strani Lenskoy, vnutrennee ih upravlenie, pokorenie pod vlast Rossii, blagosostoyanie, nravi i obiçai (1822). *Severnyy Arhiv*, XV, 204-221.
- Opisanie Yakutov, ih proishojdenie, naselenie strani Lenskoy, vnutrennee ih upravlenie, pokorenie pod vlast Rossii, blagosostoyanie, nravi i obiçai (1822). *Severnyy Arhiv*, XVI, 273-300.
- Opisanie Yakutov, ih proishojdenie, naselenie strani Lenskoy, vnutrennee ih upravlenie, pokorenie pod vlast Rossii, blagosostoyanie, nravi i obiçai (1822). *Severnyy Arhiv*, XVII, 367-380.
- Otrikov iz puteşestviya v Buhariyu, Polkovnika Barona Meyendorfa, v 1820 i 1821 godah (1824). *Severnyy Arhiv*, I, 31-40.
- Otrikov iz puteşestviya v Buhariyu, Polkovnika Barona Meyendorfa, v 1820 i 1821 godah (1824). *Severnyy Arhiv*, II, 82-90.
- Otrikov iz puteşestviya v Buhariyu, Polkovnika Barona Meyendorfa, v 1820 i 1821 godah (1824). *Severnyy Arhiv*, III, 152-162.
- Otrivok iz dnevnnykh putevnykh zapisok G. Senkovskago (1822). *Severnyy Arhiv*, V, 421-443.
- Otrivok iz dnevnnykh putevnykh zapisok G. Senkovskago (1822). *Severnyy Arhiv*, XVI, 301-320.
- Özkan, M. (2019). Sibir araştırmalarına dair bir Rus mecmuasının tetkiki: 'Sibirskiy vestnik'. *Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45, 307-332.
- Perviy vzglyad na Konstantinopol, i opisanie Sofiyskago Sobora (1825). *Severnyy Arhiv*, XVIII, 106-135.
- Pervoe naşestvie Mongolov na Evropu (1826). *Severnyy Arhiv*, VIII, 291-311.
- Pervoe naşestvie Mongolov na Evropu (1826). *Severnyy Arhiv*, XXIII-XXIV, 277-295.
- Pervoe naşestvie Mongolov na Evropu (1826). *Severnyy Arhiv*, XXI-XXII, 34-59.
- Pervoe naşestvie Mongolov na Evropu (1827). *Severnyy Arhiv*, VII, 209-228.
- Pismo doktora Eversmana, nahodivşagosya pri Rossiyskoy missii v Buhariyu, poluçennoe 1go marta 1821 v S. Peterburge (1822). *Severnyy Arhiv*, VI, 512-517.
- Pogodin, M. P. (1826). O Kozarah (iz eversovykh issledovaniy). *Severnyy Arhiv*, VI, 107-128.
- Pokorenie Konstantinopolya Turkami 1451 goda (1828). *Severnyy Arhiv*, XI-XII, 3-27.
- Posolstvo Dervişa Mihammed Effendiya v Rossiyu (1826). *Severnyy Arhiv*, I, 3-18.
- Puteşestvie Grafa İvana Pototskago v Astrahan i okrestniya strani v 1797 (1828). *Severnyy Arhiv*, I, 61-87.
- Puteşestvie Grafa İvana Pototskago v Astrahan i okrestniya strani v 1797 (1828). *Severnyy Arhiv*, II, 229-258.
- Puteşestvie v Turkmeniyu i Hivu, v 1819 i 1820 godah, pr. N. N. Muraveva (1822). *Severnyy Arhiv*, XI, 366-399.
- Puteşestvie v Turkmeniyu i Hivu, v 1819 i 1820 godah, pr. N. N. Muraveva (1822). *Severnyy Arhiv*, XII, 445-464.

Puteşestvie v Turkmeniyu i Hivu, v 1819 i 1820 godah, pr. N. N. Muraveva (1822). *Severnyy Arhiv*, XIII, 67-94.

Sibirskiy letopisets (1826). *Severnyy Arhiv*, II, 109-139.

Sibirskiy letopisets (1826). *Severnyy Arhiv*, III, 221-251.

Statistiçeskiy vzglyad na Buhariyu (1826). per. A. Kamenskoy, *Severnyy Arhiv*, XIX-XX, 161-182.

Statistiçeskoe obozrenie Azii (1828). *Severnyy Arhiv*, VI, 281-286.

Şahin, Z. (2014). XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın kültürel gelişimi ve batıya uyum çabaları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 171-191.

Topografiçesckoe opisanie Konstantinapolya i ego okrestnostey (1826). *Severnyy Arhiv*, XIV-XV, 97-109.

Vladimiroviç, K. V. (1876). *İstoriya leyb gvardin ulanskago ego veličestva polka*. Tipografya Vtorogo Otdeleniya Sobstvennoy E. İ. V. Kantselyarii.

Vzglyad na Kavkazskuyu linuyu (1822). *Severnyy Arhiv*, II, 163-183.

Vzglyad na postupki Turkov s podvlastnımi im Grekami (1827). *Severnyy Arhiv*, V, 56-75.

Zakonı Mungalskie i Kalmitskie (1828). *Severnyy Arhiv*, II, 258-288.

Zakonı Mungalskie i Kalmitskie (1828). *Severnyy Arhiv*, III, 42-70.

Zameçaniya na puti iz Buharestva v Konstantinopol (1826). *Severnyy Arhiv*, XVI, 257-268.

Fatih KAYA

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Bayburt-TÜRKİYE
Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Religious Education, Bayburt-TURKEY
ORCID: 0000-0003-4895-6987
fkaya@bayburt.edu.tr

Emine KARTIN

Yüksek Lisans Öğrencisi | Postgraduate Student.
Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Bayburt-TÜRKİYE
Bayburt University, Institute of Social Sciences, Philosophy and Religious Sciences, Bayburt-TURKEY
ORCID: 0000-0001-8133-2039
eminekartin38@gmail.com

DKAB Ders Kitaplarında Sözlü ve Yazılı Edebî Türlerin Kullanım Durumu

Öz

2018 yılından itibaren uygulanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında edebî türlerin kullanımına vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda öğretim programları incelendiğinde araştırmada yer alan her sınıf düzeyinin “ünite açıklaması” kısmında edebî türler ve onların kullanımına ilişkin açıklamalara yer verildiği görülmektedir. Ayrıca dinî hikâyeler, menkıbe ve kıssalar din ve ahlak öğretiminde eskiden beri sıklıkla başvurulan edebî türler arasında yer alır. Araştırmanın amacı, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında sözlü ve yazılı edebî türlerin kullanım durumunu ortaya koymaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemine dayalı doküman inceleme deseni tercih edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan DKAB ders kitapları (4-12. sınıflar) doküman olarak incelenmiştir. İçerik analizi aracılığıyla elde edilen veriler çözümlenmiştir. Araştırmanın sonucunda; 4-5-6-7 ve 8. sınıfların DKAB ders kitaplarında; anı, atasözü, bilmece, biyografi, deyim, fıkra, gezi yazısı, hikâye, kıssa, kompozisyon, makale, mâni, mektup, özdeyiş, röportaj, söylev, şarkı/türkü ve şiir türlerinin kendilerine yer bulduğu ortaya çıkmıştır. 9-10-11 ve 12. sınıfların DKAB ders kitaplarında ise anı, atasözü, biyografi, cenkname, deyim, gezi yazısı, hikâye, kıssa, makale, masal, özdeyiş, röportaj, söylev, sözlük ve şiir türlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu araştırmada, tüm sınıf düzeylerinde edebî tür kullanım durumunun çoğaltılması ve edebî tür çeşitliliğinin artırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Ders Kitabı, Edebî Tür.

The Usage Situation of Oral and Written Literary Works in Religious Culture and Ethics Knowledge Textbooks

Abstract

The use of literary works is emphasized in the Religious Culture and Ethics Knowledge Course Curriculum, which has been valid since 2018. In this context, when we examine the curriculum, it is seen that explanations about literary genres and their use are included in the “unit description” section of each grade level in the research. Religious stories, legends and parables are also among the literary genres that have been frequently used in education of religion and ethics. This research aims to reveal the usage situation of oral and written literary works in Religious Culture and Ethics Knowledge textbooks. In this research, document analysis design was used which is one of the qualitative data collection methods. As documents Religious Culture and Ethics Knowledge textbooks (4th to 12th grades) which were prepared by Ministry of Turkish National Education were examined. The data obtained from the study were analyzed through content analysis. It has been revealed that literary works such as memoir, proverb, riddle, biography, idiom, anecdote, travel writing, story, composition, article, Turkish poem, letter, saying, interviews speech, song/folk song and poetry, are used in the textbooks of the 4-5-6-7 and 8th grades. It was detected that various literary genres were used in the textbooks for 9-10-11 and 12th grades such as memoir, proverb, biography, commentary, idiom, travel writing, story, article, tales saying, interview, speech, dictionary and poems In this research, it is concluded that the use of literary genres at all grade levels and the variety of literary genres should be increased.

Keywords: Religious Education, Religious Culture and Ethics Knowledge, Textbook, Literary Works.

1. Giriş

Geçmişten beri hem dünyada hem de Türk kültüründe güzel sanatlar arasında yer alan edebiyat, aynı zamanda bir ilim ve öğretim dalıdır (Kabaklı, 2002, s. 24). Sözlükte edebiyat bir olayın, duygunun, düşüncelerin ve hayallerin sözlü veya yazılı olarak dil aracılığıyla biçimlendirilme sanatı şeklinde ifade edilir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2021). Tural'a göre edebiyat, insana ait duygu, düşünce ve hayallerin; ortaya çıkan belirli durumlar karşısındaki tutumları, yorumları, bir dilin imkânlarından en iyi şekilde yararlanarak gerçekten olmuş gibi anlatma sanatıdır (Tural, 2015, s. 22). Kabaklı ise edebiyatı, bilgi, gözlem ve deneyimlere dayalı duygular, düşünceler, hayaller yardımıyla, güzel söz ve yazı eserleri oluşturma sanatı olarak tanımlamaktadır. Arapça edeb kelimesinden dilimize geçen ve bugünkü anlamıyla Tanzimat'tan sonra kullanılmaya başlanan edebiyat kavramı (Kabaklı, 2002, s. 23-24; Okay, 1994, s. 395) eğitimle de yakından ilişkilidir. Edeb kelimesinin "Terbiye=Eğitim" anlamında kullanılması bunu açıkça göstermektedir. Eğitim kelimesinin karşılığında "iyi tutum, incelik, kibarlık" anlamındaki edeb kelimesinden türeyen "eğitmek, bilgilendirmek" anlamı taşıyan te'dîb kelimesi kullanılmaktadır. Cevherî te'dîbi "kişinin eğilim ve davranışlarının bizzat kendi iradesiyle veya dış bir otoritenin etkisiyle kontrol edilip yönlendirilmesi" şeklinde tanımlar (Kavcar, 2017, s. 2; Kazıcı-Ayhan, 2010). Ayrıca edebî eserlerin çoğunluğunda insanları çeşitli yönlerden eğitmek amaçlanmaktadır. Buna örnek olarak, Mevlana'nın *Mesnevî'sini*, Yunus Emre'nin *Risale'tü'n-Nushîyye'sini* (Öğüt Kitabı) ve birçok şürini, Mehmet Akif'in *Safaba'sını*, Nabi'nin *Hayriyye'sini*, Namık Kemal'in tiyatro eserlerinin çoğunu, Ahmet Mithat ile Hüseyin Rahmi'nin romanlarını ve daha pek çok şair ve yazarın eserlerini sıralayabiliriz (Kavcar, 2017, s. 3; Kaymakçı, 2013, s. 231). Günümüzde ise özellikle değerler eğitimi alanında ön plana çıkan Cumhuriyet dönemi yazarlarından Kemalettin Tuğcu ve Sâmîha Ayverdi'nin romanlarını örnek olarak gösterebiliriz (Algur, 2019, s. 206; Şimşek, 2015, s. 98).

Edebî metinler, edebiyat sanatının somut hâli olarak görülür ve edebiyat temelli öğretimin merkezinde yer alır. Edebî metin, herhangi bir konu ve olayın güzel bir dille meydana getirilerek oluşturulan "söz ve söylem bütünü"dür (Çetişli, 2006, s. 76-79). Edebî tür ise biçim ve içerdiği özellikler bakımından ortak kurallara göre yazılmış veya söylenmiş eserlerin tamamına verilen isimdir. Edebî türler, değişen zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde çeşitli değişimlere uğramıştır. Bu türler; şiir, tiyatro, anlatı türleri (efsane, hikâye, masal vb.), düşünce türleri (anı, fıkra, gezi yazıları, mektup, söyleşi vb.) şeklinde dört ana başlık altında sınıflandırılır. Kullanılan edebî metin veya edebî türler dersin amaçlarını gerçekleştirmek için birer araç niteliği taşımaktadırlar (Aytaş, 2006, s. 261-263; Kabaklı, 2002, s. 401).

Edebî metin ve edebî türler, sadece edebiyat dersinde kullanılan araçlar olarak görülmemelidir. Özellikle dinî hikâyeler, menkıbe ve kıssalar din ve ahlak öğretiminde eskiden beri sıklıkla başvurulan edebî türler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte sözlü ve yazılı edebî türler din ve ahlak öğretiminde önemli ders materyalleri olarak değerlendirilmektedir (Kaya, 2020, s. 32). Edebî türler, toplumsal yaşamın ve içerisinde bulunulan dönemin gerektirdiği değerlerin benimsenmesi ile insana has bazı değer ve özelliklerin yerleşip kökleşmesi açısından önemlidir. Edebî türler insanları gerek bireysel hayatlarında gerekse sosyal hayatlarında; iyiye, güzele ve doğruya yönlendirir. İnsanlara; değerlerini bilme, değerlerine sahip çıkma ve ahlaklı olma gibi konularda telkinlerde bulunur ve onları bu doğrultuda eğitir (Kavcar, 2017, s. 5). Kuşkusuz edebî türlerin kullanımı ile DKAB ders öğretim programlarında yer alan; millî, manevî, ahlaki değerleri benimseyen, toplumdaki farklılıklarla bir arada yaşama becerisi edinmiş bireyler yetiştirme amacına katkı sağlanmış olacaktır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018a, s. 9; MEB, 2018b, s. 9).

Din ve ahlak öğretiminde edebî türlerden yararlanma dersin herhangi bir konusunun daha iyi anlaşılmasını ve kalıcı bir öğrenmenin gerçekleşmesini sağlar. Öğrencilerin okuma, dinleme, yazma ve konuşma düzeylerinin gelişmesine katkı sağlarken, diğer disiplinlerle ilişki kurarak

öğrenmeyi kolaylaştırır. Edebî metinler sayesinde konular açık ve anlaşılır hâle getirilerek soyut kavramlar somutlaştırılır. Öğrencilerin ahlaki ve dini değerleri daha iyi anlamaları, içselleştirmeleri açısından yardımcı olur. Öğrencilerin hayal güçlerini canlı tutar. Hayal ve gerçek yaşam arasındaki bağı güçlü bir şekilde kurmalarına yardım eder. Edebî metinlerdeki kişi ve kahramanlar öğrencilere rol model olarak sunulur ve eğitimde örnek olma-model sunma metodunun etkin bir şekilde kullanımını sağlar. Edebî türler öğrencilerin, iletişim becerilerini, yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmenin yanı sıra, empati kurabilmeleri ve kendilerini ifade edebilmelerinde etkili olur. Edebî türler öğrencilerde dinî kavramların gelişmesi ve din dilinin zenginleştirilmesinde önemli bir materyal olarak kullanılabilir. Kimliğini bulma çabası içerisindeki okul çağı çocuklarının kendilerini tanımlamalarında, toplumdaki rollerini belirlemelerinde, sağlıklı sosyal ilişkiler geliştirmelerinde, kısacası her bakımdan hayata hazırlanmalarında edebî türlerin önemli bir araç oldukları söylenebilir (Akıncı, 2004, s. 42-56; Ayaş, 2006, s. 261; Bilgin, 1994, s. 51; Kaya, 2020, s. 33; Okumuşlar, 2006, s. 240; Önder, 2013; Pakdemirli, 2011, s. 100; Tosun, 2016, s. 359).

DKAB ders programlarında belirlenen bilişsel, duyuşsal ve davranışsal hedeflerin gerçekleştirilmesinde ders materyalleri ve yapılacak olan etkinlikler önemli birer yardımcı kaynaklardır (Güneş, 2017, s. 226). Edebî türler öğrenme ortamlarında çeşitli özellikleriyle etkili ve uygun kullanıldığında, eğitimde güçlü araçlar hâline gelebilir. Bir ders materyali olarak edebî türler, öğrenme-öğretme yöntemini daha etkili hâle getirebilir (Oruç, 2009, s. 23). Edebî türler, dersi kısır döngüden kurtararak eğlenceli hâle getirme özelliğine de sahiptir (Çençen, 2010). Ayrıca Öztürk ve Otluoğlu (2002)'nin yaptığı araştırmaya göre; ders aracı olarak yazılı edebiyat ürünlerinin kullanılması, öğrencilerin konuyu daha iyi anlama ve anlatmalarına, daha rahat hatırlamalarına, öğrendiği bilgilerle daha iyi bağ kurmalarına, duyuşsal davranış özelliklerini kazanmaları ve kendilerini bilişsel anlamda daha yetkin görmelerine katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda hem DKAB Dersi (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı hem de DKAB Dersi (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programında “programın uygulanmasına ilişkin ilke ve açıklamalar” kısmında yer alan ortak maddede;

• “Ünite konularının özelliğine göre ayet ve hadislerden, yazılı ve sözlü edebiyatımızdan (hikâye, şiir, beyit, vecize, deyiş, nefes vb.) örnek okuma metinlerine yer verilir.” ifadesi bulunmaktadır (MEB, 2018a, s. 9; MEB, 2018b, s. 10).

Bununla birlikte her iki programda da yer alan DKAB dersleri üniteleri incelendiğinde,

• 4. sınıfta dört, 5. sınıfta beş, 6. sınıfta dört, 7. sınıfta üç ve 8. sınıfta beş ünitenin,

• 9. sınıfta dört, 10. sınıfta dört, 11. sınıfta iki ve 12. sınıfta bir ünitenin, “ünite açıklaması”

kısımında edebî türler ve onların kullanımına ilişkin açıklamalara yer verilmiştir (MEB, 2018a, s. 16-40; MEB, 2018b, s. 15-35). Görüldüğü gibi öğretim programlarında, DKAB derslerinde ünitelerdeki konulara uygun olacak şekilde edebî tür ve edebî metinlerin kullanımına yer verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Edebî türlerin din ve ahlak öğretimindeki yararları ile eğitim-öğretim sürecine olan katkıları ortadadır.

İlgili literatür tarandığında DKAB derslerinde hikâye, şiir, menkıbe ve kıssaların birer edebî tür olarak kullanımı ve kullanılmasının önemi ile ilgili çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmüştür (Akıncı, 2004; Bilgin, 1994; Kaya, 2020; Okumuşlar, 2006; Önder, 2013; Pakdemirli, 2009; Tosun, 2016). Fakat yapılan araştırmalar genellikle bir veya birkaç edebî türün kullanım durumu ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca DKAB ders kitaplarında yazılı ve sözlü edebî türlerin kullanım durumlarının toplu olarak ele alındığı herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Alandaki bu eksiklikten hareketle; İlkokul 4 ve Ortaokul 5-6-7-8. sınıf ile Ortaöğretim 9-10-11-12. sınıf DKAB ders kitaplarında edebî türlerin bilimsel bir şekilde tespit edilerek mevcut durum ortaya konulmuş

olacaktır. Yapılan bu araştırmanın, alandaki eksikliği gidereceği ve yapılacak olan diğer araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, 4. 5. 6. 7. ve 8. sınıflar ile 9. 10. 11. ve 12. sınıflarda kullanılan DKAB ders kitaplarında bulunan sözlü ve yazılı edebî türlerin kullanım durumunu belirlemektir.

1.2. Araştırmanın Temel ve Alt Problemleri

Araştırmanın temel problemi: DKAB ders kitaplarında sözlü ve yazılı edebî türlerin kullanım durumu nedir? Bu bağlamda araştırmanın alt problemleri şunlardır:

1. İlkokul 4. sınıf DKAB ders kitaplarında edebî türlerin kullanım durumu nedir?
2. Ortaokul 5-8. sınıf DKAB ders kitaplarında edebî türlerin kullanım durumu nedir?
3. Sınıf düzeyi dikkate alınmaksızın ilkokul 4. sınıf ile ortaokul 5-8. sınıf DKAB ders kitaplarında edebî türlerin toplam kullanım durumu nedir?
4. Ortaöğretim 9-12. sınıf DKAB ders kitaplarında edebî türlerin kullanım durumu nedir?
5. Sınıf düzeyi dikkate alınmaksızın ortaöğretim 9-12. sınıf DKAB ders kitaplarında edebî türlerin toplam kullanım durumu nedir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemine dayalı belgesel tarama (doküman inceleme) deseninden yararlanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri içinde önemli bir veri kaynağı olarak görülen doküman incelemesi, araştırılacak olgu veya olguları içeren yazılı materyallerin analizini kapsayacak şekilde veri toplamaya denir. Doküman inceleme hemen her araştırmada kullanılabilen bir veri kaynağı olarak değerlendirilir. Bu tür araştırmada araştırmacı, gözleme ve görüşmeye gerek kalmadan verileri toplayabilir. Ayrıca zamandan ve paradan tasarruf sağlanmış olur. Doküman incelemesi, resmi veya özel olarak önceden oluşturulmuş belgelerin incelenmesi olarak da değerlendirilebilir. Doküman inceleme tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte kullanılabilme özelliğine de sahiptir (Yıldırım & Şimşek, 2011, s, 187-188; Ocak, 2019, s. 242).

2.2. Verilerin Kaynağı ve Verilerin Toplanması

Araştırmada MEB tarafından hazırlanan ders kitapları veri kaynağı (doküman) olarak kullanılmıştır (MEB, 2019a; MEB, 2019b; MEB, 2019c; MEB, 2019d; MEB, 2019e; MEB, 2019f; MEB, 2019g; MEB, 2019h; MEB, 2020a). Araştırmaya dâhil edilen tüm ders kitapları birinci üniteden itibaren detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Doküman analizinde araştırma problemine uygun kaynak seçiminde öncelikle araştırma amaçlı hazırlanmış kaynaklar tercih edilmelidir. Araştırmalarda güvenilirliği arttırmak için kaynak karşılaştırması yapılabileceği gibi veri kaynaklarını birden fazla uzmanın incelemesi de sağlanabilir (Ocak, 2019, s. 243). Bu araştırmada veri kaynağı olarak kullanılan ders kitapları 2020-2021 eğitim-öğretim yılının 1. yarıyılında bir öğretmen ve iki alan uzmanı tarafından bağımsız bir şekilde incelenmiş, böylece araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin artırılmasına katkı sağlanmıştır.

Elde edilen veriler karşılaştırılarak önceden oluşturulmuş, sınıf düzeyinin, ünite ve edebî tür adının, frekans ile yüzde sütunlarının yer aldığı bir veri toplama formu kullanılarak tespit edilmiştir. Böylece ders kitaplarında bulunan edebî türler ve kullanım durumları belirlenmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada veriler doküman incelemesi desenine uygun olarak hazırlanan veri toplama formu ile elde edilmiştir. Ders kitapları bu araştırmanın amacı doğrultusunda kapsamlı bir içerik analizine tabi tutulmuştur. Toplanan verileri açıklayabilecek ilişkilere ve kavramlara ulaşmak amacıyla verilerin analizi gerçekleştirilecektir. Elde edilen veriler öncelikle kavramsallaştırılacak, sonra ortaya çıkan kavramlara göre düzenlenecek, veriyi açıklayan temalar saptanacaktır. Bu şekilde olgular daha iyi düzenlenecek ve anlaşılır hâle getirilip, yorumlanmış olacaktır (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 227).

Öncelikle araştırmada yer alan konu ile ilgili betimleyici bilgi sağlama ve problemlerle baş etmeye yönelik bilgiler toplama gibi gerekçelerle veri kaynakları incelenmiştir. İçerik analizi yapılırken, sözlü ve yazılı edebî türlerin doğrudan ders kitabındaki kullanım durumlarının belirlenebilmesi için açık içerik kodlama kullanılmıştır. Kavramlar arasındaki ilişkilere göre temalar/kategoriler oluşturulmuştur. Sürecin sonunda elde edilen veriler sayısallaştırılarak frekans (f) ve yüzdelik (%) şeklinde tablolar hâlinde gösterilmiştir. Araştırma verilerinin güvenilirliğinin sağlanabilmesi için Miles ve Huberman'ın kodlayıcılar arası güvenilirlik kavramını kullanarak geliştirdikleri formül kullanılmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi veriler araştırmacılar tarafından analiz edilmiş, kodlayıcılar arası görüş birliği sağlanmış ve analizler arasındaki uyum yüzdesi de %87,06 olarak hesaplanmıştır (Büyüköztürk vd., 2019, s. 259-262). Bu kapsamda araştırmacıların analiz ettiği veriler esas alınarak elde edilen sonuçlara bulgular kısmında yer verilmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde DKAB ders kitaplarında bulunan sözlü ve yazılı edebî türlerin kullanım durumuna yönelik bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Araştırmada yer alan her bir alt probleme ilişkin bulgular ayrı ayrı başlıklar hâlinde ele alınmış, hazırlanan tablolar ve yorumlar aşağıda sunulmuştur:

3.1. İlkokul DKAB Ders Kitaplarında Edebî Türlerin Kullanım Durumu:

İlkokul 4. sınıf DKAB ders kitaplarında bulunan sözlü ve yazılı edebî türlerin kullanım durumuna yönelik veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo1. İlkokul 4. Sınıf DKAB Ders Kitaplarında Edebî Türlerin Kullanım Durumu

Edebî Tür	f	%
Şiir	10	29,41
Hikâye	8	23,53
Anı	5	14,71
Bilmece	4	11,76
Atasözü	2	5,88
Kıssa	2	5,88
Biyografi	1	2,94
Deyim	1	2,94
Söylev	1	2,94
Toplam	34	100

Tablo 1'e göre 4. sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitabında toplamda 34 defa edebî tür kullanımı yapılmıştır. Bu bağlamda edebî türlerden şiir (f=10), hikâye (f=8), anı (f=5), bilmece (f=4), atasözü ve kıssa (f=2), biyografi, deyim ve söylev (f=1) defa yer almaktadır. Ders kitabında en çok şiire (%29,41), en az ise biyografi, deyim ve söyleve (%2,94) yer verildiği görülmüştür. Bu edebî türlerin yanı sıra, hikâye (%23,53), anı (%14,71) ve bilmeceye (%11,76) sıklıkla yer verilirken, atasözü ve kıssa (%5,88) ile biyografi, deyim ve söyleve (%2,94) ise diğer edebî türlere

göre daha az yer verilmiştir. Bu edebî türlerin ise ders kitabında eşit oranda kullanıldığı belirtilebilir.

3.2. Ortaokul DKAB Ders Kitaplarında Edebî Türlerin Kullanım Durumu:

Ortaokul 5-6-7 ve 8. sınıf DKAB ders kitaplarında bulunan sözlü ve yazılı edebî türlerin kullanım durumuna yönelik veriler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Ortaokul 5-8. Sınıf DKAB Ders Kitaplarında Edebî Türlerin Kullanım Durumu

Edebî Tür	5.Sınıf		6. Sınıf		7. Sınıf		8. Sınıf	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Anı	11	20,37	8	19,05	8	15,38	17	40,48
Şiir	8	14,81	9	21,43	11	21,15	3	7,14
Özdeyiş	7	12,96	-	-	9	17,31	-	-
Biyografi	6	11,11	4	9,52	8	15,38	4	9,52
Hikâye	6	11,11	1	2,38	-	-	3	7,14
Atasözü	4	7,41	8	19,05	3	5,77	3	7,14
Kıssa	3	5,56	10	23,81	4	7,69	6	14,29
Makale	3	5,56	-	-	1	1,92	1	2,38
Gezi Yazısı	2	3,7	-	-	-	-	-	-
Deyim	1	1,85	1	2,38	5	9,62	2	4,76
Fıkra	1	1,85	-	-	-	-	3	7,14
Mâni	1	1,85	-	-	-	-	-	-
Şarkı/Türkü	1	1,85	-	-	-	-	-	-
Mektup	-	-	1	2,38	-	-	-	-
Kompozisyon	-	-	-	-	2	3,85	-	-
Röportaj	-	-	-	-	1	1,92	-	-
Toplam	54	100	42	100	52	100	42	100

Tablo 2'ye göre 5. sınıf DKAB ders kitabında toplam 54 defa edebî tür kullanımı yapılmıştır. Bu anlamda edebî türlerden anı (f=11), şiir (f=8), özdeyiş (f=7), biyografi ve hikâye (f=6), atasözü (f=4), kıssa ve makale (f=3), gezi yazısı (f=2), deyim, fıkra, mâni ve şarkı/türkünün ise (f=1) defa yer aldığı görülmektedir. Tabloya göre ders kitabında edebî türlerden en çok anının (%20,37), en az deyim, fıkra, mâni ve türkünün (%1,85) kullanıldığı belirtilebilir. Bununla birlikte şiir (%14,81) ve özdeyişin (%12,96), diğer edebî türlere oranla ders kitabında sıklıkla kullanıldığı ifade edilebilir. Biyografi ve hikâye kullanımının eşit oranda (%11,11) yapıldığı, atasözü (%7,41), yine eşit olarak kıssa ve makalenin (%5,56), gezi yazısının (%3,70), deyim, fıkra, mâni ve türkünün (%1,85) ile ders kitabında yer aldığı söylenebilir. Ayrıca biyografi ve hikâyenin, kıssa ve makalenin, deyim, fıkra, mâni ve türkünün ders kitabında eşit oranda bulunması dikkat çekicidir.

6. sınıf DKAB ders kitabında toplam 42 defa edebî tür kullanımı yapılmıştır. Bu bağlamda edebî türlerden kıssa (f=10), şiir (f=9), anı ve atasözü (f=8), biyografi (f=4), deyim, hikâye ve mektubun (f=1) defa kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ders kitabında en çok kıssanın (%23,81), en az ise deyim, hikâye ve mektup (%2,38) türlerinin bulunduğu görülmektedir. Yine ders kitabında şiir (%21,43), eşit olarak anı ve atasözünün (%19,05) çokça kullanıldığı, ancak biyografi (%9,52), deyim, hikâye ve mektubun (%2,38) ise diğer edebî türlere göre daha az oranda yer aldığı söylenebilir. Ayrıca anı ve atasözünün; deyim, hikâye ve mektubun ders kitabında eşit oranda kullanıldığı belirtilebilir.

Tabloya göre 7. sınıf DKAB ders kitabında toplam 52 defa edebî tür kullanımı yapılmıştır. Bu bağlamda şiir (f=11), özdeyiş (f=9), anı ve biyografi (f=8), deyim (f=5), kıssa (f=4), atasözü (f=3), kompozisyon (f=2), makale ve röportaj ise (f=1) defa kullanılmıştır. Ders kitabında en çok şiirin (%21,15), en az ise makale ve röportajın (%1,92) kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte ders kitabında özdeyiş (%17,31), eşit şekilde anı ve biyografinin (%15,38) gibi oranlarda sıkça yer aldığı belirtilebilir. Ayrıca deyim (%9,62), kıssa (%7,69), atasözü (%5,77), kompozisyon (%3,85), makale ve röportajın (%1,92) ise ders kitabında diğer türlere oranla daha az yer aldığı görülmektedir. Edebî türler içerisinde anı ve biyografinin, makale ve röportajın eşit oranda kullanıldığı söylenebilir.

8. sınıf DKAB ders kitabında toplam 42 defa edebî tür kullanımı yapılmıştır. Bu bağlamda anı (f=17), kıssa (f=6), biyografi (f=4), atasözü, fıkra, hikâye ve şiir (f=3), deyim (f=2), makale ise (f=1) defa kullanılmıştır. Tablodan hareketle ders kitabında en çok anının (%40,48) en az makalenin (%2,38) kullanıldığı ifade edilebilir. Buna ilaveten kıssa (%14,29) ve biyografinin (%9,52) sık kullanılan edebî türlerden olduğu, eşit oranlarla atasözü, fıkra, hikâye, şiir (%7,14) ile deyim (%4,76) ve makalenin (%2,38) ise ders kitabında daha az yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten atasözü, fıkra, hikâye ve şiire ders kitabında eşit oranda yer verildiği belirtilebilir.

3.3. İlkokul-Ortaokul DKAB Ders Kitaplarında Edebî Türlerin Toplam Kullanım Durumu:

Sınıf düzeyi dikkate alınmaksızın (4-5-6-7 ve 8) DKAB ders kitaplarında bulunan sözlü ve yazılı edebî türlerin toplam kullanım durumuna yönelik veriler Tablo 3'da açıklanmıştır.

Tablo 3. 4-8. Sınıf DKAB Ders Kitaplarında Edebî Türlerin Kullanım Durumu

Edebî Tür	f	%
Anı	49	21,88
Şiir	41	18,30
Kıssa	25	11,16
Biyografi	23	10,27
Atasözü	20	8,93
Hikâye	18	8,04
Özdeyiş	16	7,14
Deyim	10	4,46
Makale	5	2,23
Bilmece	4	1,79
Fıkra	4	1,79
Gezi Yazısı	2	0,89
Kompozisyon	2	0,89
Mânî	1	0,45
Mektup	1	0,45
Röportaj	1	0,45
Söylev	1	0,45
Şarkı/Türkü	1	0,45
Toplam	224	100

Tablo 3 incelendiğinde sınıf düzeyi dikkate alınmaksızın (4-5-6-7 ve 8) DKAB ders kitaplarında toplamda 224 defa edebî tür kullanımına gidildiği görülmektedir. Bu bağlamda anı (f=49), şiir (f=41), kıssa (f=25), biyografi (f=23), atasözü (f=20), hikâye (f=18), özdeyiş (f=16), deyim (f=10), makale (f=5), bilmece ve fıkra (f=4), gezi yazısı ve kompozisyon (f=2), mânî, mektup, söylev, türkü ve röportajın ise (f=1) defa kullanıldığı görülmektedir. Tabloya göre sınıf

düzeyi dikkate alınmaksızın (4-5-6-7 ve 8) ders kitaplarında en çok anıya (%21,88), en az mâni, mektup, röportaj, söylev ve türküye (%0,45) yer verildiği söylenebilir. Bununla birlikte şiir (%18,30), kıssa (%11,16), ve biyografinin (%10,27) ders kitaplarında sıklıkla yer aldığı söylenebilir. Ayrıca atasözü (%8,93), hikâye (%8,04), özdeyiş (%7,14) deyim (%4,46) makale (%2,23), bilmece ve fıkra (%1,79), gezi yazısı ve kompozisyon (%0,89), mâni, mektup, röportaj, söylev ve türkünün (%0,45) ise ders kitaplarında diğer edebî türlere göre daha az kullanıldığı ifade edilebilir. Buna ilaveten ders kitaplarında bilmece ve fıkranın, gezi yazısı ve kompozisyonun, mâni, mektup, röportaj söylev ve türkünün eşit oranda kullanıldığı iddia edilebilir.

3.4. Ortaöğretim DKAB Ders Kitaplarında Edebî Türlerin Kullanım Durumu:

Ortaöğretim 9-10-11 ve 12. sınıf DKAB ders kitaplarında bulunan sözlü ve yazılı edebî türlerin kullanım durumuna yönelik veriler Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4.Ortaöğretim 9-12. Sınıflar DKAB Ders kitaplarında Edebî Türler

Edebî Tür	9. Sınıf		10. Sınıf		11. Sınıf		12. Sınıf	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Şiir	10	29,41	8	11,27	9	17,65	10	11,90
Deyim	7	20,59	3	4,23	2	3,92	2	2,38
Anı	5	14,71	19	26,76	24	47,06	8	9,52
Özdeyiş	4	11,76	4	5,63	1	1,96	24	28,57
Atasözü	2	5,88	3	4,23	-	-	1	1,19
Kıssa	2	5,88	8	11,27	6	11,76	-	-
Biyografi	1	2,94	18	25,35	6	11,76	20	23,81
Cenkname	1	2,94	-	-	-	-	-	-
Hikâye	1	2,94	4	5,63	1	1,96	2	2,38
Makale	1	2,94	2	2,82	2	3,92	12	14,29
Masal	-	-	1	1,41	-	-	-	-
Röportaj	-	-	1	1,41	-	-	-	-
Gezi Yazısı	-	-	-	-	-	-	3	3,57
Söylev	-	-	-	-	-	-	1	1,19
Sözlük	-	-	-	-	-	-	1	1,19
Toplam	34	100	71	100	51	100	84	100

Tablo 4'e göre 9. sınıf DKAB ders kitabında toplam 34 defa edebî tür kullanımı yapılmıştır. Bu bağlamda şiir (f=10), deyim (f=7), anı (f=5), özdeyiş (f=4), atasözü ve kıssa (f=2), biyografi, cenkname, hikâye ve makale ise (f=1) defa kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ders kitabında en çok şiire (%29,41), en az ise biyografi, cenkname, hikâye ve makaleye (%2,94) yer verildiği açıktır. Ayrıca ders kitabında deyim (%20,59), anı (%14,71) ve özdeyişin (%11,76) sıklıkla kullanıldığı ancak, atasözü ve kıssa (%5,88), biyografi, cenkname, hikâye ve makalenin ise (%2,94) oranlarıyla daha az yer aldığı belirtilebilir. Bununla birlikte atasözü ve kıssanın, biyografi, cenkname, hikâye ve makalenin ders kitabında eşit oranda kullanıldığı söylenebilir.

10. sınıf DKAB ders kitabında toplam 71 defa edebî tür kullanımı yapılmıştır. Bu bağlamda anı (f=19), biyografi (f=18), kıssa ve şiir (f=8), hikâye ve özdeyiş (f=4), atasözü ve deyim (f=3), makale (f=2), masal ve röportajın ise (f=1) defa kullanıldığı görülmektedir. Ders kitabında en çok anının (%26,76), en az ise masal ve röportajın (%1,41) kullanıldığı ifade edilebilir. Ayrıca ders kitabında biyografi (%25,35), kıssa ve şiirin (%11,27) sıklıkla kullanıldığı, ancak hikâye ve özdeyiş (%5,63), atasözü ve deyim (%4,23), makale (%2,82), masal ve röportajın

(%1,41) ise diğerlerine göre daha az yer aldığı söylenebilir. Edebî türler içerisinde kıssa ve şiire, hikâye ve özdeyişe, atasözü ve deyim, masal ve röportaja eşit oranda yer verildiği belirtilebilir.

Tabloya göre 11. sınıf DKAB ders kitabında toplam 51 defa edebî tür kullanımı yapılmıştır. Ders kitabında edebî türlerden anı (f=24), şiir (f=9), biyografi ve kıssa (f=6), deyim ve makale (f=2), hikâye ve özdeyiş ise (f=1) defa kullanılmıştır. Ders kitabında en çok anının (%47,06), en az ise hikâye ve özdeyişin (%1,96) yer aldığı belirtilebilir. Bununla birlikte ders kitabında şiir (%17,65), biyografi ve kıssaya (%11,76) oranlarında sıklıkla yer verilirken, deyim ve makalenin (%3,92), hikâye ve özdeyişin ise (%1,96) oranlarıyla daha az yer verildiği ileri sürülebilir. Ayrıca biyografi ve kıssa, deyim ve makale, hikâye ve özdeyişin eşit oranda kullanıldığı ifade edilebilir.

12. sınıf DKAB ders kitabında toplam 84 defa edebî tür kullanımı yapılmıştır. Edebî tür kullanımı bağlamında özdeyiş (f=24), biyografi (f=20), makale (f=12), şiir (f=10), anı (f=8), gezi yazısı (f=3), deyim ve hikâye (f=2), atasözü ve söylevin ise (f=1) defa kullanıldığı görülmektedir. Tablodan hareketle ders kitabında en çok özdeyişin (%28,57), en az ise atasözü, söylev ve sözlüğün (%1,19) kullanıldığı söylenebilir. Bununla birlikte biyografinin (%23,81), makalenin (%14,29) ve şiirin (%11,90) oranında sıklıkla kullanıldığı; ancak ders kitabında anının (%9,52), gezi yazısının (%3,57), deyim ve hikâyenin (%2,38), atasözü, söylev ve sözlüğün (%1,19) diğer türlere oranda daha az kullanıldığı belirtilebilir. Edebî türler içerisinde, deyim ve hikâyenin, atasözü, söylev ve sözlüğün ders kitabında eşit oranlarda yer aldığı iddia edilebilir.

3.5. Ortaöğretim DKAB Ders Kitaplarında Edebî Türlerin Toplam Kullanım Durumu:

Sınıf düzeyi dikkate alınmaksızın (9-10-11 ve 12) DKAB ders kitaplarında bulunan sözlü ve yazılı edebî türlerin toplam kullanım durumuna yönelik veriler Tablo 5'te açıklanmıştır.

Tablo 5. 9-12.Sınıf DKAB Ders Kitaplarında Edebî Türlerin Kullanım Durumu

Edebî Tür	f	%
Anı	56	23,33
Biyografi	45	18,75
Şiir	37	15,42
Özdeyiş	33	13,75
Makale	17	7,08
Kıssa	16	6,67
Deyim	14	5,83
Hikâye	8	3,33
Atasözü	6	2,50
Gezi Yazısı	3	1,25
Cenname	1	0,42
Masal	1	0,42
Röportaj	1	0,42
Söylev	1	0,42
Sözlük	1	0,42
Toplam	240	100

Tablo 5 incelendiğinde sınıf düzeyi dikkate alınmaksızın (9-10-11 ve 12) DKAB ders kitaplarında toplamda 240 defa edebî tür kullanımına gidildiği görülmektedir. Bu bağlamda anı (f=56), biyografi (f=45), şiir (f=37), özdeyiş (f=33), makale (f=17), kıssa (f=16), deyim (f=14), hikâye (f=8), atasözü (f=6), gezi yazısı (f=3), cenname, masal, söylev ve röportajın ise (f=1) defa kullanıldığı görülmektedir. Tablodan hareketle sınıf düzeyi dikkate alınmaksızın (9-10-11 ve 12)

ders kitaplarında en çok anıya (%23,33), en az cenkname, masal, röportaj, söylev ve sözlüğe (%0,42) yer verildiği söylenebilir. Ayrıca biyografi (%18,75), şiir (%15,42) ve özdeyişin (%13,75) sıklıkla kullanıldığı, makale (%7,08), kıssa (%6,67), deyim (%5,83), hikâye (%3,33), atasözü (%2,50), gezi yazısı (%1,25), cenkname, masal, röportaj, söylev ve sözlüğün (%0,42) ise daha az kullanıldığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte ders kitaplarında cenkname, masal, röportaj, söylev ve sözlüğün eşit oranda kullanıldığı iddia edilebilir.

4. Sonuç ve Öneriler

2018 yılı itibarıyla yürürlükte olan DKAB ders programlarında; ünite konularında yazılı ve sözlü edebiyatımızdan örneklerle yer verilmesi gerektiği vurgulanmış, bazı ünitelerde de edebî tür ve edebî metinlerden yararlanılmasının uygun olacağı belirtilmiştir. DKAB ders kitaplarında yazılı ve sözlü edebî tür kullanım durumunu ortaya koymayı amaçladığımız araştırmada şu sonuç ve önerilere ulaşılmıştır:

İlkokul 4. sınıf düzeyinde DKAB ders kitabında edebî türlerin toplamda 34 defa kullanımının yapıldığı tespit edilmiştir. Edebî tür kullanım açısından en fazla kullanılan türlerin şiir başta olmak üzere hikâye ve anı olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın bilmece, atasözü, kıssa, biyografi, deyim ve söylevin ise daha az oranlarda ders kitabında kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca ders kitabında atasözü ve kıssanın, biyografi, deyim ve söylevin eşit oranda kullanıldığı söylenebilir.

Ortaokul 5. sınıf düzeyinde DKAB ders kitabında edebî türlerin toplamda 54 defa kullanımının yapıldığı tespit edilmiştir. Edebî tür kullanım açısından ders kitabında en fazla anı türünün kullanıldığı anlaşılmaktadır. Anıdan sonra şiir ve özdeyişin sıklıkla kullanıldığı, ancak biyografi, hikâye, atasözü, kıssa, makale, gezi yazısı, deyim, fıkra, mâni ve türkünün ise daha az kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca biyografi ve hikâyenin, kıssa ve makalenin, deyim, fıkra, mâni ve türkünün eşit oranda ders kitabında yer aldığı belirtilebilir.

Ortaokul 6. sınıf düzeyinde DKAB ders kitabında edebî türlerin toplamda 42 defa kullanımının yapıldığı tespit edilmiştir. Ders kitabında en fazla kullanılan edebî türün kıssa olduğu belirlenmiştir. Ders kitabında kıssadan sonra sırasıyla şiir, anı ve atasözünün çokça kullanıldığı ancak biyografi, deyim, hikâye ve mektup türlerinin daha az kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca anı ve atasözünün, deyim, hikâye ve mektubun ders kitabında eşit oranda kullanıldığı ifade edilebilir.

Ortaokul 7. sınıf seviyesinde DKAB ders kitabında edebî türlerin toplamda 52 defa kullanımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Edebî türler içerisinde ders kitabında en fazla yer verilen tür şiir olarak belirlenmiştir. Şiirin yanı sıra özdeyiş, anı ve biyografinin ise çoğunlukla kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca ders kitabında deyim, kıssa, atasözü, kompozisyon, makale ve röportajın ise diğer edebî türlere göre daha az tercih edildiği belirlenmiştir. Ders kitabında edebî türler içerisinde anı ve biyografinin; makale ve röportajın eşit oranlarda yer aldığı söylenebilir.

Ortaokul 8. sınıf düzeyinde DKAB ders kitabında edebî türlerin toplamda 42 defa kullanımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Edebî tür kullanım açısından en çok ön plana çıkan tür anıdır. Anıdan sonra kıssa ve biyografinin sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşın atasözü, fıkra, hikâye, şiir, deyim ve makalenin ise ders kitabında daha az oranda kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca ders kitabında atasözü, fıkra, hikâye ve şiirin eşit oranda kullanıldığı söylenebilir.

Sınıf seviyeleri dikkate alınarak ilkokul 4. sınıf ve ortaokul 5-6-7 ve 8. sınıf DKAB ders kitapları incelendiğinde, çoktan aza doğru bir sıralama ile ortaokul 5. sınıfta (toplam 54 defa), 7. sınıfta (toplam 52 defa), 8. sınıfta (toplam 42 defa), 6. sınıfta (toplam 42 defa) ve 4. sınıfta (toplam 34 defa) edebî türlerin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ortaokul 6. sınıf ders kitabında edebî tür kullanımını açısından diğer sınıf düzeylerinden farklı olarak daha çok kıssaya yer verildiği tespit edilmiştir. Bununla beraber ilkokul 4. sınıf ve ortaokul 7. sınıf düzeylerinde en fazla yer alan edebî tür şiir iken, ortaokul 5 ve 8. sınıf düzeylerinde ise en çok anı türü kullanılmaktadır. İlkokul 4. sınıf

ve ortaokul 5-6-7 ve 8.sınıf düzeylerindeki ders kitaplarında çoğunlukla kullanılan anı, kıssa ve şiir türü dışında, atasözü, bilmece, biyografi, hikâye ve özdeyiş türünün sıklıkla kullanıldığı belirlenmiştir. Buna karşın deyim, fıkra, gezi yazısı, kompozisyon, makale, mâni, mektup, röportaj, söylev ve şarkı/türkü ise daha az kullanılan edebî türler olarak görülmektedir.

Sınıf seviyesi dikkate alınmaksızın (4-5-6-7 ve 8) DKAB ders kitaplarında toplamda 224 defa edebî tür kullanımı yapılmıştır. Bu bağlamda anı, atasözü, bilmece, biyografi, deyim, fıkra, gezi yazısı, hikâye, kıssa, kompozisyon, makale, mâni, mektup, özdeyiş, röportaj, söylev, şarkı/türkü ve şiir türlerine ders kitaplarında yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ders kitaplarında en fazla yer alan edebî türün anı olduğu tespit edilmiştir. Bulgulardan hareketle anıyı şiir, kıssa, biyografi, atasözü, hikâye, özdeyiş ve deyim takip ettiği görülmüştür. Edebî türlerden makale, bilmece, fıkra, gezi yazısı, kompozisyon, mâni, mektup, röportaj, söylev ve türkünün ise diğer edebî türlere oranla ders kitaplarında daha az kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ortaöğretim 9. sınıf düzeyinde DKAB ders kitabında edebî türlerin toplamda 34 defa kullanımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Edebî tür kullanım açısından en çok ön plana çıkan tür şiirdir. Ders kitabında sıklıkla kullanılan türlerin ise deyim, anı ve özdeyiş olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın atasözü, kıssa, biyografi, cenkname, hikâye ve makalenin ise ders kitabında daha az oranda kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca atasözü ve kıssanın, biyografi, cenkname, hikâye ve makalenin eşit oranda kullanıldığı söylenebilir.

Ortaöğretim 10. sınıf düzeyinde DKAB ders kitabında edebî türlerin toplamda 71 defa kullanımının yapıldığı tespit edilmiştir. Edebî türlerden en çok anıya yer verildiği anlaşılmaktadır. Ders kitabında anıdan sonra biyografi, kıssa ve şiirin sıklıkla kullanıldığı ancak hikâye, özdeyiş, atasözü, deyim, masal ve röportaja daha az ve eşit oranda yer verildiği belirtilebilir.

Ortaöğretim 11. sınıf düzeyinde DKAB ders kitabında edebî türlerin toplamda 51 defa kullanımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Edebî türler arasında en fazla anıya yer verildiği belirlenmiştir. Edebî türlerden şiir, biyografi ve kıssaya sıklıkla yer verilirken; deyim, makale, hikâye ve özdeyişin ise daha az yer aldığı görülmektedir. Ayrıca biyografi ve kıssa, deyim ve makale, hikâye ve özdeyişin eşit oranda kullanıldığı ifade edilebilir.

Ortaöğretim 12. sınıf düzeyinde DKAB ders kitabında edebî türlerin toplamda 84 defa kullanımının yapıldığı tespit edilmiştir. Edebî tür kullanımı bağlamında en çok özdeyişin ön plana çıktığı, özdeyişin yanı sıra biyografi, makale ve şiirin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Buna ilaveten ders kitabında anı, gezi yazısı, deyim, hikâye, atasözü ve söylevin daha az yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca edebî türler içerisinde, deyim ve hikâye, atasözü, söylev ve sözlüğe ders kitabında eşit oranda yer verildiği söylenebilir.

Sınıf seviyeleri dikkate alınarak ortaöğretim 9-10-11 ve 12. sınıf DKAB ders kitapları incelediğinde, çoktan aza doğru bir sıralama ile ortaöğretim 12. sınıfta (toplam 84 defa), 10. sınıfta (toplam 71 defa), 11. sınıfta (toplam 51 defa), ve 9. sınıfta (toplam 34 defa) edebî türlerin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ortaöğretim 9. sınıf ders kitabında edebî tür kullanımı açısından daha çok şiire yer verildiği belirlenmiştir. Ortaöğretim 10. ve 11. sınıf ders kitaplarında edebî tür kullanımında daha çok anı türüne yer verildiği tespit edilmiştir. Ortaöğretim 12. sınıf düzeyin de ise en çok özdeyiş türüne yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte ortaöğretim 9-10-11 ve 12. sınıf düzeylerinde çoğunlukla kullanılan anı, özdeyiş ve şiir türleri dışında, biyografi, deyim, kıssa ve makale türlerinin sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ortaöğretim 10-11 ve 12. sınıf düzeylerinin tamamında ortak olarak ve sıklıkla kullanılan edebî türlerin biyografi ve şiir olduğu saptanmıştır. Buna karşın tüm sınıf düzeylerinde atasözü, cenkname, gezi yazısı, hikâye, masal, röportaj, söylev ve sözlük ise daha az kullanılan edebî türler olarak belirlenmiştir.

Sınıf seviyesi dikkate alınmaksızın (9-10-11 ve 12) DKAB ders kitaplarında toplamda 240 defa edebî tür kullanımı yapılmıştır. Bu bağlamda anı, atasözü, biyografi, cenkname, deyim, gezi

yazısı, hikâye, kıssa, makale, masal, özdeyiş, röportaj, söylev, sözlük ve şiir türlerine ders kitaplarında yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna ilaveten ders kitaplarında en fazla yer alan edebî türün anı olduğu belirlenmiştir. Bulgulardan hareketle anıyı biyografi, şiir, özdeyiş, makale, kıssa ve deyim takip ettiği görülmüştür. Ayrıca hikâye, atasözü, gezi yazısı, cenkname, masal, röportaj, söylev ve sözlüğün diğer edebî türlere oranla ders kitaplarında daha az kullanıldığı tespit edilmiştir.

Sınıf seviyesi dikkate alınmaksızın ilkokul 4. sınıf ve ortaokul 5-6-7 ve 8. sınıf DKAB ders kitaplarında edebî tür kullanım durumunun ortaöğretim 9-10-11 ve 12. sınıf DKAB ders kitaplarına göre daha az olduğu görülmektedir. Edebî tür çeşitliliği açısından ise 4. sınıf ve ortaokul 5-6-7 ve 8. sınıf DKAB ders kitaplarının (18 tane edebî tür), ortaöğretim 9-10-11 ve 12. sınıf DKAB ders kitaplarına (15 tane edebî tür) göre daha fazla olduğu ileri sürülebilir. Gerek 4-5-6-7 ve 8. sınıf DKAB ders kitaplarında gerekse 9-10-11 ve 12. sınıf DKAB ders kitaplarında en fazla yer alan edebî türün anı olduğu saptanmıştır. Bu bulgulardan hareketle tüm sınıf düzeylerinde edebî tür kullanım durumunun çoğaltılması ve edebî tür çeşitliliğinin artırılması gerektiği söylenebilir.

Yapılan araştırmada ulaşılan sonuçlardan hareketle şunlar önerilebilir:

- DKAB ders kitaplarında bulunan edebî türlerin dengeli bir şekilde dağılımı yapılabilir.
- Ders kitaplarında daha az yer alan edebî türlerin sayısal ve içerik açıdan düzenlenmesi yapılabilir.
- Sınıf düzeyleri fark etmeksizin DKAB ders kitaplarında hem edebî tür kullanım durumu hem de edebî tür çeşitliliği nicelik ve nitelik olarak artırılmalıdır.
- Din ve ahlak öğretiminde öğretmenler tarafından derslerde yararlanıldığını bildiğimiz türlerden biri olan menkıbelerin ders kitaplarında kullanımını tespit edilememiştir. Bu edebî türün kazanım ve öğrenci seviyesine uygun hâle getirilerek ders kitaplarında yer alması sağlanabilir.
- Ayrıca değerler eğitiminde kullanılan önemli materyallerden olan fabl ve masalın ders kitaplarında kullanımına rastlanılmamıştır. DKAB ders kitaplarının edebî tür kullanım bakımından zenginleştirilmesi için, bu edebî türlerin uygun örneklerine yer verilebilir.
- İlkini gerçekleştirdiğimiz DKAB ders kitaplarında edebî tür kullanım durumuna ilişkin araştırmaların sayısı artırılmalı ve çeşitli yönleriyle (öğretmen - öğrenci görüşleri, edebî türlerin nitelikleri... vb.) değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.

Kaynakça

- Akıncı, A. (2004). Kur'an'daki kıssalar ve din öğretimindeki yeri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(13), 42-64.
- Algur, H. (2019). Sâmiha Ayverdi romanlarının değer eğitimi açısından incelenmesi. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 19(1), 183-208. <https://doi.org/10.33420/marife.518743>
- Aytaş, G. (2006). Edebî türlerden yararlanma. *Milli Eğitim Dergisi*, 34(169), 261-276.
- Bilgin, B. (1994). Ahlak terbiyesinde dini hikâyeler. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1, 51-74.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2019). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Çencen, N. (2010). *11. sınıf Türkiye Cumhuriyeti inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersinde tarih öğretmenlerinin edebî ürün kullanımına ilişkin görüşleri* (Tez No. 279725) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Çetışli, İ. (2006). Edebiyat eğitiminde "edebî metin" in yeri ve anlamı". *Milli Eğitim Dergisi*, 34(169), 75-84.

- Güneş, A. (2017). *Din öğretimi materyalleri* (3. baskı). DEM Yayınları.
- Kabaklı, A. (2002). *Türk edebiyatı* (Cilt 1). Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kavcar, C. (2017). *Edebiyat ve eğitim* (4. baskı). Anı Yayıncılık.
- Kaya, F. (2020). Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde menkıbe ve kıssa kullanımının öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 31-69.
- Kaymakçı, S. (2013). Sosyal Bilgiler ders kitaplarında sözlü ve yazılı edebî türlerin kullanım durumu. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 230- 255.
- Kazıcı, Z. & Ayhan, H. (2010). Talim ve Terbiye. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, ss. 515-523). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018a). *Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretim programı (İlkokul 4 ve ortaokul 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=318>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018b). *Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretim programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. sınıflar)*. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=319>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019a). *İlkokul 4 din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019b). *Ortaokul ve İmam Hatip ortaokul 5 din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitabı*. Lisans Yayıncılık.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019c). *Ortaokul ve İmam Hatip ortaokul 6 din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitabı*. Dörtel Yayıncılık.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019d). *Ortaokul 8 din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019e). *Ortaöğretim 9 din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019f). *Ortaöğretim 10 din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019g). *Ortaöğretim 11 din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitabı*. SDR Dikey Yayıncılık.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019h). *Ortaöğretim 12 din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitabı*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2020a). *Ortaokul ve İmam Hatip ortaokul 7 din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitabı*. Fcm Yayıncılık.
- Ocak, G. (2019). *Bilimsel araştırmalarda kullanılan veri toplama yolları*. İçinde Gürbüz Ocak (Yay. haz.), *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (ss. 218-272). Pegem Akademi Yayınları.
- Okay, M. O. (1994). Edebiyat. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 10, ss. 395-397). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Okumuşlar, M. (2006). Din eğitiminde etkin bir yöntem olarak hikâye. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 237-252.
- Oruç, Ş. (2009). Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitaplarında edebî ürünler. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 9-24.
- Önder, M. (2013). Sevgi, din dili ve hikâyelerin çocukların din eğitimindeki yeri ve önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 6(3), 1285-1298.

Öztürk, C. & Ofluoğlu, R. (2002). Sosyal bilgiler öğretiminde yazılı edebiyat ürünlerini ders aracı olarak kullanmanın duyuşsal davranış özelliklerini kazanmaya etkisi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(15), 173-182.

Pakdemirli, M. N. (2009). İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde hikâye kullanımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 173-195. <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12397/4370>

Pakdemirli, M. N. (2011). İlköğretim DKAB derslerinde hikâye kullanımının önemi: Eğitim psikolojisi açısından bir yaklaşım. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9(21), 99-129.

Şimşek, Ş. (2015). Kemalettin Tuğcu'nun romanlarında değerler eğitimi, *International Journal of Humanities and Education*, 1(1), 79-104.

Tosun, A. (2016). Din öğretiminde kıssa, öykü ve şiir ile öğrenme. İçinde C. Tosun (Yay. haz.). *Ortaokul 5-8 düşünen sınıflarda din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi* (ss. 359-387). Pegem Akademi Yayınları.

Tural, S. (2015). *Edebiyat bilimine katkılar 1*. Akçağ Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). İçinde *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. 2 Şubat 2021'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Makale Geliş | Received: 10.08.2021
Makale Kabul | Accepted: 24.09.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.981217

Fatih OCAK

Öğr. Gör. | Lecturer

Samsun Üniversitesi, Kavak MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Samsun University, Kavak Vocational School, Department of Architecture and Urban Planning, Samsun-TURKEY
ORCID: 0000-0002-1088-3762
fatihocak05@gmail.com

Muhammet BAHADIR

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Geography, Samsun-TURKEY
ORCID: 0000-0001-5068-4250
muhammetbahadr@gmail.com

Faruk AYLAR

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Geography, Samsun-TURKEY
ORCID: 0000-0003-4439-9079
farukaylar@gmail.com

Bakacak Deresi Havzası'nın (Samsun) Coğrafi Analizi ve Taşkın Duyarlılığı

Öz

Doğal afetler coğrafi mekânın bir parçasıdır. Ülkemizi en çok etkileyen doğal afetlerden birisi de taşkınlardır. Taşkınlar, gerekli önlemler alınmaz ise can ve mal kayıplarına sebep olabilen birer doğal afete dönüşmektedirler. Türkiye'de yaşanan taşkın afetinin en etkili olduğu alanların başında Karadeniz kıyı kuşağı gelmektedir. Bu durum, çalışma sahasının belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Çalışma sahası Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde ve Samsun ilinin doğu kesiminde yer alır. Bu çalışmada Tekkeköy ilçe sınırları içerisinde yer alan Bakacak Deresi Havzası taşkınları, alınan önlemler ve taşkın duyarlılığı incelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak ağırlıklandırılmış çok kriterli karar verme analizi kullanılmıştır. Bakacak Deresi Havzası taşkın duyarlılığını tespit edebilmek için eğim, baki, toprak, arazi kullanımı, anakaya özellikleri, yağış, yükseklik ve kanala uzaklık olmak üzere sekiz (8) farklı coğrafi faktör dikkate alınmıştır. Bu kriterler arasında bir korelasyon oluşturulmuş ve böylece kriterlerin taşkın duyarlılık analizindeki etki değerleri ile ağırlık oranları belirlenmiştir. Ayrıca yöntemde kullanılan kriterlere ait etki değeri ve ağırlık oranları arazi çalışmaları ile desteklenmiştir. Yapılan taşkın duyarlılığı analizi dört sınıfa ayrılmış olup düşük, orta, yüksek ve çok yüksek şeklinde gruplandırılmıştır. Çalışma sahasında geçmiş yıllarda çok önemli taşkınlar yaşanmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda Tekkeköy Deresi'nin taşması ile şehir alanı sular altında kalmış, birçok ev ve işyeri zarar görmüştür. Aynı taşkında tarım arazilerinde de büyük zarar meydana gelmiştir. Bu nedenle 2000 yılında akarsu taşkın önleme kanalı ile şehirsiz alan koruma altına alınmıştır. Yapılan analizlere göre kanal öncesinde havzada taşkına duyarlı alanların çok yüksek oranda olduğu, havza nüfusunun %80'inin çok yüksek taşkın duyarlılığı etki sahasında kaldığı tespit edilmiştir. Kanal inşa edildikten sonraki durum analiz edildiğinde ise sadece bir mahallede (Yavuzlar) çok yüksek taşkın duyarlılığı etkisi tespit edilmiş, diğer alanların taşkın duyarlılık derecesi azalmıştır. Bu durum, alınan küçük önlemlerin yaşanan doğal afetlerin doğal bir felakete dönüşmesini engellediğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Taşkın Duyarlılık Analizi, Doğal Afet, Ağırlıklı Çakıştırma, Tekkeköy, Samsun.

Geographical Analysis and Flood Susceptibility of Bakacak River (Samsun)

Abstract

Natural disasters are a part of the geographic environment. One of the natural disasters that most affect our country is flooded. Floods turn into natural disasters that can cause loss of life and property if necessary precautions are not taken. The Black Sea coastal belt comes most effective at the beginning of the flood disasters that occurred in Turkey. This situation has been an essential factor in determining the study area. The study area is located in the Black Sea

Region's Central Black Sea Region and the eastern part of Samsun province. In this study, the floods of Bakacak Creek Basin located within the boundaries of Tekkeköy district, the measures are taken, and the flood susceptibility was examined. Weighted multi-criteria decision-making analysis was used as a method in the study. Eight (8) different criteria were used to determine the flood susceptibility of Bakacak Creek Basin: slope, aspect, soil, land use, geology features, precipitation, elevation, and distance to the canal. A correlation was established between these criteria, and thus, the effective values of the criteria in the flood susceptibility analysis and their weight ratios were determined. In addition, the impact value and weight ratios of the criteria used in the method were supported by field studies. The flood susceptibility analysis was divided into four classes and grouped as low, medium, high, and very high. Very important floods were experienced in the study area in the past years. Especially in the 1990s, with the overflow of the Tekkeköy Stream, the city area was flooded, and many houses and workplaces were damaged. In the same flood, significant damage was caused to agricultural lands, too. For this reason, in 2000, the river was surrounded by a canal in the urban area with a flood prevention channel. According to the analysis made, it has been determined that there were very high flood susceptibility areas in the basin before the canal, and 80% of the basin population remained within the impact area of very high flood susceptibility. When the situation after the construction of the canal was analyzed, a very high flood susceptibility effect was detected in only one neighborhood (Yavuzlar), and the flood susceptibility level of other areas decreased. This situation revealed that small measures taken prevent natural disasters from turning into natural disasters.

Keywords: Flood Susceptibility Analysis, Natural Disaster, Weighted Overlay, Tekkeköy, Samsun.

1. Giriş

Taşkın ve seller, günümüzde dünyada en fazla görülen atmosferik kökenli doğal afetler arasında yer almaktadır. Bu afet türü aynı zamanda ülkemizde ve yağışın diğer bölgelerimize göre daha fazla olduğu Karadeniz Bölgesi'nin kıyı şeridinde daha fazla görülmektedir. Dar ve derin vadilerde akan kısa boylu akarsular, kıyıya ulaştıkları kesimde adeta yelpaze gibi açılmakta ve sığ bir vadiden denize ulaşmaktadır. Bu kesimler daha çok kıyı ovalarına karşılık gelmektedir. Jeomorfolojik olarak düz ve düze yakın olan bu kıyı ovalarında aşırı yağışlarla birlikte yerleşim yerleri sular altında kalmaktadır. Sonuçta can ve mal kayıpları ortaya çıkmaktadır. Samsun ili kıyı kesimlerinde hemen her yıl çok ciddi boyutlarda hasara neden olan taşkınlar meydana gelmektedir (Şahin, 2002; Uzun, 2010; Zeybek vd., 2013a; 2013b; Bahadır, 2014; Bahadır vd., 2017; Zeybek vd., 2017).

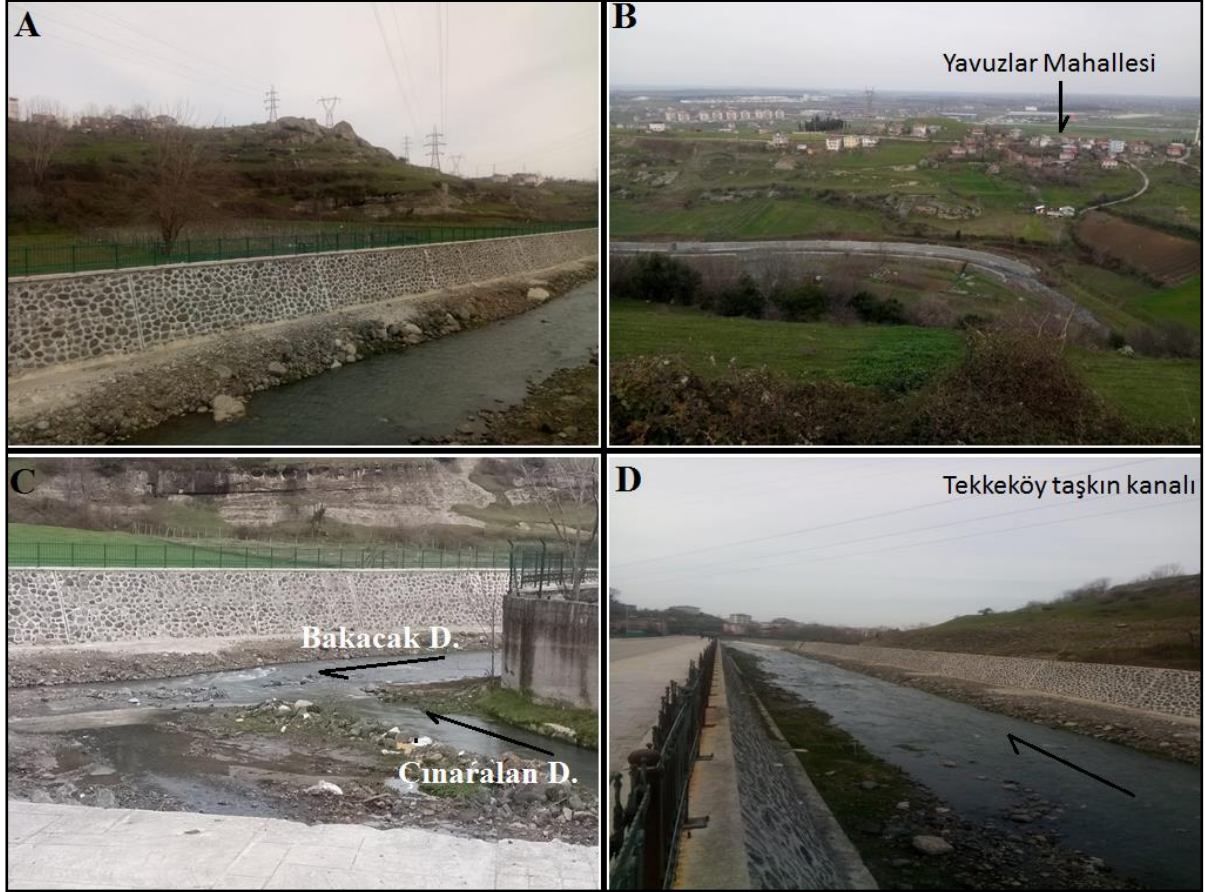
Samsun ili Tekkeköy ilçesinde yer alan Yavuzlar Mahallesi'nde 1989 yılı haziran ayında büyük bir taşkın meydana gelmiştir. Bu taşkında Tekkeköy merkezde ise birçok bina su altında kalmıştır. Yöre halkı o dönemde tütün tarımı yapmaktaydı. Bu tütün tarlaları su altında kalmış, meyve bahçeleri tahrip olmuş, yollar oluşan heyelanla kapanmıştı. Bu sahada günümüzde de eski heyelan izleri görülmektedir. Bu tarihten sonra da sahada taşkınlar oluşmuş, alınan önlemlerle taşkınların etki derecesi azaltılmaya çalışılmıştır. İşte bu yaşanmışlıklar ve olası afetlerin ortaya konulması, alınan önlemlerin ne kadar faydalı olduğu, nerelerden en gibi risklerin devam ettiğini tespit etmek amacı ile bu çalışmayı hazırlama gereksinimi ortaya çıkmıştır.

Çalışma sahası, Tekkeköy ilçesinin güney kesimlerinden kaynağını alarak Karadeniz'e dökülen iki derenin su toplama havzasından oluşmaktadır. Daha geniş alan kaplaması ve düzenli rejime sahip olması nedeni ile Bakacak Deresi Havzası çalışmanın önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Havzanın aşağı kesiminde birleşen Çınaralan Deresi batıda, Bakacak Deresi ise doğuda yer almaktadır. Tekkeköy ilçe merkezinde kanal içine alınan her iki dere de denize kadar kanal içinde akmaktadır (Foto 1). Aynı zamanda söz konusu bu dereler yörenin önemli su kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu derelerden başta sulama, içme suyu, balıkçılık, turizm gibi alanlarda yararlanma oldukça fazladır. İki derenin birleşme noktasında Tekkeköy Mağaraları bulunmaktadır ve bu özelliği ile turizm açısından ilgi çekici olan yörede yerel yönetimlerce turizm faaliyetleri için çeşitli düzenlemeler de yapılmıştır.

Son yıllarda coğrafya araştırmalarında havza bazlı çalışmalar önem kazanmıştır. Havzaların potansiyeli ve sorunları çeşitli tekniklerle tespit edilerek riskleri ve alınması gereken önlemler, doğal afet oluşumu, doğal afetlere duyarlılığı, uygulamalı jeomorfoloji yaklaşımları bakımından birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda özellikle morfometrik analizler kullanılmış, Coğrafi Bilgi

Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) tekniklerinden önemli ölçüde yararlanılmıştır (Turoğlu, 1997; 2005; Özdemir, 2007a; 2007b; 2008a; 2008b; 2008c; 2011; Yıldırım, 2011; Özşahin, 2013; Ocak & Bahadır, 2020; Şirin & Ocak, 2020).

Foto 1. A: Tekkeköy Deresi'nin kanal içine alınmış durumu. **B:** Tekkeköy Deresi Taşkın Önleme Kanalı uzatılarak Yavuzlar Mahallesi'ne kadar tamamlanmıştır. **C:** Bakacak ve Çınaralan derelerinin mağaraların önünde birleşme alanı. **D:** Tekkeköy Taşkın Önleme Kanalı'nın genel görüntüsü.

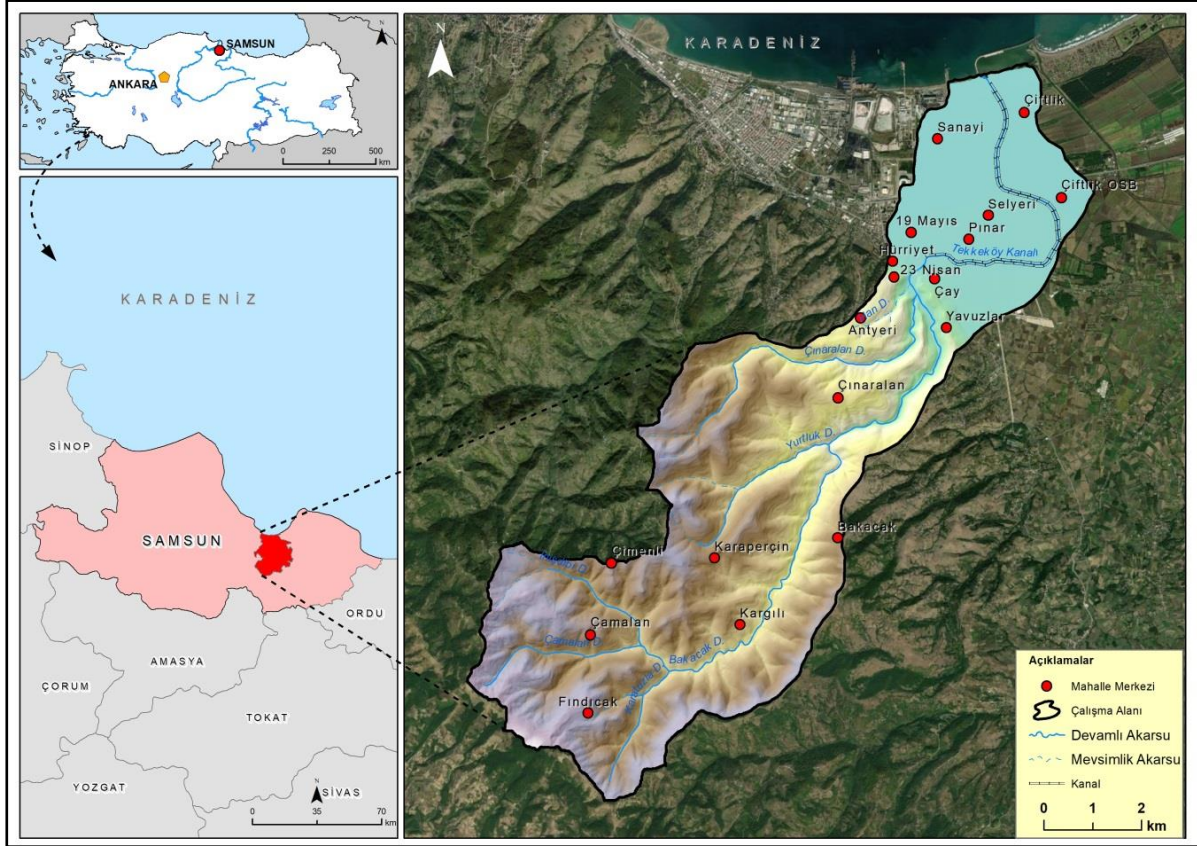
Çalışma sahası ve yakın yöresinde doğal ortam özellikleri, coğrafi yapı ve doğal afetler gibi konularda farklı çalışmalar yapılmıştır (Öner, 1990; 1996; Şahin, 2002; Uzun, 2010; Zeybek vd., 2013a; 2013b; Bahadır, 2014; Bahadır vd., 2017; Zeybek vd., 2017). Bu çalışmalar sahanın yakın çevresinde coğrafi yapı ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Ancak çalışma sahasının bir kısmını içine alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda genel olarak havzanın aşağı çığırı ele alınmış, sınır olarak ise Tekkeköy ilçesi seçilmiştir. Söz konusu çalışmalardan bazılarında doğrudan Tekkeköy Mağaraları incelenmiş ve yakın çevresinin coğrafi özelliklerine değinilmiştir (Uzun, 1993; 1995). Tekkeköy ilçesinin nüfus ve yerleşme özellikleri ile fiziki coğrafya özelliklerinin ele alındığı çalışmalar da mevcuttur. Özellikle bu çalışmaların sahanın aşağı çığırı hakkında bilgi vermesi önem taşımaktadır (Bağcı & Şahin, 2018; Şahin & Bağcı, 2018). Ayrıca, Samsun ve çevresi ile ilgili önemli bir çalışma olan Samsun Coğrafyası adlı eserde de saha ile ilgili genel bilgilere ulaşmak mümkündür (Yılmaz & Zeybek, 2016). Bunların dışında Samsun ili iklim özelliklerini konu alan çalışmada da yöre iklimi ile ilgili bilgiler verilmiştir (Bahadır, 2013).

Bu çalışmada Tekkeköy şehrinin tam ortasından geçen iki derenin havzaları incelenmiştir. Bakacak ve Çınaralan dereleri aşağı çığırda birleşerek Tekkeköy şehir merkezinden geçer. Bu kısımda Tekkeköy Deresi ismini alır. Akarsular şehir merkezinden itibaren kanal içine alınmış, yaşanan taşkınların etki derecesi azaltılmıştır. Samsun ili sınırları içerisinde yer alan Bakacak ve Çınaralan deresi havzaları su bölümü çizgisine göre belirlenmiştir. Akarsular Canik Dağları'nın

kuzey yamaçlarından doğar, Çarşamba Deltası'na ulaştıktan sonra birleşerek Tekkeköy Deresi adını alır ve Karadeniz'e ulaşır (Şekil 1).

Şekil 1. Bakacak Deresi Havzası'nın lokasyon haritası.

Çalışmaya konu olan akarsularda zaman zaman şiddetli taşkınlar olmuş, taşkınlarla beraber heyelan ve kaya düşmeleri de yaşanmıştır. Bu çalışma ile her iki akarsuyun taşkın duyarlılık analizleri yapılmış ve geçmiş ile günümüzdeki durumları analiz edilmiştir. Yörede eski heyelan izleri, kaya düşmeleri ve erozyonel süreçler de incelenmiştir. Ancak heyelan ve erozyonel süreçlerle ilgili sonuçlara bu çalışmada yer verilmemiş, sadece arazi gözlemleri ile durum tespiti yapılmıştır. Havzanın toplam alanı 63 km²'dir. Havzanın güney kesiminde yükseklik 900 m'ye ulaşmakta, nispi yarılma derecesi ise 400 m'yi bulmaktadır. Bakacak Deresi'nin toplam uzunluğu yaklaşık olarak 15 km, Çınaralan Deresi'nin toplam uzunluğu ise yaklaşık 7 km'yi bulmaktadır. Ayrıca derelerin şehir merkezinde kanal içine alındıkları kısımda 5 km daha yol olarak denize döküldükleri görülmektedir. Havza sınırları içerisinde 2020 yılı nüfus verilerine göre toplam 30.793 kişi yaşamaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2021).

Elde edilen bu verilerle yapılan analizler neticesinde akarsuyun kanal içine alınmadan önceki durumu ile güncel durumunun taşkın duyarlılık analizi gerçekleştirilmiştir. Böylece alınan önlemlerin ne derece fayda sağladığı konusunda değerlendirilmeler yapılmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmada birçok farklı veriden yararlanılmıştır. Sahanın jeolojik özelliklerini açıklamak için Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından yapılan 1/100.000 ölçekli raster jeoloji haritalardan Coğrafi Bilgi Sistemleri yardımı ile vektör veriler üretilmiştir. Üretilen bu veriler taşkın duyarlılık analizlerinde, istatistiki bilgilerin üretilmesinde ve jeoloji haritasının oluşturulmasında kullanılmıştır (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü [MTA], 2018). Aynı

şekilde 1/100.000 ölçekli Harita Genel Müdürlüğü (HGM) tarafından hazırlanan topoğrafya haritalarından da yararlanılmıştır (Harita Genel Müdürlüğü [HGM], 2018).

Morfometrik analizlerin gerçekleştirilmesinde sayısallaştırılmış topoğrafik verilerden, taşkına hassas yerlerin daha net tespit edilebilmesi için 10 m yersel çözünürlüğe sahip Aster DEM'den (Digital Elevation Model) yararlanılmıştır. Sahaya ait iklim verileri Samsun Meteoroloji Müdürlüğü'nden temin edilmiştir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü [MGM], 2020). Toprak verileri Tarım Arazileri Değerlendirme ve Bilgilendirme Portalı (TADPORTAL) üzerinden temin edilmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021). Bitki örtüsü ile ilgili veriler literatür ve arazi çalışmalarından alınan örneklerle tespit edilmiştir. Nüfus özelliklerinin açıklanması ve risk altında bulunan nüfus miktarını belirleyebilmek için de Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilen veriler kullanılmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2021). Ayrıca havzada çocukluk döneminden itibaren yapılan doğrudan gözlem ve daha sonra arazi çalışmaları ile birçok veri toplanmıştır. Bu çalışmalarda sahadaki jeomorfolojik ünitelerin genel yapısı, jeolojik formasyonların özellikleri, akarsuyun kenar çökelleri, kapalılık durumu gibi konular incelenmiştir. Arazi çalışmaları esnasında fotoğraflar çekilmiş ve eski dönemdeki fotoğraflarla yeni dönem karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir.

Taşkına duyarlı alanların belirlenmesi için gerçekleştirilen bu çalışmada sekiz (8) farklı coğrafi faktör dikkate alınmıştır. Bu coğrafi faktörler yamaç eğimi, anakaya özellikleri, bakı, toprak, yağış, yükseklik, arazi kullanımı ve akarsu kanalına uzaklık verileridir (Tablo 1). Havzadaki coğrafi faktörlerin taşkına duyarlı alanların belirlenmesinde kullanılabilmesi için doğal afet çalışmalarında bütüncül bir sistem sunması nedeniyle Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın yöntem aşaması; veri üretimi ile arazi gözlemleri ve etki parametrelerinin belirlenmesi ile taşkına duyarlı alanların analizi olmak üzere iki farklı bölümden oluşmaktadır (Şekil 2).

Çalışmanın ilk bölümünde öncelikle CBS teknikleri ile ilişkisel bir veri tabanı tasarımı gerçekleştirilmiş ve daha sonra analizlerde kullanılan sayısal verilerin üretimi sağlanmıştır. Ayrıca çalışma sahasında hâlihazırda yaşayan nüfusun etkilenme derecesini de ortaya koyabilmek adına uydu görüntülerinden yararlanarak mevcut yapı verilerinin de üretimi gerçekleştirilmiştir. 2020 Kasım ayı itibarı ile yörede 6.268 adet yapı sayısallaştırılmıştır.

Tablo 1. Taşkın duyarlılık analizinde kullanılan coğrafi faktörler ve sayısal değerleri.

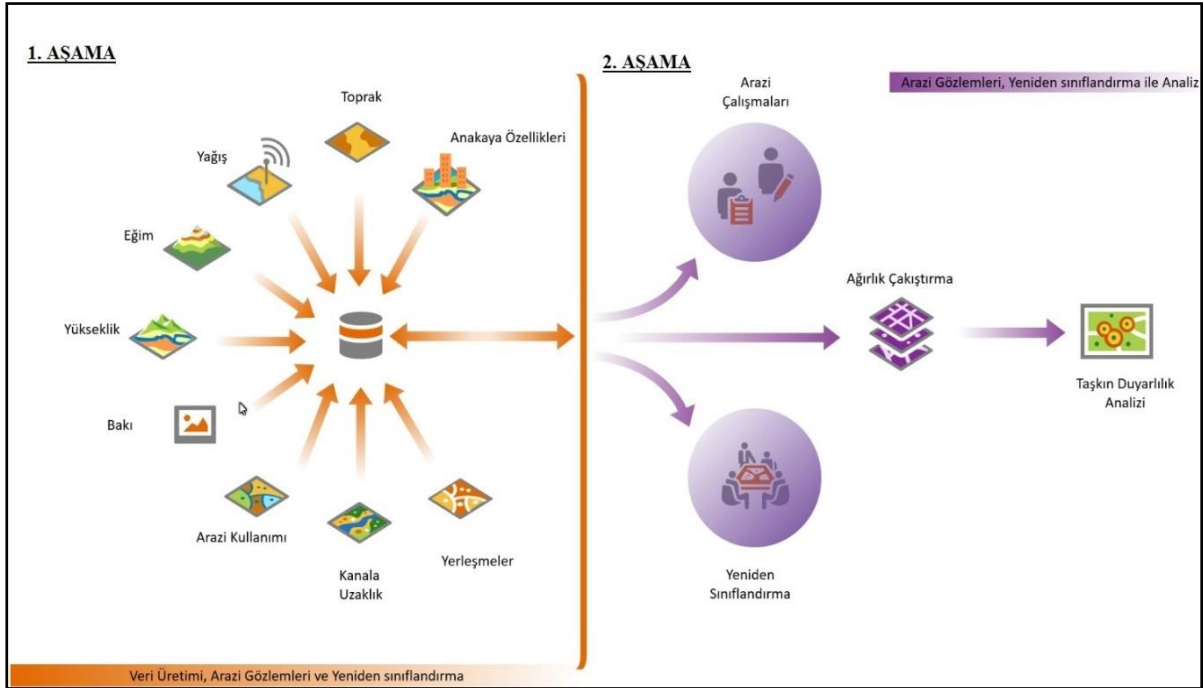
Parametreler	Alt Birimler	Alan		Etki Değeri
		km ²	%	
Eğim (°)	Düz ve Düzeye Yakın (0-2)	15,62	24,71	10
	Hafif Eğimli Yamaçlar (2-5)	0,97	1,53	8
	Eğimli Yamaçlar (5-15)	9,09	14,38	6
	Orta Dereceli Dik Yamaçlar (15-35)	34,99	55,36	4
	Çok Dik Yamaçlar (35 +)	2,54	4,02	2
Bakı	Düz Yüzeyler	15,46	24,46	8
	Kuzeyli Sektörler (Kuzey, kuzeybatı, kuzeydoğu)	19,72	31,20	8
	Doğu	7,60	12,02	6
	Batı	3,65	5,77	4
	Güneyli Sektörler (Güney, güneybatı, güneydoğu)	16,78	26,55	4
Toprak	Gri Kahverengi Podzolik Topraklar	48,82	77,23	4
	Alüvyal Topraklar	14,39	22,77	10
Arazi Kullanımı	Orman Alanları	15,9	25,15	2
	Mera Alanları	1,57	2,48	5
	Yerleşim Alanları	3,73	5,90	8

	Tarım Alanları	42,01	66,46	8
Anakaya Özellikleri	Alüvyon	15,39	24,35	10
	Bazalt	0,15	0,24	9
	Kumtaşı, Marn, Tüfit, Bazalt, Aglomera	44,92	71,06	8
	Marn, Kumtaşı, Silttaşı, Kireçtaşı	2,75	4,35	8
Yağış (mm)	710-800	16,81	26,59	6
	800-1000	15,81	25,01	8
	1000 +	30,59	48,39	10
Yükseklik (m)	0-20	14,41	22,80	10
	20-40	0,62	0,98	8
	40-60	0,59	0,93	6
	60-80	0,57	0,90	4
	80-100	0,48	0,76	2
	100 +	46,54	73,63	1
Kanala Uzaklık (m)	0-25	0,41	0,65	1
	25-50	0,39	0,62	6
	50-100	0,74	1,17	8
	1000 +	61,67	97,56	10

Yöntemin ikinci aşamasında sekiz (8) farklı coğrafi faktörün ağırlıklandırılmış çok kriterli karar verme analizi ile alt birimleri belirlenmiş ve belirlenen alt birimlere 1-10 arasında farklı etki değerleri atanmıştır. Burada bir (1) en düşük etkiye sahip parametreye karşılık gelirken, on (10) etki değeri en yüksek parametreyi ifade etmektedir. Etki değerlerinin belirlenmesine genel literatür dikkate alınmıştır (Turoğlu, 2005; Özşahin, 2013, Ocak & Bahadır, 2020; Şirin & Ocak, 2020, Ocak & Bahadır, 2020; Işık vd., 2020). Ayrıca yine etki değerlerinin belirlenmesinde daha hassas sonuçlar elde etmek için arazi gözlemleri de son derece önemli olmuştur. Böylece daha hassas bir taşkın duyarlılık analizi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Nihai etki değeri belirlenen alt birimler öncelikle yeniden sınıflandırma (reclassify) yöntemi ile raster veriye dönüştürülmüştür. Daha sonra her coğrafi faktörün yersel çözünürlüğü 10 metre olarak ayarlanmış ve bu coğrafi faktörler ağırlık çakıştırma (weighted overlay) yöntemi kullanılarak analize tabi tutulmuştur.

Analiz kapsamında taşkına duyarlı alanlar düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olmak üzere dört (4) farklı sınıfa ayrılmıştır. Havzada taşkın duyarlılığının geçmişini analiz etmek için Tekkeköy Taşkın Önleme Kanalı'nın durumuna göre iki senaryo kurgulanmıştır. Uygulanan yöntemin birinci senaryosunda öncelikle akarsu kanalına uzaklık kriteri hesaba katılmayarak taşkın duyarlılık analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde taşkına duyarlı alanların çok yüksek sınıfta olduğu tespit edilmiş ve ovanın neredeyse tamamı çok yüksek duyarlılığa sahip çıkmıştır. Akarsu kanalına uzaklık kriterinin hesaba katıldığı ikinci senaryoda ise ovada yer alan yerleşmelerin çok yüksek duyarlılık grubundan yüksek ve orta seviyelere düştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca iki farklı analize göre havzadaki düşük, orta, yüksek ve çok yüksek risk altında olan yapılar (mesken, işyeri, büfe, garaj vb.) CBS'nin mekânsal analiz yetenekleri ile belirlenmiştir.

Şekil 2. Çalışmanın veri ve yöntem akış şeması.

3. Bulgular

3.1. Bakacak Deresi Havzası'nın Coğrafi Özellikleri

Bakacak Deresi Havzası kuzeyden güneye doğru artan bir yükselti ile devam etmektedir. Havzanın aşağı çığırı Çarşamba Deltası'nın batı ucuna, güney kesimleri ise Canik Dağları'nın kuzey yamaçlarına karşılık gelmektedir. Sahanın litolojik özellikleri incelendiğinde kuzeydeki ova sahası Kuvaterner'e ait alüvyonlardan oluşurken, plato ve dağlık alanlar ise Tersiyer'e ait birimlerden oluşmaktadır. Özellikle; Yavuzlar, Bakacak, Kargılı, Karaperçin köylerinin bulunduğu yüksek kesimlerde hâkim litoloji Eosen dönemine ait kumtaşı, çamurtaşı, çakıltası ardalanmalarından oluşan seri meydana getirmektedir (Şekil 3). Çalışma sahası ve yakın çevresinde jeolojik olarak en geniş yer kaplayan birimler Eosen yaşlı kumtaşı-çamurtaşı, bazalt-tüf ve aglomeralardan oluşan volkano sedimanterlerdir. Özellikle yer yer tüflerin de varlığı önem kazanmaktadır. Bu birimlerin yaşlandırılması ve adlandırılması Yoldaş ve ark. (1985) ile Hakyemez ve ark. (1989), tarafından "Tekkeköy Formasyonu" olarak yapılmıştır. Tüflerin varlığı iki derenin birleşme sahasında uygun coğrafi şartlar altında tarihi yerleşme alanı olarak kullanılmıştır. Sahada yer alan mağaralar, tüflerin oyulması ve işlenmesi ile mağara-kale yerleşmesine dönüştürülmüştür (Uzun, 1995, s. 413). Ayrıca sahada yarı nemli iklim koşulları altında yaz devresindeki kurak dönemin varlığına bağlı olarak kovuklu çözünme şekilleri olan, tafoni ve alveollerin de gelişmesine imkân sağlamıştır (Uzun, 1993, s. 300), (Foto 2). Saha yerel yönetimlerce turizm açısından önemli bir jeomorfofit alanı olarak kullanılmaktadır.

Şekil 3. Bakacak Deresi Havzası'nın jeoloji haritası.

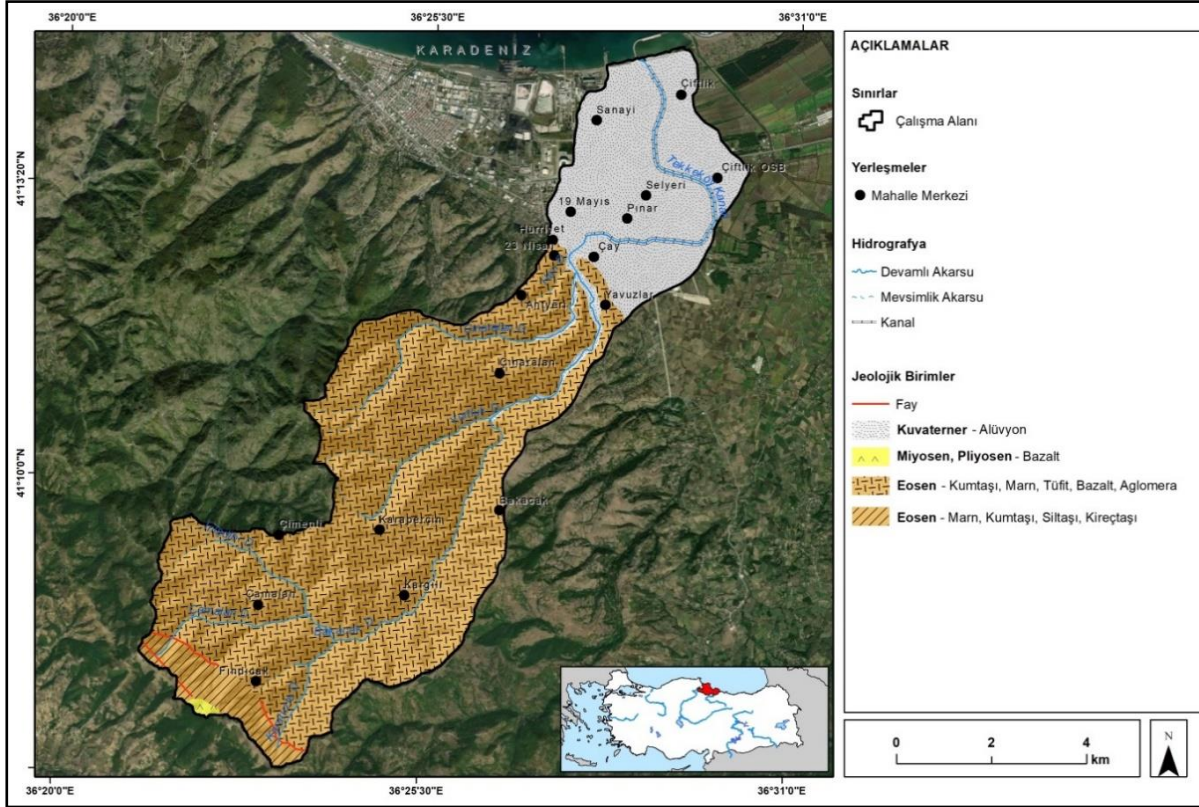
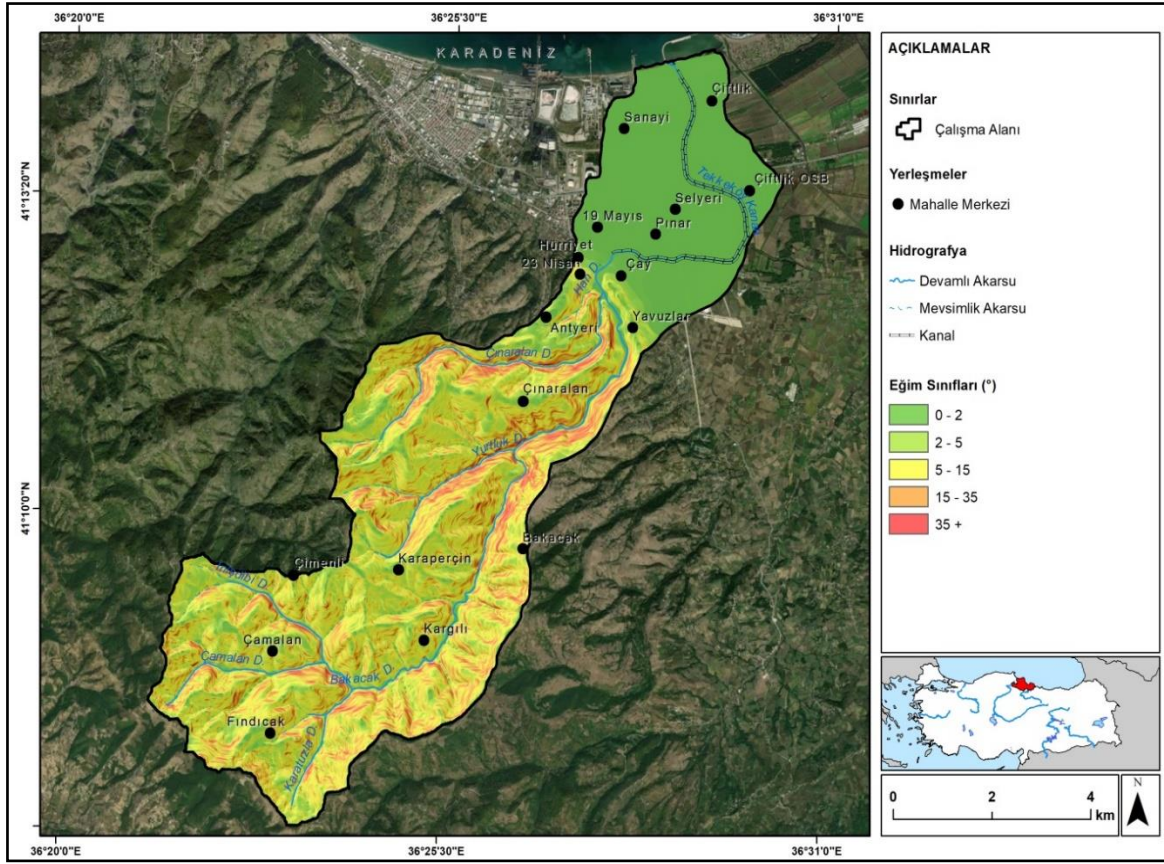

Foto 2. Tekkeköy Mağaralarının genel bir görünüşü. 2003 yılında daha yeşil bir doğal ortam varken 2021 yılında bitki kapallığının azaldığı görülmektedir.

Çalışma sahasının jeomorfolojisi incelendiğinde kuzey kesimlerin düz ve düze yakın az eğimli delta sahasına karşılık geldiği görülmektedir. Havzanın bu alanı Çarşamba Deltası'nın batı tarafına karşılık gelmektedir. Akarsular bu kesimde eğimin azalmasına bağlı olarak geniş tabanlı vadilerde akmakta ve zaman zaman vadilerinden taşmaktadır. Ancak bu etkiyi azaltmak için akarsu kanal içine alınmıştır. Havzanın güneyine doğru yükselti ve eğim artmaktadır. Özellikle Canik Dağları'nın kuzey yamaçlarına karşılık gelen bu alanlarda kısa boylu akarsular tarafından derince yarılmış akarsu vadileri arasında güney-kuzey yönlü uzanan keskin sırtlar oluşmuştur. Havzanın bu kesimlerinde ana morfolojiyi sırtlar ve eğim değerleri yüksek olan yamaçlar oluşturmaktadır. İnceleme sahasının güneyi, kuzeydoğuya doğru 5°'lik eğimli, yaklaşık 100-250 m'ler arasında uzanan eski bir aşınım yüzeyinin başta Tekkeköy Deresi ve kolları olmak üzere akarsular tarafından yarılmaları ile plato görünümü kazanmıştır. Sahada vadi tabanına doğru inen yamaçlarda eğim değerleri 15-25° arasında değişmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Bakacak Deresi Havzası'nın eğim haritası.

Bakacak Deresi ve Çınaralan Deresi'nin birleşerek Tekkeköy Deresi'ni oluşturduğu alanda söz konusu dereler arasında kalan plato parçalarının üst düzlükleri platonun kuzey kenarına doğru gidildikçe daralmakta ve ucu çoğunlukla keskin bir diklikle biten sivri burunlu sırtlara (sağrı) dönüşmektedir. Bu sırtların üst kısmı aşınmış ve birer aşınım yüzeyine dönüşmüşlerdir. Çalışma sahasının güney kesimlerinde Canik Dağları kütleleri içinde tepelik alanlar yer almaktadır. Bu tepeler yer yer 900 m'ye kadar çıkmaktadır. Havzanın güney sınırını oluşturan bu tepeler batıdan doğuya doğru; Çamalan (791 m), Domuz (774 m) ve Büyükdüz (776 m) tepeleridir (Şekil 5). Bu alanlarda yamaç eğim değerleri de artmakta ve erozyonel süreçler etkisini göstermektedir. Öyle ki; 2003 yılında çekilmiş olan bir fotoğraf ile 2021 yılında aynı sahadan çekilen fotoğraf kıyaslandığında toprak örtüsünün aşındığı ve altta yer alan aglomeraların açığa çıktığı (aflöre) görülmektedir. Sahada erozyonel süreçlerin etkisi, eski heyelan yüzeylerinin varlığı ve kolüvyal depoların izlenmesi flüvyal süreçlerin etkinliğini göstermektedir (Foto 3).

Şekil 5. Bakacak Deresi Havzası'nın fiziki haritası.

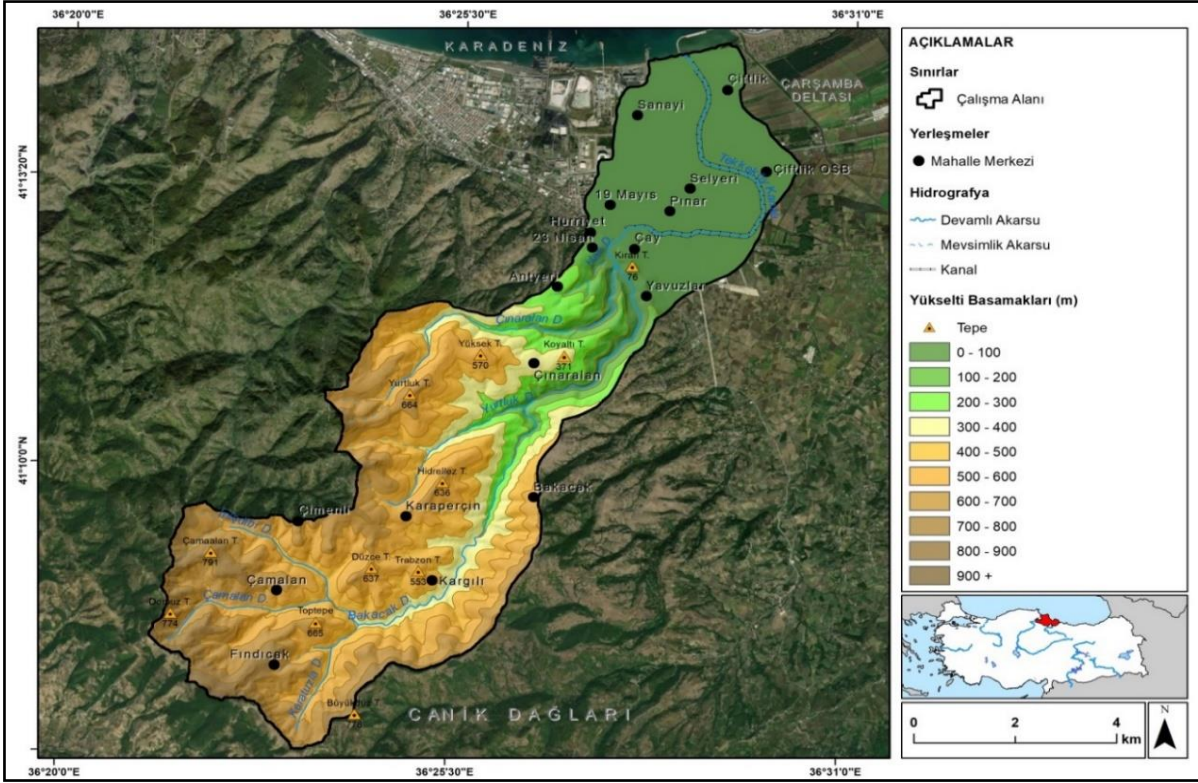
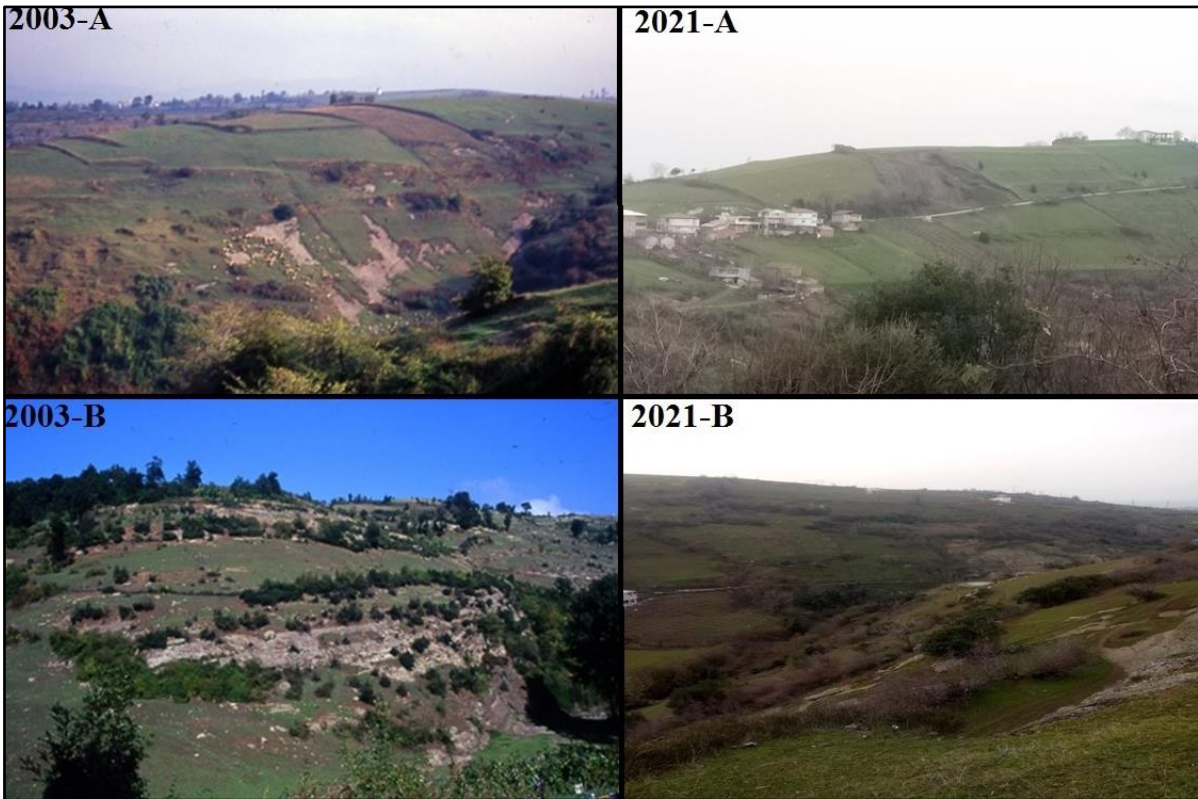
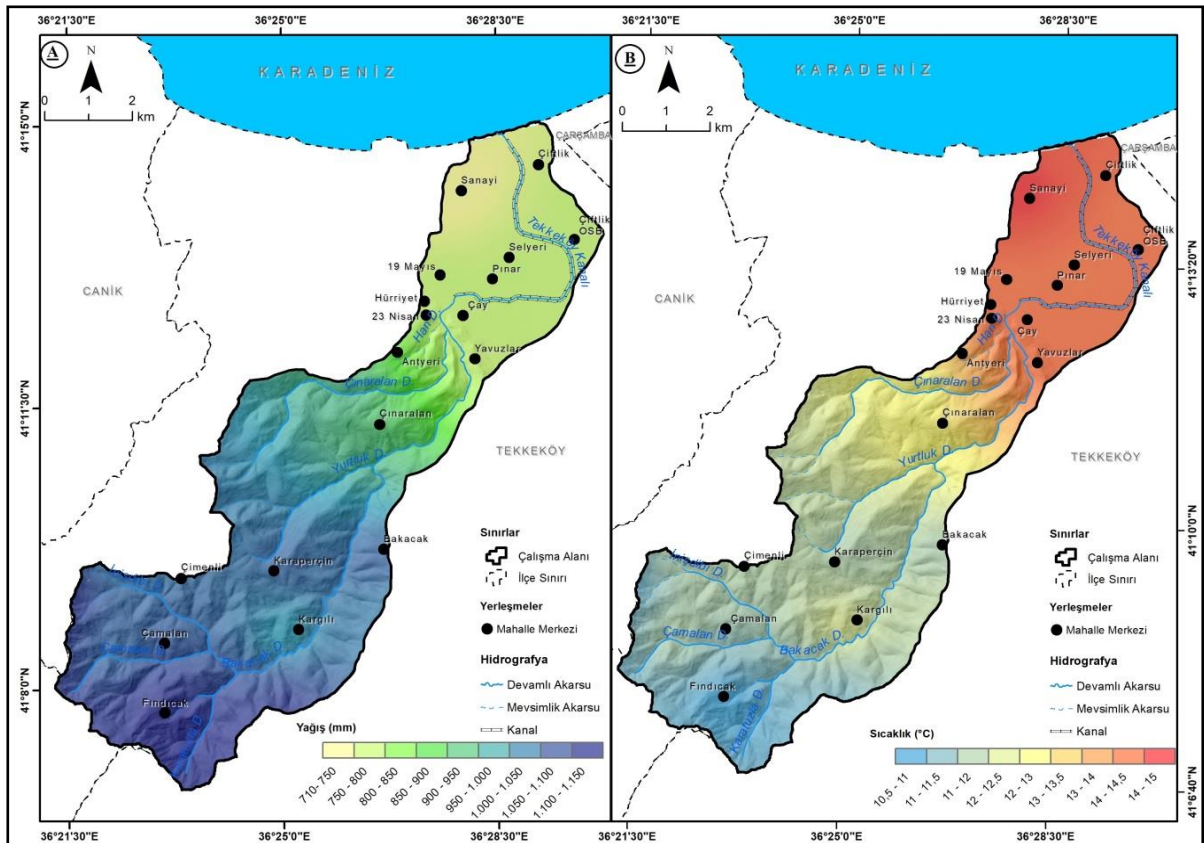

Foto 3. 2003-A: Eski bir heyelan alanı-Bakacak Mahallesi. 2021-A: Yeni bir heyelan alanı-Bakacak Mahallesi. 2003-B: Çınaralan Mahallesi-Yamaçları ve dik eğimli yamaçlarda erozyon. 2021-B: Çınaralan Mahallesi-Az eğimli yamaçlarda başlamış ve ilerleyen erozyon.

Havza, iklim özellikleri açısından Karadeniz iklimi etki sahasında kalmaktadır. Hemen her mevsim yağışlı, yağışların kısmen yazın azaldığı, ortalama sıcaklığın ise 14,4 °C olduğu ılıman denizel bir iklime sahiptir. En fazla yağış aralık ayında 126,2 mm ile görülürken yılın en yağışlı mevsimi sonbahardır (312 mm). Yaz mevsiminde de yağış miktarı düşmekle birlikte birçok bölgemize göre yüksek değerler göstermektedir (aylık 50 mm'nin üzerinde). Yağışın yıl içindeki dağılışı düzenli bir şekilde devam etmektedir. Havzanın yukarı kesiminde artan yükseklik ve orografik şartlara bağlı olarak yağış değerleri artmaktadır (Şekil 6A). Bu sahalarda yağış değeri 1000 mm'yi geçmektedir. Ovada ise yağış miktarı 750 mm civarındadır. Ancak yukarı kesimlerde yağışın fazla olması taşkın oluşumu için uygun şartları oluşturmaktadır. Bu nedenle zaman zaman görülen şiddetli sağanak yağışların etkisine bağlı olarak sel ve taşkınlar yaşanmaktadır. Özellikle haziran ayında görülen ekstrem yağışlar taşkınların yaşanmasına sebep olmaktadır. Sıcaklık değerleri kış döneminde ortalama 6 °C civarındadır. Bu özellikleri ile yöre nemli ve ılıman bir iklime sahiptir. Yörede kar yağışlı günler yılda 10 günü bulmaktadır. Aralık, ocak ve şubat aylarında birkaç gün görülen kar yağışı sonucu zaman zaman şehir merkezinde 10-15 cm, yüksek kesimlerde 40-50 cm'yi bulan kar kalınlığı görülmektedir. Yüksek kesimlerde sıcaklık kıyı kesime oranla birkaç derece daha düşüktür (Şekil 6B). Don olayları kasım ayının sonundan mart ayının ortalarına kadar etkili olmaktadır. Don olayı yüksek kesimlerde daha belirgindir. Yörede bulutluluk oranı yıl boyunca yüksektir.

Şekil 6. Bakacak Deresi Havzası'nın yağış (A) ve sıcaklık haritası (B), (MGM, 2020).

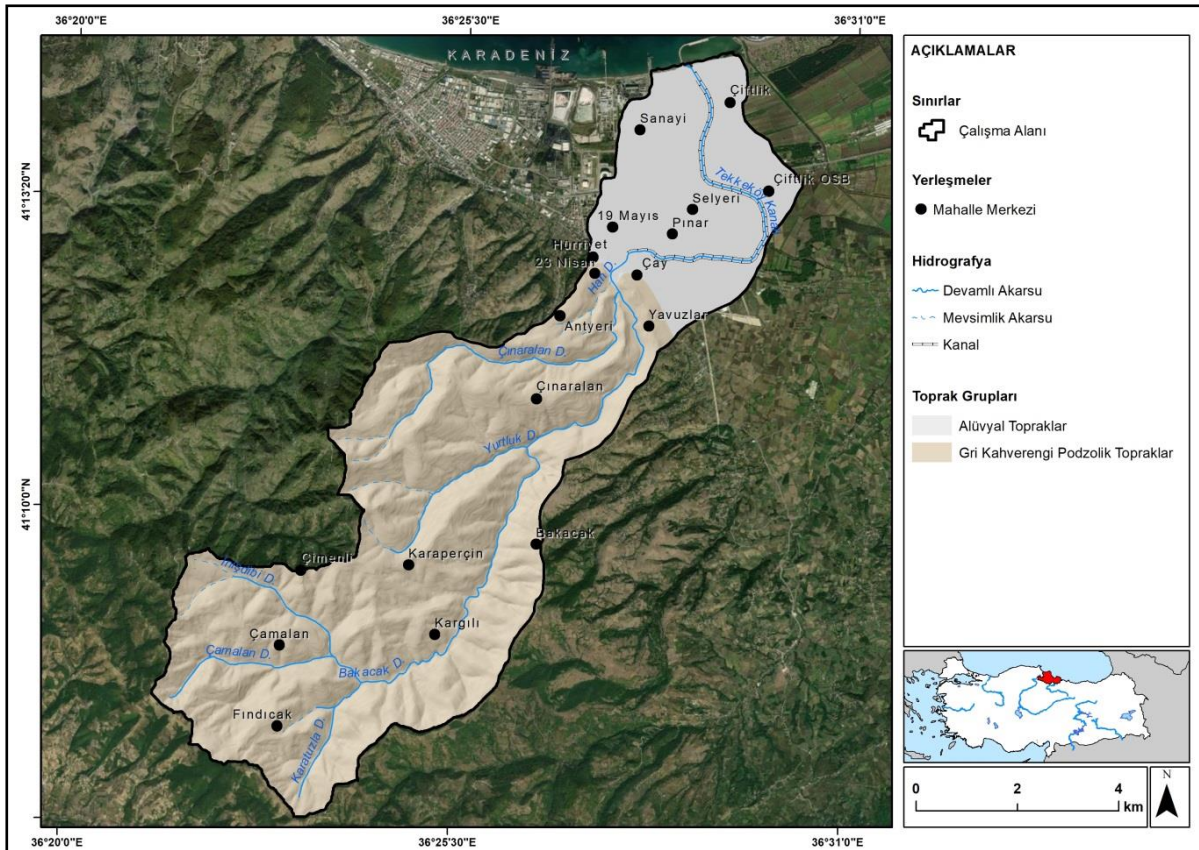
Bakacak Deresi Havzası içerisinde iki önemli akarsu bulunmaktadır. Havzaya adını veren Bakacak Deresi ve Çınaralan Deresi, ova kesiminde birleşerek Tekkeköy Deresi adını alır ve kanal içerisinde Karadeniz'e kadar ulaşırlar. Bakacak Deresi'nin toplam uzunluğu 15 km, Çınaralan Deresinin ise 7 km'dir. Kanal içine girdikten sonra da akarsu yaklaşık 5 km devam etmektedir. İnceleme sahasında akarsular yüksek alanlardan deltaya indikten sonra açılan kanallar vasıtası ile doğal yataklarında değişiklikler olmakla birlikte Karadeniz'e ulaşırlar. Akarsular yukarı çığrılarında daha hızlı bir akışa sahiptirler. Genellikle yağmur suyuyla beslenen bu akarsulardan Bakacak Deresi

Yıl boyunca akışına devam ederken, Çınaralan Deresi ise yaz kuraklığında büyük oranda kurumaktadır. Akarsu vadileri genç ve çentik vadi şeklindedir ve anakayaya bağlı olarak vadilerde disimetriler meydana gelmiştir. İnceleme sahasının en büyük akarsuyu Tekkeköy Deresi olup, Çınaralan, Han ve Bakacak derelerinin birleşmesi ile bol su taşımakta, zaman zaman çok şiddetli taşkınlara neden olmaktadır.

Çalışma sahasında klasik toprak sınıflandırmasına göre 3 farklı toprak türü görülmektedir. Delta sahasında alüvyal topraklar, yamaç eteklerinde kolüvyal topraklar, yamaç ve plato sahaslarında gri kahverengi podzolik topraklar yer almaktadır. Özellikle alüvyal topraklar verimli olup tarım arazisi olarak değerlendirilirken, yerleşmelerin de yayılması ile işgal edilmektedirler (Şekil 7). Kolüvyal topraklar taşlı malzeme içermesi nedeni ile dikili tarım için uygun şartlar taşımaktadır. Sahada akarsu vadisi kenarlarında yaygın olarak izlenmektedirler. Kolüvyal topraklar Yavuzlar Mahallesi ve mağaralar çevresinde yaygındır. Ancak havza genelinde ise oranı oldukça düşük olduğu için hem taşkın duyarlılık analizinde hem toprak haritasında değerlendirmeye alınmamıştır. Gri kahverengi podzolik topraklar sahanın büyük bir kesiminde yer tutmaktadır. Bu alanlarda eğim değerleri fazla olup toprak örtü kalınlığı azdır. Ayrıca aşınmaya bağlı olarak ana kayanın açığa çıkması ile erozyonel süreçlerin ilerlediği gözlemlenmiştir.

Şekil 7. Bakacak Deresi Havzası'nın toprak haritası.

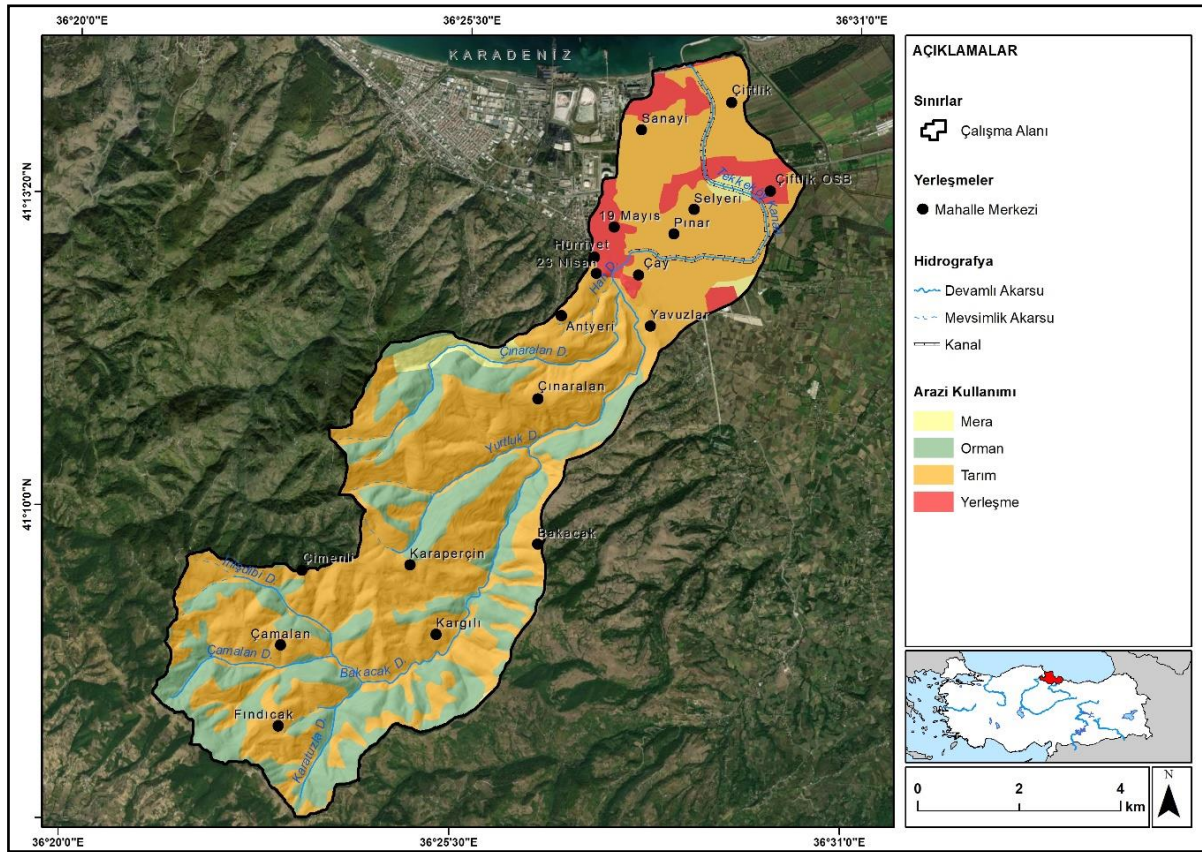

Sahanın bitki örtüsü özellikleri arazi çalışmaları ile elde edilen veriler ve alınan örnekler ile tespit edilmiştir. Sahanın bitki örtüsü özellikle küçük çalı formunda bitki toplulukları ve ağaç formundaki bitki topluluklarından oluşmaktadır. Çalı topluluğu tahripler ve yeniden gelişen iklims türlerden meydana gelmektedir. Sahada belli başlı çalı topluluklarını funda (*Erica arborea*), adi fındık (*Corylus avellana*), yabani kızılık (*Cornus sanguinea*), yüksek kesimlerde orman gülü (*Rhododendron*), taflan (*Prunus laurocerasus*) kuşburnu (*Rosa canina*), karaçalı (*Paliurus spina christi*) gibi türler oluşturmaktadır. Orman sahasındaki hâkim türleri kestane (*Castanea*), gürgen (*Carpinus*), kayın

(*Fagus*), meşe (*Quercus*) gibi yayvan yapraklı ağaç türleri oluşturmaktadır. Orman örtüsünün tahrip edildiği sahalarda arazi çıplaklaşmış ve erozyonal süreçler hızlanmıştır.

Taşkına duyarlı alanların belirlenmesi için beşerî faaliyetlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Beşerî faaliyetlerin başında ise arazi kullanımı gelmektedir. Havza bünyesinde genel ölçekte dört farklı arazi kullanım durumu belirlemiştir ve orman, mera, yerleşim ve tarım alanları sınıflandırması yapılmıştır (Şekil 8). Yöre önemli oranda tarım alanlarından oluşmaktadır. Tarım alanlarının havza içindeki oranı %66'dır. Tarım alanları taşkın riski açısından en önemli arazi parçalarıdır. Havzada tarım arazileri düz ova sahasına karşılık gelmekte ve taşkın riskinin en fazla olduğu kesimleri oluşturmaktadır. Yörede tarım alanlarından sonra en çok paya sahip diğer arazi grubu ise orman alanlarıdır. Orman alanları yörede %25'lik bir orana sahiptir. Orman alanları ağaç köklerinin suyu tutucu özelliğinden dolayı taşkın riskini azaltıcı etki yapmaktadır. Ancak sahadaki orman alanlarının çoğunlukla yerleşmelerden uzak yüksek kesimlerde ve yamaçlarda yer aldığı düşünülürse, özellikle yerleşmelerin yoğun olduğu delta ovasında taşkın riskini çok da azaltamayacağı söylenebilir. Sahada taşkın riski açısından yüksek öneme sahip yerleşme alanları %5,90, nispeten daha düşük riske sahip mera alanları ise %2,48'lik bir orana sahiptir.

Şekil 8. Bakacak Deresi Havzası'nın arazi kullanım haritası.

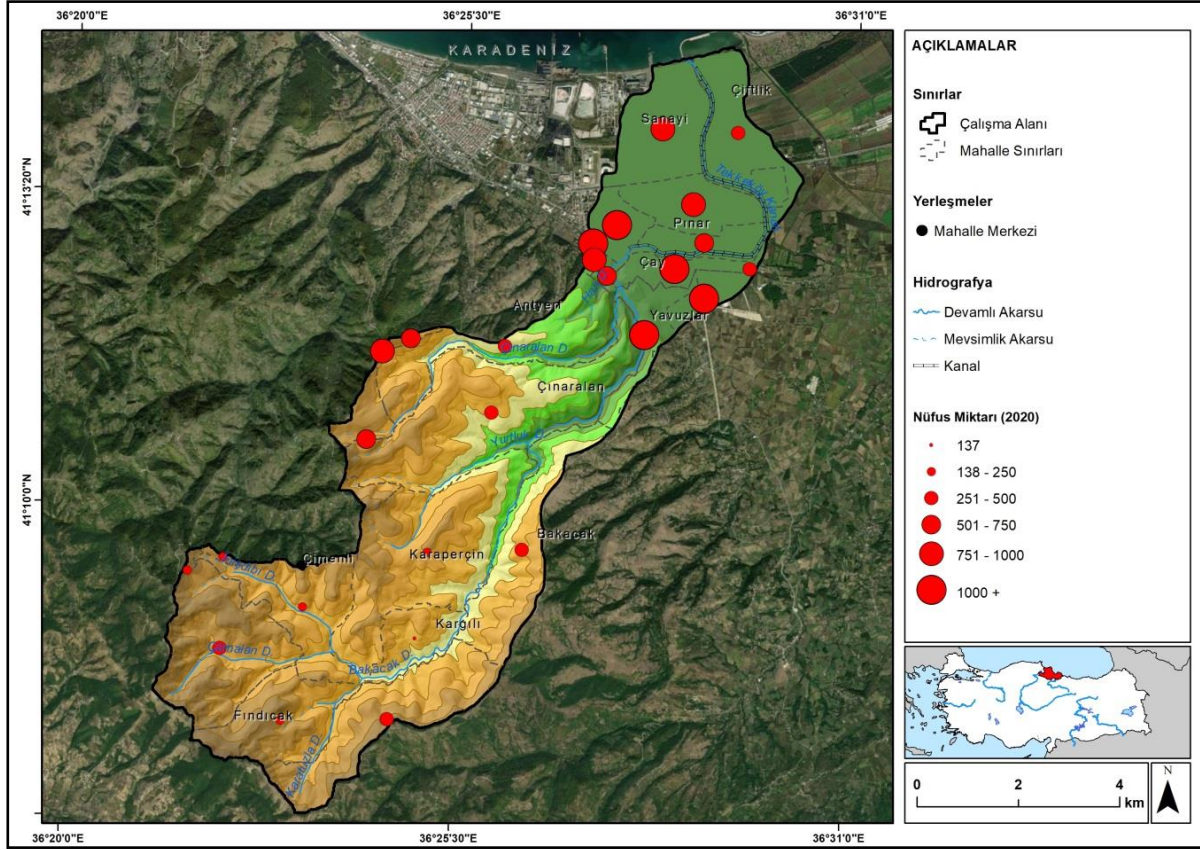

Bakacak Deresi Havzası'nın nüfus özellikleri ele alındığında, havza sınırları içerisinde toplam 30.793 kişi yaşadığı görülmektedir (TÜİK, 2021). Ova alanında 25.640 kişi yaşarken yamaç, plato ve dağlık alanlarda ise 5.153 kişi yaşamına devam etmektedir (Şekil 9). Yöre halkı geçimini tarımdan sağlamaktadır. 1990'lı yıllarda yörenin en önemli geçim ürünü tütün iken, günümüzde fındık tarımı ön plana çıkmıştır. Tütün tarımının devlet kontrolünde ve kotalı olması yöre halkının şehirlere göç etmesine, kırsalın boşalmasına sebep olmuştur. Kırsalda köyler boşalmış, okullarda taşınmalı eğitime geçilmiştir. Kırsalda boş kalan tarlalara da devamlı işçilik istemeyen fındık dikilmiş, yörenin önemli bir tarım ürünü haline gelmiştir. Yamaç kesimlerinde boş kalan tarlalarda erozyonal

süreçler etkin duruma geçmiş ve anakaya yer yer açığa çıkmıştır. Kırsalın boşalması ülkemiz genelinde olduğu gibi havzanın da en önemli problemi durumundadır.

Şekil 9. Bakacak Deresi Havzası'nın nüfus haritası.

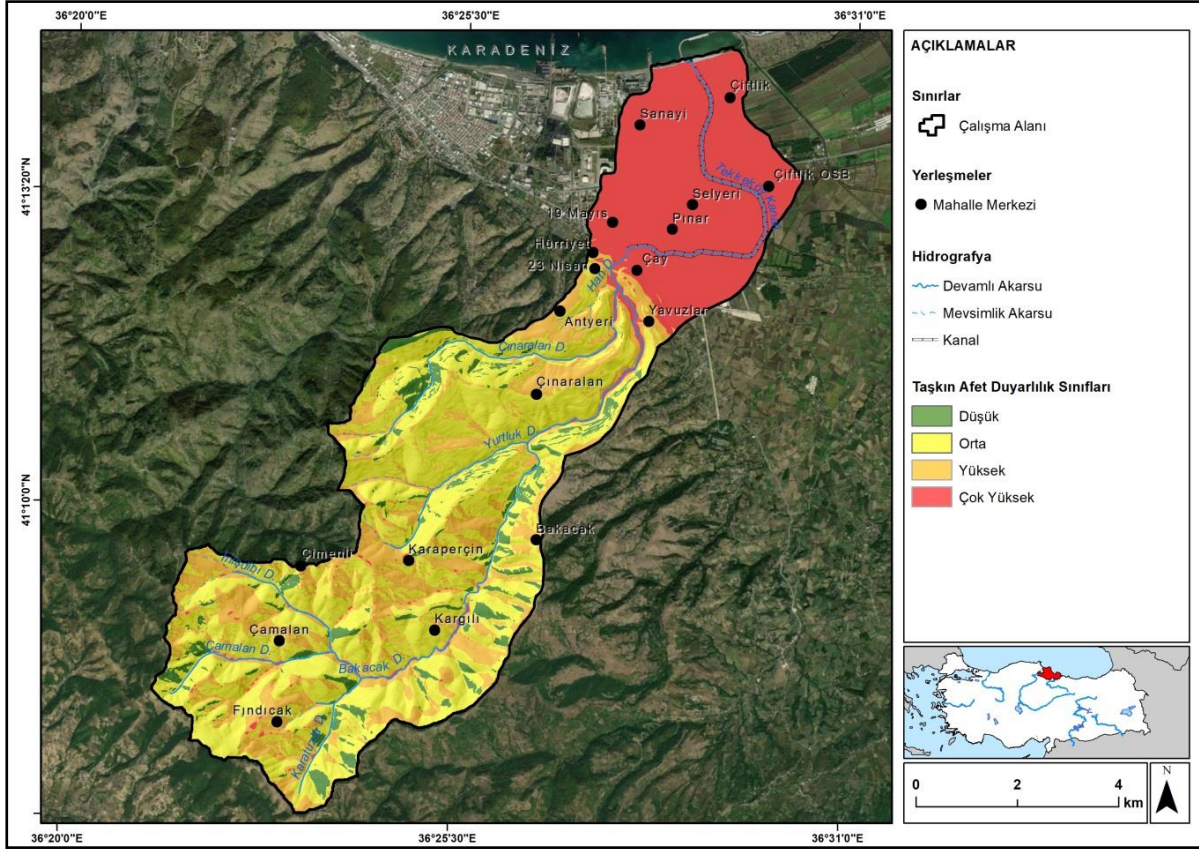
3.2. Taşkın Duyarlılık Analizi ve Değerlendirilmesi

Tarihsel süreçte çalışma sahası ve yakın çevresinde birçok taşkın yaşanmış ve bundan sonraki süreçte de yaşanması muhtemeldir. Tekkeköy ve çevresinde altı (6) büyük taşkın yaşanmış, bu taşkınlarda maddi hasar meydana gelmiştir. Can kaybının yaşanmaması en büyük teselli olmuştur. Taşkın oluşturma riski taşıyan günlük 50 mm yağış değeri dikkate alındığında Tekkeköy'de her iki yılda bir, 70 mm ise 5 yılda, 90 mm on yılda bir ve 100 mm'nin üzerindeki yağışların ise 50 yılda bir tekrarlama sıklığı gösterdiği/göstereceği istatistiksel olarak tespit edilmiştir. Havzanın özellikle yukarı kesimlerinde akarsuya yakın olma dışında önemli bir taşkın riski bulunmaz iken, bu sahalarda yamaçtan yüzeysel akışa geçen suların yerleşmeleri etkilemesi muhtemeldir. Bu akış genellikle çamur akıntısı şeklinde olmaktadır. Bunun yanı sıra aşağı çığırda üç (3) akarsuyun birleşmesi ile dar ve derin çentik vadiden ova tabanına açılan Tekkeköy Deresi taşkın riskinin en yüksek olduğu akarsudur. Geçmiş dönemlerde yaşanan ve kanal içine alınmadığı dönemlerde ovada kurulan Tekkeköy şehir merkezi bu akarsuyun taşması ile ciddi taşkınlara maruz kalmıştır. Bu nedenle 2001 yılında tamamlanan Tekkeköy Taşkın Önleme Kanalı ile ovayı etkileyen taşkınlar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Çalışma sahasına yönelik gerçekleştirilen taşkın duyarlılık analizi iki ayrı senaryo üzerine kurgulanmıştır. Bu senaryoların ilki kanal inşa edilmeden önceki dönemi kapsamaktadır. 1990'lı yıllara karşılık gelen bu dönem aynı zamanda taşkınlara fazla olduğu dönemdir. Bu senaryoda gerçekleştirilen taşkın duyarlılık analizine göre, özellikle iki derenin birleşme yeri olan mağara sahasından Karadeniz'e kadar olan ova kesiminin tamamı çok yüksek taşkına duyarlı saha olarak tespit edilmiştir (Şekil 10). Kanal öncesi durum ele alındığında havzanın büyük bir kısmı çok yüksek

taşkın duyarlılığı göstermektedir. Bu duruma göre sahada yaşayan 24.264 kişi doğrudan çok yüksek riskli alanda bulunmaktadır. Bu miktar toplam havza nüfusunun %80'den fazlasını oluşturmaktadır.

Şekil 10. Bakacak Deresi Havzası kanal inşa edilemeden önceki taşkın duyarlılık haritası.

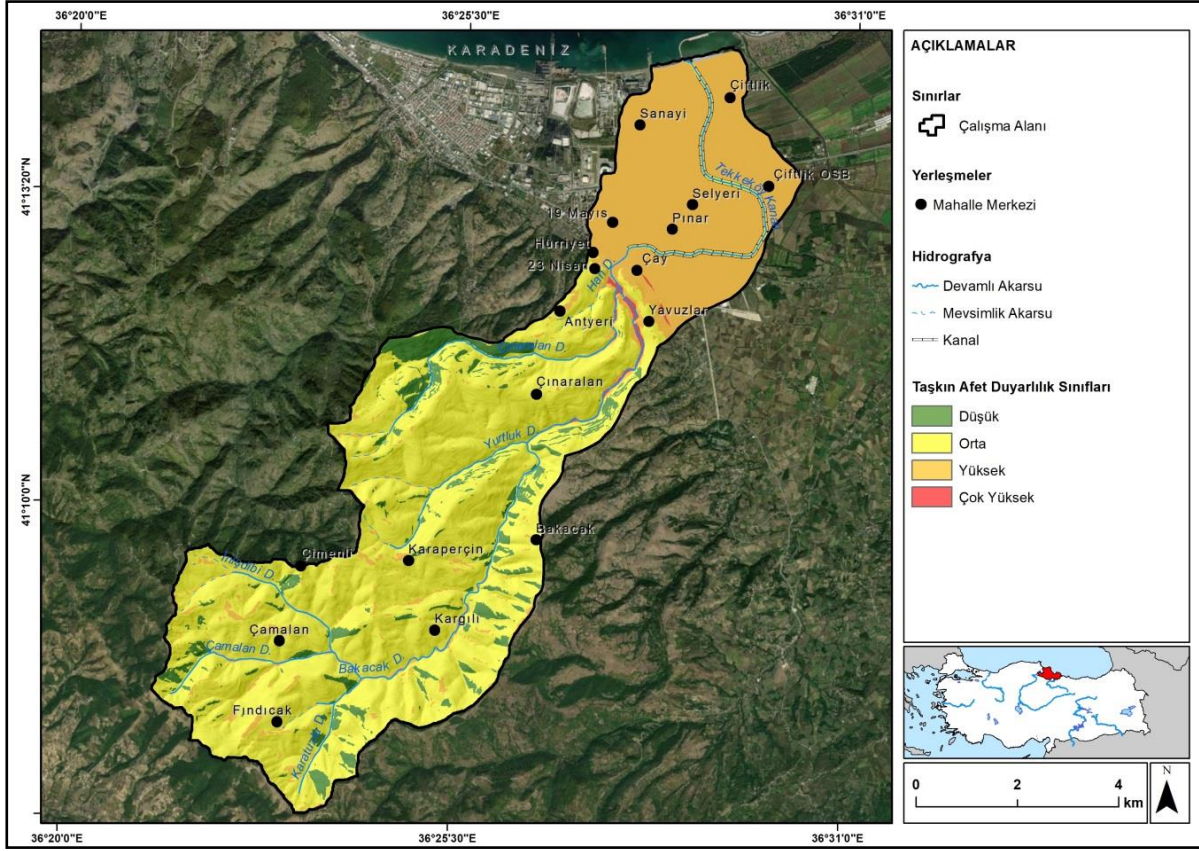

Kanal kriteri hesaba katılmadan gerçekleştirilen taşkın duyarlılık analizine göre on (10) mahalle çok yüksek duyarlılığa (24.264 kişi), beş (5) mahalle yüksek duyarlılığa (2.339 kişi), on (10) mahalle orta düzeyde duyarlılığa (3.504 kişi) ve bir (1) mahalle düşük taşkın duyarlılığına (686 kişi) sahiptir (Tablo 2). Alansal hesaplamalara göre havzanın %25'i çok yüksek, %24'ü yüksek, %46'sı orta, %5'i düşük taşkın duyarlılığı göstermektedir (Şekil 12). Havzanın yukarı kesimleri teorik olarak daha fazla yağış alması gerektiği halde vadilerin dar ve derin olması suların yüzeysel akışa geçmesini hızlandırmış ve böylece düşük taşkın duyarlılığı göstermiştir. Özellikle Fındıcak, Kargılı, Karaperçin ve Çamalan mahalleleri en düşük taşkın duyarlılığı olan mahalleler olmuştur.

Kurgulanan ikinci senaryoda ise kanal inşa edildikten sonraki dönem düşünülerek taşkın duyarlılık analizi gerçekleştirilmiştir. 2001 yılında kanalın tamamlanmasıyla asıl taşkın sahası olan ve mağaralar sahasından itibaren ovayı kat edecek şekilde iki akarsuyun birleşme yerinden itibaren akarsu kanal içine alınmıştır. Kanal inşası ile akarsuda çok ciddi bir taşkın kaydına rastlanmamıştır. Yapılan analizlere göre kanal olmadığı duruma göre taşkın duyarlılığı büyük oranda azalmıştır. Özellikle ova sahasında taşkın duyarlılığı çok yüksek duyarlılıktan, yüksek ve orta düzeyde duyarlılığa düşmüştür (Şekil 11).

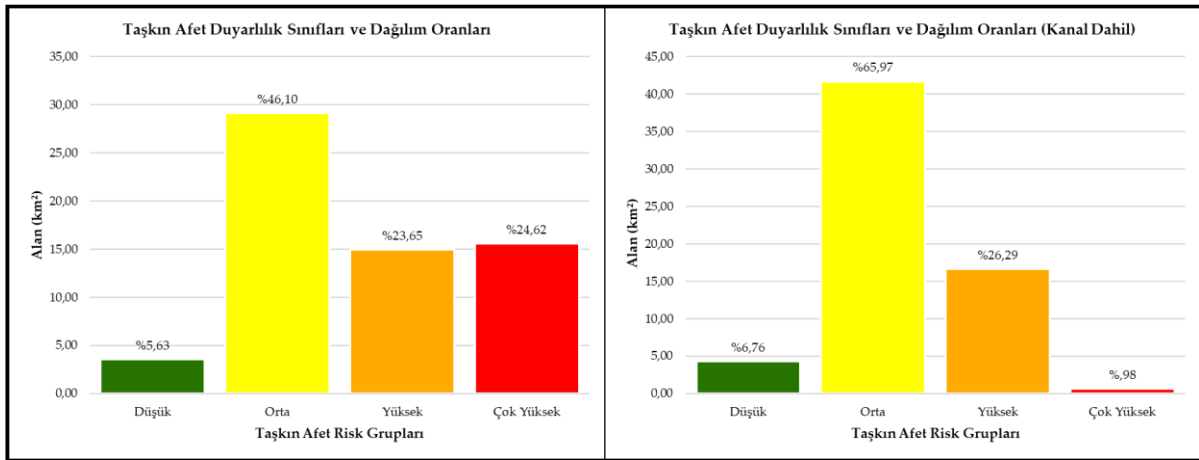

Şekil 11. Bakacak Deresi Havzası kanal yapılmış, mevcut durum taşkın duyarlılık haritası.

Kanal kriteri dikkate alınarak yapılan taşkın duyarlılık analizinde havzanın sadece %1'lik kısmı çok yüksek taşkın duyarlılığı göstermiştir. Bu saha da Bakacak ve Çınaralan derelerinin birleşim kesimi olmuştur. Orta düzeyde taşkına duyarlı alanlar artmış ve %66 olmuştur. Ayrıca düşük duyarlı alanlar da %1 oranında artarak %6 olmuştur. Yüksek duyarlı alanlar kısmen artsa da hemen hemen aynı kalmıştır. Bu noktada en önemli sonuç çok yüksek riskli alanların hemen hemen orta düzeye dönüşmesi olmuştur (Şekil 12).

Şekil 12. Bakacak Deresi taşkın duyarlılık düzeyi kanal öncesi (A) ve sonrası durum (B).

(A)

(B)

İki dönem kıyaslandığında kanalın inşa edilmesi taşkın duyarlılığının çok yüksek olduğu sahaları orta düzey duyarlı alanlara dönüştürmüştür ve taşkın etki derecesini azaltmıştır. Kanalın varlığı

ve oluşturduğu taşkın önleme etkisi ile sadece Yavuzlar Mahallesi yüksek duyarlı alan olarak kalmıştır. Bu durumun temel nedeni de Yavuzlar Mahallesi'nde hemen akarsu kenar setleri üzerinde yapılmış olan evlerin varlığıdır (Foto 4A, B, C, D).

Foto 4. A: Bakacak Deresi yakınında kurulmuş evler. **B:** Çınaralan Deresi kenarında kurulmuş mesken ve diğer yapılar. **C:** Kanalın birleşim yerinde çalışma yapan kepçe. **D:** Çınaralan Deresi vadi kenarında kurulmuş evler.

Yine havzada yaşayan toplam nüfusun kanal öncesinde 24.264'ü çok yüksek taşkın riski altında iken, kanal inşa edildikten sonra bu miktar 1.474'e düşmüştür. Öyle ki; bu nüfusun bir kısmı sırtlarda yaşamaktadır (Tablo 2). Analizde bina bazlı nüfus ayrımı yapılamadığı için mahalle bazlı toplam nüfus miktarı dikkate alınmıştır ve daha ayrıntılı sonuca ulaşılammıştır. Ancak havzadaki yapıların risk durumları ayrıca hesaplanmıştır (Tablo 3). Kanal inşa edildikten sonraki senaryoda havza nüfusunun büyük çoğunluğunun yüksek ve orta düzeyde taşkına duyarlı alanlarda toplandığı görülmektedir (28.206 kişi). Bu durum kanalın yörede taşkını önlemede önemli bir kazanım olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Çalışmada her iki senaryoya göre gerçekleştirilen taşkın duyarlılık analizi yöredeki yapı sayıları ve çeşitleri bakımında da ele alınmıştır. 2020 yılı Kasım ayı itibari ile uydu görüntüleri kullanılarak gerçekleştirilen veri üretimi sonucu sahada 6.268 adet yapı tespit edilmiştir. Bu yapılar sadece mesken olarak düşünülmemiş ve arazi çalışmaları sayesinde mesken, işyeri, kamu, diğer yapı (büfe, taksi durağı, garaj vb.) şeklinde detaylandırılmıştır. İki farklı senaryoya göre bu yapıların hangi risk grubunda olduğu da ortaya konmuştur (Tablo 3). Özellikle kanal öncesi durumda havza içindeki toplam 3.587 yapı çok yüksek taşkın duyarlılığı gösteren alanlarda yer alırken, kanal inşa edildikten sonra sadece 56 yapı çok yüksek taşkına duyarlı sahada kalmıştır. Bu yapıların birçoğu Bakacak Deresi vadisinin kenarlarında kalan ev ve eklentilerinden oluşmaktadır.

Tablo 2. Bakacak Deresi taşkın duyarlılık düzeyi kanal inşası öncesi ve sonrası durumda risk altındaki nüfusun dağılımı.

Kanal Olmadan Yapılan Risk Sınıfları							
Düşük	Nüfus	Orta	Nüfus	Yüksek	Nüfus	Çok Yüksek	Nüfus
Çırakman	686	Çimenli	233	Bakacak	293	Çiftlik OSB	0
		Yeniköy	171	Hürriyet	760	Ovabaşı	432
		Kargılı	137	23 Nisan	616	Sanayi	780
		Erenköy	153	Karışlar	436	Pınar	573
		Karaperçin	226	Fındıcak	234	Çiftlik	394
		Antyeri	427			Selyeri	996
		Başköy	539			19 Mayıs	12.509
		Çınaralan	362			Kurtuluş	3.352
		Kutlukent	934			Çay	2.567
		Çamalan	322			Çinik	1.187
						Yavuzlar	1.474

Kanal Kriterli Risk Sınıfları							
Düşük	Nüfus	Orta	Nüfus	Yüksek	Nüfus	Çok Yüksek	Nüfus
Antyeri	427	Çimenli	233	Çiftlik OSB	0	Yavuzlar	1.474
Çırakman	686	Yeniköy	171	Ovabaşı	432		
		Kargılı	137	Sanayi	780		
		Erenköy	153	Pınar	573		
		Karaperçin	226	Çiftlik	394		
		Bakacak	293	Selyeri	996		
		Başköy	539	19 Mayıs	12.509		
		Çınaralan	362	Kurtuluş	3.352		
		Kutlukent	934	Hürriyet	760		
		Karışlar	436	23 Nisan	616		
		Çamalan	322	Çay	2.567		
Fındıcak	234	Çinik	1.187				

Tablo 3. Bakacak Deresi taşkın duyarlılık düzeyi kanal inşası öncesi ve sonrası durumda mevcut yapıların risk durumları.

Kanal Olmadan			
	Diğer Yapı (Garaj, samanlık vs.)	Yapı	Toplam
Düşük	12	11	23
Orta	628	417	1.045
Yüksek	787	826	1.613
Çok Yüksek	1.550	2.037	3.587
			6.268

Kanal Kriterli			
	Diğer Yapı (Garaj, samanlık vs.)	Yapı	Toplam
Düşük	13	12	25
Orta	1.214	948	2.162
Yüksek	1.713	2.312	4.025
Çok Yüksek	37	19	56
			6.268

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma ile Tekkeköy ilçe merkezinden geçerek Karadeniz'e ulaşan Bakacak Deresi havzasının taşkın duyarlılığı ele alınmıştır. Çalışma sahası toplam 63 km² olup küçük bir havzadır. Havzada yer alan akarsular kısa boyludur ve eğim değerlerinin yüksek olmasına bağlı olarak hızlı akmaktadır. Havzada zaman zaman görülen şiddetli yağışlara bağlı olarak taşkınlar meydana gelmiştir. Özellikle yörede her iki yılda bir 50 mm/gün görülen yağış değerleri önemli bir risk oluşturmaktadır.

Havza içerisinde ana akarsuyu Bakacak Deresi ve kolları oluştururken, aşağı çığırda Çınaralan ve Han dereleri ile birleşerek ova kesiminde Tekkeköy Deresi adını almaktadır. Bu kesimde akarsu Tekkeköy Taşkın Önleme Kanalı adı altında 2001 yılında inşaatı tamamlanan kanal ile kontrol altına alınmıştır.

Havzada toplam 30.793 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun %80'i taşkın duyarlılığının orta ve yüksek olduğu ova kesiminde bulunmaktadır. Kanalin inşa edilmesi ile 2001 yılından itibaren etkin bir taşkın yaşanmamıştır.

Kanal inşa edilmeden ve inşa edildikten sonraki duruma göre gerçekleştirilen taşkın duyarlılık analizlerine göre;

- Kanal inşa edilmeden önceki durumda çok yüksek taşkın duyarlılığı tespit edilmiş ve ovanın neredeyse tamamı çok yüksek duyarlılığa sahip çıkmıştır.
- Akarsu kanalına uzaklık kriterinin hesaba katıldığı ikinci duyarlılık analizinde ise ovada yer alan yerleşmelerin çok yüksek duyarlılık grubundan yüksek ve orta seviyelere düştüğü tespit edilmiştir.
- Yine yapılan iki farklı analize göre havzadaki düşük, orta, yüksek ve çok yüksek risk altında olan yapılar CBS'nin mekânsal analiz yetenekleri ile belirlenmiştir.
- Havzanın alınan önlemler ile taşkın duyarlılığı azalmış olsa da halen çok yüksek duyarlılığa sahip olan Yavuzlar Mahallesi'nin bir kısmı dere yatağına çok yakın olması sebebi ile risk altındadır.

Coğrafi açıdan sahada en önemli doğal afet taşkın iken zaman zaman görülen heyelan olayları da maddi hasara sebep olmaktadır. Bu nedenle yerleşme sahalarının aşınım yüzeylerinin üzerine doğru taşınması ve yönlendirilmesi hem olası taşkın olaylarını hem de heyelan olaylarının vereceği zararı azaltabilecektir.

Çalışma sahasında erozyonel süreçler ve heyelan olayları güncel olarak şiddetli bir şekilde devam etmektedir. Arazi çalışmaları ile gözlemlenmiş ve fotoğraflanmış olan eski heyelan izleri ve aktüel heyelan sahaları yerleşim yerlerinin yakınında yer almaktadır. Erozyonel süreçler ise 20 yıllık zaman diliminde eğimli yamaçlarla sınırlı kalmamış, kırsalın göç vermesi ile tarım arazilerinin boş kalmasına bağlı olarak az eğimli sahalarda da etkili olmaya başlamıştır. Bu çalışmadan sonra havzaya yönelik heyelan duyarlılık ve erozyon duyarlılık analiz çalışmaları yapılması gerektiği düşünülmektedir. Çünkü bütüncül bir doğal afet yönetiminin gerçekleştirilmesi karar verici yerel yönetimlerin politikalarına yol gösterici olabilir.

Kaynakça

Bağcı, H. R. & Şahin, K. (2018). Tekkeköy ilçesinin nüfus ve yerleşme özellikleri. İçinde M. Y. Erler, A. Temür & D. Yiğitpaşa (Eds.), *Tekkeköy tarihi düünden bugüne: Antik dönem* (1. Baskı, Cilt 1, ss. 34-56). Gece Kitaplığı Yayınevi.

Bahadır, M. (2013). Samsun ili iklim özelliklerinin enterpolasyon teknikleri ile analizi. *Anadolu Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(1), 28-46.

Bahadır, M. (2014). Samsun'da meydana gelen 4 Temmuz ve 6 Ağustos 2012 taşkınlarının iklimatik analizi. *Coğrafya Dergisi*, 29, 28-50.

Bahadır, M., Uzun, A., Zeybek, H. İ. & Hatipoğlu, İ. K. (2017). Terme Çayı Havzası'nın morfometrik analizi. İçinde C. Yılmaz (Ed.), *Terme Araştırmaları*. Serander Yayınevi.

Hakyemez, H. Y., Tekin, F., Erkal, T., Karabıyıkoglu, M. & Mengi, H. (1989). *Çarşamba (Samsun) dolayının jeolojisi* (MTA Rapor No. 8895). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.

Harita Genel Müdürlüğü (2018). 1/100.000 ölçekli topografya haritaları. <https://www.harita.gov.tr/>

Işık, F., Bahadır, M., Zeybek, H. İ. & Çağlak, S. (2020). Karadere Çayı taşkını (Araklı-Trabzon). *Mavi Atlas*, 8(2), 526-547. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.788991>

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (2018). 1/100.000 ölçekli jeoloji haritaları. <https://www.mta.gov.tr/>

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2020). 1975-2020 yılları arası iklim verileri. <https://www.mgm.gov.tr/>

Ocak, F. & Bahadır, M. (2020). Örnek taşkın risk modeli oluşturulması ve Ünye şehrindeki derelere ait taşkın risk analizleri. *JASS Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 80, 21-37. <http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43017>

Öner, E. (1990). *Samsun ve çevresinin fiziki coğrafyası* (Tez No. 11892) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Öner, E. (1996). Samsun ve çevresinin jeomorfolojisi. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 4, 191-222.

Özdemir, H. (2007a). *Havran Çayı Havzası'nın (Balıkesir) CBS ve uzaktan algılama yöntemleriyle taşkın ve heyelan risk analizi* (Tez No. 215084) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Özdemir, H. (2007b). Farklı senaryolara göre taşkın risk analizi: Havran Çayı örneği (Balıkesir). *TMMOB Afet Sempozyumu Bildirileri*, (ss. 155-166). Mattek Yayınevi.

Özdemir, H. (2008a). *GIS-based landslide risk analysis in the Havran River Basin (Western Turkey)* [Konferans sunumu özeti]. *Geophysical Research Abstracts*, EGU General Assembly, Viyana, Avusturya.

Özdemir, H. (2008b, 19-20 Haziran). *Taşkınların tabmini ve risk analizinde CBS-UZAL ve hidrolik modellemenin entegrasyonu* [Konferans sunumu]. DSİ XI. Bölge Müdürlüğü Taşkın Konferansı, Edirne, Türkiye.

Özdemir, H. (2008c). Havran Çayı'nın (Balıkesir) taşkın sıklık analizinde gumbel ve log pearson tip III dağılımlarının karşılaştırılması. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(1), 41-52. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000081

Özdemir, H. (2011). Havza morfometrisi ve taşkınlar. İçinde D. Ekinci (Ed.), *Fiziki coğrafya araştırmaları: Sistematik ve bölgesel* (ss. 507-526), Türk Coğrafya Kurumu Yayınları.

Özşahin, E. (2013). Arnavutluk'ta taşkın risk analizi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(12), 91-109.

Şahin, K. (2002). Çarşamba Ovası ve yakın çevresinde sel afeti (27 Mayıs 2000). *Türk Coğrafya Dergisi*, 39, 79-95.

Şahin, K. & Bağcı, H. R. (2018). Tekkeköy ilçesinin fiziki coğrafya özellikleri. İçinde M. Y. Erler, A. Temür & D. Yiğitpaşa (Eds.), *Tekkeköy tarihi dünden bugüne: Antik dönem* (1. Baskı, Cilt 1, ss. 3-30). Gece Kitaplığı Yayınevi.

Şirin, M. & Ocak, F. (2020). Gümüşhane şehrinde afet ve acil durum toplanma alanlarının coğrafi bilgi sistemleri ortamında değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), 85-106. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.790893>

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2021, Mart). *Tarım Araçları Değerlendirme ve Bilgilendirme Portalı*. <https://tad.tarim.gov.tr/>

Turoğlu, H. (1997). İyidere Havzası'nın hidrografik özelliklerine sayısal yaklaşım. *Türk Coğrafya Dergisi*, 32, 355-364.

Turoğlu, H. (2005, 1-4 Haziran). Bartın'da meydana gelen sel ve taşkınlara ait zarar azaltma ve önleme önerileri. *İ.T.Ü. Türkiye Kuvaterner Sempozyumu V Bildirileri* (ss. 104-110), İstanbul, Türkiye.

Türkiye İstatistik Kurumu (2021). 2020 yılı nüfus istatistikleri. <https://www.tuik.gov.tr/>

Uzun, A. (1993). Tekkeköy çevresinde kovuklu çözünme şekilleri. *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 291-304.

Uzun, A. (1995). Tekkeköy'de (Samsun) mağara-kale yerleşmeleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1, 413-433.

Uzun, A. (2010). Samsun şehir taşkınlarına coğrafi bakış. II. *Ulusal Taşkın Sempozyumu Tebliğler Kitabı* (ss. 45-52), Afyonkarahisar, Türkiye.

Yıldırım, Ü. (2011). Yüzey sularının yönetilmesi ve modellenmesinde CBS kullanımına bir örnek: Akarçay Havzası ArcHydro uygulaması. İçinde D. Ekinci (Ed.), *Fiziki coğrafya araştırmaları: Sistematik ve bölgesel* (ss. 577-612), Türk Coğrafya Kurumu Yayınları.

Yılmaz, C. & Zeybek, H. İ. (2016). *Samsun Coğrafyası*. Canık Belediyesi Kültür Yayınları.

Yoldaş, R., Keskin, B., Korkmaz, S., Granit, S., Didik, S., Kalkan, İ., Ağrıdağ, D. S. & Besbelli, B. (1985). *Samsun ve dolayının (Kızılırmak-Yeşilirmak arası) jeolojisi ve petrol olanakları* (MTA Rapor No. 8130). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.

Zeybek, H. İ., Uzun, A., Yılmaz, C. & Bahadır, M. (2013a, 19-21 Haziran). *4 Temmuz Samsun şehir seli* [Konferans sunumu]. Türkiye Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi, İstanbul, Türkiye.

Zeybek, H. İ., Uzun, A., Yılmaz, C. & Bahadır, M. (2013b, 24-26 Ekim). *Samsun yöresi 2012 taşkınlarının yağış ile ilişkisi*. III. Uluslararası Canık Sempozyumu [Konferans sunumu], Samsun, Türkiye.

Zeybek, H. İ., Uzun, A., Yılmaz, C., Bahadır, M., Hatipoğlu, İ. K. & Dinçer, H. (2017). Terme ilçesi sel ve taşkınları. İçinde C. Yılmaz (Ed.), *Terme araştırmaları*. Serander Yayınevi.

Diğer Kaynaklar:

10 Metre Çözünürlüklü Aster DEM.

Mehmet Yunus AKTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University Faculty of Letters Department of History, Gumushane-TURKEY
ORCID: 0000-0003-3977-6300
m.yunusakrep@gumushane.edu.tr

Eski Yunan'da Dinî Merkezlerin Finansal Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme (Delos, Delphoi ve Parthenon Örneği)

Öz

Eski Yunan şehirlerindeki tapınaklar dinî statülerinin yanında finansal işlerde de rol oynamışlardır. Bu durum, Eski Yunan'a has bir durum olmayıp Mezopotamya'dan bildiğimiz bir sistemdir. Ancak Delos ve Delphoi gibi yerlere ait tapınaklar, ekonomik yapılanma meselesini daha sistemli hâle getirmişlerdir. Bu dinî merkezler, devletle sürekli işbirliği hâlinde olmuşlardır. Finansal açıdan Tapınak-Devlet arasındaki münasebet, savaş ve kıtlık gibi olağanüstü zamanlarda üst seviyelere ulaşmıştır. Böylesine sıkıntılı durumlarda dinî ve merkezî otorite, her biri kendi çıkarlarını düşünerek birlikte hareket etmişlerdir. Kimi zaman birbirlerine borç vermişler, kimi zaman da halkı desteklemişlerdir. İlerleyen süreçte ise Atina'da Athena Tapınağı üzerine inşa edilen Parthenon Tapınağı, anladığımız kadarıyla dinî statüsünün önüne geçecek seviyede devletin yedek kasası rolüne bürünmüştür. Öyle ki şimdiye kadar ele geçen yazıtlardan Parthenon Tapınağı'nda yapılmış bir kült törenine dair kayda rastlanmamıştır. Ayrıca burada diğer tapınaklarda olduğu gibi orta kısımda bir sunak da yoktur. Dolayısıyla burası devletin sikkeleri ayarlarını kontrol ettirdiği, dış borçlanmada civar şehirlere güvence tesis eden bir yer hâline gelmiştir. Tapınağa mensup yüksek rütbeli rahipler ise kimi zaman devlet borçlanmasında statülerinden dolayı şahit olarak gösterilmiş ve tapınağa ait mallar, karşı devlete ipotek ettirilmiştir. Çalışmada bütün bu bilgilerden yola çıkarak bazı saptamalarda bulunulacaktır. Bu saptamalar esnasında özellikle hakkında fazlaca sayısal bilgiye sahip olduğumuz Delos, Delphoi ve Parthenon örnekleri üzerinden Tapınak-Devlet işbirliği ve borçlanma hususlarıyla ilgili genel bir değerlendirilme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Delos, Delphoi, Parthenon, Eski Yunan Tapınakları.

An Evaluation of the Financial Aspects of Religious Centers in Ancient Greece (The Case of Delos, Delphi, and the Parthenon)

Abstract

Temples in ancient Greek cities played a role in financial affairs as well as their religious status. This situation is not unique to Ancient Greece, but a system we know from Mesopotamia. However, temples belonging to places such as Delos and Delphi made the issue of economic structuring more systematic. These religious centers have been in constant cooperation with the state. Financially, the Temple-State relationship reached its heights in extraordinary times such as war and famine. In such troubled situations, the religious and central authorities acted together, considering their own interests. Sometimes they gave loans to each other and sometimes they supported the people. In the following process, the Parthenon Temple, which was built on the Temple of Athena in Athens, took on the role of the state's reserve vault, as far as we understand, at a level that would prevent its religious status. So much so that there is no record of a cult ceremony held in the Parthenon Temple among the inscriptions unearthed so far. Also, there is no altar in the middle, as in other temples. Therefore, this place has become a place where the state controls the coin settings and provides assurance to the surrounding cities in foreign borrowing. High-ranking priests belonging to the temple were sometimes shown as witnesses due to their status in state borrowing, and the goods belonging to the temple were mortgaged to the opposite state. In this study, some determinations will be made based on all this information. During these determinations, a general evaluation will be made about the Temple-State cooperation and borrowing issues, especially through the examples of Delos, Delphi and Parthenon, about which we have a lot of numerical information.

Keywords: Delos, Delphoi, Parthenon, Ancient Greece Temples.

Giriş

Delos, Delphoi ve Atina Akropolü içerisinde Athena Tapınağı üzerine inşa edilen Parthenon, birçok çalışmada “kutsal alan” olarak ifade edilse de buraların dinî merkezler olma özelliğinin yanında iç para piyasasının şekillendirildiği, devlete finansal destek sağlayan banka özelliklerinin de olduğu hususu epeyce tartışılmıştır. Bu durum, sikkenin MÖ VII. yüzyılda darp edilerek sistemli kullanımıyla, Eski Yunan tapınaklarını Mezopotamya ve Anadolu'daki tapınlardan bir adım daha öne çıkarmıştır. Esasen bu kutsal alanların çalışma prensipleriyle ilgili Mezopotamya örnekleri arasında pek bir fark görülmesi de Eski Yunan tapınakları devlet kontrolünde bankacılık faaliyetlerini belli bir sisteme oturtması açısından önemlidir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Eski Yunan tapınakları içerisinde Ephesos Artemis Tapınağı, Atina Athena Tapınağı ve bunun üzerine inşa edilen Parthenon Athena Tapınağı, Delphoi Apollon Kutsal Bilicilik Merkezî ve Delos Apollon Tapınağı'nın para piyasası açısından çalışmamız için oldukça önemli olduğu görülür.

Eski Yunan tapınakları finansal yönleriyle incelendiğinde, Mezopotamya tapınaklarının aksine daha küçük bir alanı kapsayan, bölgesel olarak nitelendirilebileceğimiz finansal faaliyetler gerçekleştiği görülür. Bölgesel diye ifade ettiğimiz hususa elbette ki ters düşen ve daha uzak diyarlarda söz sahibi olan Delos ve Delphoi tapınakları istisnadır. Bu istisnai durum ise Eski Yunan kaynaklarından anladığımız kadarıyla, yakın civardaki başka tapınakların inşa veya onarım süreçlerine katkıda bulunmakla ilgilidir. Söz konusu finansal işler esasen tapınakların kendi içerisinde asli veyahut daha doğru bir ifade ile takibi sürekli olan eylemler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Eski Yunan hatipleri tapınakların finansal gelirlerini *phaneros* ve *aphanes*, yani resmî olanlar ve resmî olmayanlar diye nitelendirmişlerdir (Finley, 2007, p. XXXII). Dolayısıyla resmî olan finansal gelirler az çok bilindiğinden, çalışmada, resmî olmayan yani görünmeyen gelirleri daha fazla ele alınacak, bu sayede tapınakların finansal işlerde nasıl bir rol oynadıkları üzerinde durulacaktır.

Finansal İşler Bakımından Eski Yunan Tapınakları

Eski Yunan tapınakları kronolojik olarak kendilerinden öncekilerde, örneğin Mezopotamya tapınaklarında olduğu gibi devletten aldığı resmî paylar ve halktan bağış adı altında topladığı mallar ile kayda değer bir zenginliğe ulaşmışlardır. Dolayısıyla Eski Yunan tapınaklarının bu zenginliği, bulunduğu bölgenin finansal işlerinde önemli bir aktör olmasını sağlamıştır (Broughton, 1938, p. 888; Magic, 1950, p. 141). Bu tapınlardan birisi de Parthenon Tapınağı'dır.

Parthenon Tapınağı'nın öncelikli gelir kalemleri incelendiğinde bu gelirlerin bazı ifadelerle nitelendirildiğini görüyoruz. Örneğin savaşlardaki ganimetler ve hasat zamanı tapınağa düşen paylardan elde edilen gelirlere *aparcbai* denilmiştir. Yasa dışı faaliyetlerde bulunanlardan alınan cezalara, işletilen topraklardan alınan paylara, tapınak mülklerinden Tanrıça için alınan bağışlara ve kamuya dair alınan vergilerden tapınak payına düşenlereyse (ödenen verginin yüzde 10'u) *tithes* denilmiştir. Parthenon, Delos ve Delphoi gibi tapınakların depolarında, girdi-çıktıların tek tek kayıt altına alınması, elde edilen gelirlerin sürekli kontrol altında tutulduğunu, bunun belli bir sistem üzerine oturtulduğunu ve en önemlisi büyük çapta bir finansal yapılanma olduğunu hissettirmektedir (Reden, 2010, p. 114-115).

Eski Yunan kentlerinde hesaplama periyodunu tam olarak bilmediğimiz gelirler iki kısma ayrılmıştır. Bunlar “kamuya ayrılanlar” ve “tanrılara verilecekler” diye nitelendirilmiştir. Tanrılara dolayısıyla tapınlara ayrılan gelirlerin hesaplarını tutma işi *hieropoioi*, *tamiai*, *prostatai* ve *epistatai*ye isimli görevlilere verilmiştir. Söz konusu görevliler, sivil meclis vasıtasıyla seçilmektedir. Dolayısıyla bir yandan tapınlara gelir sağlanırken diğer yandan tapınak yönetimlerine karşı bazı önyargıların olduğu, gelir dağılımı meselesinde bazı usulsüzlüklerin yaşandığı düşünülebilir. Bundan ötürü Eski Yunan tapınaklarının, belli noktalarda devlet işlerine karışmasının önü kesilmiştir. Sumerlilerde olduğu gibi tapınakların devlet yönetimine dair etkili nüfuzu özellikle

Parthenon Tapınağı'nda görülmemektedir. Ancak durum her ne kadar böyle olsa dahi Parthenon Tapınağı da, Sumer tapınakları gibi kendi içerisinde ekonomik olarak özerk bir durumdadır (Reden, 2010, p. 115).

Parthenon Tapınağı'nın finansal açıdan güçlü bir pozisyona gelmesindeki temel unsurlar maddeler hâlinde sıralanabilir. Bunlar; tapınağa sunulan Tanrı hakkı olan paralar, halkın hasat mevsimi elde ettiği artı ürünün tapınağa düşen payını getirmesi, merkezî yönetim fonları, zenginlerin ve merkezî otoriteye bağlı yurttaşların, paralarının bir bölümünü korunması ve bereketlenmesi amacıyla tapınağa vermesi ve tapınağın da belli bir havuz oluşturup parayı ihtiyaç sahiplerine faizli olarak kullandırması yoluyla elde ettiği gelirlerdir. Kısaca Mezopotamya tapınaklarından da bildiğimiz üzere tapınakların var olan esas gelir kalemlerinin bunlar olduğu söylenebilir. Ancak yurttaşların paralarının korunması hususu bağış olarak düşünülmemeli, vadeli hesap olarak üzerine eklenen faizin bir kısmının paranın sahibine, diğer kısmının da tapınağa kalması şeklinde yapılandırıldığı söylenebilir. Bu durumun günümüz vadeli hesaplarından farkı, faiz oranının büyük miktarının tapınak tarafından alınması, yurttaşa ise çok az miktarda faiz verilmiş olmasıdır. Kısaca tapınaklar, ihtiyaç sahiplerine yönelik oluşturduğu bu sistemi esasen kendi lehlerine olacak şekilde düzenlemiş ve bu şekilde açık bir havuz hesabı oluşturmuştur. Tapınaklar, paralarını koruma amaçlı getiren yurttaşlara istedikleri zamanda paralarını geri verme teminatı da sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında özellikle Parthenon Tapınağı bir banka rolü üstlenmiş gibi görünmektedir (Hamilton, 1964, p. 366).

Tapınakların farklı kalemlerdeki gelirleri, ilerleyen süreçte faizli borç alıp verme uygulamasının Eski Yunan'da da yaygınlaşmasını sağlamıştır. Sumerlilerdeki tapınakların aksine Eski Yunan tapınakları tam olarak bir banka vazifesi görmüşlerdir. Esasen bankalar kamu, özel ve devlet bankası olmak üzere üçe ayrılmış ve bu yönde faaliyetler göstermişlerdir (Magie, 1950, p. 142). Tapınak bankacılığı ise özel bankalar kategorisine girmektedir. Ancak bu durum her ne kadar özel diye nitelendirilse de tapınaklar bir başına bırakılmamış, belli aralıklarla depoları devlet tarafından kontrol edilmiştir. Kontrol esnasında depoların tamamı değil, yarı kamu denetimi olarak nitelendirilen mülkiyeti tapınağa verilmiş topraklardan gelen ürünler ve bağışların sayısı denetlenmiştir. Asıl zenginliği ise yukarıda da ifade ettiğimiz üzere tapınakların görünmeyen gelirleri yani *aphanes*ler oluşturmaktadır (Broughton, 1938, p. 889). Eski Yunan'da bahsettiğimiz sistemi ilk etapta belli bir oranda uygulayıp zenginliğe erişen ilk tapınak ise Ephesos Artemis Tapınağı'dır (Magie, 1950, p. 143).

Atina akropolü, bünyesinde çok sayıda tapınağı bulduran bir alan olarak karşımıza çıkar. Bu alanda, erken dönemlere uzanan Athena, arkaik evreye tarihlendirilen ve Pers işgali sonrasında yıkılan Athena'nın yerine yapılan Parthenon, ayrıca yine bu akropolde Erechtheion ve Nike Tapınakları bulunmaktadır. Ancak bunlar içerisinde *opisthodomos* olarak ifade edilen hazine odası ve depolarına sahip olan Parthenon Tapınağı daha fazla dikkat çekmektedir. Bu tapınak, bazı antik yazarların verdikleri bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla akropolün bankası rolünü üstlenmiştir (Glowacki, 1998, p. 79).

Özellikle toplumsal ekonomi ve iktisadi planlamalarda etkin bir rol oynayan tapınakların, borç alıp verme piyasasındaki ağırlığı sikke kullanımının başlamasıyla zirveye ulaşmıştır. Eski Yunan'da tapınakların bu tarz faaliyetleri, Homeros dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak sikkenin MÖ VII. yüzyılda darp edilmesiyle Eski Yunan tapınakları, parasal işlerde çok hızlı bir şekilde etkin kurumlar rolüne bürünmüşlerdir (Bogaert, 1968, p. 26).

Şüphesiz tapınaklar, tanrılara sunulan adaklar ve getirilen hediyeler neticesinde belli bir zenginliğe ulaşmışlardır. Bunların kimi oransal olarak daha az zengin küçük çaplı tapınaklar kimileriye bulunduğu bölgeye hitap eden daha fazla zenginleşen tapınaklardır. Ayrıca bu tapınaklar, kendilerine getirilen hediyelerin bir kısmını nakite çevirerek ki burası önemlidir kendilerini finansal açıdan güvende hissetmek istemişlerdir (Finley, 2007, p. 137). Eski Yunan

tapınakları ise kutsal bir merkez olmanın verdiği ayrıcalık neticesinde devlete ya da bireysel zenginlere ait malların saklanması ve belli bir süre muhafaza edilmesi konusunda da banka rolü üstlenmişlerdir (Varro, I. 16. 3). Bu durum Mezopotamya'da da aynı olmasına rağmen Eski Yunan tapınaklarını öne çıkaran mesele, devlet kontrolünün sıkıntısız gerçekleşmesidir. Bununla ilgili aşağıda daha net bilgiler verilecektir.

Eski Yunan tapınakları, insanların mallarını belli süreler zarfında emanet ettikleri yerlerin haricinde, sikkelerin de depo edildiği yerler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ilerleyen süreçte tapınakların sikke ayarlarını düzenleme, sikkeler arasındaki değeri tespit edebilme konusunda onları uzmanlaştırmıştır. Örneğin MÖ 548'de Delphoi'de bir tapınakta yangın çıkmış ve bu durumdan ötürü Eski Yunan şehirlerinden "sikkelerin toplandığı yerin yeniden inşası" adıyla yardım parası toplanmıştır. Farklı şehirlerden elde edilen yardım paralarıysa 300 *talantonu* bulmuştur. Yine bu sıralarda yangınla ilişkili olup olmadığı bilinmemekle birlikte Atina'da soylu bir aile olan Alkmaionidler, farklı sikkelerin tek bir değer ve tek bir tip hâline getirilmesinde yardımcı olmuş, Delphoi Tapınağı rahipleri Delphoi sikkесinin darp ettirilmesi hususunda etkin rol üstlenmiştir. Yeni Delphoi sikkesi *amphiktyon* adıyla Attika'da ortak para birimi olmuştur (İldız, 2013, s. 107).

Delphoi Tapınağı bununla da yetinmeyip kontrol altında tuttıkları sikkelerin bir kısmını ihtiyacı olan başka şehirlerdeki tapınaklara borç olarak vermişlerdir. Aynı durum Delphoi ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin Atina'daki Athena Tapınağı'nda MÖ V. yüzyıldan itibaren elindeki değerli madenlerin bir kısmını soydaş başka şehir devletlerine borç olarak vermiştir (İldız, 2013, s. 108). Konuyla ilgili Aristoteles (2005), *Athenaion Politeia* (Atinalıların Devleti) adlı eserinde şunları söyler:

Meclis her yıl otuz yaşından büyük vatandaşlar arasından seçilmiş kişilerden oluşturulacaktı. Meclis üyeleri herhangi bir ücret almayacaklardı. Meclis içerisinden gelen strategoslar, dokuz arkhon, hieromnemon taksarkhonlar, hipparkhesler, phylarkhonlar, kale komutanları, tanrıça Athena'nın ve diğer tanrıların kutsal paralarından sorumlu on hazine memuru, helleno tamialar, devletin diğer hazinelerinden sorumlu olan yirmi hazineci, on kurbançı ve on din bayramları komisyonu üyesi seçilecekti.

Eski Yunan tapınaklarının paranın toplandığı ve banka vazifesi görmesiyle ilgili yine bir başka bilgi Attika Delos Deniz Birliği'nden gelir. Bu birliğe üye olan şehirlerin yıllık olarak ödedikleri aidatlar ortak kararla tapınakta toplanmaktaydı. Bu üyelere ait kasa, Atina'ya götürülmeden önce uzun bir süre Delos'ta muhafaza edilmiştir (Thukydides, I. 96. 4). Bilindiği üzere Attika Delos Deniz Birliği'nin yıllık aidatlarının toplamı yüksek bir miktar olarak kabul edilebilecek 600-1200 *talanton* arasındadır. Birliğe üye olmadan önce kendi sikkelerini kullanan şehir devletleri, MÖ 478 yılından sonraki aidat ödemelerinde yerel sikkeleri kullanmışlardır. Bunun nedeni sikkeler arasında ortaya çıkan değer yani ayar farklılıklarıdır. Söz konusu bu ayar farklılıklarında öne çıkan kişilerin tapınak sarrafları olduğunu görmekteyiz. Tapınak sarrafları ayar farklılıkları ve ödenmesi gereken faiz miktarını tespit etmişlerdir. Esasen Delos sürekliliği olan gelirlere sahiptir. Bu gelirler ise bizzat tapınağın yüksek rütbeli rahipleri tarafından denetlenmiştir. Denetleme mekanizması yalnızca tapınaklarla sınırlı olmayıp talep edildiği takdirde yerel ve yabancı şehirlerdeki kişilerin hazinelerinin de korunması hususunda yardım mahiyetinde genişlemekteydi. Bütün bunların karşılığında elbette ki tapınak da payına düşeni almış olmalıdır. Ancak son söylediğimizle ilgili elimizde kesin deliller bulunmamaktadır. Bununla ilgili bir kayıta MÖ 375 yılında Delos'ta on üç şehir devletinin *amphiktyon* hesabında 47 *talanton* bulunduğu söylenmektedir. Yine Delos tapınağında koruma altında olan sikkelerle ilgili bilgi veren MÖ 179 yılına ait bir kayıta, dört sıra hâlinde dizilmiş küpler (*stamnoi*) olduğu ve bu küplerde para saklandığı belirtilmiştir. Ayrıca bu küplerin içindeki sikke miktarı ve kime ait olduğunun da üzerinde yazılı olduğu söylenmektedir (Kent, 1948, s. 243-320).

Bununla ilgili M. I. Finley, Eski Yunan şehir yöneticilerinin tapınaklara koruma amaçlı verdikleri nakit paraları, olağanüstü durumlar için bir sigorta olarak gördüklerini söylemekte ve bununla ilgili Delos Tapınağı örneğini vermektedir:

MÖ II. yüzyılda, muhteşem zenginliğe sahip Delos'taki Apollon Tapınağı, Klasik Dönem Atina'sında Athena Tapınağı'nın yaptığı gibi hem kendi tasarruflarını hem de Delos şehrinin birikimlerini, bir şekilde korunan kutsal odasında saklamıştır (Burada para olarak, diğer tapınaklarda olduğu gibi sikke hâlinde bulunmayan ve mücevherlerden oluşan hazineye değil, sikkelerden bahsediyorum). Bu iki hazine, her biri içerisine konulan şeylerin türünü belirten işaretler taşıyan çeşitli küplerden oluşan bir zenginliğe sahipti ve 'kutsal hazine' ve 'kamu hazinesi' olarak adlandırılmaktaydı. Delos aslında çok fazla birikime sahipti. Küplerden bir grubu 48.000 drakhmeden fazla sikke alabiliyordu ve MÖ 188'den 169'a kadar hiç açılmamıştı- ve adanın hem küçük hem de milletlerarası kutsal bir alan olması gibi kendine has karakteri nedeniyle genelde bütün Antik Çağ devletleri için bir model teşkil etmemiştir. Ancak hazinelerin imparatorluğun farklı merkezlerine yayılması ve hazineye nakit para bulundurma ilkesi, Roma imparatorlarını sınırlandırmıştır. Yeni bir imparator basa geldiğinde askerlere para dağıtmak adet olmaya başladığında, dağıtılan para, küplerde halî hazırda mevcut olan para miktarıyla sınırlı olmuştur (Finley, 2007, p. 208).

Eski Yunan tapınakları, savaş gibi olumsuz durumlarda kutsal dokunulmazlığı sayesinde para ve malların korunmasında rol oynadıkları gibi başka bir önemli husus olan faizle borç verme meselesinde de belli bir sistemi oturtmuşlardır. Bu sayede gelirlerine gelir katmışlardır. Bu durumla ilgili Delos'ta Apollon Kutsal Alanı gösterilebilir. Buradaki tapınak, MÖ V. yy.da banka gibi çalışarak Hellenistik döneme gelindiğinde büyük bir ticaret merkez olmuşlardır. Hellenistik dönemde bankacılık faaliyetleri ada ekonomisinin dinsel kimliğini gölgede bırakacak şekilde en önemli unsur hâline geldiği söylenebilir (Finley, 2007, p. 129-130). Bu görüşü biraz daha detaylandırmak gerekirse Apollon Tapınağı, MÖ 377'den 373'e geçen süre zarfında yabancı şehirlere 43 *talanton* 2600 *drakhme*, kendi yurttaşlarına ise 49 *talanton* 3220 *drakhme* faizli borç vermiştir (Bogaert, 1968, p. 26). Bu durum yukarıdaki görüşümüzü destekler niteliktedir.

Söz konusu sistem yalnızca Eski Yunan tapınakları ile ilgili bir mesele olmayıp Mezopotamya tapınaklarının geleneklerinden gelen bir sürecin yansımalarıdır. Nasıl ki Sumer tapınakları ilk inşa edildiklerinde dört duvar arasındaki bir sunak ve akabinde ihtişamlı hâllere dönüştüyse aynı durum Eski Yunan tapınakları için de geçerlidir. Aradaki fark ise Mezopotamya'da devlete karşı gelebilecek bir güç elde etmeleri, Eski Yunan'da ise tapınakların devlet kontrolünde olması ve hatta şehir devletlerinin tapınakları kendi ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirmesidir. Delos'un da tıpkı Mezopotamya örneklerinde olduğu gibi erken dönemde emanetçilik yaptığı daha sonrasında ise kendi sistemini kurarak Attika-Delos Deniz Birliği'ne borç vermeye kadar güçlendiği bilinmektedir. Bunun haricinde kendi halkına da faizli borç vererek kendine ait bir finansal süreklilik politikası oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bunun bir sonucu olarak hesaplar sistemli bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlar ise yazıtlarla belgelenmiştir. Kayıtların çoğu elimize ulaşmasa da MÖ 433'ten II. yüzyılın ortalarına kadar Eski Yunan tapınaklarının finansal işleriyle ilgili meseleyi bir nebze de olsa açıklığa kavuşturacak bilgiler bizlere ulaşmıştır. Buna göre Delos'taki bankacılık faaliyetlerinin sistemi şu şekildedir: Nakit ve değerli eşyalar tapınağa kabul getirilir ve buraya emanet edilir, bunlar gerektiğinde %10 faizle ihtiyacı olan kişilere borç olarak verilir. %10 faiz ise tapınağın hakkıdır. Borç eğer yerel halktan birine verilecek ise kredi oranları düşük tutulur. Şehir devletlerine verilenler halka verileden daha fazladır. Halka verilecek kredi miktarı en fazla 50.000 *drakhme*dir. MÖ 377'de ise bu miktar 50 *talanton* yani 300.000 *drakhme*yi geçmemiştir. Borçlular borçlarını zamanında öderse tapınaklar, yıllık ortalama 30.000 *drakhme* gibi bir kazanç elde etmekteydi. Delos Tapınağı Atina'nın himayesinde olmasından ötürü MÖ 314'e kadar birçok Kyklad adasına da faizli borç vermiştir. Bu durumun

ortaya çıkmasında Atina iktidarı büyük rol oynamıştır. Böyle bir durum Mezopotamya'da söz konusu değildir. Zira kime ne kadar borç verileceği tamamen tapınağın kontrolündedir (Kent, 1948, s. 272-273).

Vitruvius'a göre, yapımında *Iktimos* ve *Karpiian* isimli iki önemli mimarın çalıştığı, MÖ V. yüzyılda Atina Akropolünde inşa edilen Parthenon Tapınağı, tam da bu noktada finansal açıdan sistemli bir şekilde çalışan, bankacılık faaliyetlerinin yoğun olarak karşımıza çıktığı kutsal alanların en önemlilerindendir (Vitruvius, VII. 12; Glowacki, 1998, s. 84). Öyle ki bu tapınağın yapımına özel ihtimam gösterilmiş ve Delos'tan inşa sürecinde kullanılması için finansal destek sağlanmıştır (Diodorus Sicilius, XII. 38. 2).

Dolayısıyla Delos'un kendi finansal sistemini çoktan oluşturduğu bir yana Parthenon Tapınağı'nın da kendi ekonomik sistemini kurmasına yardımcı olan örneklerin en önemlilerindendir. Bunun haricinde Atina'da *tamiaların* sorumluluğunda olan arazilerdeki tahılların satılmasından elde edilen gelirlerin bir bölümü ve civardaki tapınaklardan da altından yapılmış değerli eşyalar yine Parthenon Tapınağı'nın bir an önce kendi ekonomik sistemini kurmasına destek olarak gönderilmiştir (Pafford, 2006, p. 92).

Parthenon Tapınağı'nın inşa süreci uzun sürmüştür. İlginç bir şekilde sebebine baktığımızda karşımıza çıkan daha fazla ihtişam ve görsel zenginlik hususları dikkate değerdir. İnşa esnasında bile evvelce tamamlanan saklama depolarında civar tapınaklara ait çok sayıda değerli eşyanın bir banka gibi muhafaza altına alındığını görmekteyiz. Parthenon'un, kült törenlerinde kullanılmak üzere yapılmış bir sunak alanının olmaması buranın tam bir depolama alanı ve banka rolü oynamasının bir başka delilidir. Daha da ilginç olanı mevcut yazıtlarda Parthenon Tapınağı'nda yapıldığı belirtilen herhangi bir kutlama, tören ya da buna benzer bir durumdan bahsedilmemesidir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Parthenon Tapınağı, dinî bir yer olmasından ziyade açık bir şekilde Atina'nın yedek bankası rolüne dönüşmüştür (Sassu, 2010, p. 254-255). Ancak bu durum elbette ki kutsal alanın kuruluş amacı olarak değerlendirilemez.

Parthenon Tapınağı'nın kıymetli madenlerin ve eşyaların depolandığı yer olduğuna dair deliller sadece yukarıda bahsettiklerimiz değildir. Önceki satırlarda ifade ettiklerimizin haricinde örneğin yirmi yedi yıl süren Peloponnesos Savaşı (MÖ 431-404) akabinde Atina'daki daha küçük tapınaklardan getirilen değerli eşyalar üzerindeki altınlar eritilmiştir. Bu altınlar, Parthenon Tapınağı'nda bulunan saf altınla karıştırılarak hem altının emtia değeri artırılmış hem de finansal açıdan daha fazla gelir amaçlanmıştır (Sassu, 2010, p. 256).

Eski Yunan'da Borç Meselesi ve Tapınak Borçlanması

Eski Yunan'da borç alıp verme meselesi çok farklı kişi ve kurumlarca gerçekleştirilmiştir. Borç verenlerin içerisinde yerli ve yabancı zenginler olduğu gibi tapınakların da devlete borç verdiklerini görmekteyiz. Yurt içi yabancı zenginler diye nitelendirdiğimiz grup ise başka devletlerin yurttaşlarıdır. Bu tarz borçlanma şekilleri, aynı zamanda iç borçlanma ve dış borçlanma olarak da ele alınabilir. İç borçlanma tek bir kişiyi veyahut tapınakları kapsarken dış borçlanma, hem devletlerarası hem de yabancı devletlerin vatandaşlarından borçlanma şeklindeydi (Finley, 2007, p. 208).

Ancak burada bizim için asıl önemli olan devlete borç veren tapınaklardır. MÖ V. ve IV. yüzyıllarda Atina'daki Athena Tapınağı, finansal zenginlik açısından ön plana çıkarak devlete borç para veren en önemli tapınak olarak karşımıza çıkmaktadır. Hellenistik Döneme gelindiğinde ise bu duruma Delos Apollon Tapınağı'nın da katıldığı ve finansal işlemler de bu iki tapınağın devlet-tapınak işbirliği içerisinde epeyce sistemli çalıştığı anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili en detaylı bilgiler Delos Apollon Tapınağı'yla ilgili hesap kayıtlarından gelmektedir. Burada devlet ve tapınak arasındaki borç alışverişi hakkında konuya açıklık getirecek bilgiler verilmektedir. Ayrıca bu finansal ve borç ilişkilerine dair kayıtlarda yalnızca Tapınak-Devlet borçlanmalarından değil,

yabancı devletlerden ve kişilerden alınan borçların kayıtları da yer almaktadır (Finley, 2007, p. 209). Burada şu soru akıllara gelebilir. “Tapınak-Devlet arasındaki borç ilişkilerine dair kayıtlar neden tapınakta muhafaza edilmiştir?” Bununla ilgili, borçlanmaya dair kayıtların tapınakta bulunmasının en önemli sebebi yapılan mukavelelerin şahitliğinin dinî bir alanda tasdik edilerek Tanrı huzurunda her iki tarafın da güven sağlaması amacıyla olduğu düşünülebilir.

Devletin tapınaklardan borç almasına yönelik durumlarda faiz oranları çeşitlilik göstermekteydi. Ayrıca bazı olağanüstü zamanlarda soyluların da devlete faizsiz borç verdiği olmuştur. Ancak karşılığında herhangi bir imtiyaz elde edip etmediklerine dair sağlıklı bilgilerimiz olmasa da belli noktalarda devlet tarafından kendilerine kolaylık sağlandığı düşünülebilir. Ayrıca yalnızca devletin borç aldığı düşünülmemeli tam tersine tapınakların da devletten borç aldıkları da bilinmektedir. Bununla ilgili Athena Tapınağı'nın kendi devletinden faizli borç almasına ilişkin bir kayıta, faiz oranının ilk başta %5,5 iken sonraki süreçte %1,3'e indiği anlaşılmıştır (Billetter, 1970, p. 43).

Oranlarda değişikliklerin hangi sebepler doğrultusunda olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte geri ödeme planındaki kolaylık veyahut verilen bir imtiyaz neticesinde olmuş olabilir. Ancak dış borçlanmaya dayalı durumlarda faiz oranlarının sürekli sabit olduğu görülmüştür. Dış borçlanmalarda belli prosedürler izlenir, halk meclisinde öncelikle borç alınacak şehrin hangisi olacağına karar verilir. Akabinde ise borçlanma sürecinin işlemlerini takip edecek üç kişiden oluşan bir komisyon kurulmaktaydı. Bu komisyon Eski Yunanca'da *prodeneistai* diye ifade edilmektedir. Komisyonunda bulunanlar geliş güzel seçilmez, özellikle soylu ve varlıklı olmasına dikkat edilirdi. Ayrıca bu komisyona hiçbir zaman devlet kademesindeki memurlar girememişlerdir. Komisyonun borçlanmaya yönelik kararı vermeleri aşamasında öncelikle borcun ne şekilde hangi koşullarda alınacağı konuşulur, sonrasında devlet, alınan kararı halkın oylamasına sunardı. Halk eğer alınan kararı onaylarsa komisyondaki üyeler resmî bir sözleşmeyi onaylamak koşuluyla borç alınan parayı üst düzey güvenlik önemleriyle şehirlerine getirirlerdi. Resmî sözleşmede şehre ait bazı mallar borca yönelik teminat olarak gösterilirdi. Teminat olarak gösterilen mallar, çok çeşitli olmakla birlikte bunlarla ilgili en ilginç ve kayda değer olanı Delos Adası'ndaki bütün devlet gelirleri olmuştur. Bunun dışında yine Halikarnassos'un borçlanmasına yönelik oluşturulan resmî bir sözleşmede teminat olarak gösterilen mallar gündelik yaşamda kullanılabilen mallardan oluşturulmuştur. Teminat olarak gösterilen malların borca yeterli olmadığı durumlarda ise şehrin tapınakları kendi bünyelerindeki bazı değerli eşyaları ipotek ettirmiştir. Özellikle tapınakların devreye girerek borçlanmaya yönelik ipotek ettirdiği malların detayları verilmese de yazıtlardaki “kutsal eşyalar” ibaresi tanrılara sunulan hediyeleri akıllara getirmektedir (Billetter, 1970, p. 44-47, 58).

Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken bir husus vardır ki o da mali değeri olsun ya da olmasın tanrılara sunulan hediyelerin manevi değerleri olmasından ötürü tapınaklardan alınacak tanrı hediyeleri o şehri felakete sürükleyeceğinden karşı tarafa güven vermek haricinde nasıl bir ipotek anlayışı olduğu konusu hâlâ tartışmalıdır. Ancak en basit şekliyle tapınaklara ait malların teminatından faizli borcun zamanında ödeneceğinin güvencesi karşı tarafa verilmek istenmiş olmalıdır.

Esasen Eski Yunan'da faizli borç almak yadırganmış ve halk tarafından kimi zaman bazı tepkilere sebep olmuştur. Dolayısıyla faizin ödenmesi devletin gelir kalemleri de dâhil edilerek yeni düzenleme yapılmasını zorunlu kılmış ve zamanında geri ödeneceğine dair halka güvence verilmiştir. Geri ödenecek olan faizli borçta bir gecikme durumu söz konusu olacaksa ana paradan önce derhâl faizin ödenmesi esas alınmıştır. Alınan faizli borçların silinmesiyle ilgili kayıtlar da mevcuttur. Bu durum *apodosis* veya *komide* şeklinde ifade edilmiştir. Borçların silinmesi iki şekilde gerçekleşmiş, bunlar icra veya alacaklının kendi rızasıyla borcun geri ödenmesinden vazgeçmesi şeklinde olmuştur (Shipton, 2016, p. 45).

Kişisel borçlanmalarda durum biraz daha farklıdır. Nitekim Eski Yunan tapınakları, devletin verdiği kredilere koyduğu faiz oranlarını baz almış, kendisinin verdiği faizli borçlardaysa bu oranlarla paralel gitmiştir. Dolayısıyla insanların kendilerinden de faizli borç almalarını teşvik etmiştir. Ancak devlet ve tapınaklardan alınan kredilere yönelik faiz oranları küçük değişiklikler gösterse de özel borçlanmayla ilişkili faiz oranlarının aşağısına inmemiştir. Bu oranlar daha önce de ifade ettiğimiz gibi ana paranın %10'u kadardır (Shipton, 2016, p. 15).

Devletin tapınaklara borçlanmasına ilişkin durumlar ise biraz farklıdır. Olağanüstü durumlar diye nitelendirebileceğimiz finansal krizler ya da hızlı fiyat yükselişleri neticesinde ortaya çıkan enflasyon neticesinde tapınaklar, devlete vermiş oldukları kredilerin faiz oranlarını düşürme yoluna da gitmiştir. Bununla ilgili Leuktra Savaşı'nın akabinde MÖ 370 yılında meydana gelen ekonomik krizde zenginlerin çoğu iflas etmiştir. Böylesine bir durumun ortaya çıkmasındaki en önemli sebep civar şehirlerden alınan faizli kredilerin geri ödenmesindeki kolaylıkların bir anda kaldırılması, normal ödeme planı üzerinden işlemlere devam edilmesidir. Nitekim böyle bir durumun oluşmasında civar şehir devletleri ile aralarında çıkan husumetler gösterilebilir. Ayrıca yalnızca şehir devletlerinin merkezî yönetimleri değil, bu şehirlerdeki tapınakların da borçlarını bir an evvel tahsil etmeye çalışması, hem merkezî yönetimleri hem de zenginleri iflasa sürükleyen sebeplerin birincil nedeni olmuştur. Yine daha önceden dost ve ticari ortak olan farklı şehirlerdeki zenginlerin de husumete bağlı olarak birbirlerinden borçlarını erken tahsil etmek istemeleri de krizlerin daha da kötü sonuçlar doğurmasına sebep olmuştur (Hasapis, 2012, p. 36). Ancak böyle durumların ortaya çıkışı yine belli kesimlerin ödeme de kolaylık sağlamalarını zorunlu kılmıştır. Bu durumla ilgili tapınakların çıkmaza giden süreçlerde yüzde on olan faiz oranlarını devlet borçlanmalarında yüzde bire özel borçlanmalarda ise yüzde üçe kadar düşürdüklerine yönelik kayıtlar da mevcuttur (Billeter, 1970, p. 44).

Bu tarz durumlar, Eski Yunan şehirlerinde tefecileri bir anda ön plana çıkarmıştır. Halk ekonomik kriz, iflas ve ya savaş durumlarında gündelik ihtiyaçların karşılanabilmesi için tapınaklardan ya da devletten alamadıkları kredi arayışlarını tefecilere yöneltmiş ve bu kişilerden daha yüksek faizli krediler kullanmışlardır. Borçlarını ödeyemeyen bazı kişilerse devletin üst kademelerinden yöneticilere ulaşip durumlarını bildirmiş ve borçlarının affedilmesi veyahut devlet tarafından kendilerinin güvence altına alınması hususunda da baskı yapmışlardır. Halkın kendilerine olan güvenini arttırmak isteyen merkezî yönetimlerse kimi zamanlar bu borçları kendileri üstlenmiş, faizleri sildirmiş ya da vadenin uzatılması için devreye girmiştir. Bu durum ise devlet ekonomisine daha fazla yük bindirmiş neticede ekonomik sistem sık sık bozulmuş ve yeni düzenlemelere gidilmek zorunda kalınmıştır. Nitekim özellikle soylu kesimin borçları epeyce fazla olabilmekteydi ve bu durum devlet üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktaydı. Bununla ilgili Ephesos'tan ele geçen ve yaklaşık olarak MÖ III. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıtta askerlerin huzursuzluğundan dolayı çıkan ayaklanma nedeniyle bozulan mali yapı halkın borçlarının ödenmesi konusunda yapılan düzenlemelerin de boşa kaldığını anlatmaktadır. Merkezî yönetim bu durum karşısında borçların ödenmesiyle ilgili yalnızca kısmi af kanunu çıkarabilmiştir (Finley, 2007, p. 168). Akabinde ise ayaklanmaya sebep olan askerlerin maaşlarından Artemis Tapınağı için yapılan kesinti 1 *drakhme* daha arttırılmıştır (Cicero II. 78-84).

Önceki satırlardan anlaşılacağı üzere finansal krizlere sebep olan etkenler yalnızca olağanüstü durum kaynaklı değil bizzat devletin kendi eliyle yaptığı plansız parasal hamleleri de kapsar. Bu durumla ilgili sikkenin darısı sırasında içerdiği değerli madenlerin miktarlarında değişikliğe gidilmesi daha açık bir ifadeyle sikkenin ayarıyla oynanması gibi durumlar plansız parasal hamlelere örnek teşkil edebilir. Bu tarz durumlar kimi zamanlarda mali yapının bir anda çökmesine sebebiyet vermiştir. Sikkenin ayarıyla oynanmasının nedenleri çeşitlidir. Bu durum ilk olarak dış ticaretle ilgili bazı durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Yine MÖ 406 yılında Atina'da ekonomik gücün üzerinde sikke basılması da finansal krizlere sebebiyet veren bir başka etken olmuştur. MÖ III. yüzyılın sonlarında dış ticaret açığının kapatılmasına yönelik gümüşün ayarına

yapılan müdahale *drakhmelerin* değerinde ani düşüşe sebebiyet vermiş ve gümüş *drakhmelerin* bakır olanlara oranı 1/45'ten 1/450'ye çıkmıştır (Finley, 2007, p. 199-204).

Böyle bir durumun oluşmasından ötürü ilginç bir şekilde Parthenon Tapınağı'na mensup yüksek rütbeli rahipler tanrıçaya daha anlaşılır bir ifadeyle tapınağın ekonomik yapılanmasına zarar geleceğini düşünerek devletten acilen önlem almasını ve tapınak gelirlerinin arttırılmasını talep etmişlerdir. Devlet bu talep karşısında Atina para birimlerinde değer kontrollerini arttırmıştır. Kontrollerin neticesinde piyasanın pozitif bir hava vermesine kadar tapınağa geçici olarak ekstra gelir sağlamıştır (Bogaert, 1968, p. 106-113).

Değerlendirme

Eski Yunan şehirlerinde yaşanan bu tarz durumlardan anlaşılacağı üzere devlet, sosyal devlet anlayışı üzerinden vatandaşını finansal açıdan korumaya çalışmış, devletin kontrolü altındaki mali yapılanmayı, dinî merkezden ziyade banka statüsünde gördükleri tapınaklarla işbirliği neticesinde düzeltmeye çalışmıştır. Dolayısıyla bir başka araştırma konusu olan Mezopotamya tapınaklarındaki devlete karşı isyan eden, devleti yönetecek kişilerin kim olacağına kadar etki eden rahip sınıfının, Eski Yunan dünyasında çok fazla güçlenmelerinin önüne planlı ya da plansız bir şekilde geçmiştir. Her ne kadar Eski Yunan'a kadar Mezopotamya ve Anadolu üzerinde kurulan çok sayıda devletin böylesine bir sosyal devlet anlayışıyla finansal açıdan halkını korumaya çalıştığı bilirse de esas vurgulamak istediğimiz Tapınak-Devlet işbirliği ve dinî merkezlerin asıl amaçlarının çok uzağında finansal meselelerde daha fazla ön plana çıkmasıdır. Eski Yunan'daki tapınakların Sumerlilerden bildiğimiz tapınak geleneklerinden farkı ise ufak tefek pürüzler dışında devletin sürekli yanında olması ve devletin yedek kasası rolünü üstlenmesidir. Öyle ki Eski Yunan dünyasında devlet bankacılığı, özel bankacılık ve tapınak bankacılığı ortaya çıkmıştır. Tapınakların yüksek rütbeli rahipleriye sahip oldukları statüler neticesinde halkın veyahut civar şehir devletlerinin güvenileceği kişiler olarak görülüp her zaman olmasa da şehir devletleri arasındaki borç mukavelelerinde şahit olarak gösterilmiştir. Şayet mukaveleye aykırı bir durum sergilenirse daha anlaşılır bir ifade ile borcun geri ödenmesinde pürüzler ya da gecikmeler ortaya çıkarsa, tapınağa ait malları yani Tanrılara sunulan hediyeleri teminat olarak göstermiştir. Böyle bir durum Mezopotamya'da toplumsal bir tepkiye yol açabilirdi. Ancak Eski Yunan'da buna dair bir kayda rastlanmamıştır. Her ne kadar Tanrıların evlerine yapılacak bir saldırı ya da buradan çıkarılan değerli eşyalar lanetlenme sebebi olarak sayılsa da Mezopotamya ve Anadolu'nun aksine Eski Yunan'da herhangi bir tepkiye neden olmamıştır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Aristoteles. *Athenaion politeia*. (F. Akderin Çev.). 2005, Alfa Yayıncılık.

Cicero. *De officiis*. (C. Çevik Çev.). 2013, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Diodorus Sicilius. *Bibliotheca historica*. (C. H. Oldfather trans.). 1989, Harvard University Press.

Thukydides. *Peloponnesos Savaşı*. (T. Gökçöl Çev.). 1976, Hürriyet Yayınları.

Vitruvius. *De architectura*. (Ç. Dürüşken Çev.). 2017, Alfa Yayıncılık.

Araştırma Eserleri

Billetter, G. (1970). *Geschichte des Zinsfusses im griechisch-römischen Altertum bis auf Justinian*. Wentworth Press.

Bogaert, R. (1968). *Banques et banquiers dans les cités grecques*. Sijthoff éditeur.

Broughton, T. R. S. (1938). Roman Asia Minor. In T. Frank (Eds.), *An economic survey of ancient Roma*, (IV ed., pp. 499-919) The Johns Hopkins Press.

Finley, I. M. (2007). *Antik Çağ ekonomisi*. (H. Palaz Erdemir Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Glowacki, T. K. (1998). The Acropolis of Athens before 566 B.C., In K.J. Hartswick & M.C. Sturgeon(Eds.), *ΣΤΕΦΑΝΟΣ* (pp. 79-88). University Museum Monograph 100.

Hamilton, Q. N. (1964). Temple cleansing and temple bank. *Journal of Biblical Literature*, 83(4), 365-372.

Hasapis, C. (2012). *Overcoming the Spartan phalanx: The evolution of Greek battlefield tactics 394 BC-371 BC* (Publication No. 1510507) [MA Thesis, East Carolina University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Ildız, E. (2013). *Eskiçağ'da bankacılık ve bankerlik*. Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.

Kent, J. H. (1948). The temple estates of Delos: Rheneia and Mykonos, *Hesperia*, 17(4), 243-338.

Magie, D. (1950). *Roman rule in Asia Minor to the end of the third century after Christ*. Princeton University Press.

Pafford, A. I. (2006). *Cult fees and the ritual of money in Greek sanctuaries of the classical and Hellenistic period* (Publication No. 3228448)[PhD Thesis, University of California]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Reden, S. V. (2010). *Money in classical antiquity: Monetary economy in the Greek world*, Cambridge University Press.

Sassu, R. (2010). Sanctuary and economics: The case of the Athenian acropolis, *Mediterraneo Antico*, 13(1), 247-263.

Shipton, K. (2016). *The cash economy of fourth-century BC Athens* (Publication No. U643845) [PhD Thesis, University of London College].

Varro, M. T. (1979). *De re rustica*. (W. D. Hooper trans.). Cambridge University Press.

Şerif Can HATİPOĞLU

Doktora Öğrencisi | Ph. D. Student

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Postgraduate Education Institute, Department of Geography, Samsun-TURKEY

ORCID: 0000-0003-3425-6840

serifcanhatipoglu@gmail.com

Ordu İlinin Doğaya Dayalı Turizm Olanaklarının “Doğa Temelli Turizm İçin Doğal Kaynakların Ölçümü Modeli” ile Değerlendirilmesi¹

Öz

Bu çalışmada Ordu ilinin doğaya dayalı turizm olanakları ölçülmüştür. Yakın zamanda kitle turizmine alternatif olarak ortaya çıkan türlerden olan doğaya dayalı turizmin önemi artmaktadır. Çalışmada doğaya dayalı turizm olanaklarının ölçümü için “Doğa Temelli Turizm İçin Doğal Kaynakların Ölçümü” modeli kullanılırken arazi çalışmaları ile ilçelerde incelemeler yapılmış ve fotoğraflar çekilmiştir. Kaynak ve literatür taramasıyla model desteklenmiştir. Harita üretiminde ArcGIS 10.4 programı kullanılmıştır. Ordu iline uygulanan “Doğa Temelli Turizm İçin Doğal Kaynakların Ölçümü” modeli sonuçlarına göre Perşembe ilçesi yüksek; Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Kabadüz, Akkuş, Kumru, Korgan, Çamaş, Gölköy, Ulubey, Mesudiye, Aybastı ilçeleri orta düzeyde; Çaybaşı, İkizce, Çatalpınar, Kabataş, Gürgentepe ilçeleri ise düşük çekicilik çeşitliliğine sahiptir. Çekicilik çeşitliliklerinin sayısında Altınordu “34” puanla en yüksek, Kabataş ise 0” puanla en düşük puana sahip ilçelerdir. Ulaşılabilirlik bakımından Çaybaşı, İkizce, Akkuş, Kumru, Korgan, Çatalpınar, Kabataş, Aybastı 8’er puanla orta-iyi; Kabadüz, Çamaş, Gürgentepe, Gölköy, Ulubey 9’ar ve Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Mesudiye ilçeleri ise 10’ar puanla iyi erişim sınıfındadır. Destekleyici altyapı kategorisinde Altınordu, Fatsa, Ünye 10’ar, Perşembe, Gülyalı, Gölköy, Kabadüz 9’ar; Aybastı, Ulubey, Mesudiye 8’er; Akkuş, Çamaş, Gürgentepe 7’şer; Kumru, Korgan, Çaybaşı, İkizce 6’şar; Çatalpınar, Kabataş ilçeleri ise 5’er puana sahiptir. Çevresel bozulma kategorisinde Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Perşembe, İkizce, Korgan, Kumru, Aybastı, Akkuş, Mesudiye, Gölköy, Gürgentepe, Çamaş, Kabataş, Çatalpınar, Ulubey aldıkları puanlarla düşük; Çaybaşı, Kabadüz ilçeleri ise düşük-orta düzeyde çevresel bozulma sınıfındadır. Kaynakların bölgesel önem düzeyi kategorisinde en yüksek puana Aybastı ve Kabadüz ilçeleri sahipken Altınordu, Perşembe ve Mesudiye ilçeleri de önemli turistik kaynak sahaları olmuştur. Fatsa, Ünye, Gülyalı, Akkuş, Kumru, Korgan, Çamaş, Gürgentepe, Gölköy, Ulubey ise aldıkları puanlara göre orta seviye; İkizce, Çaybaşı, Kabataş, Çatalpınar ilçeleri ise en düşük önem düzeyine sahip sahalar olmuştur. Sahada çekicilik çeşitliliği zayıf ilçeler gruplandırılarak güzergâhlar belirlenmelidir. Özellikle Kabataş ve Çatalpınar ilçelerinin eksik altyapı ve destek sistemleri tamamlanmalıdır. Sahadaki katı atık, kontrolsüz yapılaşma ve heyelan problemleri için önlemler alınmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Doğa, Turizm, Coğrafya, Ordu, Türkiye.

Evaluation of the Nature-Based Tourism Opportunities of Ordu Province with the “Assessment of Natural Resources for Nature-Based Tourism”

Abstract

In this study, nature-based tourism opportunities of Ordu province were measured. The importance of nature-based tourism, which has recently emerged as an alternative to mass tourism, is increasing. In the study, the "Measurement of Natural Resources for Nature-Based Tourism" model was used to measure nature-based tourism opportunities, while surveys were made in the districts with field studies, and photographs were taken. The model was supported by the source and literature review. ArcGIS 10.4 program was used in map production. According to the results of the “Measurement of Natural Resources for Nature-Based Tourism” model applied to Ordu province, the district of Perşembe is high, and the districts of Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Kabadüz, Akkuş, Kumru, Korgan, Çamaş, Gölköy, Ulubey, Mesudiye, Aybastı are at medium level, and Çaybaşı, İkizce, Çatalpınar, Kabataş and Gürgentepe districts have low attractiveness diversity. In the number of attractiveness diversity, Altınordu has the highest score

¹ Bu çalışma yazarın hazırlamakta olduğu “Ordu İli Turizm Coğrafyası” adlı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

with “34”, and Kabataş has the lowest score with “0” points. In terms of accessibility, Çaybaşı, İkizce, Akkuş, Kumru, Korgan, Çatalpınar, Kabataş, Aybastı are average-good with 8 points, Kabadüz, Çamaş, Gürgentepe, Gökçöy, Ulubey with 9 points and Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Mesudiye districts with 10 points are in the best access class. In the supporting infrastructure category, Altınordu, Fatsa, Ünye 10 each, Perşembe, Gülyalı, Gökçöy, Kabadüz 9 each, Aybastı, Ulubey, Mesudiye 8 each, Akkuş, Çamaş, Gürgentepe 7 each, Kumru, Korgan, Çaybaşı, İkizce 6 each and Çatalpınar and Kabataş districts each have 5 points. In the environmental degradation category, Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Perşembe, İkizce, Korgan, Kumru, Aybastı, Akkuş, Mesudiye, Gökçöy, Gürgentepe, Çamaş, Kabataş, Çatalpınar, Ulubey districts have low scores, while Çaybaşı and Kabadüz districts have low-medium scores. While Aybastı and Kabadüz districts have the highest scores in the regional importance level of resources category, Altınordu, Perşembe and Mesudiye districts have also seem to be important touristic resource areas. Fatsa, Ünye, Gülyalı, Akkuş, Kumru, Korgan, Çamaş, Gürgentepe, Gökçöy, Ulubey are the areas with the medium level, while İkizce, Çaybaşı, Kabataş, Çatalpınar districts are the areas with the lowest level of importance. The routes should be determined by grouping the districts with low attractiveness diversity in the field. Especially the missing infrastructure and support systems of Kabataş and Çatalpınar districts should be completed. Measures should be taken for solid waste, uncontrolled construction and landslide problems in the field.

Keywords: Nature, Tourism, Geography, Ordu, Turkey.

1. Giriş

Dünyada ve ülkemizde turizm yaygın olarak kitle turizmi şeklinde gelişme göstermiştir (Doğaner, 1994, s. 96). Daha çok kâr odaklı olan bu turizm şekli doğal çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği bakımından olumsuz etkilere sahip olduğundan son yıllarda alternatif turizm türleri popüler hâle gelmeye başlamıştır. Son zamanlarda yaşanan pandemi de alternatif turizme olan ilgiyi arttıran önemli bir faktör olarak göze çarpmaktadır. Bunun en önemli sebebi hiç şüphesiz alternatif turizm türlerinin kitle turizmine nazaran daha küçük gruplar hâlinde ya da bireysel olarak gerçekleştirilebilmesidir. Alternatif turizm çevreye duyarlılık prensibini bünyesinde barındırdığından ekolojik turizmin kapsamına da girmektedir (Pirselimoğlu Batman & Demirel, 2015, s. 14). Alternatif turizm türlerinden biri olan doğa temelli turizm, doğa turizmi ya da eko turizm olarak da bilinmektedir (Boo, 1990'a atfen Luzar et al., 1995, p. 544). Doğa temelli turizm içerisinde kültürel oluşumları da barındıran, nispi olarak bozulmamış ve kirletilmemiş doğal sahalara, manzara ve içerisindeki vahşi bitki ve hayvan varlığı üzerine çalışmak, tadını çıkarmak ve hayran olmak gibi bazı sebeplerle gerçekleştirilen seyahatler olarak tanımlanmaktadır (Boo, 1990'a atfen Luzar et al., 1995, p. 544).

Türkiye’de özellikle Karadeniz Bölgesi sahip olduğu nispeten bozulmamış doğal coğrafi ortamı yanı sıra içerisinde barındırdığı çok sayıda doğal turistik kaynak ile doğaya dayalı turizm bakımından zengin ve çok çeşitli olanaklara sahiptir. Ordu ili de sahip olduğu çok sayıda doğal turistik kaynak ile bu zenginliğin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Fotoğraf 1). Bu çalışmanın amacı, Ordu ilinin doğaya dayalı turizm olanaklarının değerlendirilmesinin yanında mevcut ve tespit edilebilecek eksikliklere yönelik öneriler getirmektir. Bu çalışmada Ordu ilindeki doğa temelli turizm olanakları Priskin (2001) tarafından geliştirilen “Doğa Temelli Turizm İçin Doğal Kaynakların Ölçümü (Assessment of Natural Resources for Nature-based Tourism) modeli ile değerlendirilmiştir.

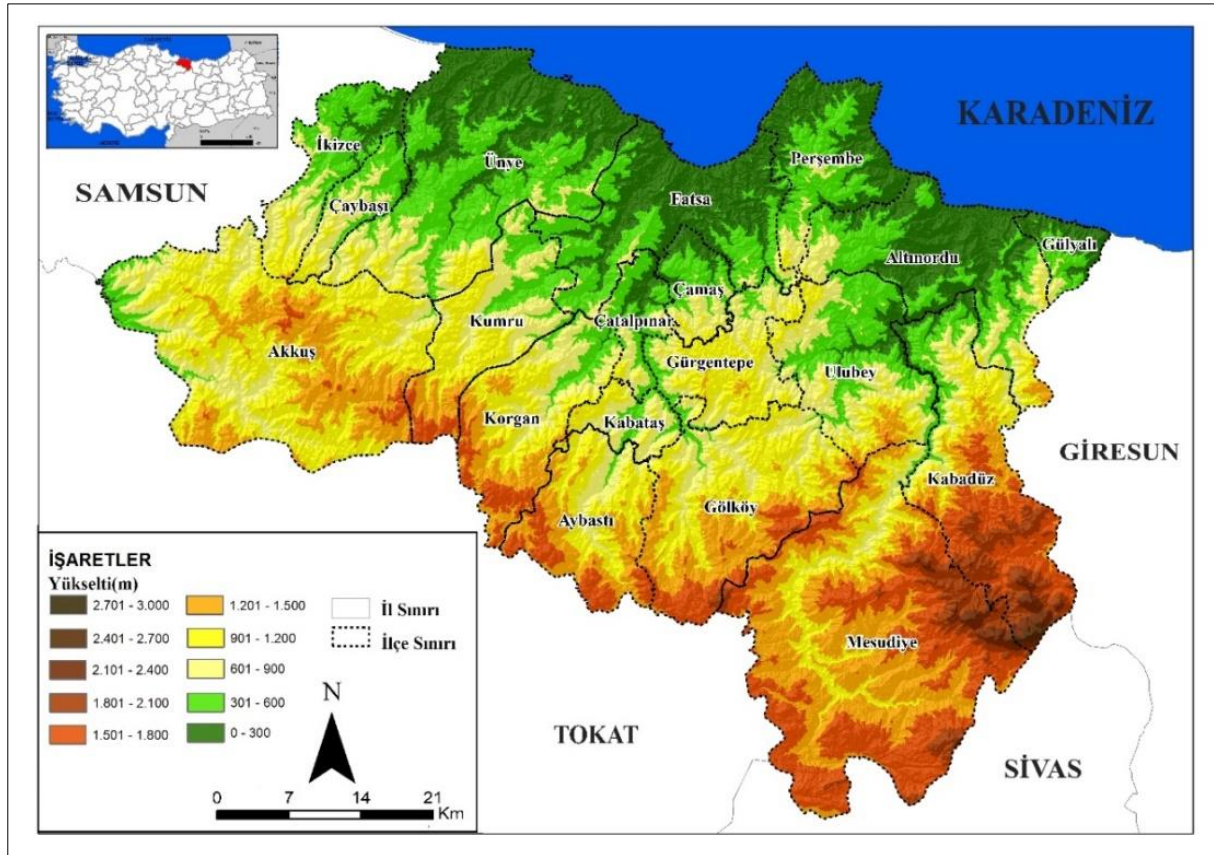
Dünyada doğaya dayalı turizm konusu ile ilgili birçok akademik çalışmanın yapıldığını görmek mümkündür (Fredman & Margaryan, 2021, s. 14; Winter et al., 2019, p. 1; Verbos et al., 2017, p. 1; Priskin, 2001, p. 637; Luzar et al., 1995, p. 544; 14; Boo, 1990, p. 1). Aynı zamanda ülkemizde yapılan çalışmalarda da örnekler rastlanmaktadır (Arslan, 2019, s. 332; Koday vd., 2018, s. 124; Acuner & Tayfun, 2016, s. 63; Köroğlu & Karaman, 2014, s. 95; Turoğlu & Özdemir, 2005, s. 97; Doğaner, 1994, s. 96). Literatür taraması sırasında araştırma sahasıyla ilgili bu konuya değinen bazı çalışmalar tespit edilmiştir (Güler, 2021, s. 55; Hatipoğlu & Bahadır, 2020, s. 548; Şengül vd., 2019, s. 23; Bahadır & Işık, 2018, s. 92; Bahtiyar Karadeniz & Sarı, 2018, s. 741; Bahtiyar Karadeniz vd., 2018, s. 323; Koday & Kızıllan, 2018, s. 94; Bahtiyar Karadeniz, 2014, s. 84).

Hatipoğlu, Ş. C. (2021). Ordu ilinin doğaya dayalı turizm olanaklarının “doğa temelli turizm için doğal kaynakların ölçümü modeli” ile değerlendirilmesi, *Mavi Atlas*, 9(2), 92-107

Fotoğraf 1. Ordu ilindeki doğal turistik çekiciliklerden bazı örnekler [1-Ulugöl Tabiat Parkı (Gölköy), 2- Küpkaya Yatak İçi Şekilleri (Ulubey), 3- Perşembe Yaylası (Aybastı), 4- Karaoluk (Çiseli) Şelalesi (Altınordu)].

Şekil 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası.

Araştırma sahasının kapsamı Ordu ili idari sınırlarıdır. Doğusunda Giresun, batısında Samsun, güneyinde Tokat ile Sivas illeri ve kuzeyinde Karadeniz ile çevrilidir (Şekil 1). Çalışma alanı Karadeniz Bölgesi’nde, Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerinin kesişim alanında yer almaktadır. Araştırma sahasının toplam yüz ölçümü yaklaşık 5961 km²’dir. Ordu ili 40°19’70” Kuzey ve 41°07’39” Kuzey enlemleri ve 37°07’25” Doğu ve 38°05’11” Doğu boylamları arasında yer almaktadır.

1. Materyal ve Yöntem

Çalışmaya ilk olarak literatür taramasıyla başlanmıştır. Sahaya uygun model belirlendikten sonra çalışma alanına ait harita üretimi için veriler ve kartografik malzemeler elde edilmiştir. Lokasyon haritası üretilirken ArcGIS 10.4 Coğrafi Bilgi Sistemleri yazılımı kullanılmıştır. Sonrasında modelin uygulanmasında gerekli arazi çalışmaları yapılarak gözlem ve incelemelerde bulunulmuştur. Bu esnada yerel halkla görüşülerek yine modelde kullanılabilecek bilgiler toplanmıştır. Ayrıca kaynak ve literatür taraması ile model desteklenmiştir.

Çalışmada kullanılan model Priskin (2001) tarafından geliştirilen “Doğa Temelli Turizm İçin Doğal Kaynakların Ölçümü (Assessment of Natural Resources for Nature-Based Tourism)” dır. Bu modelin temelleri 1999 yılında ortaya atılmış ve ilk doğa temelli turizm çalışması yapılmıştır (Weaver et al., 1999, p. 6). Modelde doğal turistik kaynaklar sınıflandırılmakta, peyzaj unsurları değerlendirilmekte, ulaşım olanakları ve turizm altyapısı incelenmektedir. Bunun sonucunda ise doğa temelli turizm açısından bir kaynak değerlendirmesi yapılmaktadır (Priskin, 2001, p. 637).

Modelin uygulanışı incelendiğinde ilk olarak veri toplama işlemi iki aşamalı şekilde gerçekleştirilmektedir (Priskin, 2001, p. 641). Birinci aşamada saha araştırması ile doğal turistik kaynaklar tanımlanmakta ve gözlemler yapılarak çeşitli bilgiler sahadan toplanmaktadır. İkinci aşamada ise literatür ve kaynak değerlendirmesi yapılmaktadır. Veri toplama işleminden sonra modelin içeriğindeki kriterler her bir turistik kaynağa uygulanarak sonuçlar yorumlanmaktadır (Priskin, 200, p. 641).

2.1. Doğa Temelli Turizm İçin Doğaya Dayalı Turizm Olanaklarının Ölçüm Kriterleri

Çalışmada uygulanan modelde ölçümü yapılacak kriterler 4 ana kategori altında toplanmıştır. Priskin (2001)’e göre bunlar:

- 1- Turistik çekicilik çeşitliliği,
- 2- Ulaşılabilirlik,
- 3- Destekleyici altyapı,
- 4- Çevresel bozulmadır.

2.1.1. Ölçüm Kategorisi 1: Turistik Çekicilik Çeşitliliği

Priskin (2001)’e göre kumlu bir plajın destinasyonun çekiciliğine olan katkısının, destinasyonu çevreleyen bir tepeden daha fazla olduğu düşüncesi her zaman öznedir. Bu kategori altında 10 ayrı gösterge ile her bir kaynak destinasyonun çekicilik çeşitliliğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bunun için aşağıda yer alan her bir gösterge için turistik destinasyon 1-10 arası puan almaktadır. Örneğin bir destinasyon hem iyi kuma sahip bir plaja, hem de floral çeşitliliği yüksek bir alana sahip olabilir. Turistik çekiciliğe sahip destinasyonlar bu ölçüm kategorisi için en fazla 100 puan alabilmektedir (Priskin, 2001, p. 642). Priskin (2001)’e göre bu ölçüm kategorisi için göstergeler şunlardır:

- 1- Floral çeşitlilik (Vejetasyon özelliklerinin çeşitlilik seviyesi),
- 2- Peyzaj çeşitliliği (Peyzaj özelliklerinin çeşitlilik seviyesi),

- 3- Rekreasyon imkânları (Yüzme, yürüyüş, bisiklet sürmek, doğa yürüyüşü gibi rekreasyonel faaliyetler gerçekleştirme imkânı),
- 4- Macera imkânları (Arazide 4x4 araç kullanma, kum sörfü, planörle uçuş gibi riskli ve tehlikeli faaliyetler gerçekleştirme imkânı),
- 5- Koy ya da karasal su bölümü (Göl ya da burun tarafından korunmuş kıyı çizgisi, sulak alan),
- 6- Kayalık kıyı çizgisi/falez (Kayalık çıkıntılar, burunlar, falezler, abrazyon platformlarının hâkim olduğu kıyı çizgisi),
- 7- Kumlu plaj (Düzgün kumlu plajların hâkim olduğu kıyı çizgisi),
- 8- İyi manzara (Daha geniş görüş açılı manzaranın görülebildiği yer),
- 9- Bilimsel açıdan ilginç (Kaya çıkıntıları, yerdeki derin delikler gibi sıra dışı özelliklere sahip bir alan ya da doğa rezervi gibi çok yüksek biyolojik çeşitliliğe sahip arazi kullanım süresi olan bir alan),
- 10- Jeolojik özellikler (Mağaralar, büyük kayalar, çıkıntılar, kireçtaşı sütunları).

Priskin (2001)'e göre nihai puanları yüksek olan destinasyonlar birden fazla ilgi çekici alana sahipken, düşük puana sahip destinasyonlar daha az sayıda çekici alana ve çeşitliliğe sahiptir. Elde edilen sonuçlara göre turistik destinasyonlar “düşük (0-33 puan)”, “orta (34-66 puan)” ya da “yüksek (67-100 puan)” çeşitlilik şeklinde sınıflandırılırlar (Priskin, 2001, p. 642). Tüm bunlarla birlikte model içerisinde çeşitlilik türlerinin sayısal olarak dağılımını gösteren bir tablolama sistemi de bulunmaktadır. Bu tablolama sisteminde kıyasal çekicilikler, floral çekicilikler, jeolojik çekicilikler, göller ve piknik alanlarının toplam sayıları yer almaktadır (Priskin, 2001, p. 642).

2.1.2. Ölçüm Kategorisi 2: Ulaşılabilirlik

Ulaşımın kolaylığı ya da zorluğu bir destinasyonun ziyaret edilmesinde öncelikli olarak göz önünde bulundurulacak faktörlerden biridir. Ulaşılabilirlik kategorisi bu yöntemde iki göstergelerle ölçülmektedir. Bunlar “yol tipi” ve “araç sınıfı” göstergeleridir (Priskin, 2001, p. 642). Priskin (2001)'e göre yol tipi ve araç sınıfları “ulaşım yok/ya da sadece 4 çeker araç”, “4 çeker araç/belki 2 çeker araç”, “4 çeker araç, 2 çeker araç, minibüsle”, “tüm araçlar/çakıllı yol” ve “tüm araçlar/asfalt yol” göstergelerine göre puanlanmaktadır. Uygulanacak ölçüm kategorisi sonucunda destinasyonlar “zayıf (1-2 puan)”, “orta-zayıf (3-4 puan)”, “orta (5-6 puan)”, “Orta-iyi (7-8 puan)” ya da “iyi (9-10 puan)” ulaşılabilir olarak sınıflandırılırlar (Priskin, 2001, p. 642). Priskin (2001)'e göre göstergelerden her biri (araç sınıfı ve yol tipi) için turistik çekicilikler 0 ile 5 puan arasında bir değer almaktadır. Her bir çekiciliğin bu kategoride alabileceği en yüksek puan 10'dur. Örneğin bir destinasyona kumlu bir yoldan ulaşılabilirse, o destinasyon yolunun kötü olması sebebiyle dört tekerden çekiş sistemine sahip bir araçla ancak ulaşım sağlanabileceğinden düşük puan alacaktır.

2.1.3. Ölçüm Kategorisi 3: Destekleyici Altyapı

Doğa temelli turizm için tesis olanakları son derece önemlidir. Öyle ki turistik yerdeki tesislerin eksikliği insanları bir yeri ziyaret etmekten vazgeçirebilir ya da tekrar ziyaret etmek istememesine neden olabilir (Priskin, 2001, p. 642). Priskin (2001)'e göre ziyaretçi altyapısının envanter haline getirilebilmesi için şu yedi gösterge kullanılmıştır:

- 1- Tuvalet tesisleri (Her türlü tuvalet, duş ve soyunma odaları dahil),
- 2- Piknik masaları (Yemek için oturaklı masalar),
- 3- Oturaklar/banklar (Basit park bankları gibi),
- 4- Barbekü (Ateş yakılabilecek yerler dahil pişirme tesisler),
- 5- Çöp kutuları (Her türlü atık bertaraf üniteleri, geri dönüşüm istasyonları),
- 6- Engelliler için erişim (Engelliler için tasarlanmış rampa vb. herhangi bir tesis),

7- Gölgelek/barınak (Çardaklar, barınaklar, saklanma alanları, ağaçlık alanlar gibi tesisler).

“Barınak” göstergesi dışındaki göstergeler 0 ya da 1 puan almaktadır (Priskin, 2001, p. 643). 0 puan bahsedilen göstergenin olmadığını temsil ederken 1 puan varlığını temsil etmektedir (Priskin, 2001, p. 643). Priskin (2001)’e göre “Barınak” göstergesinin önemini belirtmek için daha farklı bir değerlendirme ölçeği kullanılması gerekmektedir. Doğrudan iklimle alakalı olduğundan eğer barınak tesisi mevcutsa destinasyon 4 puan almakta iken turistik destinasyon doğal gölgelek vejetasyon örtüsüne sahipse 3 puan almaktadır. Her destinasyon bu ölçüm kategorisinden en fazla 10 puan alabilmektedir (Priskin, 2001, p. 643).

2.1.4. Ölçüm Kategorisi 4: Çevresel Bozulma

Çevresel kalite bir ekosistemin refahını ifade eder ve bunun yeterli bir değerlendirmesi ayrıntılı bir bilimsel denetim ve derinlemesine analiz gerektirir (Priskin, 2001, p. 643). Priskin (2001)’e göre bu model deneyimlenmesi gereken bir kaynak olarak turizm ürünlerine odaklanmıştır. Bu sebeple modelde saha araştırmalarında fiziksel çevrenin ayrıntılı unsurları yerine çevresel bozulma seviyesine odaklanılmıştır. Bu yöntemde görsel olarak göze çarpan bozulma unsurları doğa temelli turistlerin keyfini kaçıracağından özellikle dikkate alınmaktadır (Priskin, 2001, p. 643). Priskin (2001) çevresel bozulma seviyesini değerlendirmek için şu 10 göstergenin kullanılması gerektiğini vurgulamıştır:

- 1- Çöp (Miktar, tip ve yoğunluk),
- 2- Yabani otlar (Yerli olmayan türlerin neden olduğu istila derecesi),
- 3- Hastalık (Geriye Doğru Ölüm (dieback) Hastalığı gibi ekosistemi etkileyen hastalıklar),
- 4- Yangının etkisi (Doğal olmayan olaylardan kaynaklanan, yani kamp, geçici ateşler),
- 5- Erozyon (Yolların erozyonu, ziyaretçilerin neden olduğu nehir kanalları),
- 6- Bitki örtüsünün ezilmesi (Fiziksel yapı bakımında vejetasyon sağlığı),
- 7- Kumulların yok edilmesi (Kumulların turistlerden kaynaklanan kararsızlık derecesi),
- 8- Yeryüzü şekillerinin erozyonu (Doğal manzaranın sağlığı),
- 9- Yollar (Dört çeker araçların oluşturduğu amaç dışı yollar),
- 10- İnşa edilmiş yapılar (Gece kondular gibi turistik olmayan altyapı).

Priskin (2001)’e göre 10 göstergenin her birine 0 ile 10 arasında bir puan verilmektedir. Her turistik destinasyon bu kategori için en fazla 100 puan alabilmektedir. Düşük puan alan turistik destinasyonlar insanların neden olduğu bozulmanın en az olduğu alanları göstermektedir. Bu kategori için yüksek puan alan destinasyonlar rehabilitasyon/ ya da ziyaretçi yönetimi gerektiren alanlardır. Doğa ve vahşi ortam doğa temelli turizm için önemlidir. Bu nedenle destek altyapısı dışındaki beşerî yapılar turizm açısından olumsuzluk oluşturmaktadır (gece kondular gibi), (Priskin, 2001, p. 643).

2.1.5. Doğal Turizm Kaynaklarının Bölgesel Önem Düzeyine Göre Ölçümü

Tüm ölçüm kategorilerinin yanında sahadaki kaynakların çevredeki bölgelere kıyasla göreceli önemini belirlemek için turistik kaynak merkezinin coğrafi öneminin değerlendirilmesine de ihtiyaç duyulmuştur (Priskin, 2001, p. 645). Priskin (2001)’e göre kaynak merkezinin önemini belirlemesi, karar vericilerin kaynakları planlama ve yönetim çabalarını tahsis etmelerine yardımcı olabilir. Bu nedenle doğaya dayalı turizm kaynak merkezleri, önem düzeylerine göre dört kriter kullanılarak sınıflandırılmıştır (Priskin, 2001, p. 645). Priskin (2001)’e göre bunlar:

- 1- Kaynağın yerel olarak nadirliği,
- 2- Bölgesel veya ulusal ölçekte benzersizlik düzeyi,
- 3- Kaynağın çekim çeşitliliği derecesi,

4- Eğer varsa bir sonraki benzer kaynağa mesafedir.

Priskin (2001)'e göre her kritere 0'dan 10'a kadar sübjektif bir puan verilmiştir. En yüksek puan alan siteler en önemli cazibe merkezleridir. Bu ölçüm sonrasında kaynaklar “düşük”, “orta” ve “yüksek” derecede öneme sahip olarak sınıflandırılrsa da bu sınıflandırma bölgesel ölçektir (Priskin, 2001, p. 645).

Priskin (2001)'e göre kaynakların korunması için doğal turizmde yönetim (belirli seviyede) gereklidir. Özellikle çevresel bozulma düzeyi sonuçları bu bağlamda çevre rehabilitasyonuna ihtiyaç duyan turizm merkezlerinin belirlenmesine yardımcı olur. Elde edilen diğer sonuçların da dikkate alınmasıyla beraber erişim ve destek altyapısı ihtiyacı olan turizm merkezlerinin belirlenmesi ve ziyaretçi yönetim tesislerinin kurulması önem arz etmektedir. Rehabilitate edilecek merkezler aciliyet sırasına göre dizilerek gruplara ayrılabilir (Priskin, 2001, p. 645).

3. Bulgular

Doğa Temelli Turizm İçin Doğal Kaynakların Ölçümü Modeli, Ordu ili için uygulanırken ilçeler bazında değerlendirmeler yapılması daha uygun görülmüştür. Çünkü ilçelerdeki turistik kaynakların tek tek ele alınması durumunda yöntem kriterlerinin tam olarak uygulanması pek mümkün olmamaktadır. Çünkü çoğunlukla turistik kaynaklar tek bir çeşitliliğe sahiptir. Bu sebeple ilçeler birer turizm kaynağı olarak ele alınmış ve bu sayede her ilçedeki turizm çeşitliliği daha rahat ortaya koyulabilmiştir. Ayrıca uygulanan yöntem çalışması sahasına uygun olacak şekilde bazı eklemeler de yapılmıştır. Doğaya dayalı kaynak türlerinin geniş sınıflandırması kısmında “şelale” ve “diğer” kriterleri tarafımızca eklenmiştir. Bunun sebebi ise Ordu'da çok sayıda şelale bulunması ve bu kategorilerden hiçbirine girmeyen doğal turistik kaynakların da (kaplıca vb.) mevcut olmasıdır. Ayrıca ulaşım kısmına “bozuk asfaltlı yol” değeri tarafımızca eklenmiştir. Bunun sebebi tüm ilçe yollarının asfalta sahip olması yanında bazı ilçelerde asfalt yapısının bozuk olmasıdır.

3.1. Ölçüm Kategorisi 1: Çekicilik Çeşitliliği

Saha çalışmaları ve literatür taraması sonucu yapılan değerlendirmeye göre ilk kategori olan çekicilik çeşitliliğine ait sonuçlar tablo hâline getirilmiştir (Tablo 1). Ayrıca hangi ilçenin hangi seviyedeki çeşitlilik sınıfına girdiği de yine tablo halinde verilmiştir (Tablo 2). Tablo 1 incelendiğinde çekicilik çeşitliliği bakımından en yüksek puana sahip ilçe Perşembe, en düşük puana sahip ilçe ise Kabataş olmuştur. Bu değerlendirmeye göre Perşembe ilçesi çekicilik çeşitliliği bakımından yüksek çeşitliliğe sahip iken Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Kabadüz, Akkuş, Kumru, Korgan, Çamaş, Gököy, Ulubey, Mesudiye ve Aybastı ilçeleri orta düzeyde çeşitliliğe sahiptir. Çaybaşı, İkizce, Çatalpınar, Kabataş ve Gürgentepe ilçeleri ise düşük çeşitliliğe sahip ilçelerdir. Tablo 2 incelendiğinde düşük çekicilik sınıfına gire 5 ilçe bulunurken bunun ildeki yüzdesi %26,3, orta çeşitlilik sınıfına giren ilçe sayısı 13 ve ildeki yüzdesi %68,4, yüksek çeşitlilik sınıfına giren ilçe sayısı 1 ve ildeki yüzdesi ise %5,3'tür.

Yöntemde bulunan çekicilik çeşitliliği türlerinin sayı bazında gösterildiği bir tablolama sistemi de Ordu ili ilçeleri için uygulanmıştır (Tablo 3). Bu bölümde “floral” çeşitlilik türü kısmında doğal bitki örtüsü baz alınmamış yalnızca anıt ağaçlar hesaplamaya katılmıştır. Aksi hâlde bitki örtüsünün adet olarak hesaplanması mümkün değildir. Bitki örtüsü çeşitliliği ile ilgili puanlama önceki bölümde “Floral Çeşitlilik” kısmında zaten yapılmıştır. Tablo 3'e göre çeşitliliklerin sayısı bakımından en yüksek puana sahip ilçe “34” puanla Altınordu ilçesidir. Altınordu ilçesi için çeşitlilik türü olarak “floral” ve “şelale” doğal turistik kaynaklar hâkimdir. “Floral” türünün bu kadar yüksek puanda olmasının sebebi ise ilçede çok sayıda anıt ağacın bulunmasıdır. En düşük çeşitlilik sayısı puanına sahip olan ilçe ise Kabataş'tır. Kabataş ilçesi bu çeşitlilik türlerinin hiçbirine sahip olmadığından “0” puan almıştır.

Tablo 1. Çekicilik çeşitliliği kategorisine ait göstergelerin ilçe bazında değerlendirmesi.

	Floral Çeşitlilik	Peyzaj Çeşitliliği	Rekreasyon İmkanları	Macera İmkanları	Koy ya da iç kesimlerdeki su kütlesi	Kayalık kıyı şeridi/falez	Kumlu plaj	İyi manzara	Bilimsel açıdan ilginç	Jeolojik özellikler	Toplam
Altınordu	8	9	8	7	2	0	8	8	3	5	58
Fatsa	7	8	7	3	5	0	8	8	4	5	55
Ünye	7	9	8	3	2	0	9	8	4	7	57
Gülyalı	6	7	7	0	1	0	6	7	0	0	34
Çaybaşı	6	6	7	2	0	0	0	6	0	0	27
İkizce	5	6	6	2	0	0	0	6	0	0	25
Kabadüz	9	8	10	6	0	0	0	10	7	6	56
Perşembe	8	7	8	3	8	10	7	10	7	7	75
Akkuş	9	6	7	4	0	0	0	8	6	2	42
Kumru	7	6	5	3	0	0	0	7	5	2	35
Korgan	8	6	6	3	3	0	0	8	5	2	41
Çatalpınar	7	5	3	0	0	0	0	5	3	2	25
Çamaş	8	6	7	3	0	0	0	8	5	4	41
Kabataş	7	4	3	0	0	0	0	4	2	0	20
Gürgentepe	7	5	5	0	0	0	0	6	2	6	31
Gölköy	8	7	8	3	5	0	0	9	6	2	48
Ulubey	8	6	7	4	0	0	0	7	6	5	42
Mesudiye	8	7	8	3	5	0	0	8	6	5	50
Aybastı	9	9	10	6	0	0	0	10	6	5	55

Tablo 2. İlçelere ait çeşitlilik sınıfları ve il bazındaki yüzdeleri.

Çekicilik Sınıfı	Değerler	İlçe Sayısı	İldeki %
Düşük Çeşitlilik	0-33	5	26,3
Orta Çeşitlilik	34-66	13	68,4
Yüksek Çeşitlilik	67-100	1	5,3
Toplam	-	19	100

Tablo 3. Doğaya dayalı kaynak türlerin geniş bir sınıflandırılması ve sayıları.

	Kıyasal	Floral	Jeolojik	Göl	Piknik Alanı	Şelale*	Diğer*	Toplam
Altınordu	3	21	1	0	3	6	0	34
Fatsa	3	5	3	1	0	6	1	19
Ünye	6	1	5	1	5	3	0	21
Gülyalı	4	0	0	0	0	0	0	4
Çaybaşı	0	0	0	0	1	4	0	5
İkizce	0	0	0	0	0	2	0	2
Kabadüz	0	0	4	0	3	4	0	11
Perşembe	6	4	1	0	1	4	0	16
Akkuş	0	2	0	0	2	3	0	7
Kumru	0	0	4	0	1	3	0	8
Korgan	0	0	0	1	3	7	0	11
Çatalpınar	0	1	0	0	0	1	0	2
Çamaş	0	0	1	0	2	3	0	6
Kabataş	0	0	0	0	0	0	0	0
Gürgentepe	0	0	0	0	0	1	0	1
Gölköy	0	11	0	3	2	5	0	21
Ulubey	0	0	1	0	1	3	0	5
Mesudiye	0	0	2	3	8	2	0	15
Aybastı	0	0	0	0	4	3	0	7

*Bu kriter tarafımızca yönetime eklenmiştir.

3.2. Ölçüm Kategorisi 2: Ulaşılabilirlik

Ulaşılabilirlik kategorisinde bulunan 2 göstergeye (yol tipi ve araç sınıfı) göre Ordu ili ilçeleri değerlendirmeye tutulmuş ve tablo hâlinde sunulmuştur (Tablo 4). Ayrıca modelde yer alan bir tablo daha oluşturulmuş ve erişim sınıflarının ildeki yüzdesi gösterilmiştir (Tablo 5). Tablo 4 incelendiğinde Çaybaşı, İkizce, Akkuş, Kumru, Korgan, Çatalpınar, Kabataş ve Aybastı'nın 8'er puan alarak orta-iyi erişim sınıfına girdiği, Kabadüz, Çamaş, Gürgentepe, Gölköy ve Ulubey ilçelerinin 9 puan ve Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı ve Mesudiye ilçelerinin ise 10 puan alarak iyi erişim sınıfına girdiği görülmüştür (Tablo 4). Tablo 5 incelendiğinde orta-iyi ulaşım sınıfına giren 8 ilçe bulunurken bunların ildeki yüzdesi %42,1'dir. İyi ulaşım sınıfına giren 11 ilçe bulunmakta ve bunların ildeki yüzdesi ise %57,9'tür (Tablo 5).

Tablo 4. Ulaşılabilirlik kategorisine göre kaynakların sınıflandırılması.

	Yol Tipi	Araç Sınıfı	Toplam
Altınordu	5	5	10
Fatsa	5	5	10
Ünye	5	5	10
Gülyalı	5	5	10
Çaybaşı	3	5	8
İkizce	3	5	8
Kabadüz	4	5	9
Perşembe	5	5	10
Akkuş	3	5	8
Kumru	3	5	8
Korgan	3	5	8
Çatalpınar	3	5	8
Çamaş	4	5	9
Kabataş	3	5	8
Gürgentepe	4	5	9
Gölköy	4	5	9
Ulubey	4	5	9
Mesudiye	5	5	10
Aybastı	3	5	8

Tablo 5. İlçelere ait ulaşım sınıfları ve il bazında yüzdeleri.

Ulaşım Sınıfları	Değerler	İlçe sayısı	İldeki %
Zayıf (1-2)	Ulaşım yok/ya da sadece 4 çeker araç	0	0
Orta-zayıf (3-4)	4 çeker araç/belki 2 çeker araç	0	0
Orta (5-6)	4 çeker araç, 2 çeker araç, minibüsle	0	0
Orta-iyi (7-8)	Tüm araçlar/çakıllı yol/bozuk asfaltlı yol*	8	42,1
İyi (9-10)	Tüm araçlar/asfalt yol	11	57,9
Toplam	-	19	100

*Bu kriter tarafımızca yönetime eklenmiştir.

3.3. Ölçüm Kategorisi 3: Destekleyici Altyapı

Destekleyici altyapı kategorisinde Ordu ili ilçeleri 7 gösterge üzerinden değerlendirilmiş ve sonuçlar tablo hâline getirilmiştir (Tablo 6). Tablo 6 incelendiğinde Altınordu, Fatsa ve Ünye ilçeleri 10'ar puan alırken Perşembe, Gülyalı, Gölköy ve Kabadüz ilçeleri 9'ar puan almıştır. Aybastı, Ulubey ve Mesudiye 8'er puan alırken Akkuş, Çamaş, Gürgentepe ve 7'şer puan almıştır. Kumru, Korgan, Çaybaşı ve İkizce ilçeleri bu kategoriden 6'şar puan alırken, Çatalpınar ve Kabataş ilçeleri ise 5'er puana sahiptir.

Tablo 6. Destekleyici altyapı kategorisine ait göstergelerin ilçe bazında değerlendirmesi.

	Tuvalet Tesisleri	Piknik Masaları	Oturaklar/Banklar	Barbekü	Çöp Kutuları	Engelliler İçin Erişim	Koruma Bannak	Toplam
Altınordu	1	1	1	1	1	1	4	10
Fatsa	1	1	1	1	1	1	4	10
Ünye	1	1	1	1	1	1	4	10
Gülyalı	1	1	1	0	1	1	4	9
Çaybaşı	1	0	1	0	1	0	3	6
İkizce	1	0	1	0	1	0	3	6
Kabadüz	1	1	1	1	1	0	4	9
Perşembe	1	1	1	1	1	1	3	9
Akkuş	1	0	1	1	1	0	3	7
Kumru	1	0	1	0	1	0	3	6
Korgan	1	0	1	0	1	0	3	6
Çatalpınar	1	0	0	0	1	0	3	5
Çamaş	1	1	1	0	1	0	3	7
Kabataş	1	0	0	0	1	0	3	5
Gürgentepe	1	1	1	0	1	0	3	7
Gölköy	1	1	1	1	1	0	4	9
Ulubey	1	1	1	1	1	0	3	8
Mesudiye	1	1	1	1	1	0	3	3
Aybastı	1	1	1	1	1	0	3	8

3.4. Ölçüm Kategorisi 4: Çevresel Bozulma

Çevresel bozulma kategorisi altında Ordu ili ilçeleri 10 gösterge üzerinden değerlendirilme alınmış ve sonuçlar tablo şeklinde sunulmuştur (Tablo 7). Tablo 8’de ise ilçelerin dahil olduğu bozulma seviyesi sınıfları gösterilmiştir (Tablo 8). Tablo 7 incelendiğinde Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Perşembe, İkizce, Korgan, Kumru, Aybastı, Akkuş, Mesudiye, Gölköy, Gürgentepe, Çamaş, Kabataş, Çatalpınar ve Ulubey ilçeleri göstergelerden aldıkları puanlarla düşük çevresel bozulma sınıfına dâhil olmuşlardır. Bu bakımdan koruma tedbirlerinin yeterli olduğu söylenebilir. Ancak Çaybaşı ve Kabadüz aldıkları puanlar doğrultusunda düşük-orta düzeyde çevresel bozulma sınıfındadır. Bu noktada çok yüksek oranda olmamakla birlikte Çaybaşı ve Kabadüz’de çevresel bozulmanın yaşandığı söylenebilir.

Tablo 7. Çevresel bozulma kategorisine ait göstergelerin ilçe bazında değerlendirilmesi.

	Çöp	Yabani Otlar	Hastalık	Yangının Etkisi	Erozyon	Bitkilerin Ezilmesi	Kumulların Yok Edilmesi	Yeryüzü Şekillerinin Erozyonu	Yollar	İnşa Edilmiş Yapılar	Toplam
Altınordu	3	2	0	0	4	1	1	2	1	4	18
Fatsa	2	3	0	0	4	3	1	4	0	3	20
Ünye	2	2	0	0	3	2	1	2	0	4	16
Gülyalı	0	3	0	0	3	2	2	3	0	2	15
Çaybaşı	8	3	0	0	5	0	0	1	2	2	21
İkizce	2	3	0	0	5	0	0	2	1	2	15
Kabadüz	0	3	0	0	5	3	0	3	3	4	21
Perşembe	3	2	0	0	3	1	2	1	0	3	15
Akkuş	0	4	0	0	5	0	0	0	2	2	13
Kumru	0	3	0	0	5	1	0	1	0	1	11
Korgan	0	3	0	0	7	1	0	2	1	2	16
Çatalpınar	0	3	0	0	5	1	0	1	0	1	11
Çamaş	0	3	0	0	4	1	0	1	1	2	12
Kabataş	0	2	0	0	4	1	0	1	0	1	9
Gürgentepe	0	3	0	0	4	1	0	1	0	1	10
Gölköy	0	2	0	0	5	1	0	3	1	2	14
Ulubey	0	3	0	0	4	1	0	2	0	2	12
Mesudiye	0	3	0	0	5	0	0	2	2	3	15
Aybastı	0	3	0	0	5	0	0	2	5	2	17

Tablo 8. İlçelere ait bozulma seviyesi ve il bazında yüzdeleri.

Bozulma Seviyesi	Değerler	İlçe sayısı	İldeki %
Düşük	0-20	17	89,5
Düşük-orta	21-40	2	10,5
Orta	41-60	-	-
Orta-yüksek	61-80	-	-
Yüksek	81-100	-	-
Toplam	-	19	100

3.5. Ordu İli Doğal Turizm Kaynaklarının Bölgesel Önem Düzeyi Ölçümü

Doğal turizm kaynaklarının bölgesel önem düzeyine göre ölçüm kategorisinde bulunan 4 alt gösterge üzerinden Ordu ili ilçeler bazında değerlendirilmiş ve elde edilen sonuçlar tablolar halinde sunulmuştur (Tablo 9), (Tablo 10), (Tablo 11). Tablolar incelendiğinde göstergelerden en yüksek puanı alan Aybastı ve Kabadüz ilçeleri, doğaya dayalı turizm bakımından en önemli turistik kaynak sahaları olarak dikkati çekerken bu ilçeleri takip eden Altınordu, Perşembe ve Mesudiye ilçelerinin de yine önemli turistik kaynak sahaları olduğu görülmektedir. Fatsa, Ünye, Gülyalı, Akkuş, Kumru, Korgan, Çamaş, Gürgentepe, Gölköy ve Ulubey ise aldıkları puanlara göre önem düzeyi orta seviye olan kaynak sahaları olmuştur. En düşük puanı alan İkizce, Çaybaşı, Kabataş ve Çatalpınar ilçeleri ise önem düzeyi en düşük turistik kaynak sahaları olmuştur. Bu alanların turizm çekicilik düzeninin artırılması için bir dizi önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu konuda sonuç kısmında önerilerde bulunulmuştur.

Tablo 9. İlçelerin önem düzeylerine göre değerlendirilmesi.

	Altınordu	Fatsa	Ünye	Gülyalı	Çaybaşı	İkizce	Kabadüz
Kaynağın yerel alanda nadir olması	8	5	6	3	3	3	9
Bölgesel ve ulusal ölçekte benzersizlik düzeyi	5	4	4	4	2	3	8
Kaynağın çekim çeşitlilik derecesi	9	7	7	4	5	3	7
Eğer varsa yakın benzer özellikteki kaynağa olan mesafe	5	5	5	3	3	3	5
Toplam	27	21	22	14	13	12	29

Tablo 10. İlçelerin önem düzeylerine göre değerlendirilmesi-2.

	Perşembe	Akkuş	Kumru	Korgan	Çatalpınar	Çamaş
Kaynağın yerel alanda nadir olması	7	6	3	5	3	5
Bölgesel ve ulusal ölçekte benzersizlik düzeyi	5	5	4	4	3	4
Kaynağın çekim çeşitlilik derecesi	8	4	4	6	3	6
Eğer varsa yakın benzer özellikteki kaynağa olan mesafe	5	4	4	4	4	4
Toplam	25	19	15	19	13	19

Tablo 11. İlçelerin önem düzeylerine göre değerlendirilmesi-3.

	Kabataş	Gürgentepe	Gölköy	Ulubey	Mesudiye	Aybastı
Kaynağın yerel alanda nadir olması	3	4	7	5	7	9
Bölgesel ve ulusal ölçekte benzersizlik düzeyi	4	3	5	4	7	8
Kaynağın çekim çeşitlilik derecesi	3	4	7	5	7	7
Eğer varsa yakın benzer özellikteki kaynağa olan mesafe	3	4	5	4	5	5
Toplam	13	15	24	18	26	29

4. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada Ordu ilinin doğaya dayalı turizm olanaklarının değerlendirilmesinin yanında mevcut ve tespit edilebilecek eksikliklere yönelik öneriler getirmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada Ordu ilindeki doğa temelli turizm olanakları Priskin (2001) tarafından geliştirilen “Doğa Temelli Turizm İçin Doğal Kaynakların Ölçümü (Assessment of Natural Resources for Nature-based Tourism) modeli ile değerlendirilmiştir.

Ordu ili ilçeleri için uygulanan “Doğa Temelli Turizm İçin Doğal Kaynakların Ölçümü” modeli sonuçlarına göre çekicilik çeşitliliği bakımından en yüksek ilçe Perşembe, en düşük ilçe ise Kabataş olmuştur. Bu değerlendirmeye göre Perşembe ilçesi çekicilik çeşitliliği bakımından yüksek çeşitliliğe sahip iken Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Kabadüz, Akkuş, Kumru, Korgan, Çamaş, Gölköy, Ulubey, Mesudiye ve Aybastı ilçeleri orta düzeyde çeşitliliğe sahiptir. Çaybaşı, İkizce, Çatalpınar, Kabataş ve Gürgentepe ilçeleri ise düşük çeşitliliğe sahip ilçelerdir. Yöntemde bulunan çekicilik çeşitliliklerinin adedi bakımından en yüksek puana sahip ilçe “34” puanla Altınordu ilçesidir. Altınordu ilçesi için çeşitlilik türü olarak “floral” ve “şelale” doğal turistik kaynaklar hâkimdir. “Floral” türünün bu kadar yüksek puanda olmasının sebebi ise ilçede çok sayıda anıt ağacının bulunmasıdır. En düşük çeşitlilik sayısı puanına sahip olan ilçe ise Kabataş’tır. Kabataş ilçesi bu çeşitlilik türlerinin hiçbirine sahip olmadığından “0” puan almıştır. Ulaşılabilirlik kategorisinden Çaybaşı, İkizce, Akkuş, Kumru, Korgan, Çatalpınar, Kabataş ve Aybastı’nın 8’er puan alarak orta-iyi erişim sınıfına girdiği, Kabadüz, Çamaş, Gürgentepe, Gölköy ve Ulubey ilçelerinin 9 puan ve Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı ve Mesudiye ilçelerinin ise 10 puan alarak iyi erişim sınıfına girdiği görülmüştür. Destekleyici altyapı kategorisinde Altınordu, Fatsa ve Ünye ilçeleri 10’ar puan alırken Perşembe, Gülyalı, Gölköy ve Kabadüz ilçeleri 9’ar puan almıştır. Aybastı, Ulubey ve Mesudiye 8’er puan alırken Akkuş, Çamaş, Gürgentepe ve 7’şer puan almıştır. Kumru, Korgan, Çaybaşı ve İkizce ilçeleri bu kategoriden 6’şar puan alırken, Çatalpınar ve Kabataş ilçeleri ise 5’er puana sahiptir. Çevresel bozulma kategorisinde Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Perşembe, İkizce, Korgan, Kumru, Aybastı, Akkuş, Mesudiye, Gölköy, Gürgentepe, Çamaş, Kabataş, Çatalpınar ve Ulubey ilçeleri göstergelerden aldıkları puanlarla düşük çevresel bozulma sınıfına dâhil olmuşlardır. Ancak Çaybaşı ve Kabadüz aldıkları puanlar doğrultusunda düşük-orta düzeyde çevresel bozulma sınıfındadır. Bu noktada çok yüksek oranda olmamakla birlikte Çaybaşı ve Kabadüz’de çevresel bozulmanın yaşandığı söylenebilir. Doğal turizm kaynaklarının bölgesel önem düzeyine göre ölçüm kategorisinde göstergelerden en yüksek puanı alan Aybastı ve Kabadüz ilçeleri doğaya dayalı turizm bakımından en önemli turistik kaynak sahaları olarak dikkati çekerken bu ilçeleri takip eden Altınordu, Perşembe ve Mesudiye ilçelerinin de yine önemli turistik kaynak sahaları olduğu görülmektedir. Fatsa, Ünye, Gülyalı, Akkuş, Kumru, Korgan, Çamaş, Gürgentepe, Gölköy ve Ulubey ise aldıkları puanlara göre önem düzeyi orta seviye olan kaynak sahaları olmuştur. En

düşük puanı alan İkizce, Çaybaşı, Kabataş ve Çatalpınar ilçeleri ise önem düzeyi en düşük turistik kaynak sahaları olmuştur.

4.1. Doğa Temelli Turizm Bakımından Ordu İli İçin Öneriler

Çalışma sahasına uygulanan model sonucu elde edilen bulgulara yönelik birtakım öneriler sunulmuştur. Bu öneriler her bir ölçüm kategorisi için ayrı ayrı ele alınmıştır.

4.1.1. Çekicilik Çeşitliliği ile İlgili Öneriler

Çekicilik çeşitliliği kategorisi değerlendirmesi sonucu Çaybaşı, İkizce, Çatalpınar, Kabataş ve Gürgentepe ilçeleri düşük çeşitliliğe sahip ilçeler olduğu görülmektedir. Bu nedenle yalnız başlarına bu ilçeler turistik açıdan yeterince dikkat çekici olmayabilir. Coğrafi konum olarak da birbirlerine çok yakın olan Çaybaşı ve İkizce ilçeleri ile Çatalpınar ve Kabataş ilçeleri turizm açısından birlikte değerlendirilebilir. Örneğin tur planlaması yapılırken güzergâh hem Çaybaşı hem de İkizce ilçelerini kapsayacak şekilde oluşturulabilir. Aynı şekilde Çatalpınar ve Kabataş ilçelerinin ikisini birden kapsayan rotalar oluşturulabilir. Yine Gürgentepe ilçesi orta düzeyde çekiciliğe sahip Gölköy ilçesi için oluşturulabilecek güzergâhların içerisine dâhil edilerek turizme kazandırılabilir. Bu sayede turistlerin yöreyi ziyaret etmek için vereceği karar sürecine olumlu bir etki yapılabilir. Orta düzeyde çeşitliliğe sahip Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Kabadüz, Akkuş, Kumru, Korgan, Çamaş, Gölköy, Ulubey, Mesudiye ve Aybastı ilçeleri yine kendi aralarında gruplandırılarak rotalar oluşturulabilir. Ayrıca bu ilçeler arasındaki ulaşım olanakları iyileştirilerek turistlerin kısa zaman diliminde daha fazla çekiciliği ziyaret edebilmesine olanak sağlanabilir. Çekicilik çeşitliliğinin yüksek olduğu Perşembe ilçesi ise zaten kendi başına bir çekim merkezi olduğundan bu noktada reklam-tanıtım faaliyetleri ve otel hizmetleri için daha fazla yatırım yapmak iyi birer seçenek olacaktır.

4.1.2. Ulaşılabilirlik ile İlgili Öneriler

Ulaşılabilirlik kategorisi değerlendirmesi incelendiğinde tüm ilçelere asfalt yolla ve tüm araç türleriyle ulaşılabilirdiği görülmektedir. Tüm araçlarla ulaşılabilen ancak yer yer bozuk asfalt yapısına sahip Çaybaşı ve İkizce ilçelerinde ise yolların onarılarak kaliteli asfalt yapısına kavuşturulması turizm açısından son derece önemlidir. Zaten viraj sayısının fazla olması nedeniyle ulaşım zaman alırken buna asfalttaki bozuklukların da eklenmesi erişimi son derece zorlaştırmaktadır. Malum ilkbahar aylarında özellikle yüksek rakıma sahip yayla yollarında kar erimeleri ve suların yüzeysel akışa geçmesi kimi zaman yollarda tahribatlara sebep olabilmektedir. Bu nedenle ilçelerin yolları, özellikle de yüksek rakım değerine sahip yollar belirli aralıklarla kontrol edilerek herhangi bir problem olması durumunda müdahale edilmesi şarttır. Ordu Büyükşehir Belediyesi tarafından bisiklet kiralama sistemi kullanıma sunulmuştur. Çok sayıda kişi tarafından kullanılmaya başlayan bu sistemin yanında yurtdışında kullanılan saatlik araç kiralama sistemi de il genelinde uygulamaya konulabilir. Bu sistemde il genelinde park alanları bulunan kiralık araçlar tıpkı bisiklet sisteminde olduğu gibi bir yerden teslim alınıp farklı bir yerde bırakılabilmektedir. Bu sayede tüm gün araç kiralamak istemeyen turistler aracı teslim aldıktan birkaç saat sonra ulaştıkları yerde aracı park ederek kullandıkları kadar ödeme yapmaktadır. Bu sistemin otoparkları çok rağbet gören turistik çekiciliklerin bulunduğu alanlarda da yer alabilir. Örneğin; Ordu-Giresun Havalimanı'ndan teslim alınan bir araç Çaybaşı Yaylası'nda teslim edilebilir ve bu şekilde otelde konakladıkları süre boyunca turistler araç kirası ödeme yükünden kurtulmuş olur. Ayrıca turistik çekiciliklerle ilgili detaylı bilgileri içerisinde barındıran ve sadece turizm ile ilgili bir mobil uygulama hazırlanabilir. Hazırlanabilecek bu uygulamaya ait bilgi görselleri (indirme kare kodu vb.) havalimanı ve otopark gibi şehir ulaşımı için son derece önemli noktalara yerleştirilebilir. Böylece turistlerin Ordu'ya ayak basar basmaz bir rehberle sahip olması sağlanabilir. Ayrıca bu uygulama içerisinde ulaşım olanakları, ulaşım araçları ile ilgili zaman ve güzergâh bilgilerine yer verilebilir. Ya da araç kiralama firmalarının konum bilgileri bulunabilir. Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin mobil uygulaması içerisinde

turistik çekiciliklerle ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Ancak bu bölümde yer alan bilgiler detaylı ve fark edilebilir değildir.

4.1.3. Destekleyici Altyapı ile İlgili Öneriler

Altınordu, Fatsa, Ünye, Gülyalı, Kabadüz, Perşembe ve Gököy ilçelerinde genel anlamda bir altyapı sorunu görünmemektedir. Ancak yine de Gülyalı ilçesinde barbekü altyapısının geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca Kabadüz, Gököy Aybastı ve Ulubey ilçelerinde engelliler için erişim altyapısı mutlaka oluşturulmalıdır. Akkuş ilçesi için piknik masaları ve engelli erişim altyapısına ihtiyaç duyulmakta olup özellikle engelli erişimi altyapısı acil sağlanmalıdır. Çamaş ve Gürgentepe ilçeleri için barbekü ve engelli erişimi altyapıları oluşturulmalıdır. Kumru, Korgan, Çaybaşı ve İkizce ilçeleri için piknik masaları, barbekü ve engelli erişimi gibi çok sayıda altyapı eksikliği mevcut olduğundan bunlar mutlaka giderilmelidir. Çatalpınar ve Kabataş ilçeleri için ise piknik masaları, oturaklar/banklar, barbekü ve engelli erişimi altyapıları eksik olduğundan mutlaka bu destek altyapı elemanlarının tamamlanması gereklidir. Ordu ili geneline uygulanan yöntem sonucu en problemlili ilçelerin Çatalpınar ve Kabataş ilçeleri olduğu görülmüştür. Eksiklikler sebebiyle bu ilçelere ziyaret edebilecek turist sayısında azalma dahi gözlenebilir. Bundan dolayı eksik altyapı ve destek sistemleri mutlaka tamamlanmalıdır.

4.1.4. Çevresel Bozulma ile İlgili Öneriler

Çevresel bozulma kategorisinde bazı ilçelerde problemler mevcuttur. Çaybaşı özellikle çöp problemi yaşamaktadır. Yapımı yakın süre içinde tamamlanan katı atık tesisinden sızan sular çevreye zarar vermektedir. Gerekli önlemlerin alınarak tesisin istikrarlı hale getirilmesi şarttır. Kabadüz’de ise özellikle Çambaşı Yaylası ve çevre obalarda giderek artan yapılaşmalar, yörede doğa üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Bu yapılaşmalar mutlaka kontrol altında tutulmalı, izinsiz yapılaşmaya kesinlikle müsaade edilmemelidir. Mutlaka yapılaşma gerekiyorsa da sürdürülebilir bir biçimde ve doğal yapıyı bozmayacak şekilde olmalıdır. Korgan ilçesinde geçmişten günümüze yaşanan heyelanlar çevresel bozulma bakımından ilçedeki en önemli problemdir (Yılmaz vd., 2013, s. 383). Özellikle kanalizasyon ve su şebekesi incelenerek yer altına suların sızması önlenmeli ve yüzey suları da en kısa yoldan vadi tabanlarına ulaştırılmalıdır (Yılmaz vd., 2013, s. 393). Yine Aybastı ilçesinde yaşanan heyelanlar çevresel bozulma açısından ilçe için olumsuzluk yaratmaktadır (Hatipoğlu vd., 2021, s. 58). Bu nedenle heyelan risk analizleri yapılarak riskin yüksek olduğu bölgeler kullanıma kapatılmalıdır.

Ordu ilinde doğaya dayalı turizm bakımından kaynak çeşitliliğinin yüksek olduğu görülebilmektedir. Çalışmada tespit edilen eksikliklerin giderilmesiyle doğaya dayalı turizmin Ordu ilinde daha fazla gelişim göstermesi sağlanabilir. Ayrıca yapılan önerilerin dikkate alınması yöreye gelebilecek turist sayısının artmasına katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

Acuner, E. & Tayfun, A. (2016). Doğa temelli erişilebilir turizm: Rize örneği (Nature-nased accessible tourism: case of Rize). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(2), 63-93. https://www.jotags.org/2016/vol4_issue2_article4.pdf

Arslan, E. S. (2019). Burdur’da doğa turizmi ile ilişkili alternatif rotaların belirlenmesi. *International Journal of Geography and Geography Education*, 40, 332-346. <https://doi.org/10.32003/iggei.570310>

Bahadır, M. & Işık, M. (2018). Perşembe Yaylasında (Ordu) jeomorfositler ve turizm amaçlı kullanımları. *Kapadokya Yerbilimleri Sempozyumu (24-26 Ekim) Tam Metin Bildiriler Kitabı 2*, (ss. 92-97), Niğde.

Bahtiyar Karadeniz, C. (2014). Sürdürülebilir turizm kapsamında sakin şehir Perşembe. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 84-107.

Bahtiyar Karadeniz, C., Kabacık, M. & Sarı, S. (2018). Ordu ilinde ekoturizm uygulamaları, Kabakdağ, Kayabaşı örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 323-337.

Bahtiyar Karadeniz, C. & Sarı, S. (2018). Ordu ilinin doğal kaynaklara dayalı turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 741-759. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2968>

Boo, E. (1990). *Ecotourism: potentials and pitfalls* (Vol. 1). World Wildlife Fund.

Doğaner, S. (1994). Köyceğiz-Dalyan çevresinde eko-turizm. *Türkiye Kalkınma Bankası Turizm Yıllığı*, 94-106.

Fredman, P. & Margaryan L. (2021). 20 years of nordic nature-based tourism research: a review and future research agenda. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 21(1), 14-25. <https://doi.org/10.1080/15022250.2020.1823247>

Güler, S. (2021). Ordu ilinin ekoturizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Turizm Ekonomisi, Yönetimi ve Politika Araştırmaları*, 1(1), 55-72.

Hatipoğlu, Ş. C. & Bahadır M. (2020). Altınordu (Ordu) ilçesindeki jeosit ve jeomorfofitlerin turizm potansiyellerinin “Preliminary Geosite Assessment Model (GAM)” ile ölçümü. *Mavi Atlas*, 8(2), 548-564. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.790874>

Hatipoğlu, İ. K., Uzun, A., Zeybek, H. İ. & Hatipoğlu Ş. C. (2021). Sağlık Mahallesi heyelanı (Ordu, Türkiye). *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi*, 6, 56-66. <https://doi.org/10.46453/jader.811124>

Koday, S., Kaymaz, H. & Kaya, G. (2018). Kuzalan Tabiat Parkı'nın doğa turizm potansiyeli (Dereli-Giresun)". *Marmara Coğrafya Dergisi*, 37, 124-143. <https://doi.org/10.14781/mcd.386171>

Koday, S. & Kızılkın, Y. (2018). Ünye ilçe merkezi'nin doğal ve kültürel turizm değerleri İçinde Prof. Dr. Süleyman Uyar (Ed.), *Uluslararası Sosyal, İdari ve Beşeri Bilimler Sempozyumu Bildirileri* (ss. 94-108). Asos Yayınevi.

Koroğlu, Ö. & Kahraman, S. (2014). Doğaya dayalı turizm faaliyetlerinin gelişiminde toplum temelli doğal kaynak yönetiminin önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(26), 95-106. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.05157>

Luzar, E. J., Diagne, A., Gan, C. & Henning B. R. (1995). Evaluating nature-based tourism using the new environmental paradigm. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 27(2), 544-555.

Pirselimoğlu Batman, Z. & Demirel, Ö. (2015). Altındere Vadisi Meryemana Deresi güzergâhında doğa temelli turizm etkinliği: Yamaç paraşütü. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(11), 13-26.

Priskin, J. (2001). Assessment of natural resources for nature-based tourism: the case of the Central Coast Region of Western Australia. *Tourism management*, 22(6), 637-648. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(01\)00039-5](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00039-5)

Şengül, F., Akyüz, H. & Uca, S. (2019). Doğal kaynaklara dayalı turizm: Ordu ili ve Jukkasjarvi örnekleri. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı 5, 23-34.

Turoğlu, H. & Özdemir, H. (2005). Bartın ilinin ekoturizm potansiyelinin belirlenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 10(13), 97-116.

Verbos, R. I., Alschuler, B. & Brownlee, M. T. J. (2017). Weather studies in outdoor recreation and nature-based tourism: a research synthesis and gap analysis. *Leisure Sciences*, 40(2), 1-24. <https://doi.org/10.1080/01490400.2017.1325794>

Hatipoğlu, Ő. C. (2021). Ordu ilinin doğaya dayalı turizm olanaklarının “doğa temelli turizm için doğal kaynakların ölçümü modeli” ile değerlendirilmesi, *Mavi Atlas*, 9(2), 92-107

Weaver, D., Faulkner, B. & Lawton, L. (1999). Nature-based tourism in Australia and beyond: a preliminary investigation. *CRC for Sustainable Tourism*, Report 1, 1-30.

Winter, P. L., Selin, S., Cervený, L. & Brecker, K. (2019). Outdoor recreation, nature-based tourism, and sustainability. *Sustainability*, 12(81), 1-12. <https://doi.org/10.3390/su12010081>

Yılmaz, C., Uzun, A. & Zeybek, H. İ. (2013). Korgan ilçe merkezi heyelanları (Ordu). İçinde H. Korkmaz & A. Karataő (Eds.) *III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 382-394). Renk Ofset.

Özgür YILMAZ

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.

Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Samsun University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of History,
Samsun-TURKEY

ORCID: 0000-0002-1970-2315
ozgur.yilmaz@samsun.edu.tr

Furkan SARAÇ

ORCID: 0000-0001-9089-6143
furkansarac29@hotmail.com

İmereti Kralı II. Solomon'un Bağımsızlık Mücadelesi ve Osmanlı Sürgününe Dair Bazı Yeni Bilgi ve Belgeler*

Öz

Rusya'nın Kafkasya'daki hâkimiyet süreci açısından Gürcistan oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu süreç Gürcistan'da 1810'lu yıllara kadar devam etmiş ve ülke doğrudan Rusya'nın hâkimiyetine girmiştir. Gürcistan'da, Rus yayılmacılığına karşı direnen krallıklardan biri de İmereti Krallığı'ydı. İmereti Krallığının son kralı olan II Solomon, 1810'da Ruslara karşı mücadelesini kaybedip bir süre Tiflis'te tutuklu olarak kaldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne sığınarak bağımsızlık mücadelesini dışardan sürdürmeye çalışmış ve bu sırada uluslararası destek aramaya uğraşmıştır. Önceleri Gürcistan'da Rus idaresi ile anlaşarak ülkesini ve tahtını koruyacağını düşünen II. Solomon Rusların Gürcistan üzerindeki gerçek amaçlarını gördükten sonra Rus idaresine başkaldırmış ve ülkesi için mücadeleye girmiştir. Uluslararası destek arayışını sürgüne çıkmadan önce Gürcistan'da başlatan kral Osmanlı Devleti, İran ve Fransa'nın yardımını sağlamaya çalışmıştır. Ancak Gürcistan'ın önemli bir kısmını daha önce kendine bağlayan Rus idaresine karşı kralın çabaları sonuç vermemiştir. Dahası 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Rusya'nın bölgedeki gücünü daha da pekiştirmesi sonucunda Osmanlı Devleti, İmereti için Rusya ile bir çatışma riskini göze almamıştır. Bu bağlamda, dönemin siyasi gelişmeleri ekseninde bağımsızlık mücadelesinde kral, aradığı desteği bulamamış ve Trabzon'da 1815'te vefat etmiştir. Bu çalışma II. Solomon'un Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi bağlamında Ahıska'dan Trabzon'a kadar uzanan sürgününe ve bu dönemde ülkesinin kurtuluşu için yapmış olduğu çalışmalara dair bazı yeni bilgi ve belgeler üzerinden bir değerlendirme yapma amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Gürcistan, İmereti, Osmanlı Devleti, II. Solomon

Some New Information and Documents on Struggle for Independence and the Ottoman Exile of King Solomon II of İmereti

Abstract

Georgia occupies a very important place in terms of Russia's dominance process in the Caucasus. This process continued in Georgia until the 1810s and the country came under the direct domination of Russia. In Georgia, one of the kingdoms that resisted Russian expansionism was the Kingdom of Imereti. The last king, Solomon II, lost his fight against the Russians in 1810 and was imprisoned in Tbilisi for a while, then took refuge in the Ottoman Empire, and tried to continue his struggle for independence from abroad and sought international support. Solomon II thought that he would protect his country and his throne by making an agreement with the Russian administration in Georgia; but after seeing the real aims of the Russians on Georgia, he rebelled against the Russian administration and entered the struggle for his country. The king, who started his search for international support in Georgia before going into exile, tried to provide the help of the Ottoman Empire, Iran and France. However, his efforts against the Russian administration, which had previously occupied a significant part of Georgia, did not yield results. Moreover,

* Bu çalışma, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Doç. Dr. Özgür Yılmaz danışmanlığında Furkan Saraç tarafından tamamlanan "İmereti Kralı II. Solomon'un Rusya'ya Karşı Mücadelesi ve Osmanlıya Sürgünü" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

after the Ottoman-Russian War of 1806-1812, as Russia further consolidated its power in the region, the Ottoman Empire did not risk a new conflict with Russia for freedom of Imereti. In this context, in struggle for freedom, which was shaped around the political developments of the period, the king could not find the support he was looking for and died in Trabzon in 1815. This study aims to make an evaluation through some new information and documents about Solomon II's struggle for independence against the Russians in Georgia, his exile from Akhuska to Trabzon, and his work for the liberation of his country in this period.

Keywords: Russia, Georgia, Imereti, Ottoman Empire, Solomon II.

Giriş

Stratejik olarak önemli olan Kafkasya coğrafyasında Gürcistan, Rusların işgaline kadar Osmanlı ve İran arasında uzun bir süre tampon bir bölge olarak kalmıştır. Kuzeyde yükselen yeni bir güç olarak Rusya ile Gürcü beyleri arasında daha XV. yüzyıldan beri ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Ancak Rusların bölgede asıl ilerleyişi Büyük Petro zamanında olmuş; Azerbaycan'ın Rusya'ya katılmasıyla, Rusya hâkimiyet alanını Gürcistan'a kadar genişletmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusların Kafkasya'daki nüfusunun daha da artmasını sağlamıştır (Kurat, 1999, s. 299). Bir taraftan Osmanlı Devleti, diğer taraftan da İran tarafından sıkıştırılan Gürcüler için Ruslar önceleri bir kurtarıcı olarak görülmüş, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Gürcistan Hanı İraklı Han, savaşta Rusya'nın yanında yer almıştır (Nusel, 2015, s. 89). Bu yakınlaşmanın bir neticesi olarak 1783'te Rusya ve Gürcistan arasında imzalanan Giorgiveski Antlaşması ile Gürcistan Rusya'nın himayesine girmiştir. Bu antlaşma Gürcistan tarihi için yeni bir dönemin başlangıcıdır (Vernadsky, 2015, p. 212-215). Antlaşma ile Rusya, Gürcistan'ın siyasi varlığını yok etmiş ve dış dünya ile olan ilişkilerini kesmiştir. Bu antlaşma aynı zamanda Gürcistan'ın fiili işgalin bir nevi habercisi olmuştur (Türker & Soofizadeh, 2015, s. 154-155). Her ne kadar İran tarafı bu antlaşmadan rahatsız olup Gürcistan üzerindeki nüfuzunu devam ettirmek istese de, Gürcü ileri gelenleri İran'ın saldırgan politikalarına karşı ortak hareket etme kararı almışlardır. Ancak İran Şahı Ağa Muhammed Han'ın 1795'de Tiflis'i almasına mani olamamışlardır (Aydın, 2008, s. 56; Şükürlü, 1996, s. 548-549). Rusya, hem İran tehdidinde hem de Gürcistan'daki hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla Gürcistan'da daimi bir ordu kurma hazırlıklarına 1799'da başlamış ve Lazarev'in başında olduğu Rus ordusu Tiflis'e girmiştir. Bir yıl sonra imzalanan bir başka antlaşma ile Gürcistan resmen Rusya'ya bağlı bir devlet hâline getirilmiş ve ülkenin tam olarak Rus işgaline açılma süreci de başlamıştır (Aydın, 2008, s. 60-62). Önce Çar Pavel'in daha sonra da I. Aleksandr'ın beyannameleri ile 1801'de Gürcistan'ın Rusya'ya katıldığı ilan edilmiştir. Böylece Tiflis doğrudan Moskova'ya, bu entegrasyon sürecinin devamı olarak Gürcü Kilisesi de 1811'de Rus Kilisesi'ne bağlandı. (Seydoux, 1967, p. 618). Bundan sonra Rusya, tüm Gürcistan'da kendi idaresini kurmak için yoğun çaba harcamış, Gürcistan'da kalıcı olmak için hâkimiyeti altına giren bölgelere kendi idarecilerini atamıştır.

Tiflis ile Karadeniz ve Kırım arasında bir bağlantı hattı kurmak için Batı Gürcistan'ı ele geçirmek isteyen Ruslar, buradaki yönetimleri hedef aldı. Ülkedeki prenslikler arasındaki ihtilaflardan yararlanmak suretiyle 1801'de Kartli ve Kaheti ilhak edildi. Daha sonra Guria, Samegrelo ve Abhazya ele geçirildi. Rusya'nın ilerleyişi karşısında bağımsızlığı tehlikeye giren hanlıklar arasında İmereti (Açıkbaş) Krallığı, Migreli ve Göril de vardı. Bunlar içinde Osmanlıların, açık başla dolaştıkları için "Açıkbaş" dedikleri İmeretya (İmereti)'nin Rusya ile olan mücadelesi Gürcistan'daki Rus egemenliği ve bölgedeki güç dengeleri açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Aydın, 2008, s. 46-49). Bu çalışma Kral II. Solomon'un bu mücadelesine dair mevcut literatüre bir katkı yapma amacıyla. Aslında Kral II. Solomon'un ülkesi için mücadelesi Rusya'nın Gürcistan'da tesis etmeye çalıştığı hâkimiyet bağlamında tarihçiler tarafından değerlendirilmiş ve bu konuda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunun yanında kralın uluslararası yardım talepleri, Napolyon savaşlarının etkili olduğu dönemde kralın mücadelesini sadece Gürcüler ve Ruslar arasındaki bir mesele olmaktan çıkarmış, Osmanlı Devleti, İran ve Fransa'nın da dikkatini çekmiştir. Bu bakımdan çalışma, Kral II. Solomon'un bu mücadele sürecine ışık

tutmak gayesiyle; Osmanlı arşiv belgeleri ve diğer ikinci el kaynakların yanı sıra Fransız konsolosluk arşivlerinden de istifade edilerek mevcut literatüre yeni bilgiler eklemeyi amaçlamaktadır. Kralın Fransa'dan yardım talepleri ile ilgili olarak Seydoux bazı önemli belgeleri neşretmesine rağmen (Seydoux, 1967), kralın Fransız elçiliği ve hükümetinden yardım talepleri için aracı olan Trabzon'daki Fransız konsolosu Dupré'nin raporlarını dikkate almamıştır. Ancak bu raporlar kralın mücadelesini mümkün mertebe takip etmemize imkân sağlamakta; özellikle de Osmanlı Devleti'ne sığınmasından sonraki süreci aydınlatmamıza yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde Gümüş tarafından konu ile ilgili olarak yapılan iki çalışma (Gümüş, 2007; Gümüş; 2006) bu konuda önemli çalışmalar olsa da kralın sürgün rotasını ve faaliyetlerini tam olarak açıklamamaktadır. Adı geçen bu kaynaklar ışığında Kral II. Solomon'un özellikle Osmanlı Devleti'ne sürgünü sonrasındaki sürece dair yeni bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Konunun daha iyi anlaşılması için çalışmada öncelikle İmereti'nin Rus hâkimiyetine girmesi ve kralın tahtından uzaklaştırılması sürecine değinilecek, devam eden kısımlarda ise Osmanlı sürgünü ve faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

1. İmereti'nin Rusya Himayesine Girmesi ve II. Solomon'un Yardım Talepleri

Batı Gürcistan'da yer alan prensliklerden biri olan İmereti, XV. Yüzyılda Gürcistan'daki feodal monarşisi yıkıldıktan sonra bağımsız bir krallık haline gelmiş, önceleri Gürcistan'ın batı tarafını denetimi altında tutarken zamanla sınırları daralarak Kutais merkez olmak üzere iç kısımlarda kalan bölgeleri kontrol eder bir hale gelmiştir. XV. Yüzyıldan itibaren diğer Gürcü krallıkları, Osmanlı ve İran kuvvetleri arasında mücadele alanı haline gelen İmereti XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne tabi olan bir yer olmuş; ancak İran İmereti'ye yönelik siyaseti zaman zaman bu tarafların İran denetimine geçmesine neden olmuştur. Rusların Kafkasya'daki ilerlemeleri sonucunda bu mücadeleye bu kez Ruslar da dâhil olmuşlardır. İmereti'nin son kralı olan II. Solomon'un (1789-1810) krallığı Gürcistan tarihi için her açıdan ayrı bir öneme sahiptir. 1801'den sonra, yani Rusların Gürcistan'a girmesiyle birlikte II. Solomon üzerindeki Rus baskısı daha da arttığı için kral, Rus komutan Tsitsianov ile anlaşma yoluna gitti ve her iki taraf 5 Nisan 1801'de Elaznaur Antlaşması'nı imzaladı. Aslında bu antlaşma da daha öncekiler gibi İmereti'deki Rus hâkimiyetini tescilliyordu (Dvali,2019, s. 29-33). Rusya'nın bu hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla bölgeye gönderilen General Tsisianov, Gürcistan'ın doğusundaki hanlıkları da güç kullanarak Rusya'ya bağladı. Rusların bu ilerlemeleri diğer hanlıkların da Rus idaresine boyun eğmesiyle sonuçlanmaktaydı (Türkmen, 2003, s. 26; Aydın, 2008, s. 64).

Ruslar, bölgede ilerlemelerine karşı koyan II.Solomon'un gücünü kırmak için General Litvinov'u İmereti'yi işgal etmesi için gönderdiler. Rusya 1803'ten itibaren takip eden altı yıl boyunca Batı Gürcistan'daki Mingrelye ve Gürria gibi prenslikleri de hâkimiyet altına aldı. Dolayısıyla II. Solomon'un daha önceleri egemenliği altına almaya çalıştığı bu bölgeler Rusya'nın kontrolüne geçince aynı akıbetin İmreti'nin başına geleceği öngörülüyordu (Mikaberidze, 2015, p. 28). Kral Solomon, Rusya'nın üstünlüğüne karşı çıkmıyordu; zira Gürcistan'ın tamamını birleştirmek ve Osmanlı Devleti ve İran'ın işgal ettiği Gürcü topraklarını kurtarmak için askeri destek karşılığında bağımsız kalmak istiyordu. Ancak Rus hükümetinin farklı planları vardı. 1804'te Doğu Gürcistan valisi General Paul Tsitsianov, kralın teslim olmasını istedi. Kralın bu teklifi reddetmesi üzerine Rus general birliklerini Batı Gürcistan'a nakletti. Rus kuvvetlerine mukavemet edemeyen II. Solomon, teslim olmak zorunda kaldı ve 25 Nisan 1804'te Tsitsianov'un taleplerini kabul etti (Mikaberidze, 2011). Böylece İmereti, Rusya'nın bir vilayeti haline getirildi. Yine de II. Solomon'un bölgedeki Rusya işgaline rağmen gücünü hala hissettiriyor ve az da olsa askeri gücü barındırıyordu. Ancak İmereti Kralı II. Solomon, bölgedeki Rus varlığına daha fazla dayanamayarak 1806'dan itibaren açıktan mücadeleye başlamıştır (Gümüş, 2006, s. 106).

II. Solomon'un ülkesi için mücadele ettiği dönemde, Napolyon komutasındaki Fransız ordularının 1805'te Rusya ve Avusturya'yı, 1806'da Prusya'yı, sonra 1807'de Rusya'yı yenmesi ve bunun sonucunda tüm Avrupa'nın Fransa İmparatoru'nun yönetimine girmesi uluslararası güç dengelerinde büyük bir etki yaptı. Bu gelişme Osmanlı Devleti'nin 1806'da Rusya'ya savaş ilan etmesinin en önemli nedenlerinden biriydi. Böyle bir ortamda II. Solomon da Rusya'nın egemenliğine karşı "Napolyon kozunu" kullanmaya karar verdi. Zira bu dönemde Fransa, İran'a yaklaşma politikası izleyerek özellikle İngiltere'ye karşı İran'ın bölgedeki gücünden istifade etmeye çalışıyordu. Aynı zamanda İran'a, Gürcistan'da Rusya'ya kaptırmış olduğu topraklarını kazanması için yardım vaat ediyordu. (Driault, 2013, p. 166; Natchkebia, 2009, p. 115-141; Das, 2016, p. 37). Ruslara karşı, Kral II. Solomon'a en fazla destek ve himaye sağlayacak güç Napolyon'un Fransa'sıydı. Bu çerçevede, Berkok ilk defa 1804'te II. Solomon'un Napolyon Bonapart'tan yardım talep ettiğini ancak bu girişimden bir sonuç alınmadığını belirtmektedir (Berkok, 1958, s. 402). Ne var ki Solomon'un bu teşebbüsü ilerde daha fazla dile getirilen uluslararası destek arama sürecinin başlangıcıydı. Zira bu dönemde Fransa bölge ile çok daha yakından ilgilenmeye başlamıştı. Gerek İran'a gönderdiği görevliler gerekse de bölgedeki konsolosları vasıtasıyla Osmanlı Devleti-İran ve Rusya ekseninde bölgedeki her türlü askeri ve siyasi gelişmelerden haberdar oluyordu (Yılmaz, 2014, s. 65-96; Yılmaz, 2016, s. 87-120). II. Solomon'un Ruslara karşı olan mücadelesini Trabzon'dan takip eden Trabzon'daki Fransız konsolosu Dupré, Kral II. Solomon'un ülkesini Ruslara karşı savunma kararından ve Trabzon'a gönderdiği biri Katolik ve biri Gürcü olan iki temsilciden bahsetmekteydi. Asıl önemlisi II. Solomon, Napolyon'un "bağımsızlık mücadelesinde kendisine destek verip vermeyeceğini" merak ediyordu. Fransız konsolosu, kralın temsilcisine bu konuda Fransız hükümetine mektup yazmasını tavsiye etmekteydi.¹ II. Solomon, Dupré'ye Haziran 1807'de bir temsilci göndererek Fransız hükümetinden yardım talebinde bulundu.² Kral, beklediği cevabı alamadığından Eylül ayında Ahıska'daki Kapuçin manastırında görevli Basilio vasıtasıyla bir mektup daha göndermiş ve ülkesinin başkentini ele geçiren düşmanlarına karşı büyük Napolyon'un yardımını" talep etmişti. Dupré, mektubu Fransa Dışişleri Bakanlığı'na göndereceğini; ancak bu konuda kendisine gelecek talimatları beklediğini ifade etmekteydi.³

Kral II. Solomon, 1808'de de bu yardım arayışlarına devam etti. Eylül 1808'de iki murahhasını mektupları ile İstanbul'a gönderdi. Bu murahhaslar ile Trabzon'da görüşen Dupré, raporunda mektupları ulaştırmak üzere Paris'e gidecek olan murahhasa bir pasaport verilmesi ve maddi olarak desteklenmesi konusunda yardımcı olmasını talep etmekteydi.⁴ Dupré'nin raporlarında kralın İstanbul'a başka bir temsilci gönderdiği de görülmektedir. Kral, Yousep Sohrap adlı bir temsilciyi 1809'da İstanbul'a göndermiş ve Fransız elçiliği vasıtasıyla Napolyon'dan tekrar yardım taleplerini yenilemişti. Fransız Elçisi Maubourg ise "bu talepleri Napolyon'a iletceğini; ancak mevcut durumun majestelerini bir karar almaktan alıkoyduğunu" ifade etmekteydi.⁵ Ülkesine gitmek üzere Trabzon'a uğrayan Yousep Sohrap, burada konsolos Dupré ile de görüşmüş; Kral Solomon'un talepleri ile ilgilendiğine dair ona bir not göndermiştir.⁶

¹ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'den Ruffin'e, No. 10, 8 Eylül 1806.

² AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 1, Dupré'den Talleyrand'a, No. 58, Trabzon, 6 Haziran 1807.

³ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 1, Dupré'den Talleyrand'a, No. 72, Trabzon, 8 Mart 1808.

⁴ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'den Mabourg'a, No. 20, 22 Eylül 1808.

⁵ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Mabourg'tan Dupré'ye, 10 Ağustos 1809.

⁶ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'en Mabourg'a, No. 20, 8 Eylül 1809.

Rusların baskısı altında olan Kral II. Solomon Fransız hükümeti ile muhaberatını sağlayan Dupré vasıtasıyla Fransa'dan gelecek cevabı beklemekteydi. Bu nedenle Mart 1810'da Dupré'ye bir ulak göndererek kendisine verilecek memnuniyet verici bir haber olup olmadığını sormuş; Rus generalinin baskısı altında olduğunu hatırlatarak geleceğine ilişkin gelecek cevaba göre hareket edeceğini belirtmiştir. Dupré ise daha önceki raporlarında olduğu gibi, bu konuda bakanlıktan bir talimat gelmeden kendisine cevap veremeyeceğini belirtmişti.⁷ Kralın bu yardım talepleri ülkesi İmereti'den çıkarılmasından sonra daha da artacaktır.

2.Sürgüne Giden Süreç: II. Solomon'un Tahttan İndirilmesi ve Ülkesinden Çıkması

İmereti'nin 1804'te Rusya'nın bir vilayeti haline getirilmesinden sonra II. Solomon, Rusların 1804 antlaşmasını ihlal ve inkâr ettiklerini, Kutais'te az sayıda Rus kuvveti bulunması gerekirken pek çok Rus birliğinin şehre yığıldığını, sivil ve hukuki meselelerin kendisinin iradesi dışında çözümlendiğini belirterek tüm İmeretya'nın Ruslar tarafından istila edildiğinden yakınıyordu (Aydın, 2008, s. 107). Bu süreçte II. Solomon'un Ruslara karşı gösterdiği direnci kırmak görevi Rus generalı Tormasov'a havale edilmişti. Bu maksatla Tormasov, İmereti'nin ileri gelenlerine yönelik olarak bir bildiri gönderdi. Tormasov, bildiriye Rus İmparatorunun "İmereti'de barış, sükûnet ve Gürcistan'ın refahını istediğini ifade ederek, aynı zamanda Kral II. Solomon'un bu eylemleri ile Rus imparatoru ile yapmış olduğu antlaşmayı tehlikeye attığı uyarısında bulunmuştu. Dahası İmereti'deki Rus kuvvetlerinin kralı tahtından indirmeyi amaçlamadığını; aksine ülkeyi Osmanlı saldırılarından korumayı amaçladığını belirttikten sonra imparatorluğun emirlerinin yerine getirilmediği takdirde İmereti halkının "şiddet göreceğini" beyan etmişti (Grosdev, 2000, p. 124).

Tormasov, Rus talepleri konusunda II. Solomon'u ikna etmek için Gürcü General Orbeliani'yi devreye soktu; ancak daha sonra kralın Rus taleplerine boyun eğmediği anlaşıldı. Dahası II. Solomon'un birlikleri, 1809'da bir Rus konvoyuna saldırdı ve konvoyu yok etti. Bunun üzerine II. Solomon'un toprakları Rus birlikleri tarafından kuşatıldı. Büyük bir kısmı Rus denetimine girmiş olan Gürcistan'da İmereti tek başına kalmıştı. Bazı İmereti ileri gelenleri de Rus taraftarı olarak hareket etmekteydiler. Tormasov, Ocak 1810'da, II. Solomon'un bazı İmeritya soylularını ve kendi varisi Konstantin'i rehin olarak teslim etmesini ve Rus gözetiminde kalıcı olarak Kutais'te ikamet etmesini talep eden bir ultimatom gönderdi (Mikaberidze, 2001).

Başkent Kutais'te konuşlanan Rus garnizonu nedeniyle şehri terk eden kral Redutkale'ye sığındı. Tormasov, Orbeliani'ye, İmereti prenslerine, soylularına ve din adamlarına, "anavatanlarını kurtarmak istiyorlarsa Kral Solomon'un inadinın üstesinden gelip onun görevlerini yerine getirmek üzere İmereti'ye geri dönmesi" konusunda ikna edilmesini istedi. Ancak bu çabalar sonuç vermedi. Bu sırada Kral II. Solomon, Ahıska'ya gönderdiği adamlar vasıtasıyla Ruslara karşı Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmak istediğini ve Osmanlı Devleti'nin hizmetinde olacağını beyan etmişti (Gümüş, 1993, s. 17)⁸. Aynı şekilde İran şahı ile de bağlantı kurarak Ruslara karşı ortak hareket etme kararı almıştı. Kral ise diplomasiden istifade ederek, aynı zamanda Osmanlılardan alacağı destek ile ülkesindeki egemenlik haklarını genişletmeye çalışmaktaydı. II. Solomon, 10 Ocak 1810'da Tormasov'a gönderdiği bir mektupta İmeritya halkının şikâyetlerini dile getirdiği gibi, Lenchgumi Eyaleti'ndeki haklarının tanınmasını da talep ediyordu. Kralın şikâyetlerine konu olan bir diğer nokta ise İmeritya'daki Rus birliğiydi. Buna göre Türklere karşı savaşmayan bu Rus birliği bir an evvel Kutais'ten çıkarılmalıydı (Grosdev, 2000, p. 124-126). Kral, bir dizi üst düzey temsilciler göndermek suretiyle Tormasov'u yatıştırabileceğini ve müzakere sürecine devam edebileceğini hesaplamıştı. Ancak bu girişim üzerinde Tormasov 21

⁷ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 1, Dupré'den Compte de Champagny, No. 98, Trabzon, 15 Mart 1810.

⁸ BOA, HH, 1100/44599-Ç, Ra. 1226/ Nisan 1811.

Ocak 1810'da yayınladığı bir ultiatom ile üç gün içinde bazı imereti ileri gelenlerini rehine olarak St. Petersburg'a göndermesini istedi. Kral ise Kutais'ten Tiflis'e dönecek ve burada Rus denetiminde olacak; firari Aleksandır, İran şahı ile Ahıska paşası ile de her türlü iletişimi kesecekti. Bunları yapmadığı takdirde tüm yetkileri elinden alınacaktı. Ancak Kral Solomon'un Rus taleplerini yerine getirmeyeceği ortaya çıkınca Tormasov, II. Solomon'un tahtından alındığını ilan etti ve İmparator Aleksandır adına yayınlanan bildiri, 20 Şubat 1810'da İmereti kiliselerinde okundu. Bazı İmereti soyluları Rus tarafında yer aldı. Hazırlıksız yakalanan kral hem Ahıska'ya hem de Kafkasya'daki dağlılara hemen Rus kuvvetlerine yönelik bir dizi baskın başlatmaları için dilekçe göndermek zorunda kaldı (Grosdev, 2000, p. 127). II. Solomon'un İmereti'den çıkması üzerine Ruslar kralın sarayına zarar vermiş ve geride kalan prens ve halkına da zulüm yapmıştı (Aydın, 2008, s. 107). Çar I. Aleksander da Kafkasya bölgesinden sorumlu Genel Vali Graf Gudoviç'e, İmereti Kralı II. Solomon'un tüm ailesi ile birlikte Rusya'ya göç ettirilmesini emretti (Çapraz, 2006, s. 74).

Yanındaki zayıf birlikleri ile Vard-tsikhe Kalesi'ne sığınan kralın Ruslara karşı daha fazla direnme gücü yoktu. Bunun üzerine Tiflis'e gidip akıbetini beklemekten başka seçeneği kalmamıştı. Teslim olan Kral Solomon, 28 Mart 1810'da Tormasov'dan gelen mektup doğrultusunda Tiflis'e gitti (Mikaberidze, 2001)⁹. Rus tarafının oyalamaları ile geçen kırk günlük zorunlu ikametten sonra son bir hamle yapan kral, 11 Mayıs 1810'da Tiflis'ten kendisini bekleyen bir grup Lezgi ve bazı İmeritya'nın soyluları ile Ahıska'ya, Şerif Paşa'nın yanına sığındı (Kurat, 1999, s. 300). Bunun üzerine Tormasov daha da sertleşerek kralın ve maiyetindeki diğer İmereti soylularının eşlerini hapse attırdı ve tüm mal ve mülklerine el konuldu (Grosdev, 2000, p. 127). Kralın bu şekilde ülkesinden ayrılması İmereti halkında büyük bir üzüntüye neden oldu.¹⁰ Mücadelesine Ahıska'dan devam etmek zorunda kalan kral, ülkesine gönderdiği mektuplarda Ruslara karşı mücadele verilmesini istiyor ve akıbetlerinin diğer krallıklar gibi olacağı uyarısında bulunuyordu (Grosdev, 2000, p. 129; Mikaberidze, 2001).

3. Sürgünün İlk Durağı: II. Solomon'un Ahıska'daki Faaliyetleri ve İmereti Harekâtı

İmereti Kralı II. Solomon Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Ahıska'ya geldiğinde, maiyetinde prens, soylu ve askerlerden oluşan 600 kişi vardı. Osmanlılardan yardım talep eden kral diğer asker ve hizmetkârlarının Açıkbaş Ülkesinde kaldığını, bundan sonra Osmanlı Devleti'ne hizmet edeceğini dile getirerek Osmanlılardan aldığı destekle Açıkbaş ülkesine doğru hareket ederek, burada bulunan Moskov askeri üzerine beş bin asker ile hücum etmeyi planlıyordu.¹¹ Ahıska'da oldukça iyi bir şekilde karşılanan kral burada, ülkesinin geçmişten beri Osmanlı toprağı olduğunu ifade edip, Osmanlılardan askeri yardım talep edince Selim Paşa'dan Ruslara karşı olan mücadelesinde destek sözü aldı. Kral, Ahıska'da bulunduğu sırada burada iki önemli temasta bulundu. İlk olarak İran'dan da destek almak için temsilcisi Süleyman Bey'i İran şahına gönderdi. İkinci olarak ise Osmanlı Devleti'nin desteğini sürdürmesi için Keyhüsrev ve David adlı serdarlarını İstanbul'a gönderdi (Cevdet Paşa, 1301, s. 267). Bu elçileri vasıtasıyla kral, Osmanlı tebaası olduklarını beyan ederek eskiden beri vermiş oldukları cizye ve peşkeşlerini vermeye devam edeceklerini, kendilerine tahsis edilecek 4.000-5.000 kişilik bir Osmanlı askeri ile düşmanlarına saldırabileceklerini beyan etmiştir.¹² Kralın elçileri İstanbul'da Vahid Efendi ile yaptığı, İstanbul Rum Patriği'nin de hazır bulunduğu görüşmede ana konu kralın ülkesine nasıl dönebileceğiydi. Bunun için Gürcistan'daki Rus kuvvetleri, Gürcü prensliklerinin birbirleriyle ve

⁹ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'den Mabourg'a, No. 34, 28 Nisan 1810.

¹⁰ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 1, Dupré'den Compte de Champagny, No. 100, Trabzon, 120 Mayıs 1810.

¹¹ BOA, HH, 1100/44599-Ç, Ra. 1226/ Nisan1811.

¹² BOA, HH, 1105/44599-D,1226/1811-1812.

Rusya ile münasebetleri de müzakere edilmişti. Görüşmede bir harekât planı da tasarlanmıştı. Bu plana göre Canik, Trabzon, Kars, Erzurum ve diğer yerlerden toplanacak 30 bin askerin yanında mühimmat gönderilecek, Gürcü beylerinin de desteği alınacaktı (Gümüş, 2006, s. 108-109).

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı mücadele halinde olduğu bölgede İmereti Kralı II. Solomon'un desteklenmesi fikri ortaya çıkmıştı. Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, daha önce kendisinin şark seraskerliği sırasında da Açıkbaz Hanı'nın Rusya'ya karşı desteklendiğini ve bu desteğin devam ettirilmesinin faydalı olacağını belirtmiştir (Toprak, 2019, s. 164). Gerek bu girişim gerekse de kralın girişimleri karşısında Sultan II. Mahmud yardım taleplerini olumlu karşılamıştır. Bunun üzerine krala bir mektup yazılarak Gürcistan'ın geçmişten beri Osmanlı himayesinde bulunduğunu ve bu süreçte, Gürcistan topraklarında huzurun olduğu ifade edilmiş, Gürcistan'ın Rus işgalinden bir an önce kurtulması için gerekli desteğin verileceği söylenmiş, ayrıca Selim Paşa ve Emin Paşa'ya da haberler gönderilerek kralın desteklenmesi istenmiştir (Gümüş, 2006, s. 108-109). Kralın elçileri geri dönerken Erzurum Valisi Emin Paşa aracılığıyla kendisine bir hil'at ve Açıkbaz Hanlığı Beratı da verilmiştir.¹³ II. Solomon'un bölgeden ayrılması üzerine onun geride bıraktığı "Aznavur ve Rüesalarının" da oradan ayrılmasını istemiştir. Kral, Ahıska'da bulunduğu sırada Açıkbaz ülkesinin işgal altından kurtulması için önemli bir desteği Ahıska halkından görmüş, Osmanlı hükümeti de II. Solomon'un Şerif Paşa ile birlikte hareket etmesini istemiştir (Aydın, 2008, s. 108-109).

Devrik Kral Solomon Ahıska'da iken İmereti'ye yönelik bir harekât hazırlığı da yapmıştır. İmereti halkının Rus idaresine karşı ayaklanması durumunda başarı ihtimali vardı (Gümüş, 2006, s. 109). Kral Solomon Haziran 1810'un sonunda yanındaki Türk-Lezgi kuvvetleriyle beraber İmereti'ye tekrar hâkim olmak için İmereti'de Ruslara karşı başlayan isyanın liderleri olan Prens Kaikhorso Abashidze ve onun oğulları ve Prens David Gabaoshvili-Abashidze ile bağlantı kurmuştur. Ancak bu planlardan haberdar olan Ruslar, Sakaro Köyü'nde isyancıları dağıtmayı başardı. Rusların karşılaştığı en büyük sorun, Solomon ya da Prens Tsereteli'nin ülkeye girebileceği vadi yollarındaki kontrolü sağlayabilmektir. Buna ek olarak, Tormasov hem İranlıların hem de Osmanlıların İmereti isyanıyla çakışacak yeni saldırılar başlatmaya hazır oldukları konusunda istihbarat aldı. Tam bu sırada kralın İmereti'de ortaya çıkması, halk arasında desteğin yeniden canlanmasını sağladı. İmereti'deki isyanı takiben Ossetya'da Prens Levani liderliğindeki bir başka isyan patlak verdi. Levani, Doğu Gürcistan'ın prenslerine ve soylularına (Kartli-Kakhetia) mektuplar gönderdi ve Rusları kovmak için destek istedi. Levani, amcası Prens Aleksander ve İran şahının isyan çıktıktan sonra yardım göndereceğine söz verdi. Levani ayrıca Ossetyalı isyancıların 1804'te yaptığı gibi dağlardan Rus ordularının tedarik yollarını kapatabileceklerini ve ileri Rus kuvvetlerinin Osmanlı ve İran birlikleri karşısında zayıflayacağını iddia ediyordu (Grosdev, 2000, p. 129).

Ne var ki bu isyanları desteklemek için ne Türklerden ne de İran tarafından beklenen yardım gelmedi. Bazı Kafkasyalı dağlılar ve Osmanlı birlikleri isyancı müfrezelere katılmış olsalar da, Rus karşıtı Gürcüler önemli bir dış destek olmadan savaştılar. Ayrıca İran ve Osmanlı Devleti, Rus ordularını dağıtmak için geniş ölçekli bir saldırı da başlatamadı. Tüm bunlar Tormasov'a Rus ordularının önemli bir kısmını İmereti'ye gönderme ve isyanı bastırma fırsatı verdi. Ancak bu süreçte Ruslar öncelikle İmereti'deki birliği parçalayacak adımlar attı. Bunların arasında Metropolit David Tsereteli de yer almaktaydı. Metropolit, Kral Solomon'un eski düşmanları olan Ortodoks Gürcüler, Lezgiler ve Osmanlılar ile işbirliği yaptığını görünce Tormasov'a "Hristiyanlığı korumak adına İmereti'ye daha fazla Rus askeri göndermesi" yolunda ricada bulundu. Bu süreçte bazı Mingrelya ve Güriel beyleri de İsyancılara karşı Rusların yanında yer aldı. Kral Solomon'un başında olduğu isyancılar bazı yerlerde Rus birliklerini sıkıştırdı¹⁴. Baron Rozen, İmeretya'daki tüm

¹³BOA, HH, 1105/44599-D,1226/1811-1812.

¹⁴ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 1, Dupré'den Comptes de Champagne, No. 105, Trabzon, 29 Temmuz 1810.

Rus güçlerinin komutasını üstlendi ve ertesi gün isyancı güçlerin kuşatması altındaki Chkheri Kalesi'ni geri aldı. General Orbeliani'nin önderliğindeki orduya katıldı. Chkheri önlerindeki savaşta 5.000'den fazla İmeretyalı isyancı öldürüldü. 10 Ağustos'ta ise Kral II. Solomon da Gelati Manastırı'nın yakınında yenildi. Kral, Gelati metropoliti vasıtasıyla affedilmeleri ve İmereti'deki kendi topraklarına çekilmeleri için izin istedi. Ancak bu talep Tormasov tarafından kabul edilmedi (Grosdev, 2000, p. 130; Aydın, 2008, s. 108). İsyancılar ile Rus kuvvetleri arasındaki 26 Ağustos'ta yaşanan son savaşta Rus karşıtı soylular öldürüldü, Ruslara esir olanlar ise Sibirya'ya sürüldü. İmeretya'dan kaçmaya çalışanlar Mingrel güçleri tarafından yakalandı. Bu isyan hareketinden sonra Rus idaresi İmereti'de farklı bir idari yapılanmaya gitti ve Geçici İmereti Hükümetini kurarak burada tam olarak Rus kontrolünü sağlamış oldu (Çapraz, 2006, 74-75; Mikaberidze, 2001).

İmereti'de ortaya çıkan bu isyan süreci ülke için tam bir felaket olmuştu. Veba ve kıtlığın eşlik ettiği bu isyan sürecinde 40 bine yakın kişinin öldüğü tahmin edilmekteydi (Seydoux, 1967, s. 620; Mikaberidze, 2001). Son hamlesini yapan ve büyük bir mağlubiyet alan Kral II. Solomon ise bir kez daha İmeretya'dan kaçarak 1810'un sonunda İran kontrolünde olan Erivan'a çekildi ve burada yeni bir ordu kurmaya çalıştı. Kralın buradaki amacı Ruslara karşı olan mücadelesinde İran'ın desteğini yanına almaktı. Ancak "kendisine verilen küçük bir iane ve doğrudan Sultan Mahmud'a başvurması tavsiyesinden" başka İran tarafından bir destek ortaya çıkmadı (Mikaberidze, 2001). Bu durumda kralın önünde tekrar Osmanlı Devleti'ne sığınmak ve yine uluslararası destek almaktan başka seçenek kalmamıştı. Kralın bir kez daha Ruslar karşısında yenildiği haberini Trabzon'da alan Fransız konsolosu Dupré, devrik kralın Ahıska'ya, buradan da Trabzon'a sığınacağını; bu gelişmeden sonra Rusların "Gürcistan'ın gerçek hâkimi" haline geldiklerini üzümlerle Fransız makamlarına bildiriyordu.¹⁵ Erivan'da istediğini bulamayan Kral Solomon, Dupré'nin de belirttiği gibi tekrar Ahıska'ya, Şerif Paşa'nın yanına geldi.¹⁶

Tekrar Ahıska'ya gelen kral, yine uluslararası destek arayışına başladı ve Şerif Paşa'dan İstanbul'a gidip bizzat yardım talep etmek için izin istedi. Bu talebi kabul edilmeyince Kaikhosro Tsereteli başkanlığındaki bir heyeti İstanbul'a gönderdi (Seydoux, 1967, p. 620). Heyetin görevi hem Osmanlı hükümetine hem de Fransız elçiliğine kralın yardım taleplerini iletme idi. Kral, 20 Ekim 1810'da Napolyon'a gönderdiği ilk mektubunda Gürcistan'ın himayesine almasını ve ülkesini Rusya'dan kurtarmasını istiyordu. Ülkesinin ve tahtının durumuna dair Napolyon'a birkaç kez haber gönderdiğini; ancak bunlara bir cevap alamadığını belirtiyordu. Kral, yüzlerce yıldır ailesinin yönettiği ülkesinin Ruslar tarafından ele geçirildiğini ve içine düştükleri bu durumda kendilerini "sadece Napolyon'un kurtarabileceğini" vurguluyordu (Mikaberidze, 2020, p. 442). Kralın bu taleplerini içeren mektubu İstanbul'daki Fransız Maslahatgüzarı Latour-Maubourg'a teslim edildi (Mikaberidze, 2001; Seydoux, 1967, p. 620).

Kral yardım talepleri konusunda beklediği cevabı alamadığı için Ocak 1811'de bu kez Rostom Nizheradze vasıtasıyla bir girişim daha yaptı. Rostom Nizheradze bu sefer Trabzon'daki Fransız konsolosu Dupré ve İstanbul'daki Fransız elçisiyle görüştü. Rostom Nizheradze, Trabzon'da Süleyman Ağa'dan yardım isteyerek toplayacağı askerler ile Batum'a gelmesini ve buradan Ruslara karşı bir harekâta girişebileceğini belirtmişti. Aynı şekilde, şehirdeki Fransız konsolosu Dupré ve bu dönemde onun misafiri olarak Trabzon'da bulunan ve İran'daki Fransız elçilik heyetinde görevli olan Outrey ile de görüştü ve Napolyon'un himayesi için daha önce ifade edilenleri tekrarladı (Grosdev, 2000, p. 131).¹⁷

5 Mart 1811 tarihli raporunda Latour-Maubourg, Rostom Nizheradze'nin başkanlık ettiği Gürcü heyetinin İstanbul'da sultan tarafından iyi karşılandığını ve Batı Gürcistan'ı özgürleştirme

¹⁵ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'den Mabourg'a, No. 43, 26 Kasım 1810.

¹⁶ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 1, Dupré'den Compte de Champagne, No. 116, Trabzon, 25 Nisan 1811.

¹⁷ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 1, Dupré'den Compte de Champagne, No. 116, Trabzon, 25 Nisan 1811;

için Osmanlıların 20-25 bin asker gönderme sözü verdiklerini belirtiyordu. Latour-Maubourg birkaç hafta sonra, Napolyon'un Dışişleri Bakanı Duc de Cadore'a, Kral Solomon'un söz konusu mektubunu gönderdi (Mikaberidze, 2001). Kralın bu mektubunun yanında Fransız Konsolos Outrey'nin Gürcistan ve Kral Solomon hakkında yazmış olduğu bir mektup da Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmişti. Outrey bu mektubunda Kral Solomon'un ülkesinin Ruslar tarafından nasıl işgal edildiğine dair kısaca bilgi verdikten sonra Rostom Nizheradze ile Trabzon'da olan karşılaşmalarına değinerek, endisi ile yaptığı görüşmeler hakkında bilgi vermektedir. Burada Rostom Nizheradze'nin en çok merak ettiği Fransa'nın Rusya'ya karşı savaş açtığı söylentilerinin gerçek olup olmadığıdır. Bunların İngilizler tarafından yayılmış söylentiler olduğunu ifade eden Outrey, Rostom Bey'in ülkesinin istikbali konusunda, şartların elvermemesi halinde Napolyon'un güç kullanarak kralın ülkesine dönmesini, en azından Rus imparatoru nezdinde gerekli adımları atarak kralın tahtına oturmasına yardımcı olmasını talep etmekteydi. Rostom Nizheradze, koşulsuz bir şekilde Kral Solomon'un Fransa'nın himayesine girme niyetinde olduğunu belirtirken, Türkler tarafından engellenmesi ve ülkesine dönme şansını kaybetmesi durumunda "Napolyon'un bir tebaası olmak için" tüm engelleri aşmaya çalışacağını da belirtmiştir (Seydoux, 1967, p. 626-627). Bu sırada Ruslar, kralın eşini 60 kişilik maiyeti ile ülkeden çıkarmış ve bir Rus gemisi ile Kefe'ye göndermişti. Buradan da St. Petersburg'a gönderileceklerdi. Bu haberleri Trabzon'daki Fransız konsolosu Dupré ile paylaşan kral, ailesinin en azından Fransızların tavassutu ile Fransa'ya gitmesi konusunda yardım talep etmişti.¹⁸

Bu süreçte Rus yayılması karşısında zor durumda kalan Revan Hanı Hüseyin Han, Rusların saldırılarından oldukça zarar görmüştü. Bu nedenle Hüseyin Han, İran ve Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı işbirliği yapması gerektiğini dile getirmişti. Kaçar ordularının başkomutanı Abbas Mirza da Osmanlı-İran işbirliğini talep etmekteydi. Bu ihtimali gören Rus tarafı ise, Osmanlı-İran ittifakının bölgedeki durumlarını zorlaştıracağını biliyordu. Bundan dolayı Tormasov, İran ile müzakere görüşmeleri yapmak üzere Tebriz'e Abbas Mirzanın yanına Baron Vredei başkanlığında bir elçilik heyeti bile gönderdi (Oktay, 2017, s. 383-384). Bu sırada İngiliz diplomasisi de Rusya'ya karşı Osmanlı-İran ittifakını sağlamak üzere her iki devlet temsilcileriyle ayrı ayrı görüşmeler yapmıştı. Bu görüşmeler neticesinde Ağustos 1810'da Osmanlı-İran ittifakı kuruldu (Hayta, 2017, s. 201). Buna göre müttefik Osmanlı-İran kuvvetleri Kars'ta buluşup güçlerini birleştirecek ve Gürcistan üzerine saldıracaklardı (Aydın, 2008, s. 124). Ancak bu ittifaktan bir şekilde haberdar olan Rus askeri yetkililer, takviye kuvvetlerin bir araya gelmesini beklemeden Ahılkelek yakınlarında İran ve Osmanlı kuvvetlerini 5 Eylül 1810'da bozguna uğratmasıyla ve pek çok asker ve mühimmat kaybedildi (Baddeley, 1908, p. 78-79; Aydın, 2008, s. 125). Bozguna uğrayan Hüseyin Kuli Han Revan'a çekilmek zorunda kaldı. Bu başarısız girişimden sonra Osmanlı-İran ittifak görüşmeleri devam etmiş olsa da bu görüşmeler Rusya'ya karşı ortak bir askeri harekâta dönüşmemiş, dahası Bükreş Antlaşması ile Rusya ile barış yapan Osmanlı Devleti, İran'ı bu noktada hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu başarıdan cesaret alan Rus orduları komutanı Tormasov, Kasım 1810'da Ahıska üzerine bir harekâta girişti. Ahıska Kalesi'ni kuşatan Tormasov, surların önünde başarı kazanmış olsa da Rus birlikleri içinde veba vakalarının ortaya çıkması ve Osmanlı kuvvetlerinin şiddetli mukavemeti nedeniyle birliklerini geri çekmek zorunda kaldı (Baddeley, 1908, p. 79). Her ne kadar bu yenilgi üzerine Osmanlı ve İran tarafları birbirlerini suçlasalar da bu başarısızlıkta asıl önemli etkenin Osmanlı ve İran tarafı arasındaki çatışmaları bilen ve bölgede etkili bir idare kuran Rus idaresi olduğu anlaşılmaktadır. Nihayetinde bu başarısız girişim Gürcistan'daki Rus tahakkümünü daha da perçinlemiş, kralın umutlarını daha da kırmıştır.

¹⁸ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 1, Dupré'den Compte de Champagny, No. 1, Trabzon, 10 Eylül 1811.

4. Sürgünün İkinci Ayağı: Kral II. Solomon'un Erzurum İkameti

Ahıska üzerinden ülkesine yönelik başarısız harekât sonrasında Ahıska'daki ikameti tehlikeye giren kral, Mart 1812'de Ahıska'dan Erzurum'a gelmiş¹⁹ ve Vali Mehmed Emin Paşa tarafından iyi bir şekilde karşılanmıştır. Kral, Erzurum'da vali ile sürekli temas halinde olduğu gibi, uluslararası destek arayışına da devam etmiştir. Fransa'dan yardım talepleri için aracı olan Ayrıca, Dupré'ye bir tatar vasıtası ile haber göndermiş ve ilerleyen zamanlarda konsolos ile sürekli haberleşmiştir. Zira kral, Ahıska'ya göre daha emniyetli olarak gördüğü Erzurum'dan gelişmelere daha vakıf olacağını düşünmüştü. Öyle ki Rusların sürekli olarak ülkesine dönmesi konusundaki çağrılardan da endişe etmekte ve Ahıska gibi Rusların saldırıların yakın bir yerde ikameti tehlikeli görmekteydi. Elbette bu süreçte kralın en büyük beklentisi daha önceki taleplerine gelecek cevaplar ve Avrupa'daki gelişmelerin kendi durumu için yaratacağı fırsatlardı. Bunun için kral, konsolos Dupré, vasıtasıyla Avrupa'daki gelişmelerden haberdar olmak istediğini de dile getirmişti.²⁰

Aslında Erzurum'daki ikameti sırasında kralın tüm beklentileri boşa çıkacaktı. Zira 16 Mayıs 1812 tarihli Bükreş Antlaşması ile Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş sona ermiş ve savaş döneminde Osmanlı Devleti'nin İmereti'ye verdiği desteğin de bir gerekçesi kalmamıştı. Çünkü antlaşmanın Anadolu sınırı ile ilgili 6. maddesi yeni sınırı savaştan önceki durumuna getiriyor ve Rus işgali altındaki yerlerin Osmanlılara terk edilmesini öngörüyordu (Muahedat Mecmuası, 2008, s. 49). Ayrıca antlaşma, Batı Gürcistan için açık bir hüküm içermiyordu. Osmanlı tarafı bu maddeye istinaden İmereti'nin de teslim edilmesi gerektiğini ifade ederken, Rus tarafı ise Batı Gürcistan'daki krallıkların kendi istekleri ile üstelik İran tarafından Rusya'nın himayesine geçtiklerini iddia ediyor ve İmereti üzerindeki hâkimiyetlerinden vazgeçmeyeceklerini bildiriyordu (Seydoux, 1967, p. 621; Grosdev, 2000, p. 132). Osmanlı Devleti, Rusya ile müzakere masasında olduğu bu süreçte Kral II. Solomon'a yönelik desteğini sadece harçlık ve tahriratla sınırlı tutmuş ve Erzurum'da ikametinin devam ettirilmesini istemişti. Ancak kralın bu durumu, şikâyet konusu olmuştu. Erzurum'da bu koşulların devam etmesi durumunda kralın Ruslara tâbi olmaktan başka çaresinin kalmayacağı endişesi İstanbul'a bildirilince, krala Erzurum'da iyi davranılması istenmiş, ayrıca kendi imkânları ile olmak koşulu ile Rusları Gürcistan'dan çıkarmak için Osmanlı Devleti'nin kendisine yardım yapacağı bildirilmişti (Gümüş, 2006, s. 110-111). Buradan da anlaşıldığı gibi, Rusya ile savaşı henüz bitirmiş olan Osmanlı devlet adamları Gürcistan'daki meseleler nedeniyle Rusya ile tekrar bir savaşın eşiğine gelmekten endişe etmekteydi.

Bu süreçte gerek Kral II. Solomon'un planlarını gerekse de Osmanlı Devleti'nin bölgede yeniden otorite tesis etmesinin önündeki engel ise Rusların işgal ettikleri bölgelerden çekilme konusundaki dirençleri idi. Bu konuda Osmanlı hükümeti Trabzon ve Erzurum valilikleri vasıtasıyla bölgeden haber almaya ve gelişmelere vakıf olmaya çalışmaktaydı. Rusların Anakara, Kemhal ve Sohum taraflarından çekilmediği, Anadolu tarafında ise askerlerini tahliye etmediği Erzurum Valisi tarafından hükümete bildirilmişti. Yine aynı şekilde, Rusların, İmereti Krallığı'nın başkenti olan Kutais; Bagdacık ve Şehriban kalelerini antlaşma gereği boşaltması gerektiği; ancak buraları boşaltmadığı Erzurum Valisi tarafından Rus elçiliğine bildirilmişti.²¹ Trabzon Valisi Süleyman Paşa'nın da aynı şekilde Rusların antlaşma gereği boşaltılması gereken yerleri boşaltılmadığını İstanbul'a bildirmesi üzerine Rus elçiliği Tiflis'ten gelecek haberlere göre Osmanlı hükümetini bilgilendirmeyi vaat etmişti. Ancak bu konuda Rus tarafı beklenen cevabı bir türlü

¹⁹ BOA, HH, 1105/44615-Ç.

²⁰ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, Bulletin politique et militaire de Trébizonde, No. 5, Trabzon, 10 Mart 1812.

²¹ BOA, HH, 1265/48966.

vermedi²². Dahası, Rus tarafı antlaşma gereğince kaleleri boşaltmadığı gibi Kral II. Solomon'un kendilerine teslim edilmesi konusundaki ısrarını devam ettiriyordu.²³

Bükreş Antlaşması'nın ortaya çıkardığı siyasi tablo muhtemelen Kral II. Solomon'un Erzurum'daki durumunu da zora sokmuş; ancak umutlarını tamamen yok etmemiştir. Kralın Erzurum'daki ikametine dair tek bilgi kaynağımız olan Dupré'nin aktardığı bilgilere göre; Erzurum'da kendisini güvende hissetmeyen kralın durumu üzüntü vericiydi. Zira Tiflis'teki Rus generali ile Erzurum Valisi Emin Paşa'nın haberleşmesi, "Türklerden gelebilecek bir ihanet noktasında" kralı kuşkulandırıyor. Bu kuşkularını Trabzon'a yolladığı mektuplar ile konsolosa aktaran kral, bir kez daha Napolyon'un himaye talebini yineledi²⁴. Kral bu kuşkularına rağmen Osmanlı hükümetinin desteğini aramaya devam etti. Nisan 1813'te Malan Bey'in İstanbul'a gönderdiği²⁵. Kral, Erzurum'dan uygun fırsatlar kollamaya devam etti. Bundan dolayı 23 Mayıs'ta Dupré'ye bir mektup daha gönderdi. Burada üzerinde durduğu nokta, Napolyon ile savaşan Rus ordularının Gürcistan'ı yeterince takviye edememeleri ve Tiflis'e yeni askeri birlikler gönderememelerinden dolayı civar yerlerden ve özellikle Dağıstan'dan gelecek takviye birlikler ile "Ruslara saldırmak için koşulların uygun olduğuydu".²⁶

Kral II. Solomon Erzurum'da bu beklentiler içindeyken Osmanlı Devleti de savaştan sonra Rusların boşatması gereken bölgelerin tahliyesi ile ilgilenmekteydi. Bu görevi icra etmek üzere Trabzon tarafında Vali Süleyman Paşa, Sohum taraflarına gitmekle görevlendirildi. Süleyman Paşa'nın bir diğer görevi de II. Solomon'un krallığının yeniden tesis edilmesiydi. Kralın İstanbul'a gönderdiği Malan Bey, dönüşünde Trabzon'da Dupré'ye bu konuda bilgiler vermişti. Dupré'ye aktardığı bilgilere göre Malan Bey, İstanbul'dan Vali Emin Paşa'ya yazılan bir emir getirmişti. Bu mektupta valinin, Trabzon Valisi Süleyman Paşa ile müşterek hareket ederek Bükreş Antlaşması'nın maddelerinin uygulanması ve kendisini tekrar tahtına çıkarması konusunda harekete geçmesi istenmişti. Ancak buna karşın kral Vali Emin Paşa'nın bu konuda hiçbir şey yapmadığını görüyor ve bu durumdan şikâyet ediyordu. Kral, Prens Aleksandr'ın Ruslara karşı yürüttüğü mücadeleyi de merakla takip ediyor ve Dupré'yi bilgilendiriyordu²⁷.

Kral II. Solomon, zamanla Erzurum'daki izole yaşamından sıkılmıştı. Yine Dupré'ye gönderdiği mektuplarda, Erzurum'da Vali Emin Paşa'nın baskısı altında olmaktan bunaldığını belirtmiş; paşanın kendisine hükümetin tahsis ettiği yerden daha kötü bir ikametgâh verdiğinden yakınmış, hatta iâşesini dahi azalttığından şikâyet etmişti. Vali, kralın Erzurum'dan kaçacağından endişe ederek atlardan istifade etmemesi için ahırının kapısını kilitletmiş ve bu şekilde krala esir muamelesi yapmıştı. Konsolosa göre, Emin Paşa'nın bu tavrının nedeni "Rusların kendisine verdiği altınlardı". Fransız hariciyesine yazdığı raporlarda bu detayları aktaran Dupré, yorumlarında daha ileri giderek Kral II. Solomon'un "zayıf bir durumda olan ve gözü doymayan görevlileri para karşılığında satın alınan Osmanlı hükümetine" artık güvenmediğini, tek çaresinin Napolyon'a sığınmak olduğunu belirtmektedir. Bu vesile ile Dupré, Ruslar tarafından ülkesine el konulan kralın durumunu işaret ederek, onun adına Fransız hükümetinden yeniden yardım talep

²² BOA, HH, 105/44615, 12 Z. 1228 12 Aralık 1813.

²³ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, Bulletin politique et militaire de Trébizonde, No. 10, Trabzon, 10 Kasım 1812.

²⁴ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'den Andreossi'ye, No. 6, 20 Şubat 1813.

²⁵ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'den Andreossi'ye, No. 6, 20 Şubat 1813.

²⁶ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, No. 16, Bulletin politique et militaire de Trébizonde, Trabzon, 30 Mayıs 1813.

²⁷ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, No. 17, Bulletin politique et militaire de Trébizonde, Trabzon, 9 Temmuz 1813; AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'den Andreossi'ye, No. 12, 16 Ağustos 1813 ve AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, No. 69, Bulletin politique et militaire de Trébizonde, Trabzon 20 Eylül 1813.

etmektedir. Öyle ki, bir türlü Napolyon'dan istediği yanıtı alamayan devrik krala göre "kendisinin ve ülkesinin kaderini belirleyecek olan kişi yine Napolyon'du".²⁸

Erzurum'dan çıkma çareleri arayan kral için başarısız olduğu gerekçesi ile Emin Paşa'nın görevden alınarak yerine Ahmet Paşa'nın atanması kralın planları açısından oldukça önemliydi (Gümüş, 2006, s. 111). Bu gelişme Konsolos Dupré'yi de fazlasıyla memnun etmişti. Konsolosun yorumlarına göre "İngiliz ve Rus taraftarı" olan Emin Paşa'nın idaresinde Erzurum'un kötü bir yönetime şahit olmuştu²⁹. Selefî Ahmet Paşaise, Kral II. Solomon'un Faş'a yönelik harekâtların başında olan Süleyman Paşa'ya katılmasını salık veren bir ferman almıştı. Kral, Erzurum'dan çıkmasını mümkün kılacak bu fermanı fazlasıyla memnuniyet duydu³⁰. Buna istinaden Mustafa Râsim Efendi'nin refakatinde³¹ Trabzon'a gitmek üzere Erzurum'dan ayrılmıştır³². Buradan da anlaşıldığı gibi, Osmanlı hükümeti, krala, tahtını geri kazanma mücadelesinde açıktan destek olmaya başlamış ve Trabzon Valisi Süleyman Paşa ile Gürcistan'daki harekâtlara katılmak üzere Trabzon'a gelmesini istemiştir.

5. Kral II. Solomon'un Trabzon'a Gelişi ve Gürcistan Harekâtı

Kral II. Solomon 27 Eylül'de tamamı Gürcülerden oluşan 70 kişilik maiyeti ile Trabzon'a geldi³³. Burada da Sultan II. Mahmud'un sunmuş olduğu himaye hakkı sayesinde yetkililer tarafından teveccüh ile karşılanmış saygı ve hürmet görmüştür. Trabzon bu dönemde Rusya'nın zulmünden kaçan pek çok Gürcü'nün sığınma yeri olmuştu. Kral, Trabzon'da Gürcü kralları, prensleri ve Gürcistan'dan İstanbul'a seyahat edenlerin misafir edildikleri bir konağa yerleştirildi. Bu süre zarfında kralın daha önce temsilcileri vasıtasıyla haberleştiği Dupré ile uzun uzun görüşme fırsatı oldu. Dupré, kralın Trabzon'da bulunduğu sırada Solomon ile pek çok defa bir araya geldiğini, konsoloslukta iki kez akşam yemeği yediklerini belirterek Fransızların, krala tekrar yardım etmeleri gerektiğini yinelemiştir. Dupré, "Türklerin aldığı tedbirlere güvenmeyen" kralın umudunun yine Büyük Napolyon olduğunu tekrarlamıştır. Bu görüşmeler sırasında kral, Dupré'ye biri Napolyon'a, diğeri de Fransa Dışişleri Bakanlığı'na hitaben iki mektup vermiştir. Bunun yanında kral, konsolos ile yaptığı bu görüşmelerde Napolyon'dan kendisine top ve mühimmat ile donatılmış 3 bin kişilik bir birlik göndermesi isteğini dile getirmiştir. "Gürcülerin çok iyi ve cesur insanlar olduklarını, bunu değişik yerlerde göstermiş olduklarını; ancak top, cephane ve askeri stratejiden mahrum olduklarını" dile getirerek Gürcü askerini eğitmek üzere Napolyon'dan subaylar ve toplar göndermesini de rica etmiştir. Bu görüşmede, Rusya'da rehin tutulan eşi ve kızının özgürlüklerini kazanması için de Fransızlardan yardım talebini dile getirmiştir³⁴.

Gürcistan'daki Rus hâkimiyeti için Kral II. Solomon'un oluşturabileceği tehdidi bilen Rus idaresi kralın hareketlerini dikkatle izliyordu. Kemhal'de bulunan Rus askeri yetkililer tarafından gönderilen bir mektup ile kralın Trabzon'da olduğu haberini alan Ruslar, onun öteden beri gelen Rusya'nın düşmanı olduğunu ifade ederek, tekrar Rusya'ya teslim edilmesini istedi. Rusların bu taleplerine karşılık olarak Osmanlı hükümeti ise, Bükreş Antlaşması gereğince Rusların teslim etmesi gereken yerler olan Sohum, Anakara, Kemhal, Açıkbaş, Kutais, Şehriban ve Bagdadçık kalelerini teslim etmediğini³⁵ ve Açıkbaş Ülkesinin de Osmanlı toprağı olduğunu iddia etmekteydi.

²⁸ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, , Bulletin politique et militaire de Trébizonde, No. 69, Trabzon 20 Eylül 1813.

²⁹ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, No. 69, Bulletin politique et militaire de Trébizonde, Trabzon 20 Eylül 1813.

³⁰ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'den Andreossi'ye, No. 15, 25 Ekim 1813.

³¹ BOA, HH, 1105/44615-I, 7 M. 1229/30 Aralık 1813; BOA, HH, 1105/44615-K, 7 M. 1229/30 Aralık 1813.

³² AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, No. 20, Bulletin politique et militaire de Trébizonde, Trabzon 26 Ekim 1813; BOA, HH, 1105/44615-U, 21 Za.1228/15 Kasım 1813; BOA, HH, 1105/44615-E, 7 M. 1229/30 Aralık 1813.

³³ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, No. 69, Bulletin politique et militaire de Trébizonde, Trabzon 27 Eylül 1813.

³⁴ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, No. 20, Bulletin politique et militaire de Trébizonde, Trabzon 26 Ekim 1813.

³⁵ BOA, HH, 1100/44518-B, (Tarih yok.)

Aynı şekilde, kralın da Osmanlı Devleti'ne sığındığı için Rusya'ya iade edilmeyeceği ifade edilmişti. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınırın Kuban Nehri olduğu belirtilerek Rusya'nın işgal ettiği yerlerden çekilmesi gerektiği dile getirilmişti (Bay, 2007, s. 199)³⁶.

Rusya'nın Faş'ı işgal etmesinin ardından, buranın geri alınması için Osmanlı hükümeti, Süleyman Paşa'yı harekete geçirdi. Bu çerçevede Faş'ın Rus işgalinden kurtarılması ve Trabzon'dan gerekli yardımın ulaştırılması için gerekli hazırlıklar yapılmaya başlandı³⁷. Osmanlı hükümeti, Anapa Muhafızı Hüseyin Paşa'ya gönderdiği bir hükümdede, savaş sonrasında sınırın değişmediği, başta Sohum ve Faş olmak üzere savaş ile Rusya'nın eline geçmiş olan yerlerin anlaşma hükmünce Osmanlı Devleti'ne teslimini sağlamak için Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın memur kılındığını belirtmenin yanında, bütün Gürcistan topraklarının da Osmanlı Devleti'ne ait olduğu yolunda bilgiler iletti. Faş Kalesi'nin teslim alınmasından sonra Temmuz 1814'e kadar kalenin tamiri için önemli çalışmalar yapılmıştır (Bay, 2007, s. 200).

Bu sırada Kral II. Solomon da tahtını ele geçirmek için yoğun çaba harcıyordu. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı mücadelesinde Kral II. Solomon'un gücünden de istifade etmeye çalışmıştır. Gerek Trabzon'a gelmeden önce ve gerekse Trabzon'a geldikten sonra tahtını ele geçirmek için mücadeleye devam eden kral, Trabzon'da bir ay kadar kaldıktan sonra 24/25 Ekim 1813'te maiyetindeki 70 kişi ile Süleyman Paşa'nın kendisine gönderdiği bir gemi ile Faş'a hareket etti³⁸. Kralın Süleyman Paşa'nın ikamet ettiği Faş'a olan yolculuğu Mustafa Rasim Efendi'nin nezaretinde gerçekleşmişti³⁹. Kral, Faş'a doğru yola çıktığı bu sırada Görül halkından bir mektup aldı. Görül halkı bu mektupta büyük-küçük demeden herkesin Kral II. Solomon'u beklediklerini ifade ediyorlardı. Ancak bir yandan Rusların Görül halkına yönelik yapacaklarından dolayı da korku içinde olduklarını belirtmişti.⁴⁰

Bu şekilde Gürcistan halkından destek mektupları alan Kral II. Solomon, Osmanlı Devleti'nin kendisine yapacağı yardıma ilişkin olarak hükümete ilettiği teklifte, Rusya'ya karşı yapılacak bir harekâta Erzurum ve Trabzon valilerin görevlendirilmesini ve gerekli askeri yardımın yapılmasını önermişti. Kralın bu başvurusunun müzakere edilmesi kararlaştırıldı. Toplanan meclise Defterdar Efendi, Zahire, Darphane, Tophane Nazırları ve Baş muhasebecisi Hüsnü Bey ve Halit Bey, Kethüda-yı Çakeri Ağa, Reis Efendi ve Çavuş Ağa katıldı. Mecliste tartışmalar sonucunda bazı kararlar alındı; Rusya'nın işgali altında bulunan Açıkbaş ülkesinin silah zoruyla alınması durumunda Kral II. Solomon'un yerine kimin geçeceği konusu da tartışıldı. Kralın yerine Solomon'un eniştesi olan Malhas geçmesi gündeme geldi; ancak Malhas'ın sözüne pek güvenilmez olduğu ve güven vermediğinden dolayı, Solomon ve hükümeti ile devam etme kararı alındı. Toplatıda gündeme gelen bir diğer konu da Rusların işgal ettiği ve Osmanlı tarafına teslim etmedikleri yerlerdir. Rusya'nın işgal ettiği bu topraklardan çekilmemesi durumunda Osmanlıların gereğini yapacağını Rusya'ya bildirme kararı alındı. Rusya'nın daha sonra Osmanlı Devleti'ne vereceği cevapta Açıkbaş ülkesi ve Tiflis'te bulunan Rusya askerinin sayısının da belirtilmesi istendi.⁴¹

Osmanlı Devleti'nin bu kararlılığına karşı Rus tarafı ele geçirmiş oldukları yerleri türlü bahanelerle terk etmek istemiyordu. Aksine antlaşma gereği tahliye etmedikleri bu yerleri Kafkasya'daki varlıklarını sağlamlaştırmak için tahkim etmekteydi. Mesela Ruslar Kemhal'de kale ve hendek yapmışlar, Sohum'u ele geçirmek üzere de askeri hazırlıklara girişmişlerdi. Rusların bu hazırlıkları yaptığı şartlar altında Süleyman Paşa'nın bu taraflardaki misyonu daha da önemli bir

³⁶ BOA, HH, 1105/44615-C, 23 R. 1228/ 25 Nisan 1813.

³⁷ BOA, HH, 994/41855-H.

³⁸ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, , Bulletin politique et militaire de Trébizonde, No. 20, Trabzon, 26 Ekim 1813.

³⁹ BOA, HH, 1105/44615-Y, 21 Z.a 1228/ 15 Kasım 1813.

⁴⁰ BOA, HH, 1105/44615-H; BOA, HH, 994/41855-B.

⁴¹ BOA, HH, 1265/48969, 29 Z. 1228/23 Aralık 1813.

hale gelmekteydi. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi Faş, Anapa ve Soğucak kaleleri Ruslar tarafından Osmanlı Devleti'ne iade edilmesine rağmen Anakara, Kemhal ve Sohum'un teslimi konusunda Ruslar diretmekteydiler (Fedakar, 2017, s. 188).

Ne var ki ilerleyen dönemde Rusya'nın işgal ettiği topraklardan çekilmeyeceğinin Osmanlı Devleti tarafından anlaşılması üzerine, Osmanlı hükümeti bölgede bulunan hanlıklar üzerinden bölge hakkında bilgi edinme yoluna gitmiştir. Bu konuda Göril Hanzadesi Keyhüsrev, Gürcistan'da bulunan hanlıklar üzerine bilgi almak amacıyla Osmanlı Devleti'ne davet edildi. Ancak Keyhüsrev'in, Canik muhafızı Süleyman Paşa'ya gönderdiği yazıda Gürcistan'da bulunan hanlıkların kendi hizmetinde olmadığını, burada bulunan hanlıkların Gürya Hâkimi Mamamaya'nın (Aydın, 2008, s. 110) hizmetinde olduğunu ifade ederek, Mamaya'nın izni olmadan Osmanlı Devleti'ne gelemeyeceğini ifade etmiştir. İmereti'nin de Mamaya'nın emrinde olduğunu bildirmiştir. Bölgede bulunan önemli kişilerden Levan ise Canik muhafızı Süleyman Paşa'ya gönderdiği yazıda elinden hiç bir şey gelmediğini ifade etmiştir.⁴²

Her ne kadar Osmanlı Devleti, Ruslara karşı mücadelesinde Kral II. Solomon'un her zaman yanında olduğunu göstererek kralın moralini yüksek tutmaya çalışsa da kralın Osmanlı Devleti'nin almış olduğu bu karardan pek memnun olduğu söylenemez. Bunun üzerine kral, Faş'ta bulunduğu sırada Gürcü, Abaza kabilelerinden Aznavur ve reislerini görüşmek üzere yanına davet etti. Kral, onlara hediyeler sunup iltifatlar ederek onlardan Ruslarla olan ilişkilerini kesmelerini istedi. Ancak burada bulunan kişiler Kutais'te olan Rus komutan tarafından kendilerini tehdit eden ifadelerin olduğunu Kral II. Solomon'a iletiler. Dolayısıyla kral, bölgenin ileri gelenlerini bu şekilde Rus idaresine karşı tekrar ayaklandırmanın kolay olmadığını bir kez daha görmüş oldu.

Kralın içinde bulunduğu bu durum zamanla sağlığının da bozulmasına neden oldu. 2 Şubat 1814 tarihli raporunda Dupré, Rusların antlaşma maddelerini uygulamak istemelerinden dolayı Süleyman Paşa ve kralın Faş'ta sıkışıp kaldıklarını, kralın ise sağlığının bozulmaya başladığını rapor etmekteydi⁴³. 15 Mart tarihli raporunda ise konsolos, Faş'ta hastalanan kralın, sağlığına kavuşmak için Trabzon'a dönmek istediğini yazmaktaydı. Fakat buna karşın Süleyman Paşa, kralın biraz daha sabırlı olması ve İstanbul'dan gelecek haberlere göre hareket etmeleri gerektiğini telkin etmekteydi.⁴⁴ Kral II. Solomon yaklaşık dokuz ay kadar Faş taraflarında ikamet etmiş, burada tahtı için faaliyetlerde bulunmuş ve Osmanlı Devleti ile muhaberatını devam ettirmiştir⁴⁵. Bu bakımdan maiyetinde olduğu Trabzon Valisi Süleyman Paşa sadece II. Solomon ile ilgili gelişmeleri değil, Rusya'nın faaliyetleri hakkında da Osmanlı hükümetine bilgiler vermekteydi⁴⁶. Kral II. Solomon'un Faş'a geldiği haberini alan Ruslar, Açıkbaş ülkesinde ihtilal olacağını düşünerek, Süleyman Paşa'ya tehditler içeren bir mektup yollamıştır. Mektupta Rus-Fransız savaşında 194 Fransız topunun savaş sırasında Rusların eline geçtiği, 7 General ve 40 binden fazla Fransız askerinin öldürüldüğü ifade ediliyordu. Ruslar, İran'la barış halinde olduğunu belirterek, Osmanlı Devleti'ne tehdit dolu bir mektup göndererek gözdağı vermek istiyordu. Ayrıca savaş esnasında ellerine geçen kaleler ve diğer yerlerin kendilerinin olduğunu ifade ederek Osmanlı Devleti'nin bu kale ve yerlerden vazgeçmesini istiyordu⁴⁷.

İmereti Kralı II. Solomon'un eniştesi olan Malhas tarafından Osmanlı Devletine yazılan bir yazıda, Açıkbaş ülkesinin kurtarılması için çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bu fikirlerin biri de ülkenin çeşitli yerlerinden asker toplanması görüşüydü. Toplam olarak 12bin askerle Açıkbaş

⁴² BOA, HH, 1100/44518-E, 1228/1813.

⁴³ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'den Andreossy'e, No. 49, Trabzon, 2 Şubat 1814.

⁴⁴ AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2, Bulletin politique et militaire de Trébizonde, No. 24, Trabzon, 15 Mart 1814.

⁴⁵ BOA, HH, 1105/4615-D, 3 N. 1229/ 19 Ağustos 1814.

⁴⁶ BOA, HH, 1105/44615-R, 3 N. 1229/ 19 Ağustos 1814.

⁴⁷ BOA, HH, 1105/44615-L, 8 M. 1229/ 31 Aralık 1813.

ülkesinin üzerine gidilmesini istendiğini görmekteyiz. Yine aynı yazıda Trabzon Valisi Süleyman Paşa'nın da bölgeye gelerek Göril tarafını zapt etmesini, Erzurum valisinin de Ahıska tarafını zapt ederek oradan Açıkbaz ülkesinele geçirmek için destek verilmesini istediğini görmekteyiz. Malhas yine aynı yazıda Açıkbaz ülkesinde bulunan Rus askeri hakkında da bilgi vermiştir. Rusya'nın Açıkbaz Ülkesinde bulunan Kutais kalesinde 300, Bağdacık kalesinde 150, Maratı'da 200, Faş civarında bulunan Kemhal'de 800, Anakara tarafında bir miktar, Şekvetil ve Göril taraflarında 600, Faş'a iki saat mesafede bulunan Çaladını'de 60 askerlik bir karakolu olduğunu yazmıştır⁴⁸. Burada görüldüğü gibi Gürcistan'daki askeri kuvvetleri ile kalıcı olmaya çalışan Ruslar, İmereti'yi de terk etmek niyetinde değildi⁴⁹. Aynı şekilde daha önce Kral II. Solomon'un da belirttiği gibi Gürcistan'daki Rus varlığına karşı etkili bir mücadele Trabzon ve Erzurum valiliklerinin ortaya çıkaracağı gücün işbirliğine dayanmaktaydı. Malhas, Açıkbaz Ülkesinde bulunan bazı önemli kişilerin Rusya'ya tabi olduklarını, Osmanlı askerinin buraya girmesi durumunda ise bunların Osmanlı Devleti'ne tabi olacaklarını ifade etmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içinde bulunduğu durum göz önüne alınırsa buralara yönelik harekete geçmesi kolay değildi. Osmanlı Devleti'nin iç meselelerinden dolayı Açıkbaz ülkesinden gelen taleplere bir karşılık vermesi ve Ruslarla yeni bir çatışmaya girmesi söz konusu değildi.⁵⁰

Aslında Kral II. Solomon'un Faş'taki bu uzun ikameti zamanla Süleyman Paşa'nın üzerinde yük olmaya başlamıştı. Süleyman Paşa, Mayıs 1814'te İstanbul'a gönderdiği bir yazıda kralın bütün masrafını kendisi gördüğü ve bu durumu devam ettiremeyeceğini bildirmekteydi⁵¹. Bu bağlamda kralın kaderi yine Osmanlı hükümetinin alacağı karara bağlıydı. Bundan dolayı Faş'ta herhangi bir faaliyet yapamayan kral, kayınbiraderi Melcan Bey'i İstanbul'a göndererek durumu hakkında Osmanlı hükümetinin kararını öğrenmeye çalışmıştı. Ancak İstanbul'da Osmanlı hükümetinin Rusya'nın yeni elçisini kabul ettiğini ve Bükreş Antlaşması'nın maddelerinin uygulanmadan kalacağı şeklindeki manzarayı öğrenince umudunu daha da yitirdi. Bu vesile ile Melcan Bey, kralın durumuna dair Fransız elçiliğinin yardımını da talep etmeyi denedi⁵². Fakat bu girişimlerden de beklenen sonuç çıkmadı. Bu çerçevede hem Süleyman Paşa'nın bu taleplerinin yanında asıl önemlisi Rusya'nın işgali altında olan yerlerden çekilmeme konusundaki kararlılığı nedeniyle İmereti Kralı II. Solomon'un Faş'taki hareketinden bir sonuç çıkmadı⁵³.

6. Kralın Trabzon'daki Son Zamanları ve Ölümü

İmereti Kralı II. Solomon, Faş taraflarındaki çabalarından da istediği neticeyi alamamıştır. Bundan dolayı sağlık durumu kötüleşen kralın Faş'tan ayrılmak ve tekrar Trabzon'a dönmekten başka bir seçeneği kalmamıştır. Öyle ki burada Ruslar ile bir çatışma riski de bulunuyordu. Nitekim kral Temmuz 1814'ün başlarında 80 kişilik maiyeti ile Trabzon'a gelmiştir⁵⁴. Bu şekilde ikinci kez Trabzon'a sığınan kral sekiz ay daha Trabzon'da Vali Süleyman Paşa'nın himayesinde kalmıştır⁵⁵. Kralve adamları Trabzon'da buldukları sırada yine ülkelerine dönmeye yönelik planlar yapmaya devam etmişlerdir. Ancak Trabzon'daki zorunlu ikameti Kral II. Solomon'un umudunu iyice kaybetmesine neden olmuştur. Kral için ülkesine dönmek ve tahtını ele geçirmek mevcut koşullar altında neredeyse imkânsız bir hale gelmişti. Dahası Osmanlı Devleti, Rusya ile herhangi bir çatışma yaşamak istemiyordu. Rusya'nın İstanbul'da bulunan elçisi Italinsky,

⁴⁸ BOA, HH, 1105/44615-Ç, 5 N. 1229/ 21 Ağustos 1814.

⁴⁹ BOA, HH, 1105/44615-S, 11 C. 1229/31 Mayıs 1814.

⁵⁰ BOA, HH, 1105-44615-Ç, 5 N. 1229/ 21 Ağustos 1814.

⁵¹ BOA, HH, 1105/44615-N, 11 C. 1229/31 Mayıs 1814.

⁵² AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'den Andreossy'e, No. 29, Trabzon, 14 Haziran 1814.

⁵³ BOA, HH, 1105/44615-M, 5 N. 1229/21 Ağustos 1814.

⁵⁴ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Dupré'den Andreossy'e, No. 2, Trabzon, 2 Temmuz 1814.

⁵⁵ BOA, HH, 1105/44615-L.

İstanbul'dan General Rtışev'e yazdığı mektupta Osmanlı Devleti'nin, II. Solomon'a olan desteğini çektiğini ve Rusya'ya karşı olan mücadelesinde kralın desteklenmeyecek olduğunu ifade etmekteydi. Bu siyasi gelişmeler doğrultusunda Kral II. Solomon'un Trabzon'daki ikameti sırasında herhangi bir hamle yapamadığı anlaşılmaktadır. Zira daha önceki girişimlerini dikkatle izleyen konsolos Dupré'nin raporlarında kralın durumuna ilişkin geniş bir boşluğun olmasını da bu minvalde değerlendirmek gerekmektedir. Bu gelişmelerden dolayı II. Solomon'la birlikte Trabzon'a gelen kişilerden sadece 25 beş kişi kralın yanında kaldı. Osmanlı Devleti'nin İmereti Kralı II. Solomon'a verdiği desteği zamanla kesmesi sebebiyle de maddi olarak zor duruma düşen kral, atlarını ve silahlarını satmak zorunda kalmıştır.

Beklediği uluslararası desteği ve de Gürcistan'daki diğer beylerin yardımını alamayan Kral II. Solomon yukarıda da görüldüğü gibi, tahtını ve ülkesini geri almak için yaptığı son hamleden de beklediğini elde edemeyince tekrar Trabzon'a dönmek zorunda kalmış ve ölene kadar burada ikamet etmek zorunda kalmıştır. Son dönemlerinde II. Solomon, içinde bulunduğu umutsuz ortam nedeniyle içine kapanmış ve herkesten uzaklaşmıştı (Gümüş, 2006, s. 113). Öyle ki bir tarafta kendisi Trabzon'da, diğer tarafta da eşi ve ailesi Rusya'da sürgünde bulunuyordu. Hatta kral ölmeden birkaç gün önce Rusya'da sürgünde bulunan eşinden sürgündeki koşullarına dair bir mektup almıştı. Bu mektubu Trabzon'daki Fransız konsolosu Dupré'ye teslim eden ve içeriğinden bahseden Kral II. Solomon, konsolostan mektubu Türkçeye çevirmesini, Fransız hariciyesine göndermesini, özellikle de Rusya'nın onu ne karşılığında bırakacağını öğrenmek için ricada bulunmuştu⁵⁶.

II. Solomon, Rusya'ya karşı vermiş olduğu mücadelenin ardından, ölümünden bir yıl önce felç geçirmiş ve hava değişikliği için 8-9 ay Trabzon'da ikamet etmek zorunda kalmıştı. Kral 19 Şubat 1815'te Trabzon'da vefat etmiş ve vasiyet ettiği üzere Aya Gorgor Mahallesi'ndeki Rum Katedralinin avlusunda 20 Şubat'ta defnedilmiştir. Kralın öldüğü dönemde Trabzon'da olan Minas Bijişkyan, kralın ölümünün Trabzon'da özellikle Gürcüler arasında derin bir üzüntüye neden olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Kralın ölümünden dolayı yas tutan Gürcüler, elbiselerini parçalamış, saçlarını yolmuş ve dehşetli haykırışlarla göğüslerini dövmüşlerdi. Kralın tabutu şehrin sokaklarında dolaştırılmış, piskopos ayin düzenlemiş, bayraklar açılarak altlarına vefat eden kralın köpekleri, kılıcı ve atı koyulmuştu (Bijişkyan, 1998, s. 127)⁵⁷. Fransız konsolosu Dupré de kralın nezaketi ile Trabzon'da güzel hatıralar bıraktığını; adamlarının ise kralın ölümünden dolayı büyük bir üzüntü içinde olduklarını belirtmekteydi. Bu süreçte kral ile birlikte Trabzon'da olan Gürcüler Süleyman Paşa'nın desteğini almaya devam etmiş ve Osmanlı hükümetine bir elçi göndermek üzere validen yardım görmüşlerdi⁵⁸.

Kralın ölümünden sonra yanında bulunan Gürcistan'da hatırı sayılır kişiler oldukları ifade edilen 70-80 kişi, eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarının devam edeceğini Vali Süleyman Paşa'ya ifade etmişlerdi.⁵⁹ II. Solomon'un vefat etmesinin ardından çıkarılan ölüm belgesinde terekisi 5.870 kuruş çıkmış, vasiyeti üzerine bunun 2.000 kuruşu bağışlanmış kalan parası 3.376 kuruş ve eşyaları teslim edilmişti⁶⁰.

Kral II. Solomon vefatından sonra yerine geçecek olan kişinin seçimi meselesi gündeme geldi. II. Solomon vefatına kadar Osmanlı Devleti'ne sadık bir şekilde hizmet etmiş ve tahtını ele geçirmek için Osmanlı Devleti'yle birlikte hareket etmiştir. Osmanlı hükümeti, yeni kralın da

⁵⁶ AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, II, Dupré'den Ruffin'e, No. 2, Trabzon, 22 Şubat 1815.

⁵⁷ AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Trébizonde, 2, Dupré'den Ruffin'e, Trabzon, 22 Şubat 1815.

⁵⁸ AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Trébizonde, 2, Dupré'den Ruffin'e, Trabzon, 22 Şubat 1815

⁵⁹ BOA, HH, 01105_44599_A_00001, 21 R. 1230/ 2 Nisan 1815.

⁶⁰ BOA, HH, 1105/44599-A, 21 R. 1230/ 2 Nisan 1815.

Osmanlı Devleti'ne sadık, yetenekli ve hak eden biri olmasını tercih etmekteydi⁶¹. Zira İmereti Krallığı (Açıkbaş Hanlığı) Osmanlı Devleti'ne bağlı bir krallıktı. Osmanlı Devleti buraya han atanması yaparak buranın hükümlerlik haklarının Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu göstermek istiyordu. Bu şekilde Osmanlı Devleti, Açıkbaş Hanlığı ve Gürcistan üzerinde söz sahibi olmak istiyordu⁶². II. Solomon'un yerine geçebilecek 4-5 aday gündeme geldi; ancak bunlardan hanlığa en layık olanı Göril Meliki Mamaya olduğunu ifade edildi. Trabzon Valisi Süleyman Paşa, yeni hanın atanması için, hanın adının yazılacağı yerin boş bırakıldığı bir menşur ve han olacak kişiye verilmek üzere de hilat ve kürk talep etmiştir. Süleyman Paşa'nın açık menşur istemesinin nedeni olarak ise Tavad ve Anzavurlar kimi han seçer ise onun ismi gerekli yere yazılacak ve böylece Osmanlı Devleti burada haklarını sürdürecekti⁶³. Osmanlı Devleti bu sırada bölgede bulunan Tevad ve Eznavurlara tahta kimin geçeceği konusunda danışmış, II. Solomon'un akrabasından birisi çıkarsa onun Açıkbaş tahtına geçmesi gündeme gelmiş; ancak Rusya'dan çekinildiği için tahta herhangi bir varis ortaya çıkmamıştır⁶⁴. Bu çerçevede Osmanlı Devleti, han arayışı içerisinde bulunduğu sırada önemli kişilerden olan Gürya melikine hanlık teklif edilmiştir. Ancak Gürya meliki verdiği cevapta, Gürcistan'da bulunan Rus askerleri çıkmadıkça, Osmanlı Devleti'nden gelen teklifleri dile getiremeyeceğini ve Osmanlı Devleti'ne hizmette bulunamayacağını ifade etmiştir. Zira melik, Rus askerlerinin Gürcistan'da oldukları için esir gibi olduklarını ifade etmiş ve bu durumda Osmanlı Devleti'ne hizmet edemeyeceğini belirtmiştir. Bu şekilde II. Solomon sonrası tayin edilecek yeni han üzerinden Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'daki hâkimiyet mücadelesine katılma girişimi de sonuçsuz kalmıştır.⁶⁵

Kralın ölümünden sonra Trabzon Gürcü sürgünlere ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. 1830-1832 tarihlerinde Dupré'nin halefi olarak Trabzon'da görev yapan Fransız konsolos Fontanier eserinde Trabzon'da II. Solomon'un maiyetinde iki küçük kardeşi ile Trabzon'a gelen Vat-khan, Güriel hakimlerinden David Khan ve iki küçük çocuğu ile Osmanlı Devleti'ne sığınan bir Güriel prensesi gibi Gürcü soylularını zikrederek vatan hasreti ile sürgünde hayatlarını geçiren bu soyluların sürgün dönemlerindeki zorluklarından bahsetmektedir (Fontanier, 2015, s. 282-288).

Sonuç

Rusya'nın güneye doğru yayılma ve Kafkasya'da egemenlik tesis etme sürecinde Gürcistan oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Rusların Kafkasya'da hâkimiyet kurma mücadelesi XIV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamış ve XIX. Yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. İdari bakımdan küçük krallıklara (hanlıklar) ayrılan Gürcistan bu parçalı yapısı nedeniyle etrafındaki büyük güçlerin tesiri altında kalmıştır. Osmanlı Devleti, Kafkasya'ya hâkim olma siyaseti çerçevesinde stratejik noktada yer alan Gürcistan'da olan hanlıklar aracılığıyla bölgedeki hâkimiyetini sürdürmek için burada bulunan hanlıklarla olan ilişkilerini sürekli canlı tutmak istemiştir. Uzun bir müddet Osmanlı Devleti'ne tabi olan bu hanlıkların akıbeti Rusya'nın gittikçe güçlenmesi ve Kafkasya'nın güneyine doğru sarkması ile değişmeye başlamıştır. Kafkasya üzerinde Rusların baskısının artırdığı XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Gürcistan hanı Irakli Han, savaşta Rusya'nın yanında yer almıştır. Rusya 1783'te çıkardığı bir fermanla Gürcistan'ı himayesi altına aldığını resmen ilan etmiştir. Gürcistan'ın Rusya'nın himayesine girmesiyle birlikte Gürcistan tarihi için yeni bir dönem başlamıştır. XIX. yüzyılın başlarında ise Rusya'nın nihai hedefi tüm Gürcistan'ı ele geçirmektir. Daha önce diğer küçük krallıkları ele geçiren Rusya için yeni hedef İmereti Krallığı oldu. 1804'te

⁶¹ BOA, HH, 1105/44599-B, Ca. 1230/ Nisan 1815.

⁶² BOA, HH, 1100/44517-E, 15 N. 1230/21 Ağustos 1815.

⁶³ BOA, HH, 1105/44599, 1230/1815.

⁶⁴ BOA, HH, 1100/44517-D, 15 N. 1230/21 Ağustos 1815; BOA, HH, 1100/44517-E, 15 N. 1230/21 Ağustos 1815.

⁶⁵ BOA, HH, 1100/44517-G; BOA, HH, 1100/44517-A, 9 L. 1230/14 Eylül 1815.

İmereti'nin de Rusların kontrolüne, 1810'da da tam olarak Rus yönetimine geçmesiyle Kral II. Solomon Rusya'ya karşı destek arayışı içine girmiştir. Kral, ilk olarak sürekli temas halinde olduğu Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiştir. Osmanlı Devleti çok büyük yardımlar olmasa da kralla sürekli temas halinde olup bölgede bulunan valiler aracılığıyla onu desteklemeye çalışmıştır. Kral, Ruslara karşı mücadelesinde İran'dan da yardım talep etmiş; ancak buradan da tahtını ve ülkesini geri almak için gereken yardımı bulamamıştır. Kral II. Solomon, mücadelesinde diplomasiyi de kullanarak dönemin en büyük gücü olan Napolyon Fransa'sından da yardım arayışına girmiştir. Kral, uluslararası destek arayışı çerçevesinde Trabzon'daki Fransız konsolosu Dupré aracılığıyla birkaç kez Napolyon Bonapart'tan yardım talep etmiş; ancak bu talebine de karşılık bulmamıştır.

Aslında İmereti ve Kral II. Solomon'un akıbetini belirleyen en önemli gelişme 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'dı. Bu savaş sırasında Kafkasya ve oradan Gürcistan'ın içlerine doğru ilerleyen Ruslar burada bulunan İmereti'ye doğru ilerleyerek buraya ele geçirmiştir. Ancak savaşı bitiren Bükreş Antlaşması Gürcistan'daki Rus egemenliğinde bir değişikliğe neden olmamıştır. Anlaşmanın İmereti için açık bir hüküm ihtiva etmemesi kralın mücadelesini daha fazla umutsuzluğa sevk etmiştir. Ruslara karşı yürüttüğü mücadelede zor durumda kalan Kral II. Solomon, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Ahıska'ya geçerek, Osmanlı Devleti'ne sığınmak ve mücadelesini dışardan sürdürmek zorunda kalmıştır. Ahıska'da başlayan sürgün Trabzon'da sona ermiştir. Kral II. Solomon verdiği bu mücadelenin ardından 1815'de vefat etmiş ve Trabzon'da defnedilmiştir. Uzun yıllar nerede olduğu bilinmeyen bu mezarın yeri Gürcistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra tespit edilerek Türk ve Gürcü hükümetleri arasındaki yazışmalardan sonra Kasım 1990'da Gürcistan'a nakledilmiş ve Kutaisi'deki Gelati Manastırı'na defnedilmiştir (Öksüz & Bulut, 2020, s. 255-277).

Kaynakça

A. Arşivler

1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Hattı-ı Hümayun: 1100/44518; 1105/5615; 1265/48966; 994/41855; 1105/44599; 1105/44615; 994/41855; 1265/48969; 1100/44517.

2. Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE) (Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Fransa)

- Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CADC): Correspondance consulaire et commerciale (CCC): Trébizonde, Tome 1 (1801-1811), Tome 2 (1812-1824).
- Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN): Ambassade, Constantinople, Série D: Trébizonde, Tome 1 (1803-1814), Tome 2 (1815-1825).

Araştırma Eserler

- Aydın M. (2008). *Üç büyük gücün çatışma alanı Kafkaslar*. Gök Kubbe Yayınları.
- Baddeley, J. F. (1908). *The Russian, conquest of the caucasus*. Longmans, Green and Co.
- Bay, A. (2007). *Trabzon eyaletinde mütegalibe hareketleri ve âyanlık (1750 -1850)* (Tez No. 210519) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Berkok, İ. (1958). *Tarihte Kafkasya*. İstanbul Matbaası.
- Cevdet Paşa (1301), *Tarih-i Cevdet* (Cilt 10). Matbaa-i Osmâniyye.
- Çapraz, H. (2006). Gürcistan'da Rus idaresinin yerleşmesi (1800-1850). *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)*, 1(1), 67-80.
- Das, A. (2016). *Defending British India against Napoleon: the foreign policy of governor-general Lord Minto 1807-13*. Boydell Press.

Driault, É. (2013). *Napléon'un şark siyâseti, Selîm-i sâlis, Napoléon, Sebastiani ve Gardane.* (Köprülüzâde Mehmed Fuat, Çev.). Türk Tarih Kurumu.

Dvali, N. (2019). *Gürcistan'da Rus idaresinin kuruluşu (1801-1918)* (Tez No. 593983) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ekinci, E. B. (2008). Osmanlı idaresinde adem-i merkeziyet ve imtiyazlı eyâletler. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 6, 7-84.

Fedakar, C. (2017). Kafkasya'da Osmanlı tahkîmatı: Sohum kalesi (1723-1729). *Vakanüvis-Kafkasya Özel Sayısı*, 2, 163-194.

Fontanier, V. (2015). *Doğu'ya seyahat, bir Fransız konsolosun gözüyle 1830'ların Trabzonu'ndan siyaset ve toplum*, (Ö. Yılmaz, Çev.). Heyamola Yayınları.

Gümüş, N. (1993). *Osmanlı devletinin Gürcistan siyaseti (1808-1839)* (Tez No. 27142) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Gümüş, N. (2006). Son Gürcü kralı II. Solomon'un Ruslara karşı mücadelesi ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (22), 105-118.

Gümüş, N. (2007). Son Gürcü kralı II. Solomon'un Trabzon'da ikameti ve Ruslara karşı mücadelesi. İçinde K. İnan vd. (Haz.), *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, Cilt 1, ss. 373-383), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.

Gvosdev, N. K. (2000). *Imperial policies and perspectives towards Georgia, 1760–1819.* Macmillan Press.

Hayta, N. (2017). 1806-1812 savaşında Kafkas cephesi. İçinde M. Uğur (Haz.), *VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi (Atatürk ve Türk Kültür Coğrafyasında Kafkasya ve Çevresi)* (Cilt 1, ss. 191-208), Atatürk Araştırma Merkezi.

Kurat, A.N.(1999). *Rusya tarihi.* Türk Tarih Kurumu.

Mikaberidze, A. (2001). *The Franco-Georgian diplomatic relationship from the Letters of the king of Imereti Solomon II to the emperor Napoleon I, 1810-1811.* The Napoleon Series, https://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_georgia1.html

Mikaberidze, A. (2015). *Historical dictionary of Georgia.* Rowan & Littlefield.

Muhabdat Mecmuası (Cilt 4.). (2008). Türk Tarih Kurumu.

Natchkebia, I. (2009). La place de la Géorgie dans le traité de Finkenstein (1807). *La Géorgie entre Perse et Europe*, İçinde F. Hellot-Bellier & I. Natchkebia (Eds.), (ss. 115-141), L'Harmattan.

Nusel, E. (2015). *1787-1792 Osmanlı-Rus savaşında Kafkas hanlıklarının faaliyetleri* (Tez No. 127853) [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Oktay, H. (2017). Kafkaslarda Rus yayılması karşısında Osmanlı-Kaçar faktörünün harekete geçirilme teşebbüsü (Ağustos-Eylül 1811). *Vakanüvis Kafkasya Özel Sayısı*, 2, 383-384.

Öksüz H. & Bulut E. Ç. (2020). Gürcü Kralı II. Solomon'un Osmanlı Devleti'ne sığınması ekseninde Türk-Gürcü ilişkileri. İçinde Tellioglu İ. & R. Kavrelişvili (Ed.) *Yeni ve Yakınçağda Türk-Gürcü İlişkileri* (ss. 255-277), Serander Yayınları.

Seydoux, M. (1967). La France et L'iméretie sous napoléon ier [quelques documents inédits sur la transcaucasie au début du xixe siècle]. *Cahiers du monde russe et soviétique*, 8(4), 616-627. https://www.persee.fr/doc/cmr_0008-0160_1967_num_8_4_1728.

Şükürlü, K. (1996). Azerbaycan xanlıqları, dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizə. İçinde Süleyman Eliyarlı (Ed.) *Azərbaycan Tarixi* (ss. 548-549). Azərbaycan Yayınevi.

Temizkan, A. (2006). Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas ötesinde nüfuz mücadelesi. *Türk Dünyası İncelemesi*, VI(2), 447-462.

Yılmaz, Ö. & Saraç, F. (2021). İmereti Kralı II. Solomon'un bağımsızlık mücadelesi ve Osmanlı sürgününe dair bazı yeni bilgi ve belgeler, *Mavi Atlas*, 9(2), 108-132

Türkmen, Z. (2003). XIX. yüzyıl başlarında Rusya'nın güney Kafkasya politikası (1800'lerin başından 1828 Türkmen Çayı antlaşmasına kadar). *Sekizinci Askerî Tarih Semineri bildirileri: 24-26 Ekim 2001, İstanbul* (ss. 21-36), Genelkurmay Basımevi.

Valiyev E. & Yörük D. (2016). Güney Kafkasya'da Osmanlı hâkimiyeti (1723-1735). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40, 15-28.

Vernadsky, G. (2015). *Rusya tarihi*. (D. Mızrak & E. Ç. Mızrak, Çev.). Selenge Yayınları.

Yılmaz, Ö. (2016). Trabzon'da Fransız varlığının ilk dönemleri: Pierre Jarôme Dupré'nin Trabzon konsolosluğu (1803-1820). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 87-120.

Yılmaz, Ö. (2014). Diplomacy as a source of travelogues: the case of Pierre Amédée Jaubert in Persia in 1805-1806. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 65-96.

Ekler:

Ek 1. 1810'lu Yıllarda Gürcistan

Kaynak: http://www.conflicts.rem33.com/images/Georgia/geor_1810.JPG

Ek 2 : Kral II. Solomon

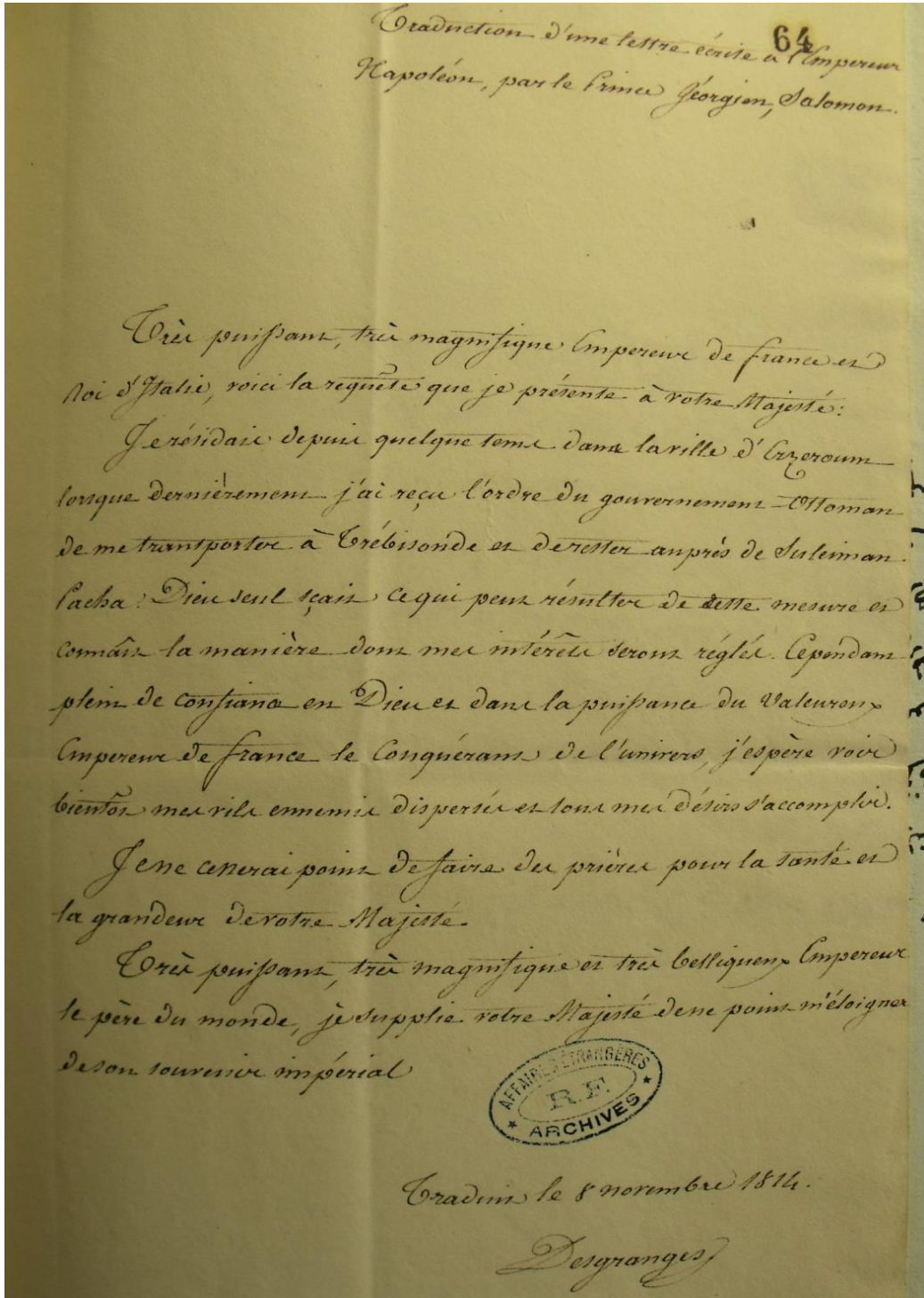

Kaynak:

https://en.wikipedia.org/wiki/Solomon_II_of_Imereti#/media/File:King_Solomon_II_of_Imereti_Georgia.jpg

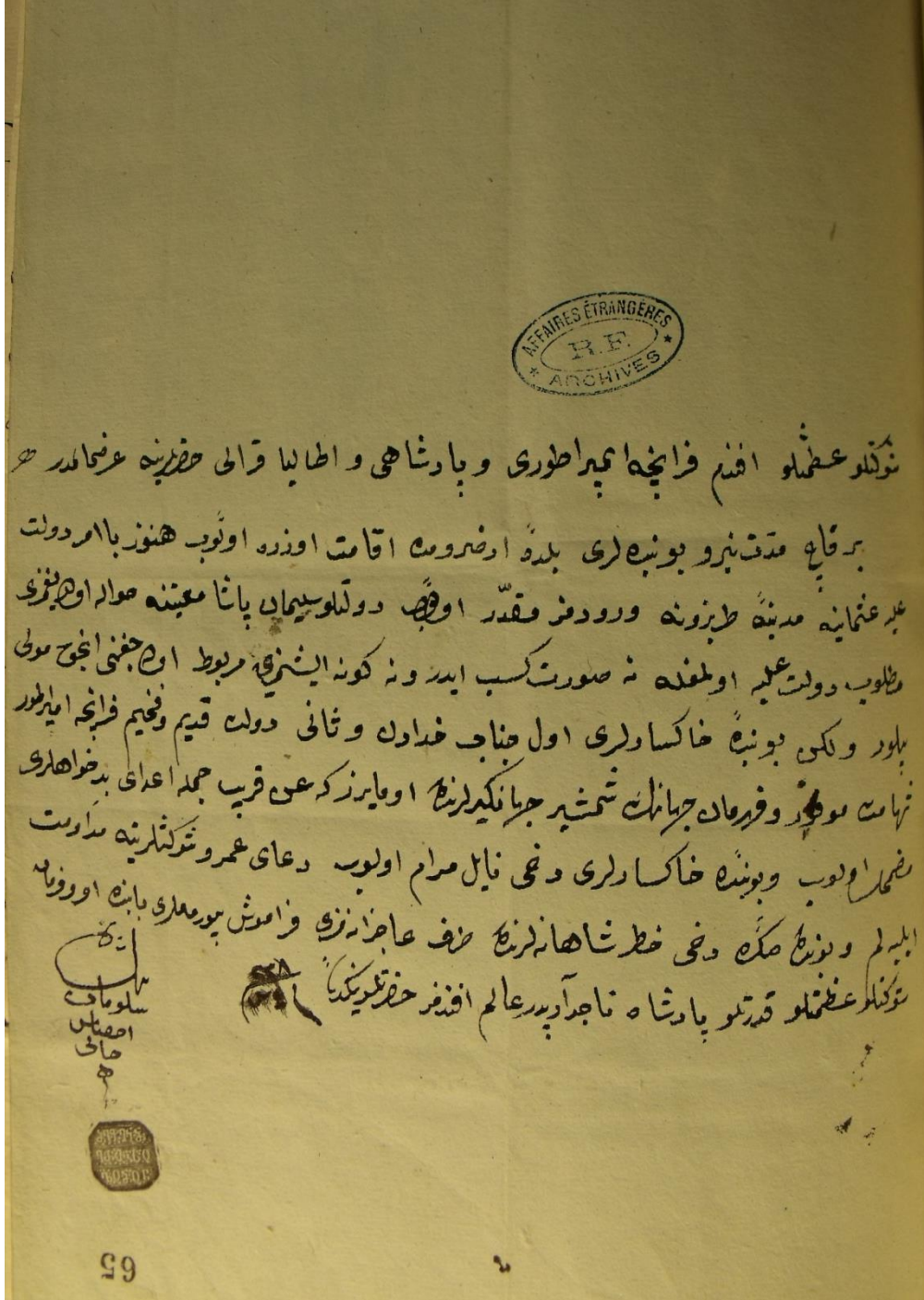
Ek 3: Kral II. Solomon'un Napolyon'a Mektubunun Fransızca Tercümesi

Kaynak: AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2.

Ek 4: Kral II. Solomon'un Napolyon'a Mektubunun Türkçesi

Kaynak: AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2.

Ek 5: Kral II. Solomon'un Fransa Dışişleri Bakanlığı'na Mektubu (1813)

دولتو رعقلو عاطقلو زیدو تو انقام سطانم حضرتینه ۹
مروض نبرق صدقکار بیدیکه بوزن قابضه
افدم دشمنک اولون دوسه لوانه بونب لری خبک و محاببه ده اولوب و لوی بر دولو مقاومت
ایده مدیکت و شمدی اوجسه اولیورکه عثمانلو مملکتده قرار و ناچار قالمشوردر و مقدمه
فاه دفعه شوکناو ایچد طور فایو بیون حضرتینه عرضا ملذ خیر و خجکای حاجت و اینه تقدیم اوش اولوب
زا اوجیه او مازک طرف نیکه نری خاطر شوکت و نری فاموش و اخراج پور نری و کذالک بده
طریزین خدمت صدقکار مقیم قوسوس و دستر طرفه دخی بالذفات کیفیت حال چاکرانه نری در سعادت
حضرت افاده اوشن شمدی دخی با اولاقوش طریزین و رودر و قد اولدق موصول صدقکار
قوسوس ابر حال و تبه خوشوب و کوشوب و هر امور و خصوصیات چاکرانه نری مویکد و تسمه افاده
و مکانه اوقوب و بزوجه قفص صدقکار مویکد طرفه اسانه عیدیه یا ذیبنی عنفالی ابر معلومکن اولدقه
نیاید دخی نیاز و رجائز بودرد مجاء و ما و افرز و کمال امید کاه من اولون ایچد طور عالم پناه
حضرتینه بوکونه صدقت و عبودیتیری دایما افاده پوروب و بیزه بیزه دخی مویکد قوسوس
طریزین هر خصوصتی افاده اییدیکه و اوزره بوچاکر صدقکار لری فاموش پوروب ایچد اقلوبه
خیزد ایچد طور اوزره اوزانی پور مغلله بونب لری احیا و مسددر پورملری باینه آرزوان سلطانکده
۱۸۱۳
ماه صوفریس
۱۳

AFFAIRES ÉTRANGÈRES
R.F.
ARCHIVES

سلیمان
اصحابی
حالی

۱۸۱۳
ماه صوفریس
۱۳

Kaynak: AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 2.

Ek 6: Kral II. Solomon'un Trabzon'daki Türbesi

Kaynak:

http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/128061/1/Saxalxo_Furceli_Suratebiani_Damateba_1915_N40-8.jpg

Mehmet ÜZÜLMEZ

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Literature, Department of Geography, Gumushane-TURKEY

ORCID: 0000-0001-9116-0090

mehmetuzulmez@gumushane.edu.tr

Ahmetli (Manisa) İlçesinde Arazi Örtüsünün/Kullanımının Zamansal Değişimi (1995-2015)

Öz

Günümüz dünyasında insanlığın ihtiyaçları devamlı artmaktadır. Bu durum ise yeryüzünde kullanılan arazi yapısının sürekli değişimine sebep olmaktadır. Aynı şekilde Türkiye’de de araziler, amacı dışında kullanıldıklarından dolayı değişimlere uğramıştır ve hâlâ bu değişim süreci devam etmektedir. Türkiye’nin verimli arazileri üzerinde yer alan Ahmetli ilçesindeki arazi örtüsü/kullanımı, geçmişten günümüze değişime uğramıştır. Ahmetli ilçesi, Ege Bölgesi’nin Asıl Ege Bölümü’nde yer almaktadır. İlçe arazisinin büyük bölümünü, üzerinde tarımsal üretimin yapıldığı verimli arazi olan Gediz Ovası oluşturmaktadır. Bu çalışmada Ahmetli ilçesinin 1995-2015 yılları arasında arazi örtüsünün/kullanımının geçirdiği değişimler uydu görüntüleri yardımıyla zamansal açıdan incelenmiştir. Uydu görüntüleri, NASA’ya ait olan Landsat TM ve OLI isimli uydularından temin edilmiştir. Görüntüler elde edildikten sonra sınıflama işlemlerine tabi tutulmuş ve söz konusu işlem için Coğrafi Bilgi Sistemleri programlarından biri olan ArcGIS kullanılmıştır. Analizler sonucunda, 1995-2015 yıllarında en büyük değişim, %31’lik azalışla diğer arazi (kayalık, mera, çıplak arazi vb.) grubunda gerçekleşmiştir. Söz konusu yıllarda tarım arazileri %22, yerleşim alanı %7 ve orman arazisi %2 oranında artış göstermiştir. Yerleşim alanının çoğunluğu tarım arazilerinin üzerinde yer alması, yine bu yapıların söz konusu arazilere doğru büyüdüğünü ortaya koymuştur. Tarım ve orman arazilerindeki büyümenin nedeni sulamanın, teknolojinin, ağaçlandırma faaliyetlerinin artmasının yanında, diğer arazi grubunun da bahsedilen gelişmelerle birlikte tarım ve orman arazisine dönüşmesinden kaynaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmetli, Arazi Örtüsü/Kullanımı, Zamansal Değişim.

The Temporal Change of Land Cover/Use in Ahmetli (Manisa) District (1995-2015)

Abstract

In today's world human needs are constantly increasing. This situation causes constant changes in the land structure used in the world. Likewise, the lands in Turkey have undergone changes due to their misuse, and this process of change still continues. In Ahmetli district, which is located on the fertile lands of Turkey, land cover/use has undergone changes since the past. Ahmetli district is located in the Main Aegean Section of the Aegean Region. Gediz Plain, which is the fertile land on which agricultural production is made, constitutes most of the district's land. In this study, changes in the land cover/use of Ahmetli district between 1995 and 2015 were examined in temporal terms with the help of satellite images. Satellite images were obtained from NASA's Landsat TM and OLI satellites. After the images were obtained, they were subjected to classification processes, and ArcGIS, one of the Geographical Information Systems programs, was used for the process in question. As a result of the analyses, the greatest change occurred in the other land (rocky, pasture, bare land, etc.) group with a proportional decrease of %31 in the years 1995-2015. In the years in question, agricultural lands increased by %22, human constructions by %7, and forest land by %2. The fact that the majority of human structures are located on agricultural lands revealed again that these structures have grown towards the said lands. The reason for the growth in agricultural and forest lands was the increase in irrigation, technology and afforestation activities, as well as the transformation of the other land group into agriculture and forest land with the mentioned developments.

Keywords: Ahmetli, Land Cover/Use, Temporal Change.

Giriş

Günümüzde doğal kaynaklar, insanın sonsuz ihtiyaçları ve nüfus artışının karşısında yetersiz kalmaktadır. Doğal kaynaklar içerisinde ayrıcalıklı konuma sahip olan toprak, tarımsal faaliyetlerden yerleşime kadar geniş bir çerçevede yoğun kullanım baskısıyla karşı karşıya kalmaktadır. Söz konusu bu süreç, toprakların doğal niteliklerinin ve fonksiyonlarının değişmesine yol açmaktadır. Hızlı ve dinamik bir değişim süreci içerisinde olan ülkemizde, arazi kullanım şekillerinde önemli değişimler olmaktadır. Bu hızlı değişim sürdürülebilir ve planlı olmadığında ise ekolojide önemli tahribatlara sebebiyet vermektedir. Yanlış arazi kullanımı olarak nitelenen bu tür uygulamalar, doğal ortam potansiyeline uygun değildir (Gülersoy, 2001, s. 23). Bu nedenle arazi kaynaklarının en iyi şekilde kullanabilmesi için zamansal değişimin ortaya konulması ve sonuçları doğrultusunda da planlamaların yapılması, yönetilmesi gerekmektedir.

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) tekniklerinin kullanımı, günümüzde arazi örtüsü/kullanımı değişimi çalışmalarında hızlı bir şekilde artmış ve araştırmalara büyük kolaylıklar sağlamıştır. Arazi örtüsü/kullanımı değişimlerin belirlenmesinde ve rakamsal sorgulanmasında, uzaktan algılamanın büyük önemi bulunmaktadır. Söz konusu bu yöntem sadece sorgulamayı değil, arazi örtüsünün/kullanımının zamandaki değişimin izlenmesine de imkân sağlamaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle her geçen gün uydu görüntülerinin çözünürlüğünün daha net hale gelmesi, çalışmaların kalitesini ve güvenilirliğini de arttırmaktadır. Bu nedenle dünyada olduğu gibi ülkemizde de bu tür çalışmalar hızlı bir şekilde artmaktadır (Özşahin, 2010; Gülersoy, 2013a, 2013b, 2013c, 2014; Demirağ Turan ve Dengiz, 2014; Kaya ve Toroğlu, 2015; Bayar ve Karabacak, 2017; Güre vd., 2009). Bu çalışmalardan biri olan Özdemir ve Bahadır'ın (2008) Yalova ilinde 1992-2007 yılları arasındaki arazi kullanımının zamansal değişimi adlı çalışmasında, orman alanlarının azalmasıyla birlikte yerleşme ve tarım arazilerinin artışı ortaya koymuşlardır. Başka bir çalışmada Uzun ve Somuncu (2013), 1987 ile 2000 yılları arasında Madra Dağı ve çevresindeki arazi örtüsündeki değişimi belirlemişler ve araştırma alanının %35'lik kısmında değişimin olduğunu tespit etmişlerdir (s.17). Bazı çalışmalarda ise şehir içindeki arazi kullanımının zamansal değişimine odaklanılmıştır (Özdemir vd., 2020).

Ülkemizde gün geçtikçe arazi örtüsü/kullanımı, orman ve meraların tahribinde olduğu gibi çok hızlı bir şekilde değişmektedir. Özellikle verimli tarım alanları, şehirleşmenin (Sandal ve Gürbüz, 2003; Yılmaz, 2004; Sönmez, 2011; Cengiz vd., 2014; Özcanlı ve Güzel, 2015), sanayileşmenin (Kara, 1988; Arslan, 2018) ve barajların (Arslan ve Ergül, 2014; Bakırcı, 2016) etkisiyle amacı dışında (Yılmaz, 2001), kontrolsüz ve plansız bir biçimde kullanımları, söz konusu arazilerin geri döndürülemeyecek boyutta yok olmalarına sebep olmaktadır. Ülkemizde yer alan bu etkilerin en aza indirilebilmesi için geleceğe dair daha iyi bir planlanmanın yapılması bir zorunluluk teşkil etmektedir.

Bu çalışmada Ahmetli ilçesinin Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Uzaktan Algılama teknikleri ile 1995-2015 yılları arasındaki arazi örtüsündeki/kullanımındaki değişimleri belirlemek, bu değişimlerin sonucunda tespit edilen yanlış arazi kullanımlarına karşı çözüm önerilerinin getirilmesi amaçlanmıştır.

1. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırı

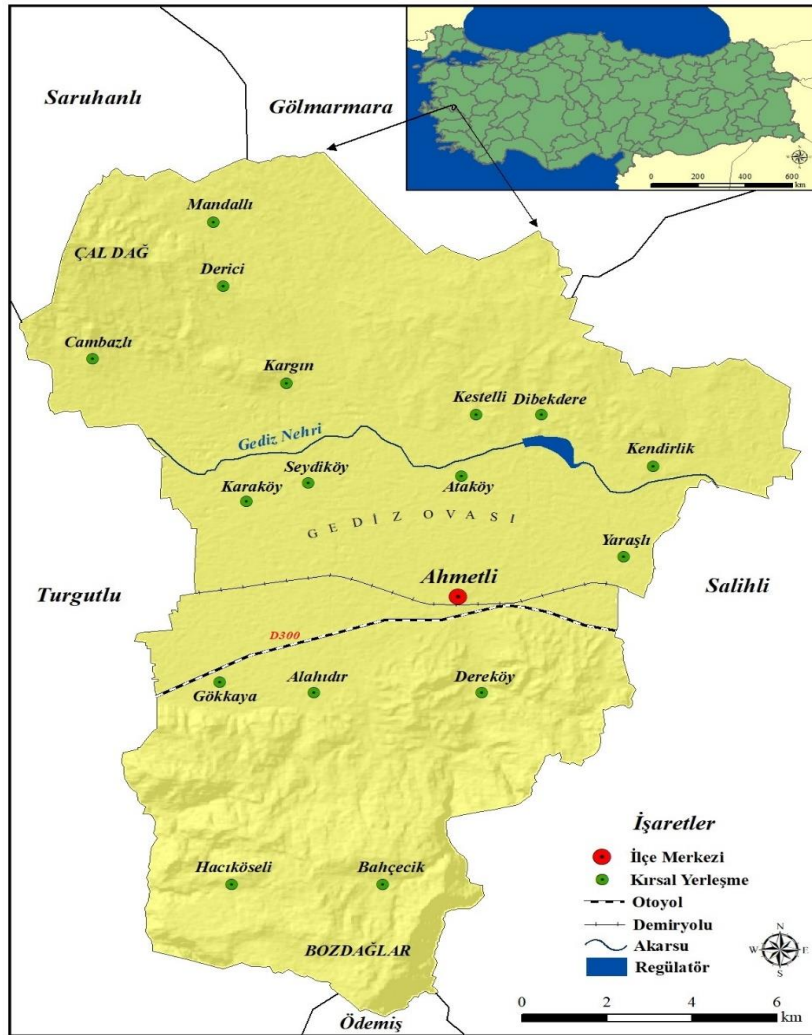
Manisa ilinin bir ilçesi olan Ahmetli, Ege Bölgesi'nin Asıl Ege Bölümü'nde yer almaktadır. İlçenin doğusunda Salihli, batısında Turgutlu, kuzeyinde Saruhanlı ve Gölarmara, güneyinde ise Turgutlu ve İzmir'in ilçesi olan Ödemiş bulunmaktadır. Ahmetli ilçesinin yüzölçümü 233 km²den oluşmaktadır. İlçenin en büyük yerleşim merkezi Ahmetli şehridir (Foto 1). İlçede 16 kırsal yerleşim bulunmakta ve ilçenin kuzeyinde Çal Dağ, güneyinde ise Bozdağ yer almaktadır. İki dağ sistemi arasında bulunan Gediz Ovası, doğu batı doğrultuda uzanmakta ve içinden de Gediz Nehri akmaktadır. Gediz Nehri'nin üzerinde, ovanın sulanabilmesi amacıyla bir adet regülatör yer

almaktadır. Gediz Ovası'nın güneyinden İzmir-Ankara ulaşımını sağlayan D300 otoyolu ve demiryolu geçmektedir (Şekil 1).

Foto 1: Ahmetli Şehrinin Güneyden Görünümü.

Şekil 1: Ahmetli İlçesinin Lokasyon Haritası.

2. Araştırma Sahasının Coğrafi Özellikleri

Ahmetli ilçesi Gediz Havzası'nın orta bölümünde yer almaktadır. Jeolojik olarak havzanın temelini, en yaşlı birim olan Menderes Masifi'nin bir bölümünü oluşturan güneyindeki Bozdağ kütlesi oluşturmaktadır (Çukur, 1992, s. 8). Bozdağ kütlesi ise Palezoik şist seri ve bu serilerden daha yaşlı olan karmaşık gnayslardan meydana gelmiştir (Koçman, 1989, s.64). Bozdağ kütlesinin kuzey eteklerinde Turgutlu'nun doğusundan Sarıgöl'ün güneyine kadar doğu batı uzantılı 400-500 metre yüksekliğinde, yaklaşık 110 km uzunluğunda ve genişliği 3-10 km'yi bulan Tmolos Depoları (Bozdağ Çakılları) bulunmaktadır (Taşlıgil, 1988, s.11). Söz konusu bu depolar, III. zamanda buradaki eski kütlenin yükselmesi ve daha sonraki süreçte sel suları ile parçalanmasıyla oluşmuştur. Ayrıca Bozdağ kütlesinin kuzey eteklerinde doğu-batı yönünde Ahmetli'nin de içinde bulunduğu Turgutlu-Salihli basamaklı fay sistemi yer almaktadır (Koçman, 1985, s.68). İlçenin kuzeyinde bulunan Çal Dağ'ın esas yapısını ise, II. zamana ait kalker ve mermer blokları oluşturmaktadır (Taşlıgil, 1988, s.16). Gediz depresyonunun güneyinde, Gediz Nehri'nin tali kolları tarafından oluşturulan birikinti koni ve yelpazeleri bulunmaktadır. Ahmetli Çayı'nın oluşturduğu birikinti konisi üzerinde Ahmetli şehri yer almaktadır (Çukur, 1998, s.54.).

Ege Bölgesi içinde yer alan Ahmetli ilçesi, yazları sıcak ve kurak, kışları ise ılık ve yağışlı geçen Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. İlçede herhangi bir meteoroloji istasyonu bulunmadığından, Manisa merkez istasyonunun uzun yıllık (1960-2016) iklim verileri kullanılmıştır. Bu verilere göre Manisa'da yıllık ortalama sıcaklık 17°C, en fazla sıcaklık Temmuz (28,2°C) ayında ve en düşük sıcaklık ise Ocak (6,7°C) ayında görülmüştür. Yöreyle yıllık ortalama yağış 736 mm düşerken, en fazla yağış Aralık (141.5), en az yağış ise Temmuz (5.4) ayında düşmüştür (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2021). Sıcaklık değerleri ova tabanında yüksek iken, kuzeydeki Çal Dağ ve güneydeki Bozdağlara doğru düşmektedir. Aynı şekilde yağış değerleri de kuzey ve güneydeki yükseltinin artışına bağlı olarak artmaktadır. Bölgede topografyanın doğu-batı şeklinde uzanışı denizel etkinin içeriye doğru sokulmasına sebep olmaktadır. Yaz aylarında yağışın çok az düşmesi ve sıcaklığın yüksek olması, Gediz Ovası'nda sulamalı tarımsal faaliyetlerini arttırmaktayken yükseltinin arttığı yerlerde ise daha çok dikili tarımın ön plana çıkmasını sağlamaktadır.

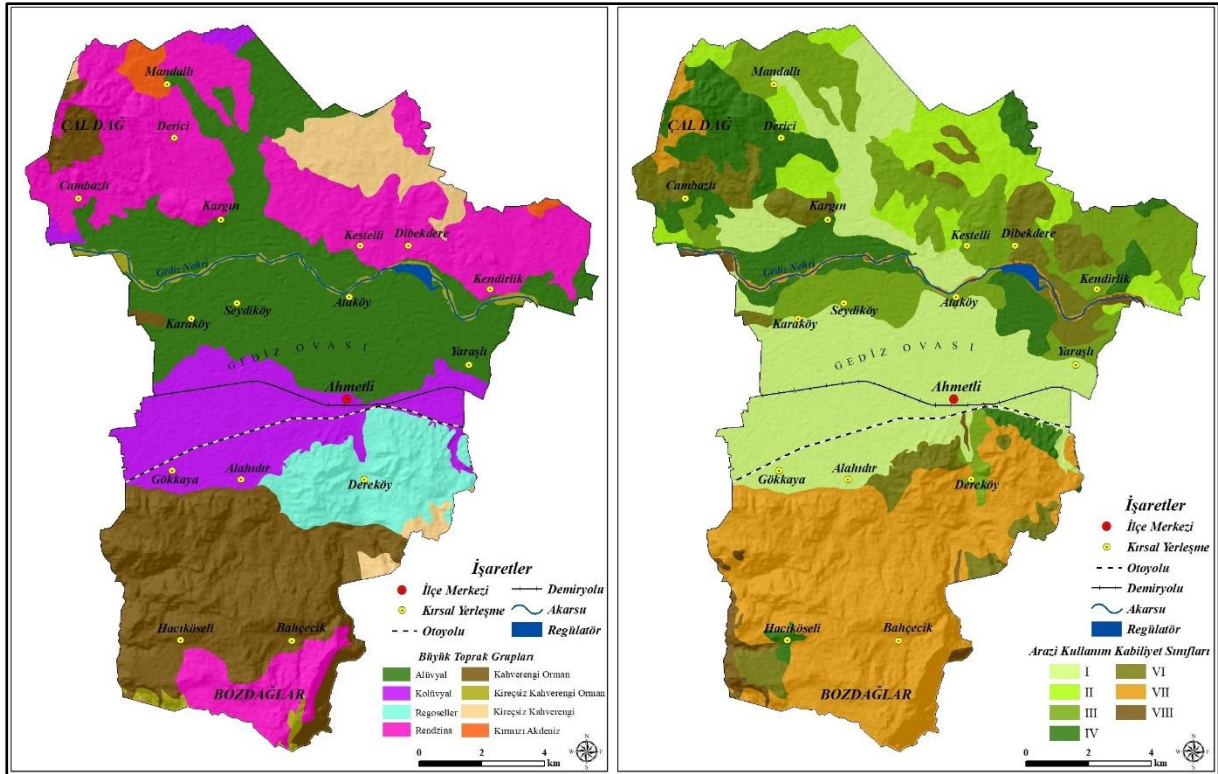
Toprak özellikleri, 1988 yılında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) tarafından hazırlanan verilerden yararlanılarak üretilmiştir. Buna göre Ahmetli ilçesinde toprakların yarısını meydana getiren en büyük toprak grubunu, %26'lık oranla alüvyal (6039 ha) ve rendzina (6124 ha) toprakları oluşturmaktadır. Alüvyal topraklar Gediz Ovası'nda yaygın durumdayken, ovanın kuzeyine doğru alüvyal topraklardan sonra rendzinalar yaygınlık göstermeye başlamıştır. Bu toprakları, %20 oranla kahverengi orman toprakları (4614 ha) takip etmektedir. Kahverengi orman toprakları çoğunlukla sahanın güneyinde, Bozdağların yamaçlarında görülmektedir. İlçedeki diğer toprak grupları ise %13 kolüvyal (2995 ha), %7 regosol (1696 ha), %5 kireçsiz kahverengi (1162 ha), %2 kireçsiz kahverengi orman (412 ha) ve %1 oranla da kırmızı Akdeniz (199 ha) topraklarıdır. Kolüvyal topraklar, Bozdağların Gediz Ovası ile birleştiği tabanda doğu-batı yönlü uzanmakta iken ilçenin doğusuna doğru Bozdağların yamaçlarında kolüvyal topraklar ile kahverengi orman toprakları arasında regosoller yer almaktadır. Kireçsiz kahverengi orman toprakları genellikle Gediz Nehri yatağında bulunmaktadır. Kırmızı Akdeniz toprağı ise Gediz Ovası'nın kuzeydoğusunda küçük sahalarda kendini göstermektedir. Kireçsiz kahverengi topraklar, ilçenin doğusuna doğru Bozdağların yamaçlarında küçük alanlarda yer almaktadır (KHGM, 1998) (Şekil 2).

Arazi kullanım kabiliyet sınıfları KHGM (1998) verilerinden yararlanılarak üretilmiştir. Buna göre Ahmetli ilçesinin arazi kullanım kabiliyet sınıfları incelendiğinde en fazla arazi sınıfını araştırma alanının yarısından fazlasını oluşturan %27'lik oranla I. (6303 ha) ve VII. (6406 ha) sınıf araziler meydana getirmektedir. Diğer arazi sınıfları ise %15 III. (3448 ha), %12 IV. (2724 ha),

%10 VI. (2250 ha), %8 II. (1842 ha) ve %1 ile VIII. sınıflardır. I., II., III. ve IV. sınıf araziler, üzerinde tarımsal faaliyetleri yapmak için en uygun arazileri oluşturmaktadır. İlçede de tarımsal faaliyetlerin çoğunluğu söz konusu arazilerde yapılmaktadır. VI., VII. ve VIII. sınıf araziler tarımsal faaliyet için uygun araziler sınıfında bulunmamaktadır. I. sınıf araziler ilçede çoğunlukla Gediz Ovası'nın yer aldığı alanda bulunmaktadır. II., III. ve IV. sınıf araziler ise Gediz Ovası'ndaki I. sınıf arazilerin bitimiyle kuzeye doğru parçalı alanlar şeklinde yaygınlık göstermektedir. VI. sınıf arazilerin büyük kısmı Gediz Ovası'nın kuzeyinde bulunmakla birlikte güneyinde küçük alanlarda görülmektedir. VII. sınıf arazilerin çoğunluğunu Gediz Ovası'nın güneyindeki Bozdağlar kapsamakta iken, VIII. sınıf araziler ise Gediz Nehri'nin aktığı yatakta bulunmaktadır (KHGM, 1998), (Şekil 2).

Şekil 2: Ahmetli İlçesinde Büyük Toprak Grupları ve Arazi Kullanım Kabiliyet Sınıflarının Dağılışı.

Ahmetli ilçesinde, Bozdağların güney yamaçlarında 400-500 metrelere kadar maki-garig toplulukları, bu topluluktan sonra ise 800-900 metrelere kadar kızılçam ormanları yaygınlık göstermektedir. Ahmetli Çayı'nın oluşturduğu vadide uygun bakı ve eğim şartlarına bağlı olarak maki-garig toplulukları kızılçamlarla karışık biçimde görülmektedir. 900 metrelere kadar kızılçam ormanları, karaçam ormanları ile karışık bir şekilde kendini göstermektedir. Gediz Ovası'nın kuzeyinde yer alan Çal Dağı'nda ise maki-garig toplulukları 800 metrelere kadar çıkabilmekte, bu yükseltiden sonra kızılçam ormanları yayılış göstermektedir. Söz konusu maki-garig toplulukları arasında delice zeytin, adi kocayemiş, funda, kermez meşesi, akçakesme, böğürtlen, abdest bozan gibi türler bulunmaktadır (Çukur, 1992, s. 132).

Ahmetli ilçesinin en önemli akarsuyu Gediz Nehri'dir. Gediz Nehri, kaynağını Kütahya-Uşak arasında yer alan Murat Dağı'ndan alıp Ege Denizi'ne dökülmektedir. Gediz Nehri'ne Bozdağlardan ve Çal Dağı'ndan birçok irili ufaklı daimî ve mevsimlik akarsu akmaktadır. Mevsimlik akarsular çoğunlukla kışları Çal Dağı'ndan akarak Gediz Nehri'ne katılmakta ve yazları kurumaktadır. Daimî akarsular ise genellikle Bozdağlardan Gediz Nehri'ne doğru akmakta ancak yazları Gediz Ovası'na girişte bazılarının suları sulama amacıyla kullanıldığından çekilmektedir. Bozdağlardan akan önemli akarsu ise Ahmetli Çayı'dır. Ahmetli Çayı, kaynağını Bozdağlar

üzerinde bulunan Çamyayla bölgesinden almakta ve Ahmetli ilçesinden Gediz Ovası'na açılmaktadır. Söz konusu Ahmetli Çayı üzerinde, tarımda sulama amacıyla yapımı halen devam eden Kelebek Barajı inşaatı bulunmaktadır. Gediz Nehri üzerinde, Gediz Ovası'nın sulanabilmesi amacıyla yapımı 1961 yılında tamamlanan Ahmetli Regülatörü yer almaktadır.

Ahmetli ilçesinin bulunduğu sahada, geçmişten beri Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar, Persler, Romalılar gibi birçok medeniyet kurulmuş ve yok olmuştur. Ancak söz konusu sahada günümüze kadar sadece Lidyalıların kalıntıları kalmıştır. Ahmetli'nin varlığı, 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defteri'ne göre 16. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Bahsedilen defterde Aydın Sancağı'nın Sart Kazası'na bağlı Ahmetli köyünün yer aldığı ifade edilmektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Ahmetli yerleşmesinden Kasaba-Alaşehir demiryolu hattının geçirilmesi, yerleşim biriminin nüfusunu arttırarak yerleşmenin büyümesine katkıda bulunmuştur (Ceylan, 2010, s. 232). Ahmetli, 1987 yılına kadar Turgutlu ilçesinin beldesi konumunda kalmıştır. 10 Haziran 1987 Tarihli 3392 Sayılı Kanun'la Ahmetli, ilçe özelliği kazanmıştır. Ahmetli ilçesinde günümüzde 1 şehir ve 16 kırsal yerleşim bulunmaktadır.

Ahmetli'nin nüfusu 1990 yılında toplamda 19.554 kişiden meydana gelmiştir. Bu nüfusun %51 (9.996)'i erkek, %49 (9.558)'u kadınlardan oluşmuştur. 2000 yılında ilçenin toplam nüfusu 18.852 kişiye ulaşmış ve bunun yine %51 (9.688)'i erkekler, %49 (9.164)'unu kadınlar meydana getirmiştir. 2010 yılı verilerine göre toplamda 11.116 nüfusa sahip olan ilçenin %49 (5.480)'unu erkekler, %51 (5.636)'ini ise kadınlar oluşturmuştur. 2015 yılında ise ilçenin nüfusu, önceki döneme göre yükselerek 16.460 kişi olarak gerçekleşirken bunun %51 (8.323)'ini erkek, %49 (8.137)'unu kadın nüfus meydana getirmiştir. İlçenin 2020 nüfusu toplamda 16.614 kişiden oluşmuş, bu nüfusun %50 (8.377)'sini erkekler, diğer %50 (8.237)'sini de kadınlar oluşturmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021). İlçe özelliğini kazandığı ilk yıllarda Ahmetli'nin nüfusunun günümüzdeki nüfusundan daha fazla olduğu görülmektedir. İlçede geçmişten beri göç olayı yaşanmakta ve bu göçün temel nedeni ekonomik faktörlere dayanmaktadır (Akbaş, 2019, s. 199). Yaşanan göç olayının diğer nedenleri arasında İzmir-Ankara ulaşımını sağlayan otoyolu ve demiryolu ulaşımının bulunması, İzmir gibi büyük bir şehre, aynı zamanda Turgutlu ve Salıhlı gibi gelişmiş ilçelere yakın olması gösterilebilir.

3. Veri ve Yöntem

Günümüzde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) uygulamalarıyla arazi örtüsü/kullanımı değişimi etkin bir biçimde belirlenebilmektedir. Dünyada ve ülkemizde arazi örtüsü/kullanımı çalışmaları iki şekilde uygulanmaktadır. Bunlar mevcut arazi durumunun belirlenmesi ve en az iki farklı görüntünün kullanılmasıyla oluşan değişimlerin bulunmasıdır (Güre vd., 2009, s. 38). Bu çalışmada kullanılmak üzere 15.09.1995-10.09.2005 yıllarına ait Landsat 5 TM ve 06.09.2015 yılına ait Landsat 8 OLI uydu görüntüleri elde edilmiştir. Söz konusu uydu görüntülerinin kullanılması sonucunda arazi örtüsünün/kullanımının değişimi ortaya konulmuştur. Her bir görüntünün aynı aya ait olmasına dikkat edilmiştir. Çünkü farklı aylara ait görüntülerdeki renk yansımaları benzer olmadığından sonuçlar yanıltıcı olabilmektedir. Uydu görüntülerinin sınıflandırılmasında ve doğruluk analizi işlemlerinde CBS programlarından biri olan Arc-GIS 10.4.1 yazılımı kullanılmıştır. Yine aynı program kullanılarak araştırma sahasının lokasyon, yükselti ve eğim haritaları üretilmiştir. Lokasyon haritasının üretilmesinde yerleşme, yol, akarsu gibi faktörler için Harita Genel Müdürlüğü'nden elde edilen topoğrafya haritası kullanılmıştır. Yükselti ve eğim haritalarının üretilmesinde ise Aster Global Digital Elevation Model (GDEM)'den elde edilen 30 metre çözünürlüklü Digital Elevation Model (Dem) verisinden yararlanılmıştır.

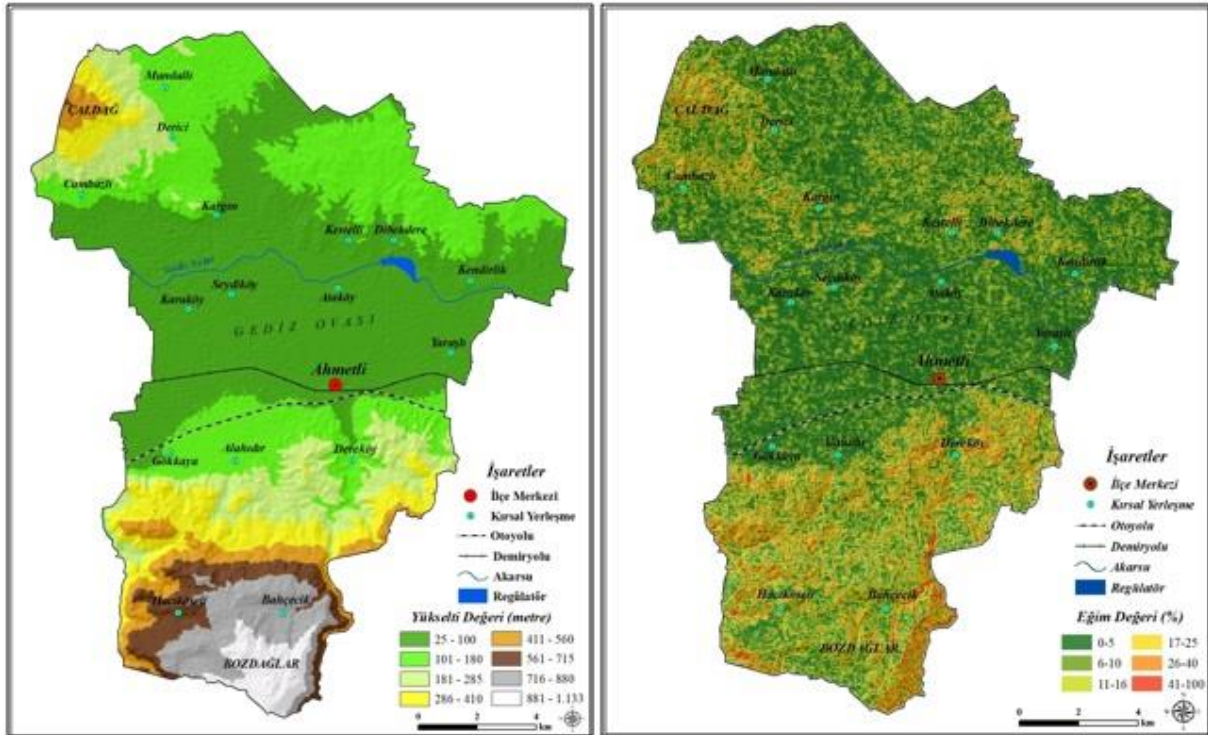
Elde edilen uydu görüntüleri öncelikle sınıflandırma işlemine tabi tutulmuştur. Sınıflandırma işlemleri, kontrollü ve kontrolsüz olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Kontrollü sınıflandırma işlemi araştırma alanının arazi örtüsü hakkında verilen ön bilgiler kullanılarak

sınıflandırma için gerekli istatistikî temel oluşturulmakta ve sınıflandırma bu temel üzerine kurulmaktadır (Özdemir & Bahadır, 2008, s. 5). Kontrolsüz sınıflandırmada ise başlangıçta arazi örtüsü ile ilgili ön bilgiye ihtiyaç duyulmadığından sadece sınıf sayısının belirlenmesi yeterli olmaktadır. Bu çalışmada, uydu görüntülerinin sınıflandırılması işleminde kontrollü sınıflandırma kullanılmıştır. Yapılan çalışmalarda (Gülersoy, 2013a, 2013b, 2014; Özşahin, 2010; Kaya ve Toroğlu, 2015) en çok kullanılan kontrollü sınıflandırma yöntemlerinden biri olan Maksimum Benzerlik (Maximum Likelihood) algoritması, bu araştırmada da yöntem olarak tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan uydu görüntüleri yerleşim alanı (konut, yol, tesis vb.), tarım arazisi (kuru ve sulu tarım), orman ve diğer arazi (kayalık, mera, bataklık, çıplak arazi vb.) olmak üzere 4 sınıfa ayrılmıştır. Sınıflandırma işleminden sonra her bir sınıf için 50 ve toplamda 200 referans noktası belirlenerek doğruluk analizleri yapılmıştır. Söz konusu bu işlemler üç ayrı uydu görüntüsü için tekrar edilerek sonuçlar ortaya konulmuştur. Literatürde, genel doğruluk oranının 0.80'i, kapa katsayısının ise 0.75'i geçtiği çalışmalar güvenilir olarak kabul edilmektedir (Baysal, 2006, s. 56; Gürbüz vd., 2012, s. 33; Kaya ve Toroğlu, 2015, s. 90). Yapılan bu çalışmada doğruluk analizlerinin genel doğruluk oranı 0.80'i, kapa katsayısı da 0.75'i geçmiş ve güvenilirliği yüksek çıkmıştır.

4. Bulgular

Ahmetli ilçesi, toplamda 23316 hektar alandan meydana gelmektedir. İlçede yükselti değerleri 25 ile 1133 metre arasında değişmektedir. Ahmetli ilçesindeki arazinin %40'lık kısmı 25-100 metre arasındadır. Söz konusu arazinin çoğunu ise doğu-batı yönünde uzanan Gediz Ovası'nın bulunduğu alan oluşturmaktadır ve ilçede tarımsal faaliyetlerin büyük bölümü burada yapılmaktadır. Ahmetli ilçe merkezinin de yer aldığı yerleşmelerin büyük kısmı Gediz Ovası üzerinde konumlanmıştır. İlçedeki yükselti değeri kuzeyinde yer alan Çal Dağı'na ve güneyindeki Bozdağlara doğru artmaktadır. Bu alanlarda ise daha çok kuru tarım yöntemleri uygulanmakta ve tarım yapılamayan araziler makilik ve ormanlık alanlardan oluşmaktadır. İlçede en yüksek alanları oluşturan 881-1133 metre arasındaki araziler toplam alanın %5'ini oluşturmaktadır (Tablo 1). Yükseltinin artmasıyla birlikte eğim değerleri de artmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3: Ahmetli İlçesinin Yükselti ve Eğim Haritası.

Tablo 1: Ahmetli İlçesinin Yükselti Değerlerinin Alansal ve Oransal Dağılımı.

Yükselti (metre)	Hektar (ha)	Yüzde (%)
25-100	9288	40
101-180	6240	27
181-285	2388	10
286-410	1745	7
411-560	984	4
561-715	890	4
716-880	1191	5
881-1133	590	3

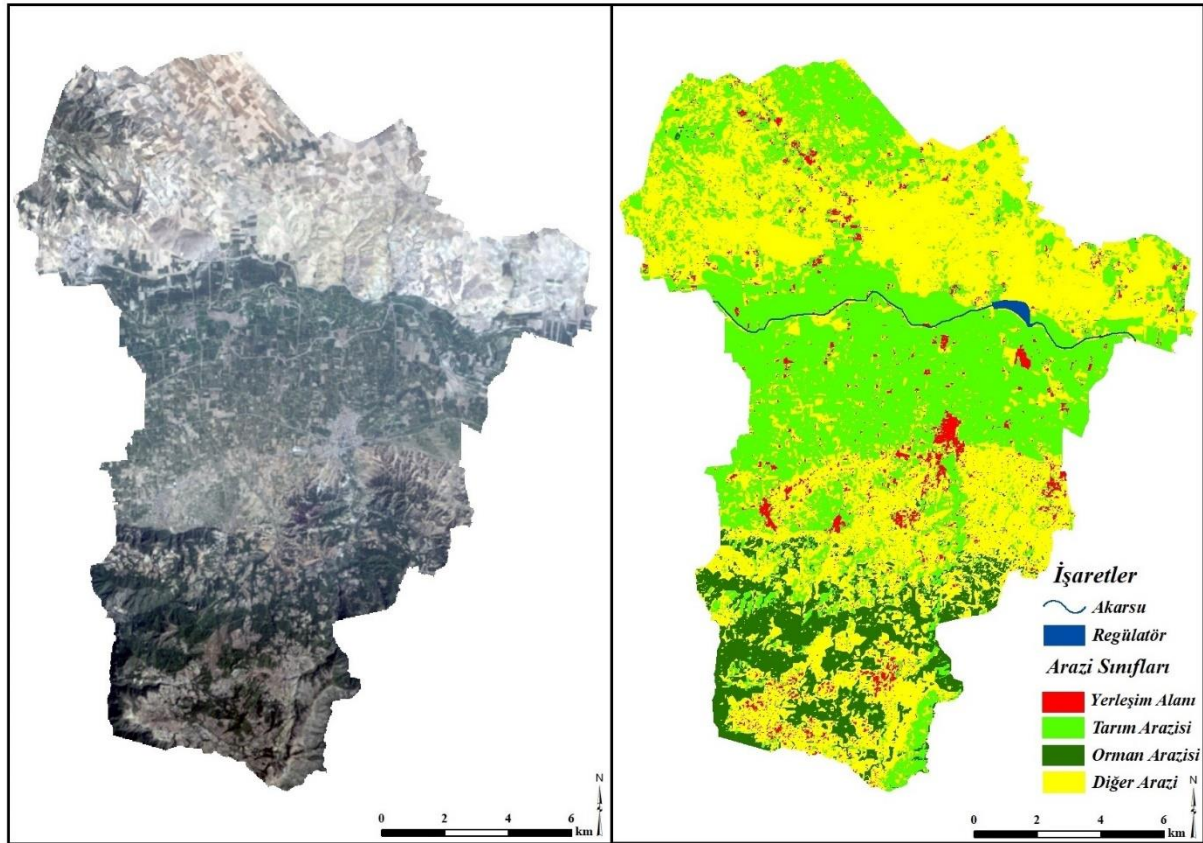
Ahmetli ilçesinin 1995 yılına ait uydu görüntüsünden elde edilen arazi kullanım haritasına göre yerleşim alanı 760, tarım arazisi 9184, orman arazisi 2121 ve diğer arazi grubu ise toplamda 11251 hektar alandan meydana gelmiştir (Şekil 4). Söz konusu yılda arazinin çoğunu %48 oranla diğer arazi grubu oluşturmuştur. İlçedeki arazinin geri kalanını ise %40 ile tarım arazisi, %9 ile orman arazisi ve %3 oranında yerleşim alanı meydana getirmiştir (Tablo 2). 1995 yılı uydu görüntüsünden elde edilen arazi kullanım haritasının genel doğruluk oranı 0.88, kappa katsayısı ise 0.85 çıkmıştır (Tablo 3).

Tablo 2: Ahmetli İlçesinde 1995 Yılı Arazi Kullanımının Alansal ve Oransal Dağılımı.

Arazi Kullanımı	Hektar	Yüzde (%)
Yerleşim Alanı	760	3
Tarım Arazisi	9184	40
Orman Arazisi	2121	9
Diğer Arazi	11251	48
Toplam	23316	100

Şekil 4: Ahmetli İlçesinin 1995 Yılı Uydu Görüntüsü ve Arazi Kullanımı.

Tablo 3: 1995 Yılı Uydu Görüntüsünün Doğruluk Analizi.

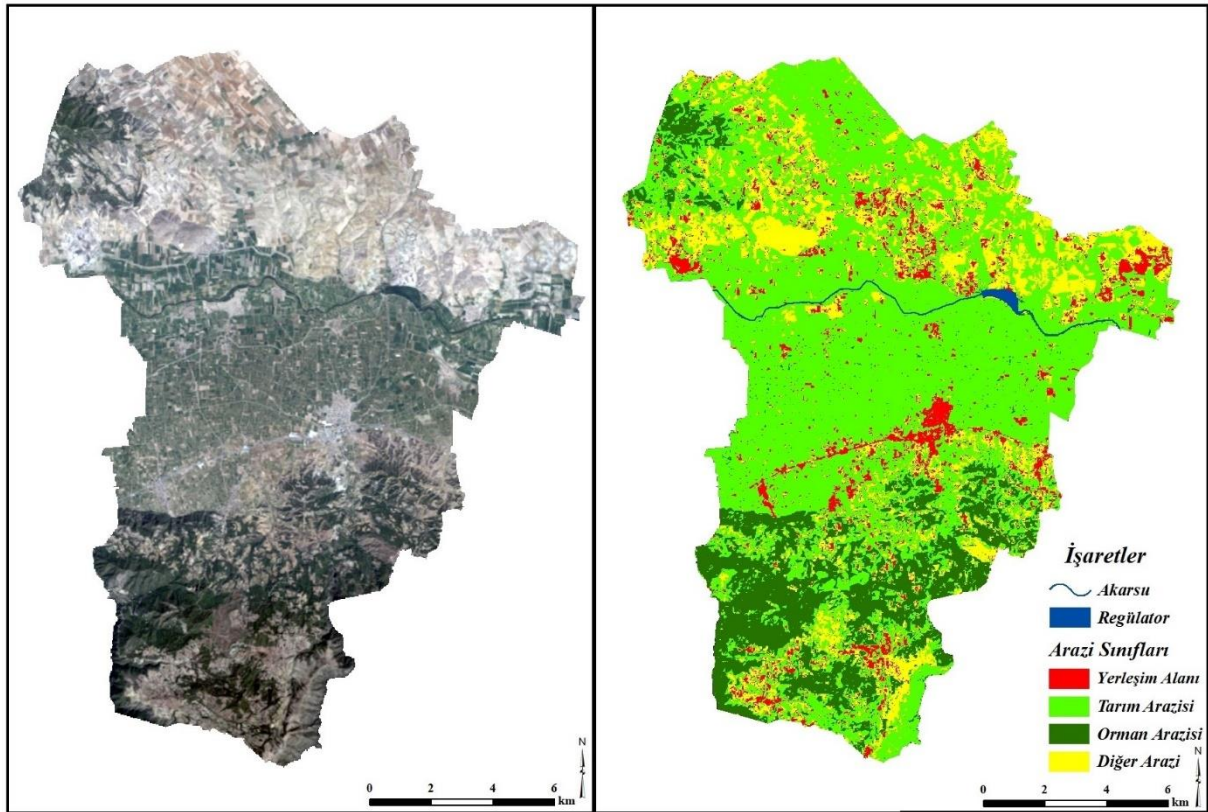
Arazi Sınıfı	Yerleşim Alanı	Tarım Arazisi	Orman Arazisi	Diğer Arazi	Toplam	Kullanıcı Doğruluk	Kappa
Yerleşim Alanı	37	2	0	11	50	0.74	0
Tarım Arazisi	1	45	0	4	50	0.90	0
Orman Arazisi	0	0	50	0	50	1	0
Diğer Arazi	0	4	1	45	50	0.90	0
Toplam	38	51	51	60	200	0	0
Üretici Doğruluk	0.97	0.88	0.98	0.75	0	0.88	0
Kappa	0	0	0	0	0	0	0.85

2005 yılı arazi kullanım haritasına göre arazi örtüsünde değişim yaşanmış ve yerleşim alanı bir önceki döneme göre %4 oranında artarak 1652 hektara ulaşmıştır (Şekil 5). Söz konusu dönemde tarım arazisinde büyük değişim meydana gelmiş, tarım arazisinin toplam arazideki oranı %40'dan %61'e yükselerek 14255 hektar alan olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde orman arazisinde de aynı şekilde artış yaşanmış, kapladığı alan 3419 hektara ulaşarak önceki döneme göre %6 oranında artmıştır. Diğer arazi grubunda ise büyük azalma gerçekleşmiş, 3990 hektara düşerek %31 oranında azalmıştır (Tablo 4). Bu dönemde ilçede, konut alanları ve yeni yolların yapılmasıyla yerleşim alanında artış yaşanmıştır. Tarımda ise sulama olanaklarının gelişmesiyle birlikte sulanamayan verimli tarım arazileri sulanmaya başlanarak tarımsal faaliyetler artmıştır. Böylece diğer arazi grubunda yer alan boş araziler tarım arazisi içine dâhil olmuştur. Aynı şekilde yüksek kesimlerdeki tarımsal faaliyetler için zayıf olan arazilere ağaçlandırma çalışmalarının yapılmasıyla orman arazilerinin artışı sağlanmıştır. 2005 yılı uydu görüntüsünden üretilen arazi kullanım haritasının genel doğruluk oranı 0,88, kappa katsayısı ise 0,84 olarak elde edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 4: Ahmetli İlçesinde 2005 Yılı Arazi Kullanımının Alansal ve Oransal Dağılımı.

Arazi Kullanımı	Hektar	Yüzde (%)
Yerleşim Alanı	1652	7
Tarım Arazisi	14255	61
Orman Arazisi	3419	15
Diğer Arazi	3990	17
Toplam	23316	100

Şekil 5: Ahmetli İlçesinin 2005 Yılı Uydu Görüntüsü ve Arazi Kullanımı.

Tablo 5: 2005 Yılı Uydu Görüntüsünün Doğruluk Analizi.

Arazi Sınıfı	Yerleşim Alanı	Tarım Arazisi	Orman Arazisi	Diğer Arazi	Toplam	Kullanıcı Doğruluk	Kappa
Yerleşim Alanı	47	0	0	3	50	0.94	0
Tarım Arazisi	9	32	0	9	50	0.64	0
Orman Arazisi	0	0	50	0	50	1	0
Diğer Arazi	3	0	0	47	50	0.94	0
Toplam	59	32	50	59	200	0	0
Üretici Doğruluk	0.79	1	1	0.79	0	0.88	0
Kappa	0	0	0	0	0	0	0.84

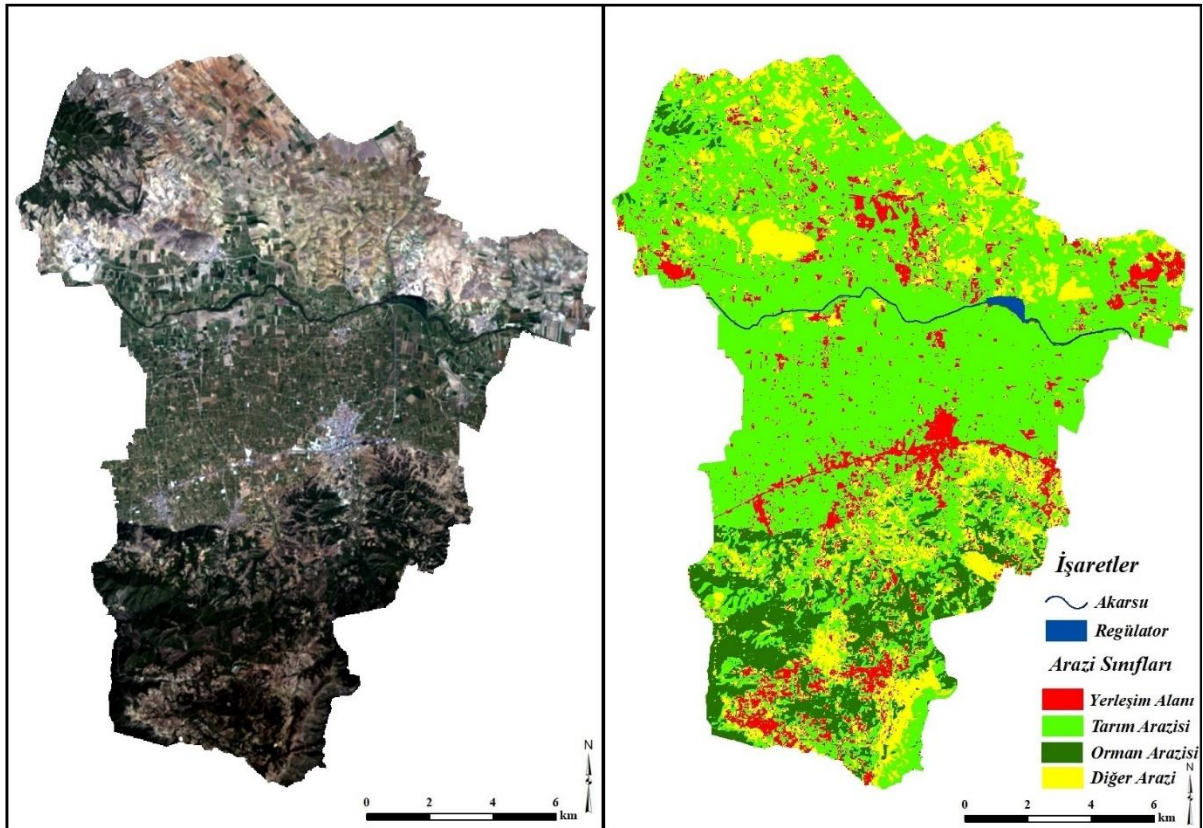
2015 yılı uydu görüntüsünden üretilmiş olan arazi kullanım haritasına göre, arazi örtüsünde/kullanımında değişim yaşanmaya devam etmiştir (Şekil 6). Bu dönemde yerleşim alanının kapladığı alan, önceki döneme göre %3 oranında artış göstererek 2339 hektara ulaşmıştır. Özellikle ilçe merkezinin yer aldığı alanın tarım arazilerine doğru büyümesi ve ilçenin kuzeyindeki

sera alanlarının genişlemesi yerleşim alanının artışında rol oynamıştır. Tarım arazisinde bir önceki döneme göre kayda değer bir artış meydana gelmemiş ve kapladığı alan %62 oranında gerçekleşmiştir. Tarım arazilerinin oranında artış yaşanmamasının nedeni, bir önceki dönemde verimli olan tarım arazilerinin çoğunun tarımsal faaliyetler için kullanılmasıdır. Orman arazisi önceki döneme göre %4 oranında azalarak 2487 hektara gerilemiştir. Orman arazileri zamanla yangılar, ormanda tarla açma, yakın çevredeki kırsal yerleşimlerin ormanlardan yakacak elde etmesi gibi sebeplerle azalmaya başlamıştır. Diğer arazi grubuna bakıldığında oransal olarak değişiklik olmamış ancak kapladığı alan 78 hektar azalmıştır (Tablo 6). 2015 yılı uydu görüntüsünden üretilmiş olan arazi kullanım haritasının genel doğruluk oranı 0,89, kappa katsayısı ise 0,86 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 7).

Tablo 6: Ahmetli İlçesinde 2015 Yılı Arazi Kullanımının Alansal ve Oransal Dağılımı.

Arazi Kullanımı	Hektar	Yüzde (%)
Yerleşim Alanı	2339	10
Tarım Arazisi	14578	62
Orman Arazisi	2487	11
Diğer Arazi	3912	17
Toplam	23316	100

Şekil 6: Ahmetli İlçesinin 2015 Yılı Uydu Görüntüsü ve Arazi Kullanımı.

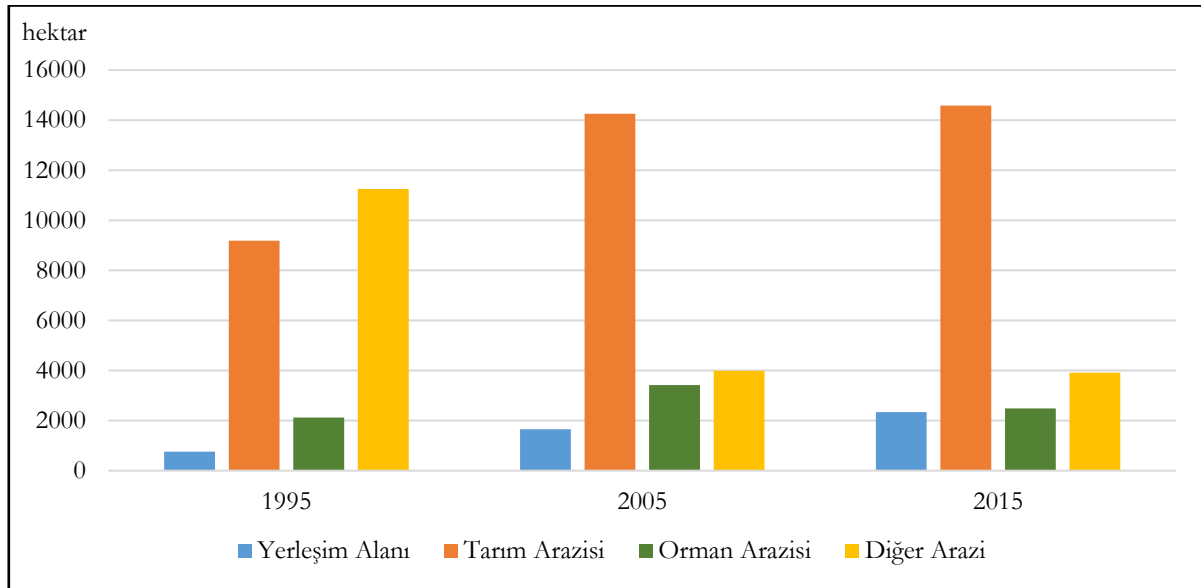

Tablo 7: 2015 Yılı Uydu Görüntüsünün Doğruluk Analizi.

Arazi Sınıfı	Tarım Arazisi	Yerleşim Alanı	Orman Arazisi	Diğer Arazi	Toplam	Kullanıcı Doğruluk	Kappa
Tarım Arazisi	34	6	0	10	50	0.68	0
Yerleşim Alanı	0	46	0	4	50	0.92	0
Orman Arazisi	0	0	50	0	50	1	0
Diğer Arazi	1	0	0	49	50	0.98	0
Toplam	35	52	50	63	200	0	0
Üretici Doğruluk	0.97	0.88	1	0.77	0	0.89	0
Kappa	0	0	0	0	0	0	0.86

Ahmetli ilçesinin 1995-2015 yılları arasındaki arazi örtüsü/kullanımı incelendiğinde, 20 yılda yerleşim alanı 760 hektardan 2339 hektara yükselerek toplamda 1579 hektar artmıştır. Yerleşim alanındaki artış %208 oranında gerçekleşmiştir. Aynı şekilde tarım arazisinin alanı, söz konusu süreçte 9184 hektardan 14578 hektara ulaşarak toplamda 5394 hektar artmıştır. Tarım arazisinin alanındaki artış oranı %59'a ulaşmıştır. 20 yıllık sürede orman arazisinin alanı, 366 hektar artarak 2121 hektardan 2487 hektara yükselmiş ve %17 oranında artış göstermiştir. Diğer arazi grubunun alanı ise, 11251 hektardan 3912 hektara düşmüş ve %188 oranında azalmıştır. Söz konusu arazi grubunun bu süreçteki 7339 hektarlık alanı, çoğunlukla yerleşim alanı ve tarım arazisine dönüşmüştür (Şekil 7).

Şekil 7: Ahmetli İlçesinin Yıllara Göre Arazi Kullanımı (1995-2015).

Sonuç ve Öneriler

Ahmetli ilçesi, Türkiye'nin en verimli ovalarından olan Gediz Ovası'nda yer almaktadır. İlçenin güneyinde Bozdağlar, kuzeyinde de Çal Dağ bulunmaktadır. Söz konusu alanda, geçmişten günümüze birçok medeniyet kurulmuş, gelişmiş ve yok olmuştur. İlçedeki yerleşimlerin çoğu Gediz Ovası'nda yer almış/almakta ve zamanla bu ova üzerinde büyümelerini sürdürmüşler/sürdürmektedirler. İlçenin en büyük yerleşimi ve ilçe merkezi olan Ahmetli şehrinin kuruluşu 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Köy olarak kurulmuş olan bu şehrin gelişimi esas itibariyle ilçeden 19. yüzyılda geçen demiryolunun varlığına dayanmaktadır. Ahmetli, 1987 yılına kadar da Turgutlu ilçesinin bir beldesi olarak gelişimini sürdürmüş ve bu tarihten sonra ilçe olarak Turgutlu'dan ayrılmıştır. Ahmetli ilçesi, yıllardır göç veren bir ilçe konumundadır ve bu göçlerin

temeli genelde ekonomik faktörlere dayanmaktadır. Bu faktörlerin yanında ilçenin içinden geçen İzmir-Ankara ulaşımını sağlayan demiryolu ve otoyolu gibi ulaşım ağları ile iş, eğitim, sağlık gibi imkânların daha fazla olduğu Turgutlu ve Salihli gibi kendisinden daha büyük şehirlere yakınlığı da ilçeden göçleri tetikleyen sebepler arasında bulunmaktadır.

Ahmetli'nin ayrı bir ilçe statüsüne çıkmasından sonra ilçenin arazi örtüsünde/kullanımında yıllar itibariyle değişimler olmuştur. 1995 yılında ilçede %3 oranında yer kaplayan yerleşim alanı, 2005 yılında %7'ye, 2015 yılında da %10'a ulaşmıştır. 1995 yılında ilçenin %40'ını kaplayan tarım arazileri, 2005 yılında %61'e, 2015 yılında %62'ye yükselmiştir. Orman arazilerinin alanı ise 1995'de %9 iken, 2005'de %15 olarak gerçekleşmiş ancak 2015'de %11'e düşmüştür. Diğer arazi grubunun alanı, 1995 yılında ilçenin %48'ini kaplarken bu alan 2005 yılında %17'ye düşmüş ve 2015'de değişmeyerek %17 oranında kalmıştır. Yıllar itibariyle uydu görüntülerinden incelenen arazi kullanımına göre yerleşim alanında toplam %7, tarım arazisinde %22, orman arazisinde %2 oranında artış görülürken, diğer arazilerde ise %31 oranında azalış olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, yerleşim alanının büyük kısmının tarım arazilerinin üzerinde bulunduğu ve yine bu yapıların söz konusu arazilere doğru büyüdüğünü göstermektedir. Tarım arazileri ve orman arazilerindeki büyümenin nedeni ise sulamanın, teknolojinin, ağaçlandırma faaliyetlerinin artmasından kaynaklanmaktadır. Diğer arazi grubundaki düşüş ise bu gruptaki arazilerin tarım ve orman arazilerine dönüştüğünü göstermektedir.

Gediz Ovası gibi verimli tarım arazileri üzerinde yer alan yerleşmelerin kontrollü bir şekilde büyümesinin planlanması gerekmektedir. Söz konusu ovanın güneyinde bulunan Ahmetli şehrinin mekânsal büyümesi dikkate alındığında, şehrin gelişim alanı özellikle D300 otoyolunun güneyine, Bozdağ'ın eteklerine doğru planlanmalıdır. Aksi takdirde şehrin alanı, kuzeye yani ova tabanına doğru yayılacak ve verimli tarım arazileri yok olacaktır. Ayrıca Bozdağ ve Çal Dağ'da diğer arazi grubundaki boş alanların ağaçlandırma faaliyetlerine devam edilmelidir ve orman arazilerinin artışı sağlanmalıdır. Günümüzde gelişen sulama ve teknoloji imkânlarının neticesinde yararlanılabilecek boş arazilerin kalmaması gerekmektedir. Söz konusu imkânlar, özellikle yükseltinin arttığı verimli alanlarda dikili tarım faaliyetlerinin yapılabilmesi için kullanılmalıdır. Böylece verimli arazilerden tarımsal amaçlı daha fazla yararlanılması sağlanacaktır.

Kaynaklar

Akbaş, F. (2019). Ahmetli ilçesinde nüfus hareketleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 62, 177-200.

Arslan, F. & Ergül, M. (2014). Çaygören barajı sulama havzası ve çevresinde tarım faaliyetleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 171-190. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.63>

Arslan, F. (2018). Tuğla ve kiremit sanayisinin arazi kullanımına etkisi: Turgutlu örneği. *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 2, (ss. 961-984), Turgutlu Belediyesi Yayınları.

Bakırcı, M. (2016). Barajların mekânın yeniden organizasyonuna etkileri: Melen Barajı örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 33, 439-464.

Bayar, R. & Karabacak, K. (2017). Ankara ili arazi örtüsü değişimi (2000-2012). *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 15(1), 59-76.

Baysal, D. (2006). *Eskişehir kentsel yerleşim alanının farklı yıllara ait fiziksel değişiminin uzaktan algılama yöntemi ile değerlendirilmesi* (Tez No. 181575) [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Cengiz, E. Ö., Çavuş, C. Z. & Koç, T. (2014). Çanakkale ve Kepez yerleşmelerinde sulu tarım alanları kentleşme ilişkisi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 12(1), 69-88.

Ceylan, M. A. (2010). Manisa-Uşak demiryolu ulaşımının yerleşme üzerine etkileri (I). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(23), 223-249.

Çukur, H. (1992). *Orta Gediz Havzası'nın fiziki coğrafyası* (Tez No. 21389) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çukur, H. (1998). *Ege Bölümü'nün ekosistemleri* (Tez No. 72851) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Demirağ Turan, İ. & Dengiz, O. (2014). Uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistem teknikleri kullanılarak arazi örtüsü / arazi kullanımı zamansal değişimin belirlenmesi: Samsun Merkez ilçesi Örneği (1984-2011). *Türk Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 1, 78-90.

Gülersoy, A. E. (2001). *Gömeç Ovası'nda bugünkü arazi kullanımı ile arazi sınıflandırılması arasındaki ilişkiler* (Tez No. 103840) [Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Gülersoy, A. E. (2013a). Marmara gölü yakın çevresindeki arazi kullanım faaliyetlerinin zamansal değişimi (1975-2011) ve göl ekosistemine etkileri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 61, 31-44.

Gülersoy, A. E. (2013b). Çorum Merkez ilçede arazi kullanımının zamansal değişimi (1987-2011) ve çevresel etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 11(2), 169-194.

Gülersoy, A. E. (2013c). Farklı uzaktan algılama teknikleri kullanılarak arazi örtüsü/kullanımında meydana gelen değişimlerin incelenmesi: Manisa Merkez ilçesi örneği (1986-2010). *Turkish Studies*, 8(8), 1915-1934.

Gülersoy, A. E. (2014). Seferihisar'da arazi kullanımının zamansal değişimi (1984-2010) ve ideal arazi kullanımı için öneriler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 155-180.

Gürbüz, M., Denizdurduran, M., Karabulut, M. & Kızılelma, Y. (2012). Uzaktan algılama ve CBS kullanarak Elbistan Ovası'nda arazi kullanımı/arazi örtüsünde meydana gelen değişimlerin incelenmesi. *KSU Mühendislik Bilimleri Dergisi Özel Sayı*, 30-37.

Güre, M., Özel, M.E. & Özcan, H. (2009). Corine arazi kullanımı sınıflandırma sistemine göre Çanakkale ili. *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(3), 37-48. <https://hdl.handle.net/20.500.12507/105>.

Kara, H. (1988). Çukurova'da kentleşme ve sanayileşmenin tarım topraklarına etkisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 32(1-2), 267-281.

Kaya, Ö. & Toroğlu, E. (2015). Kayseri'nin şehirselleşiminin izlenmesi ve değişim analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 65, 87-96.

Koçman, A. (1985). İzmir-Bozdağlar yöresinin yapısal jeomorfolojisi ve evrimi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 3, 63-86.

Koçman, A. (1989). *Uygulamalı fiziki coğrafya çalışmaları ve İzmir Bozdağlar yöresi üzerinde araştırmalar*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (1998). *Manisa ili arazi varlığı*. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2021). *Manisa ili iklim verileri*. Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

Özcanlı, M. & Güzel, A. (2015). Şanlıurfa şehrinin alansal gelişiminin çevresindeki tarım arazilerine etkisi. *Turkish Studies*, 10(6), 723-744. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7890>.

Özdemir, M. A. & Bahadır, M. (2008). Yalova ilinde arazi kullanımının zamansal değişimi (1992-2007). *İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 17, 1-15.

Özdemir, M.H., Özav, L. & Yasak, Ü. (2020). Örnek köyden kente dönüşen Etimesgut'ta fonksiyonel arazi kullanımının değişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi* 25(44), 163-183.

Özşahin, E. (2010). İskenderun Akaçlama Havzası'nda (Hatay) arazi örtüsünün zamansal değişimi. *Turkish Studies*, 5(2), 1296-1320. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1348>

Üzülmez, M. (2021). Ahmetli (Manisa) ilçesinde arazi örtüsünün/kullanımının zamansal değişimi (1995-2015), *Mavi Atlas*, 9(2), 133-147

Sandal, E. K. & Gürbüz, M. (2003). Mersin şehrinin mekansal gelişimi ve çevresindeki tarım alanlarının amaç dışı kullanımı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 117-130. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000024

Sönmez, M. E. (2011). Adana şehrinin alansal gelişimi ve yakın çevresinin arazi kullanımında meydana gelen değişimler. *Türk Coğrafya Dergisi*, 57, 55-69.

Taşlıgil, N. (1988). *Manisa ovaları ve çevresi* (Tez No. 9748) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Türkiye İstatistik Kurumu (2021). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları*.

Uzun, A. & Somuncu, M. (2013). Madra Dağı ve çevresinin arazi örtüsü/kullanımındaki zamansal değişimin uzaktan algılama yöntemi ile değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(30), 1-21.

Yılmaz, A. (2004). Samsun kentinin yeni gelişim alanları: Atakum, Atakent ve Kurupelit. *Türk Coğrafya Dergisi*, 42, 59-72.

Yılmaz, Ö. (2001). Tarım alanlarının amaç dışı kullanımı ve Afyon örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 151-164. <https://sbd.aku.edu.tr/III1/13.pdf>.

Erdem YAVUZ

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Erzincan-TÜRKİYE
Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Education, Erzincan-TURKEY

ORCID: 0000-0003-1011-4864

erdemyavuz_erz@hotmail.com

Resmi İstatistiklere Göre Gümüşhane'de Milli Eğitim Hareketleri (1923-1960)*

Öz

Osmanlı Devleti'nin son döneminde eğitimde bir takım modernleşme faaliyetleri başlatılmış olsa da, yeni Türk Devleti'ne eğitimde çözüm bekleyen birçok konu devredilmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra her alanda meydana gelen değişim eğitimi de etkilemiş, ülkenin her tarafında eğitimin modernleşmesi ve gelişimi adına hem şehirlerde hem de kırsal alanlarda bir dizi yenilik ve gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nin eğitim politikaları, eğitimde laik ve milli bir yaklaşımla yeniden şekillendirilmiştir. Yeni devletin eğitimle ilgili ilk faaliyeti 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu olmuştur. 1 Kasım 1928'de çıkarılan kanunla alfabe değişikliğine gidilerek eğitim seferberliği başlatılmış ve aynı yıl tüm yurt genelinde Millet Mektepleri açılmıştır. 1930'lu yıllarda faaliyete sokulan Halkevleri, halk dersaneleri ve kursları ile ülkenin eğitim ve kültür hayatına katkı sağlanmıştır. Kırsal kesime yönelik eğitimin yaygınlaştırılması ve öğretmen açığının kapatılması amacıyla da Köy Eğitimci Projesi başlatılmıştır. Tek parti döneminin zor şartları altında hayata geçirilen milli eğitim faaliyetleri DP iktidarna devredilmiştir. CHP ve DP dönemlerinin barındırdığı kendine has özellikleri içerisinde milli eğitim politikaları kısa ve uzun vadeli tedbirler eşliğinde ele alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı; Gümüşhane'nin, incelenen dönem aralığında önemli bir eğitim merkezi olduğunu ortaya koymak, Gümüşhane'deki ilk, orta, lise ve teknik eğitim veren kurumların sayısal gelişimini, öğrenci- öğretmen durumlarını ve bu okulların Gümüşhane'nin eğitim hayatına katkısını incelemektir. Çalışmada metot olarak, veri toplama yöntemi olan doküman incelemesi esas alınmış, Milli Eğitim İstatistikleri ve çeşitli telif eserler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Gümüşhane, Okul, Öğrenci, Öğretmen.

National Education Movements in Gümüşhane According to Official Statistics (1923-1960)

Abstract

Although several modernization movements in education started in the last period of the Ottoman State, many problems that awaited solution were transferred to the new Turkish State. After the declaration of the Republic, the change that took place in every field also affected education, and a number of innovations and developments were made in both cities and rural areas on behalf of the modernization and development of education all over the country. The educational policies of the Republican Period were shaped again with a secular and national approach in educational field. The first activity of the new state in education was enacting the Unity of the Education Law on March 3, 1924. The alphabet was changed with a law that was enacted on November 1, 1928; and educational campaign was started, and in the same year, Nation Schools were opened all over the country. The Community Centers were opened in 1930s, and public courses were opened to contribute to the educational and cultural life of the country. For the purpose of spreading the education for rural areas and to cover the growing need for teachers, the Village Instructor Project was started. The National Education Activities that were started under the harsh conditions of Single-Party Period were transferred to the DP Government. National Education Policies were dealt with the short and long terms precautions in the specific conditions of the CHP and DP governments.

The purpose of this study was to reveal the importance of Gümüşhane as an educational center in the period in question. It was also aimed to examine the numerical development of the primary and secondary schools, high schools and technical schools, student-teacher status, and the contributions of these schools to the educational life of Gümüşhane. The Document Review Method, which is a data collection method, was used in the study. The statistics of the National Education and various copyright works were also made use of in the course of the study.

Keywords: Education, Gümüşhane, School, Student, Teacher.

* Bu çalışma, 16 - 18 Ekim 2017 tarihleri arasında düzenlenen 1.Uluslararası Gümüşhane Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Osmanlı Devleti’nin klasik dönemindeki eğitim anlayışı, gelenekçi bir İslam medeniyeti, Selçuklu dönemi ve daha eski dönemlerdeki bir üslupla şekillenmiş ve devletin eğitim politikası zaman içerisinde birtakım yeniliklere uğramıştır (Adivar, 1991, s. 15). Önceki dönemlerde başlayan ve özellikle Tanzimat Dönemi ile devam eden yenileşme döneminde, Osmanlı eğitim politikası Batı’nın etkisiyle modern bir döneme girmiştir (Akyüz, 2011). Özellikle II. Abdülhamid (1876-1908) döneminde eğitim kurumlarında hızlı bir artış yaşanmış ve II. Meşrutiyet döneminde (1908-1914) de eğitim alanındaki gelişmeler devam etmiştir. I. Dünya Savaşı döneminin (1914-1918) olağanüstü şartları doğrultusunda eğitimdeki gelişmeler sınırlı olarak devam etmiş, Milli Mücadele’nin (1919-1922) en çetin döneminde Ankara’da, Maarif Kongresi toplanmıştır. Cumhuriyet’in ilan edildiği yıla mevcut eğitim kurumlarıyla girilmiştir. Osmanlı Devleti’nin son döneminde eğitimde modernleşme faaliyetleri başlatılmış olsa da, yeni Türk Devleti’ne eğitimde çözüm bekleyen birçok konu devredilmiştir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e 364.428 öğrencinin eğitim gördüğü 5.142 adet eğitim kurumu intikal etmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2002). 1923 yılı sonunda yaklaşık olarak 11.900 öğretmen mevcuttur (Sakaoglu, 2003, s. 167).

Osmanlı hâkimiyetinin ilk zamanlarında Erzurum eyaletine bağlı iken sonraları Trabzon’a bağlanan Gümüşhane sancağı 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı kanunun 89. maddesinde “Vilayet” başlığı altındaki kanunla 1925 yılında il olmuştur. 1925-1926 tarihli Trabzon salnamesinde “Gümüşhane Vilayeti merkez ilçe ile birlikte Bayburt, Kelkit, Torul ve Şiran olmak üzere 5 ilçe, 5 Bucak ve 377 köyden oluştuğu, 16.943 evde 101.153 kişinin yaşadığı belirtilmektedir. 1927’de yapılan Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımına göre Gümüşhane vilayetinin toplam nüfusu 122.231’dir (Gümüşhane Belediyesi [GB], 2017).

Erken Cumhuriyet Dönemi Gümüşhane’de Milli Eğitim Hareketleri

Erken Cumhuriyet döneminde, laik bir eğitim anlayışı çerçevesinde, eğitimde milli bir anlayışla yeniden yapılandırma sürecine girildi. Bu süreçte yeni devletin eğitim, kültür ve ideolojisinin şekillenmesinde birçok eğitimci etkin rol oynadı. İlk önemli düzenleme 1924 Anayasası’nda ilköğretimin zorunlu ve devlet okullarının parasız olmasıydı (Akyüz, 1994). 3 Mart 1924 tarihinde 430 sayılı kanunla kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı’na (MEB’e) bağlandı. Ayrıca vakıflara bağlı tüm medrese ve mektepler MEB’in çatısı altında birleştirilerek bütçeleri de bu bakanlığa aktarıldı (Düstur, 1936). Aynı yıl gerçekleştirilen II. Heyet-i İlmiye Toplantısı’nda, yeni bir müfredat programıyla birlikte ilkokul altı yıldan beş yıla indirildi ve haftalık ders saati 26’ya yükseltildi (Cicioğlu, 1985). 1926 tarihli ve 789 sayılı “Maarif Teşkilatına Dair Kanun” ile birlikte ilköğretim programı şehir ve köy biçiminde ikiye ayrıldı. Şehirlerde beş yıl, köylerde ise en az üç yıl eğitim yapan ilkokulların bulunması kararlaştırıldı. Beş yıllık ilkokullar, şehir-kasaba gündüz, şehir ve kasaba yatılı, köy gündüz ve köy yatılı okulları olarak yeniden düzenlendi (Kırpık, vd. 2012). Cumhuriyet döneminde eğitim hareketleri içerisinde en çok dikkat çeken gelişme, ilköğretimdeki gelişmelerdir (Hesapçioğlu, 2013, s. 122). Bu doğrultuda erken Cumhuriyet döneminde Gümüşhane’deki eğitim politikaları şekillenmiştir.

1923-24 eğitim- öğretim yılında Gümüşhane’de 34 ilkokul, 39 öğretmen (34 erkek-5 kadın) ve 1.152 öğrenci (1.084 erkek-68 kız) mevcuttu (Maarif Vekaleti, 1341). 1924-25 ders yılında da 34 ilkokulda, 1.244 (1.147 erkek-98 kız) öğrenciye, 49 öğretmen (Duman, 2016) tarafından eğitim verildi (Maarif Vekaleti, 1927). 1925-26 döneminde Gümüşhane genelindeki 55 ilkokulda 68 öğretmen, 1.513 öğrenciye (1.393 erkek-120 kız) eğitim vermekteydi (Maarif Vekaleti, 1928). 1926-27 eğitim-öğretim yılında Gümüşhane’de ilkokul sayısı 67’ye, öğretmen sayısı 95’e (85 erkek-10 kadın) ve öğrenci sayısı da 2.128’e (1.985 erkek-143 kız) yükseldi. Ortaokulda ise 8 öğretmen, 29 öğrenciye eğitim vermekteydi. O yıl ortaokul öğrencilerinden sadece 4’ü mezun olmuştu (Devlet İstatistik Enstitüsü [DİE], 1973).

Görüldüğü gibi Cumhuriyet’in ilanından 1928 harf inkılabına kadar olan süreçte Gümüşhane’deki eğitim faaliyetleri dönemin kısıtlı şartları altında belirli bir ivme kazanmıştır. Gerek okul, gerekse öğretmen ve öğrenci sayısında kısmen de olsa artış kaydedilmiştir. Bu durum ilkokulun zorunlu olmasından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte 1926-27 ders yılında, okul, öğretmen ve öğrenci sayılarında önceki yıllara nazaran hızlı bir artışın yaşandığı gözlenmektedir. Bu artış, Bayburt kazasının Gümüşhane sınırları içerisine dâhil edilmesi ve buna bağlı olarak artan nüfus, okul, öğretmen ve öğrenci sayıları ile yakından ilgilidir.

1 Kasım 1928’de çıkarılan 1353 sayılı kanunla (Düster, 1936, s. 322) alfabe değişikliğine gidildi ve yeni alfabenin öğretilmesi için eğitim seferberliği başlatıldı. Bu amaçla tüm yurt genelinde “Millet Mektepleri” açıldı. Millet mektepleri, 11 Kasım 1928 tarihli kararname ile kabul edilerek, 24 Kasım 1928 tarihinde yürürlüğe girdi (Resmî Gazete, 1928). Yeni Türk harflerini en kısa sürede öğretmek amacıyla 1 Ocak 1929’da açılan Millet mektepleri, A ve B kursları biçiminde örgütlendi. A kurslarına tahsil çağını geçirmiş, hiçbir şekilde okuma yazma bilmeyenler; B kurslarına ise eski yazıyı bilenler dâhil edildi. Bu doğrultuda Gümüşhane’de de Millet mektepleri eğitim alanında önemli bir boşluğu doldurdu. 1929-35 yılları arasında Gümüşhane’de faaliyet gösteren Millet mektepleri, 1935’den sonra Ulus okulları adıyla faaliyetlerine devam etti (Duman, 2016, s. 63). Bununla birlikte 1933’de açılan Gümüşhane Halkevi’nin, şehrin eğitim ve kültür hayatına sağladığı katkıyı da belirtmek gerekir. Halkevi ve halkodalarında, okuma- yazma bilmeyenlere yönelik yapılan çalışmalar oldukça önemlidir.

1934-35 ders yılına ait istatistik verilere bakıldığında, şehirde ilkokul binası ve öğretmen sayısında düşüş yaşandığı, öğrenci sayısında ise iki katı artış olduğu görülmektedir. İlkokul sayısının 49’a, öğretmen sayısının 86’ya (77 erkek-9 kadın) düştüğü şehirde, öğrenci sayısı 4.404’e (3.226 erkek-1.178 kız) yükselmişti. Gümüşhane genelindeki ilkokullardan 93 erkek ve 23 kız olmak üzere toplam 116 öğrenci mezun olmuştu (DİE, 1973). Okul sayısındaki düşüşün sebebi olarak, çok eski olan okul binalarının kullanılamaz halde olması ve yerine yenilerinin yapılamaması gösterilebilir. Öğretmen sayısının düşüşü ise öğretmenlerin başka illere tayin edilmesi ya da çeşitli sebeplerden dolayı görevlerinden ayrılmaları ile açıklanabilir.

Aynı dönemde ortaokul öğrencilerinin ve öğretmenlerinin sayısında ise ciddi bir artış olmuştu. Ortaokul sayısının 2’ye yükseldiği şehirde, 17 öğretmenle (16 erkek-1 kadın), 146 öğrenciye (137 erkek- 9 kız) eğitim verilmişti. Ortaokuldan mezun olanların sayısı ise 19 erkek ve 2 kız olmak üzere toplam 21 idi (DİE, 1973). Bununla birlikte eğitim alanındaki çabalara rağmen 1935’de, Gümüşhane’deki okuma-yazma bilenlerin oranının nüfusa göre oldukça düşük olduğunu belirtmek gerekir. En önemli husus ise okuma- yazma bilen kadın oranının bir hayli düşük seviyede olmasıdır. 1935’de Gümüşhane’de 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfus 162.667 kişi olup (78.301 erkek- 84.366 kadın), bu nüfusun ancak 12.383’ü (10.455 erkek- 1.928 kadın) okuma yazma bilmekteydi. Bu rakam 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun yalnızca % 7.61’ine tekabül etmekteydi (DİE, 1973).

Şehirde faaliyet gösteren ve şehrin eğitim ve kültür hayatına katkı sağlayan bir diğer kurum da halk dershaneleri ve kurslarıdır. 1934-35 öğretim yılında şehirde, 12 halk dershanesi vardı. 12 öğretmenin görev yaptığı bu dershanelerde, 241 kişi mezun olmuştu (DİE, 1973). En dikkat çekici husus ise bu kurslara, kadın öğretmen ve kursiyerlerin hiç katılmamış olmasıdır. Kadın öğretmenlerin olmaması, zayıf bir ihtimalle de olsa, kadın kursiyerlerin katılmamasına sebep olmuştur. Bu duruma daha çok şehrin sosyo-kültürel özelliğinin etkili olduğu söylenebilir.

1936’da kırsal kesime yönelik eğitimin yaygınlaştırılması ve öğretmen açığının kapatılması amacıyla “Köy Eğitmeni Projesi” başlatıldı. TBMM’den çıkarılan 11 Haziran 1937 tarihli, 3238 sayılı ve 7 Temmuz 1939 tarihli, 3704 sayılı kanunlarla; askerliğini onbaşı veya çavuş olarak yapan gençler yetiştirilerek köylere gönderildi. Bu uygulama daha sonra kurulan Köy Enstitüleri’nin temelini oluşturdu (Akyüz, 1994). Köy Eğitmenleri Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle birlikte Gümüşhane’de de kanunun uygulanmasına başlandı. Bu dönemde şehirdeki öğretmen açığı, Köy Eğitmenleri ile kapatılmaya çalışıldı.

1937-38 ders yılında Gümüşhane’deki ilkokul sayısının 83’e yükseldiği, 136 öğretmenin, 6.696 öğrenciye eğitim verdiği görülmektedir. İlkokul öğretmenlerinin 32’si erkek ve 8’i kadın olmak üzere 40’ı resmi ilkokul öğretmeni, 32’si köy öğretmeni, geri kalanı ise 2 sınıflı, 3 sınıflı, 4 sınıflı, 5 sınıflı ve 6 sınıflı öğretmen okulu mezunu statüsündeydi. 2 ortaokulda ise 14 öğretmen ve 287 öğrencisiyle eğitim-öğretime devam etmekteydi (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü [BİUM], 1942). Gümüşhane’de eğitimin artırılmasına yönelik çabaların devam ettiği bir dönemde 1939’da, II. Dünya Savaşı patlak verdi.

1939-1950 Yılları Arası Gümüşhane’de Milli Eğitim Hareketleri

Gümüşhane’nin eğitim ve kültür hayatı; dönemin şartları gereği kısıtlı imkânlarla yürütülmeye çalışılmıştır. Özellikle eğitimdeki olumsuzlukları bertaraf etmeye yönelik yeni arayışlar içerisinde Gümüşhane’deki eğitim hayatında belirli bir ivme yakalanmıştır. Ancak eğitime yönelik yeni ihtiyaçların belirlediği ve bu anlamda kısmen de olsa olumlu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde, 1939’da II. Dünya Savaşı başlamıştır. Dolayısıyla 1939-50 döneminin özellikle ilk yarısı, savaşın olağanüstü koşulları nedeniyle ülkemizin sıkıntıya düştüğü bunalımlı bir zamanı kapsar. Ülke genelinde uygulamaya konulan zorunlu savaş ekonomisi, eğitim faaliyetlerini de yakından etkilemiş ve eğitim alanında daha fazla olması gereken yatırımları yavaşlatmıştır. Buna rağmen halkın eğitim ihtiyacını karşılamak ve öğretmen eğitimiyle ilgili sorunları çözüme kavuşturmak için önlemler alınmaya devam edilmiştir.

Bu dönemin öne çıkan en önemli faaliyetlerinden biri 1939’da Birinci Millî Eğitim Şûrası’nın toplanması, diğeri de 17 Nisan 1940 tarihli ve 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu idi. Birinci Millî Eğitim Şûrası’nda, üç sınıflı ve tek öğretmenli köy ilkokullarının beş sınıflı olmasına karar verildi. Köy Enstitüleri Kanunu’yla da köylünün eğitilmesi konusunun kökten çözülmesi amaçlandı. Diğer yandan 16 Haziran 1942 tarihli ve 4274 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu ile uygulamanın kapsamı genişletildi (Cicioğlu, 1985).

1939-40 ders yılı içerisinde savaş öncesi yapımına başlanan okul binalarının faaliyete geçmesiyle birlikte şehir genelindeki ilkokul sayısının 132’ye yükseldiği görülmektedir. Bu okullarda 186 öğretmenle (174 erkek-12 kadın), 8.258 öğrenciye (5.987 erkek-2.271 kız) eğitim verildi. Okullardan 295 öğrenci (248 erkek-47 kız) mezun oldu. 2 ortaokulda ise 18 öğretmen (14 erkek-4 kadın), 402 öğrenciye (358 erkek-44 kız) eğitim vermekteydi. Ortaokullardan mezun olan öğrenci sayısı ise 68’i erkek, 7’si kız olmak üzere toplam 75’di (DİE, 1973).

1940’lı yıllarda eğitim meselelerinin Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) il ya da ilçe kongrelerinde de tartışıldığı anlaşılmaktadır. Eğitim meselelerinin, yerel yetkililerin yanı sıra Ankara’daki üst düzey yetkililer tarafından da takip edildiği bilinmektedir. Bu dönemde devletin, memleketin her yerinde okul yaptırmak ve okuma yazma oranını artırmak için seferber olduğu ve bizzat dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından, bu hususun yakından takip edildiği anlaşılmaktadır (Yavuz, 2016, s. 83). Bununla birlikte 1946’da Üçüncü Millî Eğitim Şûrası yapıldı ve nitelikli öğretmen yetiştirme konusu üzerinde duruldu. 1949’da toplanan Dördüncü Millî Eğitim Şûrası’nda da öğretmenlerin genel kültür ve meslekî formasyon bakımından daha iyi yetişmeleri gereğine değinildi ve bu amaçla eğitim enstitüleri ile Yüksek Öğretmen Okulu’nun yeniden düzenlenmesi yönünde kararlar alındı. (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2017).

Alınan tedbirler sayesinde 1944-45 eğitim-öğretim yılında, Gümüşhane’deki eğitim faaliyetlerinde her anlamda ciddi bir artışın yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde şehirdeki ilkokul sayısı 176’a, öğretmen sayısı 229’a (207 erkek-22 kadın), öğrenci sayısı ise 11.208’e (8.020 erkek-3.188 kız) yükseldi. İlkokullardan mezun olan öğrenci sayısı 513 erkek ve 93 kız olmak üzere toplam 606 idi. 2 ortaokulda ise toplam 19 öğretmen (14 erkek-5 kadın) ve 469 öğrenci (397 erkek-72 kız) mevcudu vardı. Ortaokullardan mezun olan öğrenci sayısı ise 106 (80 erkek-26 kız) idi. Bununla birlikte şehirdeki halk dershanelerinin sayısı 291’e yükseldi. Halk dershanelerinde 4’ü kadın olmak üzere 180 öğretmen görev yaptı. Eğitimler sonucunda halk dershanelerini, 2.479 erkek ve 1.375 kadın

olmak üzere toplam 3.854 kişi bitirmişti. 1945’de Gümüşhane’de 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfus 147.752 kişi olup (69.563 erkek-78.189 kadın), bu nüfusun ancak 29.717’si (22.784 erkek- 6.933 kadın) okuma-yazma bilmekteydi. Bu rakam 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun % 20.11’ine tekabül etmekteydi. Kadın nüfus, erkek nüfustan fazla olmasına rağmen, kadın nüfusun okuma-yazma oranı yalnızca % 8.87 idi (DİE, 1973).

1946-1950 yılları arasında ülke genelinde yapılan kamu harcamalarında birinci derecede önem verilen alan milli eğitim olmuştur. 1946 yılı bütçe harcamalarında en yüksek pay MEB’e ayrılmış ve bu oran % 11.74 şeklinde gerçekleşmişti. 1946-1950 yılları arasında ise MEB’e ayrılan payın ortalama oranı % ise 12.08’di. Bu öncelik siyasi otoritenin tercihinden kaynaklanmaktaydı (Aşgın, 2000).

1949-50 ders yılı ise gerek okul, gerekse öğretmen ve öğrenci sayısında en yüksek rakamlara ulaşıldığı dönemdir. İlkokul sayısının 219’a yükseldiği şehirde 388 öğretmen (320 erkek-68 kadın), 16.917 öğrenci (10.770 erkek-6.147 kız) mevcudu vardı. Bu okullardan 1.185 öğrenci (923 erkek-262 kız) diploma almaya hak kazanmıştı. Bu dönemde ortaokul sayısının 3’e yükseldiği, öğretmen sayısının kısmen arttığı, buna rağmen öğrenci sayısının azaldığı görülmektedir. Buna göre 3 ortaokulun, 23 öğretmeni (17 erkek-6 kadın) ve 356 öğrencisi (304 erkek-52 kız) vardı. Mezun olan öğrenci sayısı ise 73 (63 erkek-10 kız) idi. Şehirdeki 2 mesleki ve teknik okulda 13 öğretmen, 111 öğrenciye eğitim verdi. Kız öğrencisinin olmadığı okullarda 23 öğrenci mezun oldu. Ayrıca şehirdeki tek akşam kız sanat okulu da, 2 öğretmen ve 65 öğrencisiyle faaliyetliydi. 1950’de 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun sayısı 171.743 kişi (81.795 erkek- 89.948 kadın) olarak tespit edilmiştir. Nüfusun 38.929’u (29.021 erkek-9.908 kadın) okuma-yazma bilmekteydi. Okuma-yazma bilenlerin oranı ise % 22.67 idi (DİE, 1973).

1939-1950 yılları arası Gümüşhane’deki eğitim politikalarının ana eksenini II. Dünya Savaşı’nın olumsuz etkisi altında şekillenmiştir. Ancak imkânsızlıklara rağmen bu dönemde CHP iktidarı, Gümüşhane’de eğitime yönelik faaliyetlerini artırarak devam ettirmiştir. CHP hükümetlerinin önceliği; okuma-yazma oranının yükseltilmesi, ilkokul binası ile nitelikli öğretmen sayısının artırılması olmuştur. Bu doğrultuda işbaşındaki hükümetler bu öncelikleri gerçekleştirebilmek için kısa ve uzun vadede tedbir almak suretiyle ciddi bir mesafe kat etmişlerdir. Bunun dışında açılan halk dershaneleri ile şehirdeki okuma-yazma oranı artırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde faaliyete sokulan ortaokullar, mesleki ve teknik okullar ve akşam kız sanat okuluyla Gümüşhane’deki eğitim hayatı canlandırılmıştır. Dönemin zor şartları altında, CHP iktidarı döneminde Gümüşhane’de gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri Demokrat Parti (DP) iktidarına devredilmiştir.

1950-1960 Yılları Arası Gümüşhane’de Milli Eğitim Hareketleri

DP iktidarının başladığı 1950’de, devletin genel bütçesi 1 milyar 487 milyon liraydı. Bütçeden eğitime ayrılan pay ise 176 milyon lira civarındaydı. Genel bütçe içindeki MEB harcamalarının oranı %11,8’di. DP iktidarının son yılında 1960’da ise genel bütçe 7 milyar 281 milyon lira olup, eğitime ayrılan pay 920 milyon lira civarındaydı. MEB’in genel bütçe içindeki harcamalarının oranı %12,6’ydi (DİE, 1952; DİE 1964). Rakamlara bakıldığında DP’nin bir önceki iktidara göre oldukça avantajlı olduğu söylenebilir. DP iktidarını avantajlı hale getiren diğer bir husus II. Dünya Savaşı’nın sebep olduğu buhranlı yılların atlatılmasıdır. Bu durum, DP iktidarının elini güçlendirmiş ve bu dönemde eğitime ayrılan payın artırılmasını sağlamıştır. DP iktidarı Gümüşhane’de, CHP iktidarı döneminden kalan önemli ölçüde bir eğitim mirası devralmıştır. 1950’ye kadar Gümüşhane’deki eğitim faaliyetleri büyük ölçüde tamamlanmış ve DP dönemi eğitim faaliyetlerinin alt yapısını oluşturmuştur. 1950-1960 yılları arasında mevcut eğitim kurumlarının yanı sıra ihtiyaç dâhilinde yeni eğitim kurumları hizmete sokulmuştur.

DP iktidarında Gümüşhane’deki ilk eğitim verilerine 1954-55 döneminde rastlanılmaktadır. 1954- 55 ders yılında 233 ilkokulda, 419 öğretmen (358 erkek-61 kadın), 16.949 öğrenci (10.836 erkek-6.113 kız) mevcuduyla eğitim-öğretime devam edildi. İlkokullardan 1.362 öğrenci (1.012 erkek-350 kız) mezun oldu. Bu dönemde ortaokul sayısı 5’e yükseldi. Bu okullarda toplam 40 öğretmen (31

erkek-9 kadın) görev yaptı. Ortaokullardaki öğrenci sayısı ise 607 (527 erkek-80 kız) idi. Bu okullardan 115 öğrenci (100 erkek-15 kız) mezun oldu. Bu dönemde şehirdeki mesleki ve teknik okullarının sayısı 4’e yükseldi. Bu okullarda 26 öğretmen (23 erkek-3 kadın), 224 öğrenciye (197 erkek-27 kız) eğitim verdi. Okullardan mezun olan öğrenci sayısı ise 27 idi. Kız öğrencilerden mezun olan yoktu. 1955 yılı 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfus 164.087 kişi olup (75.346 erkek- 88.741 kadın), bu nüfusun 47.849’u (35.089 erkek-12.760 kadın) okuma- yazma bilmekteydi. Bu rakam 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun % 29.16’sına denk gelmekteydi (DİE, 1952; 1964). Okuma-yazma bilenler arasında tespit edilen bu oran, Gümüşhane’deki en yüksek orandır.

1959-60 ders yılında ise ilkokul sayısı 283’e ulaştı. Öğretmen sayısının 524’e (452 erkek-72 kadın) ulaştığı şehirdeki öğrenci sayısı 20.736 (13.768 erkek-6.968 kız) idi. Mezun olan öğrenci sayısı ise 1.714 (1.295 erkek-419 kız) idi. Ortaokul sayısının 6’ya yükseldiği şehirde, 52 öğretmen (42 erkek-10 kadın), 1.172 öğrenciye (1.046 erkek-126 kız) eğitim verdi. Ortaokullardan 175 öğrenci (153 erkek-22 kız) mezun oldu. Gümüşhane’de bir lise ise 1956’da hizmete sokuldu. 1959-60 ders yılında lisede, 16 öğretmen (11 erkek-5 kadın), 156 öğrenciye (140 erkek-16 kız) eğitim verdi. Liseden mezun olan öğrenci sayısı ise 5’i kız olmak üzere 36 idi. Bu dönemde 4 mesleki ve teknik okulda 32 öğretmen (27 erkek-5 kadın) görev yaptı. 419 öğrenciden (380 erkek-39 kız), 133 öğrenci (122 erkek-11 kız) mezun oldu. Diğer yandan bu dönemde halk dershanelerinin sayısında ciddi bir düşüş olduğu, bir önceki dönemde 291 olan halk dershanelerinin sayısının 5’e düştüğü görülmektedir. 5 öğretmenin eğitim verdiği bu kursları toplam 55 kişi tamamlamıştı. Ayrıca şehirde 14.433 kitabının ve 15.586 okuyucusunun bulunduğu bir de halk kütüphanesi mevcuttu. 1960’da 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun sayısı 189.114 kişi (87.641 erkek-101.473 kadın) olarak tespit edilmiştir. Nüfusun 51.812’si (37.943 erkek-13.869 kadın) okuma-yazma bilmekteydi. Okuma-yazma bilenlerin oranı ise % 27.40 idi. Kadın nüfusunun en yüksek seviyede tespit edildiği bu dönemde, kadınların okuma-yazma oranınının 13.67’de kaldığı görülmektedir (DİE, 1952; 1964).

1950-60 yılları arası dönemde; DP iktidarının eğitim politikaları, nüfus artışı ve ülkenin içinde bulunduğu istikrarlı ekonomik yapı neticesinde ilkokul binası, öğretmen ve öğrenci sayısında büyük bir artış sağlandığı görülmektedir. Bu dönemde Gümüşhane’deki ortaokul sayısı 6’ya, mesleki ve teknik okulların sayısı da 4’e yükselmiştir. Şehre bir lisenin ve bir halk kütüphanesinin kazandırılması da yine bu dönemde olmuştur. Buna rağmen okuma-yazma bilenlerin oranı % 27’de kalmıştır. 1940’lı yıllarda sayıları 291’i bulan halk dershanelerine ise bu dönemde çok fazla önem verilmemiştir.

Netice olarak Gümüşhane’deki eğitim faaliyetleri erken cumhuriyet dönemi, CHP dönemi ve DP döneminin kendine has şartları içerisinde gerçekleşmiştir. Dönemin zor şartları altında kısa ve uzun süreli planlamalar ile eğitim politikaları şekillendirilmiş ve her dönem kendisinden sonraki dönemin alt yapısını oluşturmuştur. Yeni gelenler, eskiden yapılanları muhafaza etmek ve yerine yenisini ilave etmek suretiyle Gümüşhane’nin eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışmışlardır. İncelenen dönemde, 1923-1960 yılları arasında Gümüşhane’deki eğitim kurumları, öğretmen ve öğrenci sayılarını gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. 1923-1960 Yılları Arasında Gümüşhane’deki Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Öğretim Yılı	Okul Türü	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı			Öğrenci Sayısı			Diploma Alanların Sayısı		
			Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1923-24	İlkokul	34	39	34	5	1.152	1.084	68	-	-	-
	Ortaokul	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	M.Tek.Ok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Lise	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1924-25	İlkokul	34	49	-	-	1.244	1.147	98	-	-	-

	Ortaokul	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	M.Tek.Ok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Lise	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İlkokul	55	68	-	-	1.513	1.393	120	-	-	-
1925-26	Ortaokul	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	M.Tek.Ok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Lise	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İlkokul	67	95	85	10	2.128	1.985	143	-	-	-
1926-27	Ortaokul	1	8	8	-	29	29	-	4	4	-
	M.Tek.Ok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Lise	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İlkokul	49	86	77	9	4.404	3.226	1.178	116	93	23
1934-35	Ortaokul	2	17	16	1	146	137	9	21	19	2
	M.Tek.Ok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Lise	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İlkokul	132	186	174	12	8.258	5.987	2.271	295	248	47
1939-40	Ortaokul	2	18	14	4	402	358	44	75	68	7
	M.Tek.Ok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Lise	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İlkokul	176	229	207	22	11.208	8.020	3.188	606	513	93
1944-45	Ortaokul	2	19	14	5	469	397	72	106	80	26
	M.Tek.Ok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Lise	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İlkokul	219	388	320	68	16.917	10.770	6.147	1.185	923	262
1949-50	Ortaokul	3	23	17	6	356	304	52	73	63	10
	M.Tek.Ok	2	13	13	-	111	111	-	23	23	-
	A.K.S.Ok	1	2	-	2	65	-	65	-	-	-
	Lise	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İlkokul	233	419	358	61	16.949	10.836	6.113	1.362	1.012	350
1954-55	Ortaokul	5	40	31	9	607	527	80	115	100	15
	M.Tek.Ok	4	26	23	3	224	197	27	27	27	-
	Lise	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İlkokul	283	524	452	72	20.736	13.768	6.968	1.714	1.295	419
1959-60	Ortaokul	6	52	42	10	1.172	1.046	126	175	153	22
	M.Tek.Ok	4	32	27	5	419	380	39	133	122	11
	Lise	1	16	11	5	156	140	16	36	31	5

Sonuç

Bu çalışmada, erken Cumhuriyet döneminde başlatılan, CHP ve DP iktidarı döneminde devam edilen eğitimde yeniden yapılandırma sürecinin Gümüşhane’ye yansımaları incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, 1923-1960 yılları arasında Gümüşhane’deki milli eğitim hareketleri ele alınarak, dönemin özelliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda incelenen dönem de şehirde faaliyet gösteren eğitim kurumları, öğretmen ve öğrenci sayıları tespit edilerek, dönemsel özelliklerin ve farklılıkların mukayese edilmesine imkân sağlanmıştır.

Cumhuriyet’in ilanından 1928 harf inkılabına kadar olan süreçte Gümüşhane’deki eğitim faaliyetlerinin, dönemin kısıtlı imkânlarına rağmen belirli bir ivme kazandığı sonucuna varılmıştır. Bu dönemde okul, öğretmen ve öğrenci sayısında kısmen de olsa bir artış kaydedildiği, özellikle 1926-27 ders yılındaki artışın önceki yıllara nazaran daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu artış, Bayburt kazasının Gümüşhane sınırları içerisine dâhil edilmesiyle ilgilidir. 1928 harf inkılabından sonra yeni Türk harflerinin öğretilmesi amacıyla açılan Millet mekteplerinin, Gümüşhane’de okuma-yazmaya yönelik önemli bir boşluğu doldurduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1934-35 ders yılına ait istatistiki verilerden, bu dönemde şehirdeki öğrenci sayısında iki katı artış kaydedildiği, buna karşılık ilkokul binası ve öğretmen sayısında ise düşüş yaşandığı görülmüştür. Okul sayısındaki düşüşün sebebi olarak, çok eski olan okul binalarının kullanılamaz halde olması, öğretmen sayısındaki düşüş ise öğretmenlerin başka illere tayin edilmesi ya da çeşitli sebeplerden dolayı görevlerinden ayrılmaları gösterilebilir. Bununla birlikte Gümüşhane’de okuma-yazma bilenlerin oranının nüfusa göre oldukça düşük seyrettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca şehrin eğitim ve kültür hayatına katkı sağlayan ve sayıları 12’yi bulan bir diğer eğitim kurumu olan halk dersaneleri ve kurslarına bu dönemde kadın kursiyerlerin katılmadığı tespit edilmiştir. Bu durumun nedenleri arasında kadın öğretmenlerin bulunmaması ve şehrin sosyo-kültürel özelliğinin etkili olması gösterilebilir. Diğer yandan Gümüşhane’deki öğretmen açığının, köy öğretmenleri ile kapatılmaya çalışıldığı, artan ilkokul sayısına paralel olarak öğretmen sayısının da artırıldığı anlaşılmaktadır. Gümüşhane’de eğitimin artırılmasına yönelik çabaların devam ettiği bir dönemde 1939’da, II. Dünya Savaşı başlamıştır.

1939-50 döneminde ülke genelinde uygulamaya konulan zorunlu savaş ekonomisi eğitim faaliyetlerini de yakından etkilemiştir. Bu dönemde alınan bir takım tedbirlerle eğitim faaliyetlerinin aksatılmamasına çalışılmıştır. Millî Eğitim Şûraları, Köy Enstitüleri Kanunu ve Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu bu tedbirlerin başında gelmektedir. Diğer yandan devlet, memleketin her yerinde okul yaptırmak ve okuma yazma oranını artırmak için seferber olmuştur. Alınan tedbirler sayesinde 1944-45 eğitim-öğretim yılında, Gümüşhane’deki eğitim faaliyetlerinde her anlamda ciddi bir artışın yaşandığı saptanmıştır. Özellikle 1949-50 dönemi Gümüşhane’de gerek okul, gerekse öğretmen ve öğrenci sayısında en yüksek rakamlara ulaşıldığı dönemdir. II. Dünya Savaşı’nın gölgesinde şekillenen Gümüşhane’deki eğitim politikalarının ana eksenini; okuma-yazma oranının yükseltilmesi, ilkokul binası ile nitelikli öğretmen sayısının artırılması yönündedir. Bununla birlikte hizmete sokulan halk dersaneleri, ortaokullar, mesleki ve teknik okullar ve akşam kız sanat okuluyla Gümüşhane’deki eğitim hayatı canlandırılmıştır.

CHP iktidarı döneminde Gümüşhane’de gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri DP iktidarına devredilmiştir. 1950-60 yılları arası dönemde Gümüşhane’de, CHP iktidarından devralınan eğitim mirası ve istikrarlı ekonomik yapıyla birlikte nüfus artışına paralel olarak ilkokul binası, öğretmen ve öğrenci sayısında büyük bir artış sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ortaokulların 6’ya, mesleki ve teknik okulların 4’e yükseldiği bu dönemde şehirde bir lise ve halk kütüphanesi hizmete sokulmuştur. Buna rağmen okuma- yazma bilenlerin oranı % 27’lerde kalmıştır. Sonuç olarak incelen dönemde Gümüşhane’deki eğitim faaliyetleri her dönemin kendine has özelliği içerisinde şekillenmiş ve bir sonraki dönemin eğitim politikalarının alt yapısını oluşturmuştur. Ancak eğitim ve eğitim kurumlarının iyileştirilmesi adına gerek CHP gerekse DP iktidarı döneminde yapılan çalışmaların Türkiye

ortalamasının çok altında kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Adıvar, A. A. (1991). *Osmanlı Türklerinde ilim*. Remzi Kitabevi.
- Akyüz, Y. (2011) Osmanlı döneminden cumhuriyete geçilirken eğitim-öğretim alanında yaşanan dönüşümler, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1(2), 9-23.
- Akyüz, Y. (1994). *Türk eğitim tarihi (Başlangıçtan 1993’e)*, Kültür Koleji Yayınları.
- Aşgın, S. (2000). *Cumhuriyet döneminde Doğu Anadolu’ya yapılan kamu harcamaları (1946-1960)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1942). *Öğretmenler istatistiği (1934 ve 1938)* (Yayın No: 185).
- Cicioğlu, H. (1985). *Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk ve ortaöğretim (Tarihi Gelişim)*. Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1973). *Millî Eğitim’de 50 yıl (1923-1973)* (Yayın No: 691).
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1964). *Türkiye istatistik yillığı 1952* (Yayın No: 342).
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1964). *Türkiye istatistik yillığı 1964-1965* (Yayın No: 510).
- Duman, Ö. (2016) Maarif yıllıklarına göre cumhuriyetin ilk çeyreğinde Gümüşhane’de eğitim (1923-1950), *Mavi Atlas*, 7, 55-75, <https://doi.org/10.18795/ma.59468>
- Gümüşhane Belediyesi. (2017, Eylül). *Gümüşhane tarihi*. Gümüşhane Rehberi. <http://www.gumushane.bel.tr/gumushane-rehberi/gumushane-tarihi/>
- Hesapçıoğlu, M. (2013). Türkiye’de cumhuriyet döneminde eğitim politikası ve felsefesi, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 29 (29), 121-138. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaebd/issue/370/2124>.
- Kırpık, G., Ünal, U., Işık, H., Demirtaş, B., Birbudak, T. S., & Tokdemir, M. A. (2012). *Türk eğitim tarihi*. Otorite Yayınları.
- Maarif Vekâleti. (1341). *1339-1340 ders senesi İhsaiyyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire.
- Maarif Vekâleti. (1927). *1340-1341 ders senesi İhsaiyyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire.
- Maarif Vekâleti. (1928). *1925-1926 ders senesi İhsaiyyat Mecmuası*, Devlet Matbaası.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (1991). *I. Maarif Şûrası 17-29 Temmuz 1939*, Millî Eğitim Basımevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2002). *Millî eğitim sayısal veriler (2001-2002)*, Millî Eğitim Basımevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2017, Eylül). *Millî Eğitim surları*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. <https://ttkb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-suralari/dosya/12>
- Resmi Gazete. (1928). *Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun*, (Düster: 3(10), 3, Sayı: 1030).
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı’dan günümüze eğitim tarihi*, (1. baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yavuz, E. (2016). Erzincan’da eğitim ve eğitim kurumları (1923-1960), *Turkish Studies*, 11(6), 75-102, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9550>

Hakkı YAPICI

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane -TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of History, Gümüşhane-TURKEY
ORCID: 0000-0001-5381-830
hyapici@gumushane.edu.tr

Tarih Öğretmeni Adaylarının Sözlü İletişim Becerileri Üzerine Bir Araştırma¹

Öz

Sözlü iletişim, bireysel ve toplumsal anlamda oldukça önemlidir. Söz konusu öğretmenler olduğunda önemi bir kat daha artar. Eğitim ve öğretim sisteminin en önemli unsurlarından kabul edilen öğretmenlerin sahip olması gereken özelliklerinden birisi de sözlü iletişim becerileridir. Çünkü öğrenci, öğretmenin “şunların yapılması gerekir.” dediklerinden çok yaptığı davranışlardan etkilenir. Bu nedenle öğretmenlerin her şeyden önce kendi ifade tarzıyla öğrencilere örnek olması gerekir. Bu çalışmada tarih bölümünde okuyan ve ileride tarih öğretmeni olabilecek öğrencilerin sözlü iletişim yeterlilik düzeylerinin sınıf ve cinsiyet değişkenlerine göre değerlendirmek amaçlanmıştır. Çalışmanın örneklem grubunu Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde öğrenimlerini sürdüren 46 2. sınıf öğrencisi ve 40 4. sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Çalışmanın verilerini toplamak amacıyla Maden’in (2010) geliştirdiği “Sözlü İletişim Yeterlilikleri Gözlem Formu (SİYGF)” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim becerilerine kısmen sahip oldukları söylenebilir. Bu sonuca göre öğretmen adayları sözlü iletişimde yeterli görünse de sözlü iletişim becerilerinin daha güçlü olması için iyi bir sözcük hazinesine sahip olmalıdırlar. Yani öğretmen adaylarının aynı zaman da iyi birer okur olması gerekir. Bu konuda öğrenciler mutlaka teşvik edilmelidir. Araştırmadan elde edilen diğer önemli sonuç ise, 2. sınıf öğrencilerinin sözlü iletişim becerisinin 4. sınıf öğrencilerine göre daha düşük seviyede olmasıdır. Bu sonucun çıkmasında 2. sınıf öğrencilerinin henüz öğretmenlik mesleğine yönelik uygulamalara (okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması gibi.) katılmamış olmalarının etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Öğretimi, Tarih Öğretmeni Adayı, İletişim, Sözlü İletişim.

A Research on Verbal Communication Skills of History Teacher Candidates

Abstract

Verbal communication is very important in individual and social sense. Especially when it comes to teachers, its importance increases even more. Teachers are one of the most important elements of education and training. One of the significant features, which teachers, who are one of the most important elements of education and teaching, should have, is verbal communication skills, because the student is influenced more by his or her teacher's actions than by what s/he says is "to be done". Therefore, teachers, firstly, should set an example for students with their own power of expression. In this study, it is aimed to evaluate the verbal communication proficiency levels of the students who study in the department of History and who may become a history teacher in the future in terms of the class and gender variables. The sample group of the study consisted of 46 2nd grade students and 40 4th grade students studying at the History Department of the Faculty of Letters of Gümüşhane University. The "Verbal Communication Competencies Observation Form (VCCOF)" developed by Maden (2010) has been used to collect the data of the study. As a result of the research, it can be said that history teacher candidates partially have verbal communication skills. According to this result, although the teacher candidates seem sufficient in verbal communication, they should have a good vocabulary in order to have stronger verbal communication skills. In other words, teacher candidates should also be good readers. In this regard students should be encouraged. Another important result obtained from the research is that the verbal communication skills of the 2nd grade students are lower than the 4th grade students' skills. It can be said that the fact that the 2nd grade students have not yet participated in practices related to the teaching profession (such as school experience and teaching practice) has been effective in this result.

Keywords: History teaching, History Teacher Candidate, Communication, Verbal communication.

¹ Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu 09.06.2021 tarih ve 2021/4 sayılı kararıyla bu araştırmanın etik ilkelere uygun olduğu onaylanmıştır.

Giriş

Sosyal yaşamda iletişim kurma ihtiyacı hayatımızın her anını kapsamaktadır. İnsanların dış dünyayı kavraması yoluyla yorumlaması ve anlamlandırması iletişim olarak tanımlanmaktadır. Demirel (2001, s. 14) iletişimi; “İletilmek istenen duygunun, düşüncelerin duyu organlarını kullanarak telefon, televizyon, radyo, internet vb. kitle iletişim araçlarından faydalanarak bir kişiden diğer bir kişiye aktarılması” diye ifade edilmektedir. Bu tanımlamaya ek olarak bireylerin içten gelen duygularının ve düşüncelerinin kelimeler ya da beden dili aracılığıyla dışa yansıtılmasıdır. İletişim bir davranış biçimi olduğu kadar aynı zamanda da hayat boyu devam eden bir süreçtir. Anlatılmak istenen duygu ve düşünceler zihinsel, duygusal, bedensel faaliyetler aracılığıyla etkileşimi gerçekleştirirler (Baki, 2019, s. 19).

İletişim süresince birey kendi özgürlüğünü ve haklarını koruduğu gibi diğer insanların özgürlüklerine ve haklarına da aynı hassasiyeti gösterir (Fidan & Küçükali, 2014, s. 318). İletişimin etkili olması, hedefine ulaşması için tarafların istekli olması, konuyla ilgili kazanımları, bakış açısı büyük önem arz eder. Bu zaman diliminde kişi iletişim sayesinde günlük yaşamını düzenleme fırsatını yakalar. Bu perspektiften bakıldığında iletişimin bireyin kaliteli ve verimli bir hayat sürdürebilmesi için temel şart olmaktan ziyade birey için gerekli bir zaman olduğu denilebilir. Öyle ki insanlar arasındaki iletişim süreci devamlı olarak sosyal yaşamda sıcaklığını korumakta ve tartışma konusu olmaktadır. Günlük sosyal yaşamımızda son derece önemli olan iletişim, birey yaşantılarının tüm karmaşıklığından ve karışıklığından beslenen etkin, faal ve belirsiz bir dönemdir (Ocak & Karakuş, 2015, s. 155). Sözlü iletişim becerileri yönünden faal olan bireylerin sosyal yaşamda başarılı ve öz güven duygularının da mükemmel olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Eğitim öğretim sürecinin en önemli anahtarlarından biri de iletişimdir (Karadağ & Çalışkan, 2009, p. 125). Eğitim öğretim sürecinin her safhasında uygun öğretim metotlarının planlanmasında, materyallerin doğru tespitinde ayrıca gelecek nesillerin yetiştirilmesinde önemli görev üstlenen öğretmenlerin yetiştirilmesinde etkili iletişim kurma vazgeçilmez bir önem arz eder (Maden, 2010, s. 147). Baş döndürücü bir hızla ilerleyen teknolojik gelişmeler, bilim alanındaki önemli kazanımlar, sosyal yaşamda insan ilişkilerini, toplumsal değerleri, tüm eğitim öğretim aktivitelerini, öğretmenlik anlayışını, öğretmen-öğrenci-veli ilişkilerini derinden etkilemekte, eğitimcileri meslek hayatının her safhasında uzman bir öğretmen olmaya mecbur bırakmaktadır. Öyle ki eğitim öğretim sanatını icra eden öğretmenlerin doğru ve etkili öğretme yöntemlerini belirlemesi, sınıf içi ve sınıf dışı öğrencilerle etkin bir iletişim kurmayı başarması, öğrencilerin duygu düşünce ve kaygılarını anlaması ve onlara uygun hâl ve hareket içinde kendi otokontrolünü sağlayabilmesi oldukça önemlidir (Küçüksüleymanoğlu & Çetinkaya, 2014, s. 329). Sosyal yaşamımızın her safhasında var olan iletişim, bu bağlamda eğitim öğretim hayatının çok önemli bir parçasıdır (Yılmaz vd., 2010, s. 144). Sağlıklı ve etkili bir eğitim öğretim faaliyetinin sürdürülebilmesi için öncelikle öğrencilerin bireysel özelliklerinin doğru tespit edilmesine dikkat edilmelidir (Habacı vd., 2013, s. 1645). Her bir öğrenciye ait potansiyel gücün ortaya çıkarılması, eğitim öğretim sürecinin temel unsurlarından sayılan, okul-öğretmen-öğrenci-veli-çevre ilişkilerinin sağlam olması gerekmektedir (Engin & Aydın, 2010, s. 5). Zira eğitim öğretim aktivitelerinin üstün başarıya ulaşabilmesi ve kişisel farklılıkların ortaya çıkarılması için ön koşul eğitim sisteminde merkez güç kabul edilen öğretmenlerin öğrencileriyle doğru, etkili kaliteli bir etkileşim ve iletişim kurabilmesi büyük ehemmiyet taşımaktadır. Çünkü öğretmen ancak sağlıklı ve etkili iletişim sayesinde öğrencilerine faydalı olarak örnek bir rol üstlenmiş olur (Erdem, 2016, s. 301).

Etkili iletişim kurmada konuşma becerisinin rolü oldukça önemlidir. Konuşma, sosyal yaşamımızın her anında yer alan, bir mesele hakkında duygu ve hislerimizin, yaşadığımız olayların, düşüncelerimizin, deneyimlerimizin kısaca hayata dair her şeyimizin sözlü bir şekilde ifade edilmesine denir. Başka bir ifadeyle konuşma, bireylerin belirli bir dil sayesinde sesli olarak

iletişime geçme aktivitesidir (Calp, 2005, s. 41). Sosyal hayatımızın her aşamasında önemli bir durum arz eden konuşma yeteneğinin dört aşaması aşağıda sıralanmaktadır:

1. Konuşma tekniğinin fiziki özelliği: Konuşma aktivitesi sesin boş bir alanda hareketi ile meydana gelen bir hadisedir.
2. Konuşma tekniğinin fizyolojik yapısı: Konuşma, insan organizmasında bulunan ağızdan başlayarak küçük ve büyük dil, diş, dudak ve damak, ses telleri, sinir sistem yapısı, akciğer gibi organların belli bir düzen ve uyum içerisinde çalışmasıdır.
3. Konuşma aktivitesinin psikolojik özelliği: Bireyler, anlam yapısına göre kavramların kendi düşünceleriyle ilgili değil, o yapılara ait tecrübeleri hakkında fikir yürütmesidir.
4. Konuşma tekniğinin sosyal özelliği: Konuşma aktivitesi sosyal yaşamın çok önemli bir boyutudur. İnsanoğlu var olduğu andan itibaren çevresiyle iletişim kurma ihtiyacını derinden hissetmiştir. Konuşma özelliği insanlar arası iletişim ve etkileşiminin sesli olarak vuku bulmasıdır (Temizyürek vd., 2007, s. 247-248).

Etkili ve güzel konuşmada önemli olan diğer bir konu bireyin sahip olduğu sözcük hazinesidir. Öyle ki kişinin sözcük dağarcığı kifayetsiz ise konuşma esnasında karşısındakine anlatmak istediği düşüncüyü doğru bir şekilde aktaramaz. Konuşma esnasında sık sık tekrara düşer. Bu durum konuşan ve dinleyen arasındaki iletişimi olumsuz etkiler (Eyüp, 2013, s. 97).

Günlük sosyal yaşamda etkili iletişim becerilerine sahip olan bireylerin öz güven duygularının da gelişmiş olduğu açıkça görülmektedir. Birey sahip olduğu öz güven duygusu sayesinde hayatın her anında kendi kendine yeter bir duruma sahip olmasının yanı sıra, karşılaştığı problemler karşısında umutsuzluğa düşmeden çözüm üretebilen, toplumda sayılan sevilen, hoşsohbet kişi olarak aranan bir kişi olma özelliğini de taşır. Ayrıca öz güven duygusu gelişmiş bireylerin hedeflerine ulaşmalarında zorluk çekmedikleri bir gerçektir. Sosyal çevresiyle etkili iletişim kuran, olumsuzlukları bastırarak olumlu bir ortam oluşturan kişiler kendileri hayattan zevk aldıkları gibi arkadaşlarını da mutlu ederler (Saraç, 2006, s. 109). Etkili bir sözlü iletişim yalnızca birey açısından değil aynı zamanda toplumun huzur ve güveni için de büyük önem taşır. Öyle ki; toplumların demokratik bir yapıya kavuşmasında toplumu meydana getiren her ferdin yeterli iletişim becerisine sahip olmaları yadsınmaz bir gerçektir. Zira iletişim becerileri gelişmiş bireylerden oluşan toplumlar birbirlerini daha iyi anlayabilir, sorunları anlaşarak çözebilir, güven ve huzur ortamının var olduğu bir pozisyona sahip olabilirler. Aksine iletişim becerileri gelişmemiş bireylerden oluşan toplumlarda kaba güç, zorbalık, anlaşmazlık, çatışma hâkim olduğu gibi güven ve huzur ortamı da oluşmaz (Sever, 1998, s. 53).

Araştırmanın Amacı

Literatürde tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim becerilerini ortaya koyan bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Ancak yapılan literatür araştırmalarında farklı branşlarda sözlü iletişim becerilerinin tespitine yönelik çalışmalar yer almaktadır. Araştırmamızda tarih öğretmenleri adayları için çok önemli farklılık olan sözlü iletişim becerilerinin (cinsiyet-kaçıncı sınıfta okuduğu) değişkenleri dikkate alınarak analizler yapılmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim becerilerini en üst seviyede kullanmaları amaçlanmaktadır.

Yöntem

Tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim becerilerinin tespitine yönelik bu araştırmada yöntem olarak tarama listesi, fiziksel ve bilişsel özellikler içeren anket uygulaması yapılmıştır. Ayrıca araştırma içinde yer alan çalışma grubu ve verilerin bir araya getirilmesi, gerekli analizlerin yapılması da yer almaktadır.

Problem Cümleleri: Araştırmamızda aşağıda yer alan problem cümlelerine cevaplar aranmaktadır.

1. Tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim yeterlik düzeyleri nasıldır?
2. Tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim yeterlik düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
3. Tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim yeterlik düzeyleri sınıf durumuna göre farklılık göstermekte midir?

Evren ve Örneklem

Çalışma grubumuzu Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü ikinci ve dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. İkinci sınıftan 46, dördüncü sınıftan ise 40 öğrenci olmak üzere toplam 86 öğrenci araştırmamıza katılmışlardır. Araştırma grubunda yer alan kız öğrenci sayısı 48, erkek öğrenci sayısı ise 38 olarak sınırlandırılmıştır. Tarih öğretmeni adayları birinci ve ikinci öğretimden rastgele seçilmişlerdir.

Sayıtlar

Araştırma grubunda yer alan tarih öğretmeni adayları, kendilerine sorulan sorulara doğru bir şekilde yanıtlar vermişlerdir.

Sınırlılıklar

2020 –2021 Eğitim -Öğretim Yılı Bahar Dönemi'nde, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nde öğrenim gören 86 tarih öğretmeni adayları ile sınırlıdır.

Verilerin Toplanması

Tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim becerilerini tespit etmek amacıyla (Maden, 2010) tarafından geliştirilen “Sözlü İletişim Yeterlikleri Gözlem Formu (SİYGF)” uygulanmıştır. Bu formun tarih öğretmeni adaylarına uygulanması için formu hazırlayan S. Maden ile görüşülerek gerekli izin alınmıştır. 20 maddeden meydana gelen (SİYGF) anketin ilk 11 maddesi sözlü iletişim becerilerine yönelik “*Fiziki Nitelikleri*, son 9 madde ise “*Bilişsel Nitelikleri*” belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Anketteki her soru için şu puanlama yapılmıştır: **Evet[3], Kısmen[2], Hayır[1]**. SİYGF elde edilen bulgular, genel başarı düzeyi, cinsiyet ve sınıf değişkeni gibi hususlar dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen veriler, SPSS 11.5 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın Etik İzinleri

Yapılan bu araştırmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında yer alan bütün kurallara tamamen uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Araştırmanın etik kurul onayını veren kurum: Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu.

Etik kurul onay tarihi:09.06.2021

Etik kurul onay sayısı: 2021/4

Bulgular ve Yorum

Tablo1. Tarih Öğretmeni Adaylarının Sözlü İletişim Becerilerine Yönelik Genel Ortalama Sonuçları (Fiziki Boyut)

Yeterlik Maddeleri		N	X	Standart Sapma
1.	Konuşurken sesleri yutmadan doğru çıkarır.	86	2,42	0,694
2.	Heyecanlanmadan konuşur, düzgün soluk alıp verir.	86	2,20	0,879
3.	Konuşma esnasında vurgu ve tonlama vb. işaretleri doğru ve eksiksiz yapabilir.	86	2,02	0,881
4.	Konuşma sırasında kelimeleri doğru ve anlaşılır bir şekilde ifade eder.	86	2,07	0,809
5.	Konuşma esnasında gerekli miktarda duygularını etkili kullanabilir.	86	2,09	0,777
6.	Konuşma sırasında gereksiz duraksamalar ve dikkat dağınıklığı yapmaz.	86	2,22	0,693
7.	Konuşurken beden dilini destekleyen, uygun jest ve mimik hareketleri geliştirir.	86	2,17	0,770
8.	Konuşma esnasında esneme, vb. dikkati dağıtacak her türlü davranışlardan kaçınır.	86	2,03	0,789
9.	Herkesin duyabileceği bir ses tonu ile konuşur, gereksiz yüksek ses çıkarmaz.	86	2,02	0,782
10.	Konuşma esnasında beden dilini doğru, yerinde ve etkin bir şekilde kullanır.	86	2,00	0,736
11.	Konuşurken her öğrenci ile göz teması kurmayı ihmal etmez.	86	2,05	0,766
Toplam			2,12	

Yukarıdaki tabloda yer alan bulgulardan hareketle tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim becerileri fiziki yapı yönünden, “Konuşurken sesleri yutmadan doğru çıkarır.” yeterliği için $X=2,42$; “Heyecanlanmadan konuşur, düzgün soluk alıp verir.” yeterliği için $X=2,20$; “Konuşma esnasında vurgu ve tonlama vb. işaretleri doğru ve eksiksiz yapabilir.” yeterliği için $X=2,02$; “Konuşma sırasında kelimeleri doğru ve anlaşılır bir şekilde ifade eder.” yeterliği için $X=2,07$; “Konuşma esnasında gerekli miktarda duygularını etkili kullanabilir.” yeterliği için $X=2,09$; “Konuşma sırasında gereksiz duraksamalar ve dikkat dağınıklığı yapmaz..” yeterliği için $X=2,22$; “Konuşurken beden dilini destekleyen, uygun jest ve mimik hareketleri geliştirir.” yeterliği için $X=2,17$; “Konuşma esnasında esneme, vb. dikkati dağıtacak her türlü davranışlardan kaçınır.” yeterliği için $X=2,03$; “Herkesin duyabileceği bir ses tonu ile konuşur, gereksiz yüksek ses çıkarmaz.” yeterliği için $X=2,02$; “Konuşma esnasında beden dilini doğru, yerinde ve etkin bir şekilde kullanır.” yeterliği için $X=2,00$; “Konuşurken her öğrenci ile göz teması kurmayı ihmal etmez.” yeterliği için $X=2,05$ oranında bir sözlü iletişim yeterliğine sahip oldukları belirlenmiştir. Ayrıca yine yukarıdaki tablo dikkate alındığında sözlü iletişim becerilerinin fiziki yapısına göre genel ortalama sonucu da sözlü iletişim yeterlikleri fiziki boyutuna yönelik genel ortalamalarının $X= 2,12$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo2. Tarih Öğretmeni Adaylarının Sözlü İletişim Becerilerine Yönelik Genel Ortalama Sonuçları (Bilişsel Boyut)

Bilişsel Boyut	Yeterlik Maddeleri		N	X̄	Standart Sapma
	12.	Konuşurken kullanacağı tümceleri doğru seçer, ana temadan sapmadan etkili kullanmayı bilir.	86	2,05	0,718
	13.	Cümleleri çok uzun tutmaz, tümceler arasındaki geçişi etkili ve doğru yapar.	86	2,16	0,749
	14.	Konuşma sırasında anlatımı bozacak çelişkili, müphem, karışık ifadeleri kullanmaktan kaçınır.	86	2,10	0,703
	15.	Cümle içerisinde, yabancı kelime ve deyimleri kullanmaz, günlük yaygın kullanılan sözcükleri seçer.	86	2,02	0,735
	16.	Konuşurken cümleleri gereksiz ve sıkıcı sözcüklerle uzatmaz.	86	2,20	0,733
	17.	Konuşma esnasında konu akışını bozacak gereksiz tekrarlara düşmemeye özen gösterir.	86	2,10	0,669
	18.	Konuşurken herkesin anlayacağı bir dil kullanmaya özen gösterir, ayrıca faklı yörelere ait şive ve ağız özelliklerini, argo ifadeleri kullanmaktan sakınır.	86	1,87	0,823
	19.	Konuşma sırasında iletişimi olumsuz etkileyecek ayrıntıları kullanmaktan sakınır.	86	2,06	0,787
	20.	Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için günlük hayattan uygun örnekler seçer.	86	2,28	0,777
Toplam				2,09	

Tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim becerilerine ait bilişsel boyut kısmına ait maddelere verilen cevaplar analiz edildiğinde şu sonuçlarla karşılaşmaktayız: “Konuşurken kullanacağı tümceleri doğru seçer, ana temadan sapmadan etkili kullanmayı bilir.” yeterliği için $X=2,05$; “Cümleleri çok uzun tutmaz, tümceler arasındaki geçişi etkili ve doğru yapar.” yeterliği için $X=2,16$; “Konuşma sırasında anlatımı bozacak çelişkili, müphem, karışık ifadeleri kullanmaktan kaçınır.” yeterliği için $X=2,10$; “Cümle içerisinde, yabancı kelime ve deyimleri kullanmaz, günlük yaygın kullanılan sözcükleri seçer.” yeterliği için $X=2,02$; “Konuşurken cümleleri gereksiz ve sıkıcı sözcüklerle uzatmaz.” yeterliği için $X=2,20$; “Konuşma esnasında konu akışını bozacak gereksiz tekrarlara düşmemeye özen gösterir.” yeterliği için $X= 2,10$; “Konuşurken herkesin anlayacağı bir dil kullanmaya özen gösterir, ayrıca faklı yörelere ait şive ve ağız özelliklerini, argo ifadeleri kullanmaktan sakınır.” yeterliği için $X=1,87$; “Konuşma sırasında iletişimi olumsuz etkileyecek ayrıntıları kullanmaktan sakınır.” yeterliği için $X=2,06$ “Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için günlük hayattan uygun örnekler seçer. “ yeterliği için $X=2,28$ sonucu öğretmen adayların sözlü iletişim noktasında bulunduğu seviyeyi göstermesi açısından dikkate değerdir. Yine tabloda yer alan sonuçlardan anlaşılacağı üzere genel ortalamalarının $X= 2,09$ olarak hesaplanmıştır

Sonuç olarak istatistik analizlerden elde edilen sayısal veriler göstermektedir ki tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim düzeyleri, alt boyutları genel olarak ortalamanın üstünde birbirine yakın değerler olarak karşımızda durmaktadır. Bu sonuçlar ışığında tarih öğretmeni adaylarının meslek hayatlarında başarılı olabilmeleri için etkili iletişim becerileri kazanmaları önerilmelidir.

Tablo3. Tarih Öğretmeni Adaylarının Sözlü İletişim Yeterliklerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Değerlendirilmesi

Cinsiyet	N	X	Standart Sapma	T	P*
Erkek	38	1,963	0,254	-5,195	0,000
Kadın	48	2,222	0,207		

*P. 0,05

Tabloda yer alan sonuçlar göstermektedir ki tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim düzeylerinin cinsiyet faktörü dikkate alındığında kız öğretmen adaylarının $X=1,963$, aynı sonuçlar erkek adaylar için $X=2,222$ olduğu tespit edilmiştir. Bu oranlar analiz edildiğinde bayan tarih öğretmeni adaylarının bay tarih öğretmen adaylara göre sözlü iletişim düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. (t: -5,195; $p<0,05$).

Tablo4. Tarih Öğretmeni Adaylarının Sözlü İletişim Yeterliklerinin Sınıf Değişkenine Göre Değerlendirilmesi

Cinsiyet	N	X	Standart Sapma	T	P
2. Sınıf	46	1,913	0,175	-12,247	0,000
4. Sınıf	40	2,331	0,136		

Tabloda elde edilen veriler ışığında şu sonuçları görmekteyiz: 2. sınıfta okuyan tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim yeterliliğine sahiplik oranı $X=1,913$ iken bu oran 4. sınıfta $X=2,331$ seviyesine yükselmiştir. Bu veriler sınıf durumu değişkenine göre sözlü iletişim becerilerinin 4. sınıfta okuyan tarih öğretmeni adaylarının lehine anlamlı bir farklılık içerdiğini ortaya koymaktadır. (t: -12,247; $p<0,05$).

Sonuç

Bu araştırmamızda tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim düzeylerinin okuduğu sınıf, cinsiyet durumuna göre yeterlilikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmanın neticesinde tarih öğretmeni adaylarının fiziki alanda yer alan 11 soruya verilen yanıtları yeterlilik seviyesinin genel ortalamasının $X= 2,12$, bilişsel yapıdaki kalan son 9 soruya verilen yanıtlar yeterlilik düzeylerinin $X= 2,09$ olduğu belirlenmiştir. Bu verilerden hareketle sözlü iletişim konusunda tarih öğretmeni adaylarının yeterlilik seviyeleri genel ortalamanın üzerindedir. Yine araştırma sonuçları ışığında cinsiyet durumu değişkenine göre kadın tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim becerisi yönünden erkek öğretmen adaylarına kıyasla daha başarılı oldukları görülmüştür. (-5,195, $p<0,05$). Diğer bir değişken olarak okuduğu sınıf durumu değişkeni dikkate alındığında 4. sınıf tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim yeterliliğine sahip olma noktasında daha iyi bir seviyede oldukları anlaşılmıştır (t: -12,247; $p<0,05$).

Tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim noktasında yeterli bir düzeyde oldukları öğrencilerle güvenilir ve sağlıklı iletişim kurabilecekleri elde edilen verilerden anlaşılmaktadır. Ayrıca elde edilen sonuçlar ışığında 2. Sınıf tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim kurmada son sınıf tarih öğretmeni adaylarına göre daha zayıf bir durumda oldukları, bunun sebebinin ise öğretmenlik uygulamalarına dâhil edilmemeleri kabul edilebilir.

Netice itibariyle tarih öğretmeni adaylarının sözlü iletişim alanında daha etkin ve başarılı olabilmeleri için farklı yöntemler geliştirilebilir. Öğretmenlik mesleğine yönelik okullardaki uygulama derslerine daha fazla ağırlık verilerek adayların öğrencilerle iletişimde becerileri gelişerek kendilerine olan öz güvenleri artırılabilir. Unutulmamalıdır ki öğretmenlik mesleği kutsal bir meslektir. Öğretmenler sosyal hayatta her zaman sözü dinlenen, fikirlerine ve düşüncelerine değer verilen kanaat önderleridir. Bu yüzden öğretmen adaylarının sözlü iletişim ve etkileşimde kendilerini çok iyi geliştirmeleri iyi diyalog kurabilecek becerileri kazanmaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Baki, E. (2019). *Gençlerin spora katılım düzeylerine göre iletişim becerileriyle problem çözme yeteneklerinin incelenmesi (Erzurum ili örneği)* (Tez No. 566085) [Yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Calp, M. (2005). *Özel öğretim alanı olarak Türkçe öğretimi*. Eğitim Kitabevi.
- Demirel, Ö. (2001). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*. Pegema Yayıncılık.
- Engin, A. & Aydın, S. (2010). Sınıf içi iletişimde öğretmenin rolü. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 1-14.
- Erdem, A. R. (2016, 28-30 Nisan). *Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi becerilerinden “öğrenciyle iletişim kurma” ya ilişkin yeterlikleri hakkındaki görüşleri*. [Konferans sunumu]. V. Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Sempozyumu, Denizli, Türkiye.
- Eyüp, B. (2013). *Üniversite öğrencilerinin konuşma becerilerini kullanmaya yönelik tutumları*. Milli Eğitim Yayınları.
- Fidan, M. & Küçükali, R. (2014). İlköğretim kurumlarında yöneticilerin iletişim becerileri ve örgütsel değerler. *Eğitim Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(1), 317-334.
- Habacı, İ., Ürker, A., Bulut, S., Atıcı, R. & Habacı, Z. (2013). Beden dilinin eğitim öğretim üzerine etkileri. *Turkish Studies*, 8(9), 1639-1655. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5000>
- Karadağ, E. & Çalışkan, N. (2009). Interaction and communication in the process of education and shared common area in the classroom. *College Student Journal*, 43(1), 123-128.
- Küçüksüleymanoğlu, R. & Çetinkaya, E. (2014). Meslek Lisesi öğretmenlerinin iletişimsel yeterlik düzeyleri (Vak'a İncelemesi- Yıldırım Ticaret Meslek Lisesi-), *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(16), 327-365.
- Maden, S. (2010). Türkçe öğretmeni adaylarının sözlü iletişim becerileri üzerine bir araştırma. *Ekev Akademi Dergisi*, 14(44), 145-154.
- Saraç, C. (2006). Sözlü iletişim becerileri açısından Türk dili ve edebiyatı eğitimi, *Millî Eğitim Dergisi*, 169, 106-118.
- Sever, S. (1998). Dil ve iletişim, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 31, 51-66.
- Ocak, G. & Karakuş, G. (2015). Öğretmen adaylarının tartışma becerilerine yönelik tutumları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 299-317.
- Temizyürek, F., Erdem, İ. & Temizkan, M. (2007). *Konuşma eğitimi*, Öncü Kitap Yayınevi.
- Yılmaz, İ., Yoncalık, O. & Çimen, Z. (2010). İletişim becerisi ile öğretimde yeterlik arasındaki ilişkinin öğrenci algılarına göre değerlendirilmesi. (Beden eğitimi ve spor alanı). *Spor Bilimleri ve Spor Bilimleri Dergisi*, 8(4) 143-150.

Ek:

Etik Kurul Onayı Belgesi

T.C. GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ Rektörlüğü				GÜMÜŞHANE UNIVERSITY Rector's Office	
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU (Proje Onay Formu)					
TARİH	:	09.06.2021 - 2021/4 sayı			
YER	:				
ÜYELER	:	Prof.Dr. GÜNAY ÇAKIR (Başkan) Prof.Dr. HASAN AYAYDIN (Üye) Prof.Dr. MÜGE YILMAZ (Üye) Prof.Dr. BAYRAM NAZIR (Üye) Prof.Dr. EKREM CENGİZ (Üye) Prof.Dr. HURİ İLYASOĞLU (Üye) Prof.Dr. FERKAN SİPAHİ (Üye)			
BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU PROJE ONAY FORMU					
Projenin Adı:		Tarih Öğretmeni Adaylarının Sözlü İletişim Becerileri Üzerine Bir Araştırma			
Projenin Niteliği:		Araştırma Makalesi			
Proje Araştırmacıları:		Doç. Dr. Hakkı YAPICI			
Proje Yürütücüsünün Haberleşme Bilgileri:		Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü e-mail: hyapici25@hotmail.com			

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Sayın Doç. Dr. Hakkı Yapıcı'nın "Tarih Öğretmeni Adaylarının Sözlü İletişim Becerileri Üzerine Bir Araştırma" adlı projesi değerlendirilmiştir.

Proje etik açısından uygun bulunmuştur. ✓

Projenin etik açısından geliştirilmesi gerekmektedir.

Proje etik açısından uygun bulunmamıştır.

Prof. Dr. Hasan AYAYDIN
Etik Kurul Üyesi

Prof. Dr. Müge YILMAZ
Etik Kurul Üyesi

Prof. Dr. Bayram NAZIR
Etik Kurul Üyesi

Prof. Dr. Ekrem CENGİZ
Etik Kurul Üyesi

Prof. Dr. Huri İLYASOĞLU
Etik Kurul Üyesi

Prof. Dr. Ferkan ŞİPAHİ
Etik Kurul Üyesi

Prof. Dr. Günay ÇAKIR
Etik Kurul Başkanı

Osman TAŞKIN

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kilis-TÜRKİYE
Kilis 7 Aralık University, Faculty of Science and Literature, The History Department, Kilis-TURKEY

ORCID: 0000-0002-6193-7169

osman.taskin@kilis.edu.tr

Ekonomik ve Tipolojik Bir Tahlil: Kilis'te Gayrimüslimler (1846-1849)

Öz

Bu çalışma 1840'ların sonunda Kilis'te yaşayan gayrimüslim cemaatlerin ekonomik durumlarına, nüfus ve tipolojik yapılarına odaklanmıştır. Çalışmada 1846-1849 yıllarına ait üç ayrı cizye defterlerinden elde edilen bilgiler çerçevesinde gayrimüslim cemaatlerin ekonomik durumları karşılaştırmalı olarak incelenmesi hedeflenmiştir. Dışardan gelen gayrimüslimlerden yola çıkarak Kilis'in bu tarihlerde hangi kazalarla ticari veya sosyal ilişki içerisinde olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şehirde hangi gayrimüslim cemaatlerin yaşadığı ve bunların ekonomik yaşam düzeyleri arasında belirgin bir fark olup olmadığı, varsa hangi cemaatin daha yüksek bir gelir seviyesine sahip olduğu tespit edilmeye gayret gösterilmiştir. Bulunduğu coğrafyanın kavşağında yer alan Kilis'e hangi güzergâhtan daha fazla gayrimüslimin geldiği sorusuna yanıt aramak da araştırmanın hedeflerinden birisini oluşturmaktadır. Bununla birlikte gayrimüslimlerin yaşları ve fiziksel özellikleri çerçevesinde elde edilecek veriler sayesinde hangi fiziksel özelliklere sahip oldukları incelenecektir. Kilis'te yaşayan vergi mükellefi gayrimüslimler çevre şehirlerde yaşayan aynı kategorideki gayrimüslimlerle yaş ortalamaları, genç ve yaşlı nüfus açısından karşılaştırılarak belirgin farklar ele alınacaktır. Tipolojik anlamda Kilis'te yaşayan gayrimüslimlerin belirgin özellikleri tespit edilerek karşılaştırmalı bir şekilde incelenecektir. Gayrimüslimlerde fiziksel görünümü etkileyen sakal veya bıyık bırakma âdetinin hangi seviyede olduğu belirlenecek ve bıyık veya sakal bırakma tercihlerinin yaşın ilerlemesiyle bir bağlantısının olup olmadığı sorusuna yanıt aranacaktır. Ayrıca gayrimüslimlerin boy seviyeleri incelenerek yoğun olarak hangi boy seviyesine sahip oldukları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kilis, Gayrimüslim Cemaatler, Cizye, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Ermeni

An Economic and Typological Analysis: Non-Muslim Communities in Kilis (1846-1849)

Abstract

This study focused on the economic conditions, population and typological structures of the non-Muslim communities living in Kilis in the late 1840s. In this study, it is aimed to comparatively examine the economic conditions of non-Muslim communities within the framework of the information obtained from three separate jizya registers belonging to the years 1846-1849. Based on the non-Muslims coming from outside, it has been strived to reveal with which districts Kilis was in commercial or social relations during these dates. It has been tried to determine which non-Muslim communities live in the city and whether there is a significant difference between their economic life levels, and if so, which community has a higher income level. One of the objectives of the research is to seek an answer to the question based on from which route more non-Muslims come to Kilis, which is located at the crossroads of its geography. In addition, the physical characteristics of non-Muslims will be examined, thanks to the data to be obtained within the framework of their ages and physical characteristics. The significant differences will be discussed by comparing the taxpayer non-Muslims living in Kilis with the non-Muslims living in the surrounding cities in terms of average age, young and old population. In the typological sense, the distinctive features of the non-Muslims living in Kilis will be determined, and examined in a comparative way. The level of beard or mustache growth, which affects the physical appearance of non-Muslims, will be determined and an answer will be sought to the question of whether there is a relationship between mustache or beard growth preferences and age. Furthermore, the height levels of non-Muslims will be examined, and it will be tried to determine which height level they have intensively.

Keywords: Kilis, Non-Muslim Communities, Jizya, Economic and Social History, Armenian.

Giriş¹

Birçok araştırma gayrimüslimlerin ticari sahada daha çok yer almalarını, devletin uygulamış olduğu sistem sayesinde elde ettiklerini ortaya koymaktadır. Bu hususta gayrimüslimlerin ekonomik durumlarını ortaya koyan nüfus defterleri ve cizye defterleri önemli bir yer tutmakta ve demografi çalışmalarda birbirini tamamlamaktadır (Çoruh, 2020, s. 78). Ancak genellemeler bütün coğrafyalarda yaşayan gayrimüslimleri kapsayacağı için sağlıklı ve bilimsel bir yaklaşım olmayacaktır. Bu noktada bölgesel veya şehir merkezli karşılaştırmalı çalışmalar önemli hale gelmektedir. Bunların tamamlanmasından sonra çalışmaların toparlanmasıyla belki daha geniş çaplı değerlendirme imkânı elde edilmiş olunacaktır. Bu çerçevede Kilis ve çevresindeki şehirler, araştırmalara konu olacak önemli yerler arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın genel hedefi Kilis ve yakın çevresiyle ilgili çalışmalara katkı sunması yanında daha özelden Kilis'te yaşayan ve çevre şehirlerden geçici olarak gelen gayrimüslimlerin ekonomik durumları ve fiziksel özellikleriyle ilgili ekonomik ve tipolojik bir tahlil yapmaktır. Bu bilgiler üç ayrı cizye defteri kullanılacaktır. Çalışma, 1846 ve 1849 yıllarında Kilis'te yaşayan gayrimüslimlerin nüfusu, ekonomik durumları ve çevre şehirler ile olan ticari ilişkilerini ortaya koymaktır. Ayrıca yapılan çalışmalardan yararlanarak yakın kaza ve sancak merkezlerinde yaşayan gayrimüslimlerle karşılaştırmalar yapıp Kilisli gayrimüslimlerin ekonomik seviyeleri daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır. Ekonomik tespitlerin yansira fiziksel tanımlamaların değerlendirilmesi ile antropolojik araştırmalara kaynaklık edecek verilerin ortaya konması da hedeflenmiştir. Çalışmanın temel kaynakları Başkanlık Osmanlı Arşivinde bulunan ve üzerinde ayrıntılı çalışma yapılmamış Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Cizye Defterlerinden (BOA.ML.VRD.CMH.d.) 652, 933 ve 1493 numaralı defterlerdir.² Konu Kilis'in şehirleşme sürecine ve nüfus gelişimine genel hatlarıyla değindikten sonra gayrimüslimlerin ekonomik durumları ve tipolojik özelliklerinin tahlil edilmesi suretiyle ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nde devlet otoriteleri ile gayrimüslim toplulukları arasındaki düzenlemeleri tanımlamak için kullanılan "millet sistemi" sayesinde çok yapı, farklı din ve etnik yapıya sahip topluluklar Osmanlı yaşamına dâhil edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet dönemi ile şekillenen bu oluşum Tanzimat Dönemi'nde değişmiştir. İslami zimmet kavramının ve Roma cemaatler sisteminin birleşiminden meydana gelen bu kurumsal yapı içerisinde önemli bir tolerans barındırmakla birlikte temelde idari, hukuki ve siyasi bir organizasyon olarak tarif edilmektedir (Braude, 1999, s. 245; Adıyeye, 2014, s.345). Bu yapı 1856 Islahat Fermanı ile birlikte önemli ölçüde ortadan kaldırılıncaya kadar kurumsallaşmasını Osmanlı döneminde kazanmıştır. Kendi topraklarında başka din mensuplarına hayat hakkı tanıyan İslam hukuku tarih boyunca bu anlayışını değiştirmeden Osmanlı Devleti'ne kadar devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren gayrimüslimleri İslam hukukunun zimmet ve eman kurumları çerçevesinde yönetmiştir. Zimmet hukuku çerçevesinde din ve vicdan hürriyeti bakımından istikrarlı bir seyir takip etmiştir. Yine devlet İslam hukukuna göre güvenliğinin karşılığı olarak cizye vergisi almıştır (Kenanoğlu, 2013, s. 438, 440; Küçük, 1999, s. 208; Çoruh, 2020, s. 78; Özel, 1996, s. 418). Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar cizye vergisi yerine haraç kelimesi kullanılmışsa da cizye veya "cizye-i şer'i" kavramı yaygınlık kazanmıştır. Arazi haracından ayırt edebilmek için "baş haracı" tabiri kullanılmıştır. (İnalçık, 1993, s. 45) Haraç vergisine "cizyetü'l- arz", cizye vergisine de "haracu'r- ru'us da denilmiştir (Ercan, 1991, s. 372). Gayrimüslimlerden zimmet statüsü kazanan kişinin devlete karşı sorumluluğu sadece cizye vergisi olup bu vergi hâkimiyetin sembolü

¹ Bu makale 07/08/09 Eylül 2021 tarihinde İstanbul'da Rimar Akademi, Mardin Artuklu Üniversitesi ve Kudüs Üniversitesi işbirliğiyle gerçekleştirilen II. Uluslararası Tarih Araştırmaları Kongresi'nde sunulmuş sözlü bildirinin genişletilmiş hâlidir.

² 1260 (1845) tarihli 408 numaralı defter defterde alâ 10, evsât sınıfından 170 kayıt yapıldıktan sonra edna sınıfına ait kayıtlar olmadığı gibi defterin sonunda toplamları veren özet ve mühür kısmı yoktur. Bir yıl sonra tutulan 652 nolu defterdeki veriler kullanılmıştır.

olarak alınıp kişinin can, mal ve namus güvenliğini sağlama karşılığı sayılmıştır (Kocaoğlu, 2018, s. 285).

Cizye vergisi gayrimüslimlerin (zimmî) gelir durumlarına göre yüksek orta ve düşük olmak üzere alâ, evsât, ednâ şeklinde üç sınıfa ayrılmışlardır. İslamiyet'in ilk dönemlerinde 48, 24, 12 dirhem şeklinde üç sınıfta belirlendiği için Osmanlı Devleti'nde de buna uygun olarak belirlenmiştir. Ancak paranın standardındaki değişmeler bu kat sayının değişmesini zorunlu hale getirmiş sadece alâ, evsât ve ednâ şeklindeki sınıflamaya uyulmuş alınan cizye miktarları zaman içerisinde değiştirilmiştir (Ercan 1991, p. 373; Konan, 2015, s. 183). Bu çalışmada kullandığımız cizye defterlerinde bu sınıflandırmaya tabi olarak alâ 60, evsât 30, ednâ 15 kuruş şeklinde toplanmış ve kayda geçirilmiştir. Cizye vergisi, İslam hukukunun gereği olduğu için toplanmasına ve harcanmasına dikkat edilmiştir. Genelde devletin görevli memurları tarafından toplanmıştır. Ancak çoğu zaman cizyedâr denilen mültezimler toplamıştır. Cizye vergisinin toplanmasından sonra her mahalle ve köye “temessük” veya “tezkire” denilen bir resmi belge verilirdi. Zamanla cizye toplanmasında yaşanan yolsuzlukların önüne geçmek için cizyesini ödeyene cizye kâğıdı verilmeye başlanmıştır. Muhasebe kalemi vergi toplanacağı zaman her bölgenin ne kadar cizye kâğıdı varsa bir bohçaya koyar mültezime teslim ederdi. Vergi toplayan kişi vergisini aldığı gayrimüslime cizye kâğıdını teslim ederdi (Ercan, 1991, s. 374). Böylece bir kişi başka bir yere gittiğinde vergi kâğıdını göstererek vergisini ödediğini belgeleyerek tekrar vergi vermek durumunda kalmazdı.

Islahat Fermanı'yla “millet sistemi” yeniden ele alınmış gayrimüslimlere daha geniş ayrıcalıklar tanınmıştır. 1861 yılında Rum Patrikliği, 1863 yılında Ermeni Patrikliği, 1865 yılında Hahamhane Nizamnamesi yayınlanmıştır. Ardından Vilayet Nizamnamesi ile zimmilere vilayet meclislerinde temsil hakkı tanınmıştır. 1869 senesinde ise Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinin 9. maddesi ile Osmanlı Devleti'nde zimmîlik statüsü kaldırılmış Osmanlı vatandaşlığı kavramı getirilmiştir. Böylece İslam hukuku çerçevesinde din temeline dayanan vatandaşlık kavramı yerine modern uyrukluk kavramı getirilmiştir. 1876 anayasasında “Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız “Osmanlı tabir olunur” maddesiyle Müslüman ve gayrimüslim vatandaş ayrımı kaldırılmıştır (Konan, 2015, s. 187).

Şehrin Gelişimi

Kilis yerleşimi itibariyle Gaziantep platosunun güneybatısında Suriye sınırındadır (Akdemir & İncili, 2013, s. 80). İbrahim Konyalı İngiltere müzesindeki çivi yazılı kitabeğe göre Kilis'in en az 2800-3000 yıl önce var olduğunu ifade etmektedir (Konyalı, 1968, s. 31,32). Kilis'in Oylum köyünde bulunan Oylum höyüğü üç bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu yapılan arkeolojik kazılarla da ortaya konulmaktadır (Kesici, 2011, s. 247). Hicri VII. yüzyılda Kilize isminin Ebu'l-fida (İbn-i Kesir) tarihinde yazdığı ifade edilmektedir (Ercivan, 2010, s. 25). 1073'te Haçlıların Anadolu'ya gelişi sırasında Kalçıs, daha sonraları Gizle (Kilize) olarak anılmış ve nihayetinde Kilis adını almış olduğu ifade edilir (Ercivan, 2010, s. 35). Ayrıca Ravanda Kalesi'nin Haçlılar tarafından 1097 yılında Türklerin elinden alındığına bakılırsa kasabada bu tarihten önce Türk hâkimiyetinin gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Demirkent, 1992, s. 374). Kilis'in bugünkü yerinde ne zaman kurulduğu hususu net olarak tarihlendirilemese de Timur'un Azez kasabasını tahrip etmesinden sonra göçenlerle şehrin genişlemiş olduğu kaydedilmektedir (Darkot, 1977, s. 806; Halep Salnamesi 1302/1885, s. 166; Kilisli Kadri, 1932, s. 18). Kilis'in asıl şehirleşme süreci bölgenin fethinden sonra 1519'da başlamıştır. O dönemde şehir yapısının temel yapıları olan hamam-ı atik, boyacı dükkânı, sipahi pazarı, Ulu Cami ve Pirlioğlu veya Alacacı Cami gibi yapılar mevcuttu (Ercivan, 2010, s. 35). XVI. yüzyıl sonunda beş altı mahalle 600 civarında hanenin bulunduğu bir şehir olmuştur. Karakadı Cami ile Sabah pazarı çevresinde şekillenen şehir merkezi Büyükkütah, İnnaplıkütah, Tabakhane, Hakverdi ve Hacılyas mahalleleri ile Meşhetlik mahallesinin bir kısmı, Tekye mahallesinin doğu yarısı, Ketenciler, Tırıklı ve Karaali

mahallelerinin güney kesiminden meydana gelen bir yerleşime sahipti (Akdemir & İncili, 2014, s. 227). Verimli arazileri sayesinde fethedildikten sonra kadın sultanlara hass olarak tahsis edilmiştir (Çelikdemir, 2020, s. 491).

Halep'e yakın olması zamanla Kilis'i önemli bir ticaret ve konaklama merkezi hâline getirmiştir (Akdemir & İncili, 2013, s. 80). XIX. yüzyıla kadar şehrin yapısal özellikleri gelişerek yüzyılın sonlarında otuzu aşkın mahallesiyle yuvarlak şehir formunu korumuştur. Ticaret merkezi olarak varlığını koruduğu bilinen ve günümüzde Sabah Pazarı adı verilen yerde bulunan Bedesten 1930 yıllarında yıkılmıştır (Akdemir & İncili, 2013, s. 84). 1930'larda Bedesten içinde ve dışında Kilis vakıflarına ait birçok dükkânın faaliyette olduğu anlaşılmaktadır (VGM_D_02172_00003, s. 112-123).³

Kilis, idari bakımdan XIX. yüzyıla kadar Ekrâddan Okcu İzzeddinli, Amiki ve Şeyhler aşiretleri gibi çeşitli mütegalibe ve derebeyleri tarafından yönetilmiştir. 1831'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu şehri işgal etmiştir (Darkot, 1977, s. 806; Ercivan, 2010, s. 32; Çelikdemir, 2020, s. 491). Kilis 1869 yılında, Azez'in de bağlanması ile daha da büyümüştür. 1914'te Antep'e 1915'de Antep'ten ayrılarak, tekrar Halep'e bağlanmış ise de I. Dünya Savaşı sırasında Halep'in işgal edilmesi üzerine bağımsız bir sancak olmuştur (Ercivan, 2010, s. 33). 6 Aralık 1918'de İngiliz işgaline uğramıştır (Gülcü, 2012, s. 300). 29 Ekim 1919'da İngilizler işgali Fransızlara bırakmış, Ankara Antlaşması'na kadar Azez'in bir saat güneyine kadar olan kısım Kilis'in siyasi sınırı olarak kalmıştır (Ercivan, 2010, s. 34). Bu anlaşmayla günümüz sınırları belirlenmiştir.

Nüfus ve Toplum

Fetihten önce Azez'e bağlı bir köy olan Kilis Kanuni Sultan Süleyman'ın 1514 Mercidabık Seferi'nden sonra Canbolad ailesini buraya yerleştirmiş ve bu aileye yurtluk ocaklık⁴ olarak vermiştir (Akdemir & İncili 2014, s. 227). Ö. Ergenç'in ifadesiyle şehrin önemli işlevlere sahip birimleri olan mahalleler bu dönemde oluşmuş ve toplumsal ilişkilerin düzenlenişinde ve biçimlenişinde büyük bir gelişme olmuştur (Ergenç, 1984, s. 69). İ.Hakkı Konyalı 1519 yılında Kilis'te 314 nüfus 260 ev bulunduğu ifade etmiştir. (Konyalı, 1968, s. 158) Başka bir araştırma sonuçlarına göre Kilis'in 1519 yılında 6, 1867 yılında 32 ve 1908 yılında 33 mahalleye sahiptir. Bu mahalleler de yazları Kahramanmaraş ve Adıyaman taraflarında kışları Kilis'te konaklayan konargöçer oymak ve Türkmen aşiretlerin iskân edilmesiyle meydana gelmiştir (Akis & Tektuna 2017, s. 95). 1830-1840 yılları arasında, şehrin nüfusunun 20 bin olduğu belirtilmektedir (Demir, 2018, s. 107). Ancak bu sayının sadece kaza merkezine ait olup olmadığı kazaya bağlı yerleri de kapsayıp kapsamadığı bilinmemektedir. Halep Salnamesi kayıtlarına göre 1890-1891 yılı kaza nüfusu 72 bin, hane sayısı 4 bin 100'dür. Burada da nüfus sayısının sadece kaza merkezine ait olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Ö. L. Barkan'ın önerdiği demografik araştırmalarda genel nüfusun hesaplanmasında hane sayısının 5 rakamıyla çarpılması daha gerçekçi sonuçlara götürecektir.⁵ Bu noktada Kilis kaza nüfusunun 1890 yılında 20 bin, 1891'de merkez nüfusu 12 bin, hane sayısının da 4 bin 335 olduğu daha gerçekçi görünmektedir (Pamuk, 2020, s.74, 75).

Kilis'te yaşayan gayrimüslim nüfus varlığını hep korumuş ancak Müslüman nüfustan hep az olmuştur. Cemaatler arasında farklılıklar söz konusudur. McCarhty Anadolu'da gayrimüslimlerin Anadolu Rumları kuzey ve batı yanda, deniz kıyısı vilayetlerinde yoğunluk oluşturduklarını ifade etmektedir. Yahudiler genelde batı Anadolu kentlerinde yoğunluktaydılar. Ermeniler doğu Anadolu, iç ve batı Anadolu'ya da dağılmışlardır. Doğuda, daha küçük Hristiyan

³ Bu vakıf mülkleri ayrı bir çalışma konusu olarak değerlendirilecektir.

⁴ Ocaklık sancaklar hükümet, yurtluk-ocaklık gibi isimlerle fetihten sora hizmeti görülen mahallî bey veya emirlere bırakılan yerlerdir (Kılıç, 2007, s. 317).

⁵ Ö. Lütfü Barkan 5 genel nüfusu bulmak için bazı yaklaşımcı hesaplamalar için 5 sayısını önermiştir (Barkan, 1951-53, s. 11,12).

toplulukları özellikle (Katolik ve Ortodoks) Süryaniler, Keldani'ler, Nesturi'ler yaşamaktaydılar (McCarthy, 1998, s. 1). Aşağıda görüleceği üzere Kilis'te diğer cemaatlere göre Rum nüfus daha azdır. Kilis'te yaşayan Yahudiler ise Ermeni nüfustan sonra ikinci sırada gelmektedir (Şekil 2).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Kilis hakkında bilgi veren Kilisli Kadri kazada azınlık⁶ unsur olarak daha önce Ermeni, Katolik, Yahudi ve Arapça konuşan pek az miktardaki Rum Ortodoks olduğunu yazmaktadır. Ermenilerle Katolikler İstiklal Savaşı sırasında göçüp kaybolmuş, Rumlar da mübadeleye tabi olarak ayrılmış olduklarından Arapça konuşan az miktarda Yahudi kaldığını ifade etmektedir (Kilisli Kadri, 1932, s. 135). Bu tespitler arşiv kayıtları ile de örtüşmektedir. 1265/1849 senesine ait cizye defterine göre Kilis'te Ermeni Rum Yahudi ve Marunîlerin yaşadığını görmekteyiz (BOA_ML_VRD_CMH_d_01493, s.2-15; Şekil 2). Marunîler Katolik mezhebinden olduğu için Kilisli Kadri Marunîleri sadece Katolik olarak anmış olabilir.

Cizye defterleri, cizye mükellefi gayrimüslimlerin kaydedilmesi ile oluştuğundan bu defterler üzerinden kesin bir nüfus hesaplaması yapılamamaktadır. Bu nedenle 1846 ve 1849 yıllarına ait Kilis gayrimüslim nüfusu için net bir rakam telaffuz edemiyoruz.

1869 yılında 7176 hanenin 326'sı gayrimüslim olduğu bilgisine dayanarak hane katsayısı 5'le çarparsak Kilis'te 1630 gayrimüslim yaşadığını söylemek mümkündür (Günver, 2003, s. 87).

1893 yılına ait nüfus verilerine dayanan Şekil 1'de Kilis'te 4067 gayrimüslim yaşadığı görülmektedir (Günver, 2003, s. 89). Bunu hane katsayısı olan 5'e böldüğümüzde 813 gayrimüslim hane olduğu tahmin edilebilir. Bu durumda 1869 ile 1893 yılları arasında hane sayısının 2,5 kat arttığını söyleyebiliriz. Zira 1846-1849 yıllarında 500-600 vergi mükellefi erkek nüfus söz konusudur. Bu nüfusa dengeli büyüyen kadın nüfusu dahil ettiğimizde en az 1200'e ulaşan bir gayrimüslim nüfus tahmin edilebilir. 1869'da 1630 tahmini sayısına ulaştığımızı göre anılan tarihler arasında Kilis'e gayrimüslim göç dalgasının yaşanmış olabileceğini göstermektedir. Şekil 1'te görülen dışardan gelen yabancı nüfusu çıkardığımızda Kilis'in 68 bin 873 gibi bir nüfusa sahip olduğu görülür. Bunların % 94'ü Müslüman %3,69'u Ermeni geriye kalan %2'ye yakın nüfus da Ermeni Katolik, Rum, Protestan ve Yahudiler oluşturmaktadır. 1881-1882 yılında Nüfus sayımında Diyarbakır merkez kazasının toplam nüfusunun % 68'i Müslümandı (Karaboğa, 2020, s. 65). Halep'in 1890'lı yıllarda nüfusunun %69,78'i Müslüman, %21,41'i Hristiyan, %8,81'i Yahudi idi (Demir, 2018, s. 107). Antep şehrinin XVIII. yüzyıl nüfusunun yaklaşık %10'unu gayrimüslimler oluşturuyordu (Demir, 2018, s. 107).

Şekil 1. 1310/1893 Tarihinde Kilis'te Yaşayan Gayrimüslimler

	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	32.356	32.450	64.806
Ermeni Katolik	179	168	347
Rum	121	180	301
Ermeni	1.221	1.323	2.544
Protestan	156	177	333
Yahudi	261	281	542
Yabancı	1.670	1.887	3.557
Toplam	35.964	36.466	72.430

Kaynak: (Günver, 2003, s. 89)

⁶ Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler için zimmî kavramı kullanılmıştır. Türkiye'de azınlık kavramı ise Lozan Konferansı sırasında uzun tartışmalara neden olmuş ve sadece Rum, Ermeni ve Yahudilerin azınlık statüsünde oldukları kabul edilmiştir (Güllü, 2018, s. 269).

Diğer taraftan cizye defterleri uzak veya yakın kazalardan gelen gayrimüslimler hakkında da bilgi vermektedir. Bu bilgiler Kilis'in çevre kazalarla ticari ve sosyal ilişkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Bunlar; Halep, Ayntab, Gavurdağ, Sasın⁷, Maraş, Arapgir, Zeytûn, Diyarbakir, Muş, Urfa, Rakka, Gürün, Eğin, Dağlı gibi kaza ve sancak merkezleridir. 652, 933 ve 1493 numaralı cizye defterlerine göre oluşturulan Şekil 2'ye bakıldığında şehir dışından gelen kişi sayısının 111-128 arasında değiştiği görülmektedir. Bu da şehirde sürekli bir yabancı nüfus hareketliliği olduğunu göstermektedir.

Şekil 2 görüldüğü üzere 1846 yılında 622 kişiden vergi alınmış bunların Kilis'te ikamet edenlerin sayısı 511 dışardan gelenlerin sayısı ise 111 kişidir.

Şekil 2. Cizye Defterlerine Göre Vergi Mükellefleri

Tarih	Toplam	Kilisli	Yabancı
1846	622	511	111
1848	665	537	128
1849	722	609	113

Kaynak: BOA_ML_VRD_CMH_d_652, s. 2-13; 933, s. 2,17; 1493, s. 2-15.

1848 yılı cizye defterine göre dışardan gelenlerin hangi sancak ve kaza merkezlerinden geldiklerini tahlil ettiğimizde Kilis'in çevresiyle ilgili daha açık bir manzara görmek mümkündür. Defterde şahısların isim ve tasvirinin arkasından satır sonunda mütemekkin olduğu kaza merkezi yazılmıştır. Dışardan gelip artık Kilis'te ikamet etmeye başlayanlar için "Sasın mütemekkin-i Kilis" şeklinde kaydedilmiştir. Aynı şekilde yine Muş'ta ikamet ettiği anlaşılan 10 kişi de "Sasın mütemekkin-i Muş" şeklinde kaydedilmiştir. Buna göre Kilis'te ikamet edenler 537, dışardan gelenler 128 kişi şeklinde değerlendirme yapılacaktır. Dışardan gelenleri incelediğimizde en fazla gelenlerin Sasın⁸ gibi uzak bir yerden olması dikkat çekmektedir. Dışardan gelenlerin neredeyse %36'sını bu kazadan gelenler oluşturmaktadır. Sasın'dan olup Muş ve Kilis'te mütemekkin olanları da dâhil ettiğimizde dışardan gelenlerin %43,4'ü Kilis'le bir bağ kurmuştur. Sasın'lı gayrimüslimlerin Kilis'le hangi noktada yani dini veya ticari anlamda bir bağ kurduklarının izahını şimdilik yapamıyoruz. Ancak bu hususun araştırmaya değecek bir nokta olduğunu da vurgulamak gerekir. İkinci olarak dışardan gelenlerin çoğunluk oluşturduğu yer ise Gavurdağ⁹'dır. Buradan gelenler dışardan gelenlerin %13,2'sini oluşturmaktadır. Halep'den gelenlerin oranı ise %12,4'dir. Gavurdağ ve Halep'ten Kilis'e gelenlerin sayısının neredeyse aynı olması ticari ve sosyal hareketliliğin bu yönde canlı ve aynı oranda olduğunu göstermektedir. Dördüncü sırada Muş'ta ikamet eden ve kayıtlarda Muş olarak belirtilenler gelmekte ve oranı %10,1'dir. Bunların çoğu %8'e yakını "Sasın mütemekkin-i Muş" şeklinde kaydedilenlerdir. Ardından Arapgir'den gelenler %5,4, aynı şekilde Zeytûn kazasından gelenler %5,4 oranına sahiptir. Ayntab ve Dağlı'dan¹⁰ gelenler ise %4'erlik bir orana sahiptir. Ayrıca Urfa'dan gelenler %3,1, Gürün'den gelenler %2,3, Diyarbakir'den gelenler %1,6 oranlarda temsil edilmektedir. Rakka, Eğin ve Maraş'tan gelenler ise %1'er oranlarda temsil edilmektedir. Bu durumda herhangi bir vesileyle dışardan gelenlerin yoğunluğuna göre Kilis'e Sasın, Gavurdağ, Halep, Muş, Arapgir, Zeytûn, Ayntab, Dağlı, Urfa, Gürün, Diyarbakir, Eğin, Rakka ve Maraş'tan gelmiştir.

⁷ Sasın 1578'de sancak olmuş ve Çıldır Eyaleti'ne bağlı bir yer (Sezen, 2006, s. 435).

⁸ Defterde bu kelime Sasın (صاسين) şeklinde yazılmıştır.

⁹ Gavurdağ şimdi Hatay il sınırları içinde yer alan şimdiki Nur Dağlarının bulunduğu bölge adı.

¹⁰ 1865'te Nahiye'dir. Halep Eyaleti sınırları içinde Maraş Pazarcık'a tabi bir yer (Sezen, 2006, s.134).

Şekil 3, 1849 yılı cizye defterine göre dışardan gelen gayrimüslim nüfusu da gösterecek şekilde düzenlenmiştir. Burada şehir dışından gelenlerin en çoğu 87 kişiyle Ermeni, 17'si Yahudi, 7'si Marunî ve 2'si de Rum cemaatine mensuptur. Ermenilerin şehirdeki gayrimüslim genel nüfus içerisindeki oranlarına benzer bir şekilde dışardan gelenlerinin de fazla olduğu görülmektedir. Kilis'te yaşayan gayrimüslimlerin %9,03'ü Marunî, % 71,43'ü Ermeni cemaatine mensuptur. Yahudiler % 11,17, Rumlar ise %8,37 gibi bir orana sahiptir. Buna göre Kilis'te yaşayan gayrimüslimlerin %72'ye yakını Ermeniler oluşurken diğer cemaatler ise %10'a yakın oranlarda temsil edilmektedir.

Şekil 3. 1265 (1849) Yılında Kilis'te Cizye Mükellefi Cemaatler

	Toplam	Kilisli	Dışardan gelen
Marunî	62	55	7
Ermeni	522	435	87
Rum	53	51	2
Yahudi	85	68	17
Toplam	722	609	113

Kaynak: BOA_ML_VRD_CMH_d_01493, s. 2-16.

1846 yılı cizye defterine göre hazırlanan veriler Şekil 4.'te görülmektedir. Bunların içerisinde gelir düzeyi yüksek olan 7 kişi Kilis'te ikamet etmektedir. Evsât ve ednâ sınıfından vergi verenlerin daha fazla olduğu açıkça görülmektedir. Dışardan gelenlerin çoğunluğunun da ednâ sınıfından vergi verdiği bakılırsa ticaret için gelenlerin de çok da iyi bir ekonomik sınıfa mensup olmadıklarını söyleyebiliriz. Tabi başka bir amaç için gelmiş olanlar da olabilirler. Bu tür hareketlilik diğer şehirlerde de söz konusu olmuştur. 1847 yılında Amasya'da cizyesini ödeyen ve hanlarda misafir olarak kalan yabancı 70 kişi Kayseri, Tokat, Diyarbakır, İstanbul, Sivas, Van, Halep gibi uzak şehirlerden geldikleri ifade edilmiştir (Eken, 2016, s. 111).

Şekil 4. 1262 (1846) Yılında Kilis'te Cizye Mükellefi Yerli ve Yabancılar

	Alâ	Evsât	Ednâ	Toplam
Yerli	7			420
Yerli		225		6.750
Yerli			279	4.185
Yabancı		35		1.050
Yabancı			76	1.140
Toplam	7	260	355	13.545

Kaynak:(BOA_ML_VRD_CMH_d___00652), s.13

1848 tarihli cizye defterine göre hazırlanan Şekil 5'te görüldüğü üzere Kilis'te yaşayan ve vergisini veren gayrimüslimlerin %76'sı 21-50 yaş aralığındadır. 21-30 yaş aralığında bulunan gayrimüslimler %34,16'dır. Kilisli gayrimüslimlerin genel yaş ortalamasına baktığımızda ise 32,8 civarında oldukça genç bir yaş ortalamasına sahip oldukları anlaşılmaktadır. 80 ve 90 yaşında iki tane yaşlının da düşük gelir seviyesinden vergi verdiği görülmektedir. En küçük vergi veren 14 yaşında bir kişi de Arapkir'den gelmiştir. Ayrıca cizye ödeyenlerin 15 ve 72 yaş aralığında oldukları görülmektedir.

Şekil 5. 1264/1848 Yılı Cizye Vergi Mükellefi Gayrimüslimlerin Yaşları

Yaş aralığı	kişi sayısı	edna (15)	evsat (30)	âlâ (60)	Kilis'li	Yabancı
14-20	93	85	8		77	16
21-30	252	193	58	1	182	70
31-40	180	101	79		152	28
41-50	85	33	49	3	72	13
51-60	42	24	17	1	39	3
61-72	11	6	3	2	9	2
80--	1		1		1	0
90--	1		1		1	0
Toplam	665	442	216	7	533	132

Kaynak: BOA_ML_VRD_CMH_d_00933, s.2-17.

Yine Şekil 5'te yaş aralıklarına baktığımızda şu sonuçlara ulaşmak mümkündür. 15 yaş altı nüfus hariç olmak üzere gayrimüslimlerin %14,69'u 15-20 yaş aralığındadır. %34,16'sı 21-30 yaş, %28,44'ü 31-40 yaş, %13,36'sı 41-50 yaş, %7,25'i 51-60 yaş, %1,72'si 61-72 yaş aralığındadır. 1833 Sivas ili merkez kazası Gayrimüslim nüfus defterleri kayıtlarına göre kayıtlı erkek nüfusun %30'u 0-9 yaş aralığında, %33'ü 10-29 yaş aralığında, %23'ü 30-49 yaş aralığında, %14'ü ise 50 yaşın üstündedir (Zabun, 2018, s. 61). Bu verilere baktığımızda Sivas'ta yaşayanlarla Kilis merkezde yaşayan gayrimüslimlerin 15-30 yaş aralığındaki nüfusun neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Ancak 30-50 yaş aralığındaki kişilerin oranı Kilis'te %41,79'u bulmaktadır. 50 yaş üzerindeki kişi sayısının Sivas'ta daha fazla olduğu görülmektedir. Burada aksakallı olanların oranının %36 olması da bunu teyit etmektedir (Zabun, 2018, s. 63). Kilis'te aksakallı veya 50 yaş üstü kişilerin oranı sadece %2'dir. Bu durumda Kilis'teki nüfusun daha genç bir ortalamaya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Gayrimüslimlerin Ekonomik Durumları

Gayrimüslimlerin cizye vergisinin toplanmasında ekonomik durumlarına göre üç sınıfa ayrıldığını ifade etmiştik. Bununla ilgili kısa bir tarihi malumat verecek olursak III. Murad zamanında cizye miktarları alâ, evsât ve ednâ şeklinde sırasıyla 45, 30, 15 akçe olarak belirlenmiş Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı döneminde cizye miktarları yeniden ayarlanmıştı. 1856 yılına kadar da alâ 60, evsât 30 ve ednâ 15 kuruş olarak kalmıştır (Karaboğa, 2020, s. 62). Kullandığımız cizye defterlerinde de bu miktardan cizye toplanmıştır. Osmanlı Devleti'nde genel uygulamaya göre kaza dışından gelenler veya gezgin tüccarlar vergisini ödediği şehirlerdeki defterlere kaydedilirdi (Çalışkan, 2020, s. 980). Bu durum 14 Mayıs 1855 tarihinde cizye vergisinin kaldırıldığı kamuoyuna duyurulmasına kadar devam etmiştir. Askerlik görevinin gayrimüslimler için de kutsal bir görev olduğu belirtilerek onların da istisnasız askere gidecekleri ilan edilmiştir (Gülsoy, 2002, s. 94). Cizye kaldırıldıktan sonra askere gitmek istemeyenlerden "bedel-i askeri" adı altında vergi alınmaya devam etmiştir. Kilis'te de aynı şekilde gayrimüslim erkeklerden askerlik bedeli toplanmış ve diğer vergilerle birlikte kazanın idari giderlerine harcanmıştır (Pamuk, 2020, s. 233).

Kilis'in ekonomik faaliyetleri hususu daha geniş bir çalışmanın konusu olabilir ancak genel anlamda Kilis'te ekonomik faaliyetlerden en önemlisini tarımsal faaliyetler oluşturmuştur. (Ercivan, 2010, s. 10). Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Kilis ekonomisinin gerilediği, Meşrutiyet

döneminde biraz canlandığı ifade edilmektedir (Günver, 2003, s. 104). Şimdilik bu konuda henüz somut verilerin ortaya konulduğunu söyleyemeyiz.

Ekonomik faaliyetin en önemli ayağı elbette şehirlerarası ticaretti. Bu konuda gayrimüslimlerin önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Bilhassa Ermeniler şehirlerarası ticarete önemli bir yer işgal etmişlerdir. Özellikle Halep bağlantılı ticarete büyük ilgi gösteren gayrimüslimler Anadolu'nun iç bölgelerinden gelerek ticaretle meşgul olmuşlardır. Örneğin Elazığ-Palu'nun Diyarbakır ve Halep'le yapılan ticaretin büyük bir çoğunluğunu Ermeniler ellerinde tutmuşlardır (Dalyan, 2011, s. 137). Kilis'e dışardan gelen gayrimüslimlerin çoğunluğu Sasın'dan sonra en fazla Halep ve Gavurdağ'dan gelenler oluşturmuştur. Bu konuda bölgesel ticaret ve özelde Kilis halkı için genelleme yapmaktan kaçınsak Sasın, Halep ve Gavurdağ arasında iktisadi ilişkilerin yoğunlaştığı ticari bir yol güzergahı olduğu ve bu noktada yoğunlaştığı noktasında önemli bilgiler sunmaktadır. Buna ek olarak kuzeyden başlayarak bir bölgesel ticari ilişkiler ağı kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgeyi kabaca tarif ettiğimizde Gürün'den başlayıp doğuya doğru Eğin'e, Sasın'a ulaşmaktadır. Tekrar güneye dönerek Muş, Diyarbakır, Urfa ve daha güneyde Rakka'ya ardından dönüp Halep'i içine alan çemberin bir tarafını oluşturmaktadır. Maraş ve Gavurdağ ve Kilis'le tamamlanan bir diğer tarafı olmak üzere büyük bir çember Kilis'in bölgesel ticari ilişkilerinin sınırlarına işaret etmektedir (BOA_ML_VRD_CMH_d_00933, s.2-17).

Bu çevrede ticari faaliyet içerisinde bulunan gayrimüslimlerin ekonomik durumları özelde Kilisli gayrimüslimler için ancak genelde de bu bölgenin insanlarına dair bilgiler sunmaktadır. Bir başka deyişle bu bölgede ticari ilişkiler kuran gayrimüslimlerin kazançları ve gelir düzeyleri ne durumda olduğunu Kilis'te yaşayanlardan öğrenmek mümkündür. Bu hususta ilk tespitler şu şekilde olacaktır: Birincisi Kilis'te yüksek gelirli gayrimüslim var ancak genel olarak ekonomik durumlarının çok iyi olduğu söylenemez. Şekil 4'e bakılırsa Kilis'te ikamet eden alâ sınıfından vergi veren yüksek gelirli sadece 7 kişi vardır. Orta düzeyde gelire sahip kişi sayısı ise 260 olup bu sayı cizye verenlerin %41,80'ini oluşturmaktadır. Düşük gelir seviyesine sahip 355 kişi ise ednâ sınıfında vergi vermişlerdir. Bu da %57,07'sinin çok düşük ekonomik gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Toparladığımızda Kilis'te yaşayan gayrimüslimlerin orta ve düşük gelir seviyesine sahip olup bunların sadece %1'nin ekonomik durumu iyidir. Öte yandan alâ sınıfından vergi vermiş olması çok zengin olduğunu da göstermese gerekir.

Şekil 6'da 1848 yılı vergi kayıtları incelenmektedir. 1846 yılında olduğu bu yılda da 7 tane alâ sınıfından vergi veren gayrimüslim vardır. Bu muhtemelen aynı kişilerdir. 216 kişi evsât sınıfından vergi vermiş 442 kişi de ednâ sınıfından vergi vermiş oldukları görülmektedir. Burada evsât sınıfından ödeme yapanlar cizye ödeyenlerin %32,38'ini oluşturmaktadır. Geriye kalanlar da ednâ sınıfından cizye vergisi ödemişler ve bu kişiler vergi mükellefi gayrimüslimlerin %66,57'sini meydana getirmektedir. Geriye kalan %1'lik dilim de alâ sınıfından olanları temsil etmektedir. Görüldüğü üzere gayrimüslimlerin neredeyse 2/3'ü düşük gelire sahip kişilerden oluşmaktadır.

Şekil 6. 1264/1848 Senesi Cizye Vergisi Mükellefleri

Cizye sınıfı	Ednâ (15)	Evsât (30)	Alâ (60)	Toplam
Kişi sayısı	442	216	7	663
Miktar	6.630	6.480	420	13.530

Kaynak: BOA_ML_VRD_CMH_d_00933, s. 17

1849 yılına ait 1493 numaralı cizye defterine göre hazırlanan Şekil 7'de Kilis'te toplam 722 cizye veren kişiden toplam 13 bin 695 kuruş alındığı görülmektedir. Burada daha önceki yıllarda alâ sınıfından 5 kişinin olmadığı sadece 2'sinin olduğu görülmektedir. Bunun kabaca üç sebebi olabilir. Bunlardan birincisi bu kişiler şehir dışına çıkmış olabilirler. İkincisi ekonomik anlamda gelir seviyeleri düşmüş bir alt sınıftan vergisini ödemiş olabilirler. Sonuncusu da ölmüş olabilirler. Bu konuda kesin bir yargıya varmak söz konusu değildir. Vergisini ödeyenlerin %25,6'sından yani 185 kişiden 5 bin 550 kuruş tahsil edilmiştir. Geriye kalan cizye mükelleflerinin %74'ünden yani 535 kişiden ise toplam 8025 kuruş tahsil edilmiştir. Bu duruma başka bir açıdan bakmak istediğimizde diğer şehirlerde yaşayanlara bakmak yararlı olacaktır. XVIII. yüzyıl başlarında Maraş, Malatya ve Antep'te bulunan cizye mükellefi gayrimüslimlere ait veriler işe yarar gözükmemektedir. Bu üç şehirde yaşayan gayrimüslimlerin üç sınıfta; âlâ, evsât ve ednâ sınıflarına göre oranlarının alâ %10, evsât %80 ednâ %10 şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Çalışkan, 2020, s. 975). Yani Kilis'te yaşayan gayrimüslimlerin daha çok evsât ve ednâ sınıfında yoğunlaştığı, adı geçen üç şehirde alâ sınıfında ve ednâ sınıfında daha orantılı bir ekonomik yapı göze çarpmaktadır.

Şekil 7. 1265/1849 Senesi Cizye Vergisi Mükellefleri

Cizye sınıfı	Ednâ (15)	Evsât (30)	Alâ (60)	Toplam (kuruş)
Kişi sayısı	535	185	2	722
Miktar	8.025	5.550	120	13.695

Kaynak: BOA_ML_VRD_CMH_d_01493, s. 2-17

1729 yılında Maraş'ta bulunan gayrimüslimlerin %13'ü alâ, %79 evsât ve %8'i ednâ sınıfından cizye vergisini ödemişlerdir. Bu durum Maraş'ta gayrimüslimlerde orta gelir düzeyinde yoğunlaşmış bir sosyal sınıf oluştuğunu göstermektedir. 1818 yılında aynı şehirde 5084 gayrimüslimden 352 kişi yani %7'si alâ, 3 bin 741 kişi %74'ü evsât, 991'i %19'u ednâ sınıfından vergi ödemişlerdir. Yaklaşık 90 yıllık bir süreçte yüksek ve orta gelir düzeyinde bir azalma olurken düşük gelir seviyesinde bir yükselme söz konusu olmuştur. Yani gelir seviyesinde genel anlamda bir düşüş olmuş gelir düzeyi düşük olanların oranı %8'den %19'a çıkarak iki kattan fazla artmıştır. 1847 yılında ise Maraş'ta yaşayan toplam 2 bin 877 gayrimüslimden 244 kişi yani %8'i alâ sınıfından, 2 bin 65 kişi %72'si evsât, 568 kişi %20'si de ednâ sınıfından vergi vermişlerdir. Bu durumda Maraşlı gayrimüslimlerin 1818 yılındaki durumlarını korudukları ortaya çıkmaktadır (Çalışkan, 2020, s. 979). Bir diğer yandan 1833 Sivas merkez kazası gayrimüslim nüfus defterleri kayıtlarına göre 95 kişi yani nüfusun %3'ü alâ, 2241 kişi %74'ü evsât, 204 kişi %7'si ednâ sınıfından kayda geçirilmiştir. Bunlarda başka %16'sı da cizye vergisi ödememekte veya başka yerde ödemekte oldukları belirtilmiştir (Zabun, 2018, s. 55). Bu noktadan bakıldığında gerek Maraş gerek Sivas şehirlerinde gayrimüslimlerin orta gelir düzeyinde daha fazla yoğunlaştıkları görülmektedir. Buna karşın Kilis kazasında ednâ sınıfında cizye ödeyenlerin daha kalabalık bir gurubu oluşturmuşlardır. Kilis'te düşük gelirli kişi oranı 1846'da orta gelirliyle yakınken daha sonra artmıştır (Şekil 4-7). 1849 yılında %74'ü ednâ sınıfından vergi verirken diğer her iki şehirde evsât sınıfından vergi verenler bu orandadır. Netice itibarıyla Kilisli gayrimüslimlerin Sivas ve Maraşlılara göre daha düşük bir ekonomik seviyeye sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Diğer bir nokta da gayrimüslim cemaatlerin kendi aralarında vergi sınıflarına göre karşılaştırılmasıdır. Şekil 8 buna göre hazırlanmıştır. Buna göre Ermeni, Maruni, Yahudi ve Rum cemaatlerinin çoğunluğu alt gelir sınıfına mensup oldukları açıkça görülmektedir. Ermenilerin %74,1'i, Marunilerin %64,5'i, Yahudilerin %81,2'si ve Rumların %73,6'sı ednâ sınıfından vergilerini ödemişlerdir. Burada Yahudilerin bilinenin aksine ekonomik anlamda diğer cemaatlere

göre daha düşük ekonomik seviyeye sahip olmalarına dikkat çekmektedir. Ekonomik anlamdan Maruniler daha iyi bir ekonomik seviyeye sahiptirler. Hem orta sınıf seviyesinde vergi verenlerin oranı diğerlerine göre yüksek hem de alâ sınıfından iki vergi mükellefi bu cemaate mensuptur. Bunların birisi Kilis diğeri Haleplidir. Marunilerin evsât sınıfından vergi veren kişilerinin oranı %32,3 iken en kalabalık gayrimüslim topluluğunu oluşturan Ermenilerin bu sınıfta vergi verenlerin oranı %25,9'dur. Bu oranlar Yahudilerde %18,8, Rumlarda %26,4'tür. Bu durumda Ermenilerin ve Rumların ekonomik anlamda aynı seviyede olduklarını söyleyebiliriz. Yahudiler diğeri cemaatlere göre düşük gelirli olup bunların 18,8'i evsât sınıfından vergi öderken %81,2'si ednâ sınıfından vergilerini ödemişlerdir.

Şekil 8. 1265/1849 Yılı Verilerine Göre Gayrimüslimlerin Ekonomik Durumları

	Ermeni	Marûni	Yahudi	Rum
Alâ		2		0
Evsât	135	20	16	14
Ednâ	387	40	69	39
Toplam 722	522	62	85	53

Kaynak: BOA_ML_VRD_CMH_d_01493, s.2-16

Gayrimüslimlerin Tipolojik Değerlendirmesi

Cizye defterlerinde gayrimüslimler boy ve şekil olarak tarif edecek tanımlamalarla kaydedilmiştir. Orta boylu aksakallı Bedros veledi Abraham, Orta boylu kara sakallı Maksimibaş veledi Ohan gibi tanımlama mevcuttur. Boyları ile ilgili olarak ise kısa, orta, uzun şeklinde tarif edilmişlerdir. Fiziksel görünümünün en belirgin tarafı olan saç ve sakal renkleriyle tanımlanmış ve bunlar beyaz, kırmızı, kızıl, kumral, kara, köse, sarı, boz, teze ve ter gibi ifadelerle tasvir edilmişlerdir. Sakallı olmayanların bıyık renkleri belirtilmiş, bıyığı yeni çıkanlar için teze ve biraz kararan gençler için ter bıyıklı tabiri kullanılmıştır. Bu çerçevede 933 numaralı cizye defteri esas alınarak Şekil 9 hazırlanmıştır. Aksakallı veya beyaz sakallı olarak kaydedilen 13 kişinin yaş ortalaması 64 olduğuna göre yaşları itibarıyla beyazlamış sakallarını tarif etmişlerdir. Kırmızı renkli iki kişi de 60 yaşlarında olduğuna göre beyazlaşmaya başlamış olduğu anlaşılmaktadır. 35 kişi kızıl sakallı olarak tarif edilmiş ve kaydedilmiştir. Kırmızıya yakın kızıl sakallı kişiler genelin %5,26'sını oluşturmaktadır. Kumral renkli olanlar ise 125 kişi olup genelin %18,80'ini oluştururken kara sakallılar 219 kişiyle %33'e yakın bir orana sahiptir. Sarı renkli 74 kişi %11,13, boz renkli olanlar 47 kişi %7 gibi bir orana sahiptir. Ter bıyıklı 133 genç genelin %20'sini oluştururken bunların yaş ortalamaları 21'dir. Sakallı olanların yaş ortalaması 43 iken bıyıklı olanların yaş ortalaması ise 29'dur. Gayrimüslimlerde sakal bırakma oranına baktığımızda %26 oranla 175 kişi olduğu görülmektedir. 665 kişinin 490'ı yani %74'ünün sadece bıyık bıraktığı, yaş ilerledikçe sakal bırakmanın adet olduğunu söyleyebiliriz (BOA_ML_VRD_CMH_d_00933, s. 2-17).

Sakal bırakanların yaş aralıklarına baktığımızda 15-20 yaş aralığında 4 kişi sakallı olup sakal bırakanların %2,29'una denk gelmektedir. 21-30 yaş arası sakal bırakanların sayısı ise 23 kişi olup %13,14'üne denk gelmektedir. 31-40 yaş aralığında sakal bırakanların sayısı 50 olup %28,57, 41-50 yaş aralığında sakal bırakanların sayısı ise 54 olup %30,86'ya denk gelmektedir. 51-60 yaş aralığında sakallı olanların oranı ise %20'dir. 61-90 yaş aralığında sakallı olan 9 kişi sakal bırakanların %5,14'üne denk gelmektedir. Bu bilgilere dayanarak her yaş aralığında sakal bırakıldığı ancak daha çok 30-50 yaş aralığında sakal bırakmanın adet olduğu görülmektedir. Bıyık bırakanların yaş ortalamasına baktığımızda genç yaşlarda bıyıklı oranlarının yüksek olduğu görülür. 15-20 arası 89 kişinin bıyıklı sadece 4 kişinin sakallı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yaş aralığında olanlar bıyık bırakanların %18'ini oluşturmaktadır. Bıyıklı olanların çoğu 21-30 aralığında olup 230 kişi ile bıyıklıların %47'sini oluşturmaktadır. 31-40 yaş aralığında bıyıklı olan 129 kişi bıyıklıların

%26'sını oluşturmaktadır. 41-50 yaş aralığında sadece 31 kişi bıyıklı olup bıyıklıların %6'sını oluşturmaktadır. 55-70 yaş aralığında sadece 11 kişi vardır. Genel olarak baktığımızda 665 kişinin %67'si bıyıklı ve 40 yaşın altındadır. Sakal bırakma adeti yaşın ilerlemesiyle orantılı ancak yaş ilerlemiş de olsa sakal bırakmayanlar da mevcuttur (BOA_ML_VRD_CMH_d_00933, s.2-17).

Şekil 9. Gayrimüslimlerin Sakal Bıyık Renkleri ve Yaş Ortalamaları

	Sayı	Yaş ortalaması	Genele oranı %
Beyaz	13	64	1,95
Kır	2	60	0,30
Kızıl	35	49	5,26
Kumral	125	36	18,80
Kara/siyah	219	34	32,93
Köse	6	32	0,90
Sarı	74	32	11,13
Boz	47	28	7,07
Teze/Taze	11	22	1,65
Ter	133	21	20,00
Toplam	665		100,00

Kaynak: BOA_ML_VRD_CMH_d_00933, s. 2-17

Boyları itibariyle baktığımızda 495 kişinin yani %74,4'ünün orta boylu, 107 kişinin %16,1'nin uzun boylu, 63 kişinin %9,5'inin de kısa boylu olduğu görülmektedir (BOA_ML_VRD_CMH_d_00933, s.2-17). 1833 Sivas kazası gayrimüslim nüfus defterleri kayıtlarına göre kayıtlı erkek nüfusun %62'sinin orta boylu, % 18'inin uzun boylu, % 10'unun uzunca boylu ve yine yaklaşık % 10'unun kısa boylu olduğu görülmektedir (Zabun 2018, s. 59). Kilisli gayrimüslimlerin boyları itibariyle Sivasslı gayrimüslimlerle aynı oranlara sahip olmaları genel tip olarak iki şehirde yaşayan gayrimüslimlerin farklı olmadıkları aynı standartlarda bir tipolojiye sahip olduklarını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma neticesinde 1846 ve 1849 yılları arasında Kilis'te 1500-1600 civarında gayrimüslim yaşadığı tahmin edilmiştir. Ekonomik ilişkilerin çevre şehirlerle oldukça yoğun olduğu görülmüş ve Sasın başta olmak üzere Halep, Gavurdağ, Arapgir, Diyarbakır, Eğin, Gürün, Maraş, Rakka, Muş, Urfa, Zeytûn gibi Doğu ve Güney doğu Anadolu şehirleriyle Suriye bölgesinden Kilis'e gayrimüslimlerin geldikleri ve bu sayının yıllara göre 100-130 civarı bir aralıkta değiştiği anlaşılmıştır. Maraş ve Sivas gibi daha büyük şehirlerde yaşayan gayrimüslimlerin daha yüksek gelir düzeyine sahip oldukları ve orta gelir seviyesinde yoğunlaştıkları görülürken Kilis'te yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik anlamda alt gelir sınıfında yoğunluk oluşturdukları tespit edilmiştir. Özellikle Yahudi cemaatinin en düşük ekonomik seviyeye sahip gayrimüslim cemaatini oluşturduğu görülmüştür. Marunîlerin bölgede daha iyi bir ekonomik ilişkiler kurmuş olmaları ki diğer cemaatlere göre daha iyi bir ekonomik düzeyde oldukları anlaşılmaktadır. Kilis'te en kalabalık gayrimüslim cemaati oluşturan Ermenilerin ekonomik anlamda Rumlarla aralarında pek bir fark olmadığı görülmüştür. Yaşam süreleri açısından baktığımızda Maraş'ta yaşayan gayrimüslimlerden ileri yaşlardaki kişi sayısının Kilis'tekilere göre daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durum insanların ekonomik seviyeleri ile yaşam uzunlukları arasındaki ilişki düşünüldüğünde ekonomik durumlarının yaş ortalamalarını da etkilediğini söylemek mümkündür. Tipolojik olarak

gayrimüslimlerin genelde sakal bırakmadıkları %75'nin bıyık bırakmanın adet olduğu anlaşılmıştır. Sakal bırakma adetinin daha çok ileri yaşlarda özellikle 30-50 yaşlarında olduğu görülmüştür. Sakal bırakmanın çok yaygın olduğu bir sosyal çevrede sakal bırakanların yaş ortalaması 43 olarak gerçekleşmiştir. Sakallı olanlarda kara ve kumral renkli olanların daha fazla ve yaş ortalamasının 34 ve 36 olması Kilis'te yaşayan gayrimüslimlerin genç bir nüfusa sahip olduklarını göstermektedir. Genel yaş ortalamasının 33 olması da bu durumu açıklamaktadır. Azda olsa genç yaşta sakal bırakan olduğu gibi ileri yaşlarda sakal bırakmayanlar da bulunduğu görülmüştür. Sakal bırakmanın adet haline gelmediği söylenebilirken bıyık bırakmanın ise yaygın bir tercih olduğu görülmüştür. Kilisli gayrimüslimlerin bir bütün olarak tipolojik özellikleri dikkate alındığında çevre şehirlerdeki gayrimüslimlerle benzer özellikler taşıdıkları görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defteri: VGM_D_02172_00003

Başkanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi cizye Defteri:
BOA_ML_VRD_CMH_d_00652, 2-13

BOA_ML_VRD_CMH_d_00933, 2-17.

BOA_ML_VRD_CMH_d_01493, 2-15.

Başkanlık Osmanlı Arşivi Halep Salnamesi 1302/1885.

Araştırma Eserler

Adıyke, N. (2014). Osmanlı millet sistemine dair tartışmalar ve siyasal bir uzlaşma modeli olarak Osmanlı millet sistemi. *Yeni Türkiye*, 60, 345-357.

Akdemir, İ. O & İncili, Ö. F. (2013). Şehir morfolojisi ve iktisadi yapı ilişkileri: XIX. yüzyıl Kilis şehir örneği, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 79-101.

Akdemir, İ. O & İncili, Ö. F. (2014). Coğrafi ortam ve kent fizyolojisi ilişkileri: XIX. yüzyıl Kilis şehri örneği, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 29, 220-247.
<https://doi.org/10.14781/mcd.26778>.

Akis, M & Tektuna, M. (2017). Hurûfât defterlerinde 17-19 yüzyıllar arasında Kilis'te sosyal ve dini hayat, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 88-103.
<https://doi.org/10.31834/kilissbd.354630>.

Barkan, Ö.L. (1951-1953). Tarihi demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, 9, 1-25.

Braude, B. (1999). Millet sisteminin ilginç tarihi. İçinde *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 245-255). Yeni Türkiye Yayınları.

Çalışkan, A. (2020). Cizye defterlerine göre Maraş'ta gayrimüslimlerin ekonomik durumları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 967-986
<https://doi.org/10.33437/ksusbd.726821>.

Çelikdemir, M. (2020). Kilis voyvodası el-Hac Mehmed'in öldürülmesi (M.1714/H. 1126). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 491-504.
<https://doi.org/10.18069/firatsbd.752231>.

Çoruh, H. (2020). Cizye tahrirlerine göre Antakya'da gayrimüslim cemaatler. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 74-124. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.670216>.

Dalyan, M. G. (2011). *XIX. yüzyılda gelenekten Batı kültürüne geçişte Ermeni yaşamı*. Öncü Kitap.

- Darkot, B. (1977). Kilis. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 806-808). Milli Eğitim Bakanlığı.
- Demir, E. (2018). Osmanlıda gayrimüslim nüfusu ve yerleşimi: 19. yüzyılda Ayıntab örneği. *Nüfusbilim Dergisi*, 40, 105-125.
- Demirkent, I. (1992). Haçlı seferleri dönemi kalelerinden Râvendân. *Belleten*, 56(216), 371-390.
- Eken, G. (2016): Tanzimat dönemi cizye defterlerine göre Amasya'da gayrimüslimler. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 105-132. <https://doi.org/10.19129/sbad.45>.
- Ercan, Y. (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin ödedikleri vergiler ve bu vergilerin doğurduğu sosyal sonuçlar. *Belleten*, 55(213), 371-392.
- Ercivan, H. (2010). *19. yüzyılda sosyo-ekonomik yönüyle Kilis kazası* (Tez No. 274058) [Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı şehirlerindeki "mahalle"nin işlev ve nitelikleri üzerine. *Osmanlı Araştırmaları*, 4, 69-78.
- Gülcü, E. (2012). Milli mücadele döneminde Kilis. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 1-37.
- Güllü, R.E. (2018). Lozan Antlaşması sonrası Türkiye'nin azınlıklara yönelik politikaları. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 7(2), 268-298.
- Gülsoy, U. (2002). Osmanlı gayrimüslimlerinin askerlikten muafiyet vergisi: bedel-i askeri (1855-1909). *Tarih Dergisi*, 37, 93-118.
- Günver, K. (2003). *Kilis'te yaşayan gayrimüslimler* (Tez No. 137265) [Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- İnalçık, H. (1993). Cizye. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 45-48). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karaboğa, D. V. (2020). Diyarbakır gayrimüslimlerinde sosyal ve hukuki yaşam (1838-1909). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 61-73.
- Kenanoğlu, M. M. (2013). Zimmî. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 44, ss. 438-440). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kesici, Ö. (2011). Kilis'in şehir coğrafyası özelliklerine genel bir bakış. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1(1), 246-280.
- Kılıç, O. (2007). Ocaklık. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 33, ss. 317-317). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kilisli Kadri (1932). *Kilis tarihi*. Bürhaneddin Matbaası.
- Kocaoğlu, B. (2018). 1844 ve 1846 tarihli Çankırı cizye defterlerine göre Çankırı'da gayrimüslimler. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 283-295. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.440669>.
- Konan, B. (2015). Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki durumuna ilişkin bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(1), 171-193. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001776.
- Konyalı, İ. H. (1968). *Âbideleri ve kitâbeleri ile Kilis tarihi*. Fatih Matbaası.
- Küçük, C. (1999). Osmanlı Devleti'nde millet sistemi. *Osmanlı Ansiklopedisi*, (Cilt IV, ss. 208- 216) Yeni Türkiye Yayınları.
- Sezen, T. (2006). Osmanlı yer adları (alfabetik sırayla). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

Taşkın, O. (2021). Ekonomik ve tipolojik bir tahlil: Kilis'te gayrimüslimler (1846-1849), *Mavi Atlas*, 9(2), 167-181

McCarthy, J. (1998). *Müslümanlar ve azınlıklar*. (Bilge Umar, Çev.) İnkılap Yayınevi.

Özel, A. (1996). Gayri Müslim. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 13, ss. 418–427). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Pamuk, B. (2020). *Kilis kazası (1867-1908)*. Kilis Belediyesi.

Zabun, S. (2018). 1833 yılı Sivas ili merkez kazası gayrimüslim nüfus defterlerine göre gayrimüslimlerin cizye vergisi ve konut mülkiyeti verileri ve fiziksel özellikleri. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 51–67. <https://doi.org/10.30711/utead.439049>

Makale Geliş | Received: 25.09.2021
Makale Kabul | Accepted: 08.10.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1000591

Fatih GÜRCAN

Dr. Öğr. Üyesi | Ass. Prof.
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul-TÜRKİYE
İstanbul Medeniyet University Faculty of Letters, Istanbul-TURKEY
ORCID: 0000-0002-0905-6487
fatih.gurcan@medeniyet.edu.tr

Osmanlı-Avusturya Rekabetinde Çarşılık İmgesi ve Zıtvatorok Antlaşması

Öz

Osmanlı Devleti, 16. ve 17. yüzyıllarda dünya üzerindeki süper güçlerden biridir. Bu asırlarda imparatorluk, eski dünya kıtalarında evrensel bir Osmanlı Barışı (Pax Ottomana) tesis etmeye çalışmıştır. Osmanlıların dünya hâkimiyetini sağlamak konusunda en büyük rakibi Habsburglar olmuştur. Biri Madrid, öbürü Viyana merkezli iki kanattan oluşan bu hanedan, Avrupa'da Osmanlı ilerleyişini durdurmayı kendisine misyon edinmişti. Bu durum, o zamana kadar gerçekleşmesi zor ittifakların tesisine imkân vermişti. Bu iki imparatorluğun, birbirine karşıtlığı sadece siyasi, dini ve askeri boyutta değildi. Her iki devlet de kendisini Roma mirasının temsilcisi olarak görmekteydi. Habsburg hükümdarları, Kutsal Roma İmparatoru sıfatıyla bu mirasa sahip çıkmaya çalışmışlardır. Osmanlılar, Roma'nın son başkenti İstanbul'u kendi merkezleri yapmışlar ve Roma coğrafyasının önemli bir kısmını ele geçirmişlerdi. Bu durum her iki devletin de Kayzer, (Çaşar) gibi Roma'daki Sezar ve İmparatora dek unvanların kullanılmasını sağlamıştı. Osmanlı ile Habsburg arasındaki rekabet 16. yüzyılda başlamış ve bu rekabet içerisinde, diplomatik unvanların kullanımı çok büyük önem kazanmıştır. Osmanlıların Macar Krallığı'nı 1526 Mohaç Meydan Muharebesinde yenmesiyle başlayan bu sınır komşuluğu ve rekabet 20. yüzyıla kadar sürmüştür. Buna karşın bu rekabet içerisinde diplomatik dengeyi anlayabilmek için en dikkat çeken antlaşmalar 1533'deki İstanbul Antlaşması ve 1606'daki Zıtvatorok'tur. Bu iki antlaşma pek çok kez ele alınmış ancak antlaşmaların imzalandığı sırada devletlerin içinde bulunduğu siyasi konjonktür çoğu kez eksik ve yanlış yorumlanmıştır. Çalışmamızda bu iki antlaşmaya yeni bir yaklaşım getirilerek ilgili metinler yeniden bir değerlendirmeye tabii tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya, Habsburglar, Çar, Zıtvatorok Antlaşması.

The Image of the Kaiser in the Ottoman-Austrian Rivalry and the Treaty of Zsitvatorok

Abstract

The Ottoman State was one of the super powers of the world in the 16th and 17th centuries. In these centuries, the empire tried to establish a universal Ottoman Peace (Pax Ottomana) in the old world continents. The biggest rival of the Ottomans for establishing world domination was the Habsburgs. Consisting of two wings, one based in Madrid and the other in Vienna, This dynasty was characterized by its mission to stop the Ottoman advance in Europe. This situation allowed the establishment of alliances that had been difficult to achieve until that time. The opposition of these two empire was not merely political, religious, and military. Both states saw themselves as representatives of the Roman heritage. The Habsburg rulers, in their title as the Holy Roman Emperor, tried to protect this heritage. The Ottomans made Istanbul their administrative center which was the last capital of Roman Empire and captured a significant part of the Roman Geography. This situation enabled both states to use those titles as Kaiser, (Çaşar), Caesar and Emperor of Rome. The rivalry between the Ottomans and the Habsburgs started in the 16th century and the use of diplomatic titles gained great importance in this rivalry. This border neighborhood and the rivalry, which began with the defeat of the Hungarian Kingdom by the Ottomans in the Battle of Mohacs in 1526, continued until the 20th century. In order to comprehend the diplomatic balance in this competition, the most notable treaties are Istanbul Treaty of 1533 and the Zsitvatorok of 1606. These two treaties have been discussed many times, but the political conjuncture of the states at the time of signing of the treatises has often been misunderstood and misinterpreted. In our paper, a new approach to these two treatises will be proposed and the texts in question will be re-evaluated.

Keywords: Ottoman Empire, Austria, Habsburgs, Tsar, Treaty of Zsitvatorok.

Giriş

Roma İmparatorluğu, dünya tarihinin gördüğü en uzun ömürlü ve en büyük devletlerinden biridir. Bu imparatorluk Akdeniz dünyasında ve hatta bu coğrafyaya komşu her ülke üzerinde iz bırakmıştır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılması tarihteki en büyük siyasal boşluklardan birinin doğmasına neden olmuştur. İmparatorluk coğrafyasının her yerinde görülen yağmalar, isyanlar, istilalar Roma'nın yıkılışının Akdeniz dünyası için ne kadar dramatik sonuçlar doğurduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Roma sisteminin tamamen adil olduğunu ve toplumsal sınıfların tamamına huzur getirdiği iddia etmek mümkün değildir ancak bu büyük imparatorluğunun yıkılması ile oluşan kaos ortamı insanlık tarihinin en dramatik siyasal krizlerinden birini meydana getirmiş ve Akdeniz coğrafyasının her yanında isyan, istila, savaş ve göç gibi sorunlar yaşanmıştı (Gibbons, 2019, p. 531-536). Roma'nın yıkılmasıyla oluşan bu boşluğu doldurma gayesi ve Roma'nın mirasını sahiplenme iddiası sadece Batı dünyasının değil, aynı zamanda Doğu dünyasının da bir iddiasıdır.

Bu iddiayı gerçekleştirmek amacıyla kendilerini zaten Roma'nın devamı olarak gören Bizanslılar; Franklar, Lombardlar ve Germenler ile mücadele vermişlerdi. Ancak Frank kralı Büyük Şarlman'ın 800'de Aachen'de Papa III. Leo'nun elinden taç giymesiyle, bu mücadele Bizans ve Germenler arasında yasal bir iddiaya dönüşmüştü. Bizans ile Kutsal Roma Germen İmparatorluğu arasında hem mezhebi hem de siyasal bazlı mücadele, II. ve III. Haçlı Seferi sırasında net biçimde gözlemlenmişti. Alman İmparatoru Friedrich Barborassa'nın sefer güzergâhında büyük sıkıntılar çekerek ölmesi, aslında Bizans'ın gerçek Roma'nın hâlâ kendileri olduğunu iddiasının devam ettiğinin tezahürüydü ve Almanlar bu gerçeği bedel ödeyerek öğrenmişlerdi (Runciman, 1998, s. 12-13).

Bizans İmparatorluğu yıkıldıktan sonra onun egemen olduğu coğrafyaya büyük ölçüde hâkim olan Osmanlı İmparatorluğu'nun; Roma İmparatorluğu'nun kullandığı unvanları kullanması, esasen Müslüman Roma iddiasının bir sonucudur. (İnalcık 2019, s. 229-233) Fatih Sultan Mehmed'in Kayser-i Rum unvanını kullanması, Roma'daki Pontifex Maximus'un muadili bir uygulama olarak Patrik Gennadios'a vezirlik payesi vermesi buna net bir örnektir. Osmanlı devlet sistemi içinde başka birçok uygulama Osmanlı'nın yeni Roma olma iddiasına atıf yapmaktaydı.

Osmanlıların cihanşümül imparatorluk iddiası, Roma emperyal hâkimiyet düşüncesi ile özdeşleştiğinden Osmanlı padişahları, Roma ülkesinin hükümdarlığına ve territoryal hâkimiyet unsurlarına atıf yapmaya özen göstermişlerdi. Bu örneklerden el ilginçlerinden biri "kapı" metaforudur. Romalılar, bütün zaferlerinde güç gösterilerini yansıtmak amacıyla kapı ve takları kullanmışlardır. Romalılar, kapıları; egemenliklerinin en büyük taşıyıcısı olan yolların sadece bitiş noktası olarak görmemişler, aynı zamanda bu kapıları, egemenlik alameti olarak tasavvur etmişlerdi. Nitekim İmparatorluğun başkentinin kapıları Porta Esquilina, Porta Carmentalis, Porta Catularia, Porta Salaria sadece şehre giriş kapıları değil aynı zamanda imparatorların ihtişamlı zafer törenlerinin yapıldığı mekanlardı. Nitekim bu gelenek Bizans İmparatorluğu'nda devam etmişti. Adriyatik kıyısındaki Draç Kıyısı'ndan başlayıp İstanbul'a kadar uzanan Via Egnatia'nın sonunda yer alan Altın Kapı, Bizans'ta devleti, imparatoru ve gücü temsil etmekteydi. Bizans İmparatorları seferden muzaffer şekilde döndükleri takdirde Porta Aurea'dan girebilmekteydiler (Nicolle, 2010, p. 145-148). Bu yolla büyük ölçüde örtüşen bir istikamete sahip olan Balkanlar'daki Sol Kol'u kullanan ve seferden İstanbul'a dönen Osmanlı padişahlarının da Edirnekapı'dan törensel şekilde şehre girmesi adettendi. (Heywood, 1999, p. 138-140) Osmanlı İmparatorluğu'nda da kapı devleti temsil ettiğinden dolayı; imparatorluk kurumlarının kapıları devasa yapıyor ve devlet birimlerin kendileri dahi kapı ismiyle anılıyordu. Osmanlı sadaretini tesmiye eden Bâb-ı Âli dünyaca meşhurdu. Topkapı Sarayı ve Padişahlık Bâb-ı Hümayun ile, Defterdarlık ise Bâb-ı Defteri ile anılmaktaydı.

Osmanlı ile Roma arasında kapı imgesi üzerinden oluşan benzerliği Cancellarius (Hollond, 1945, p. 17-30) ve Kapıcılar Kethüdasına buradan da Kayzer-İmparator imgesine bağlamak mümkündür. Roma İmparatorlarının, hem sekreterleri hem kapı koruyucuları olan Cancellarius, batıdaki devlet geleneğinde hem başbakan hem adalet bakanı hem ekonomi sorumlusu hem de rektör makamının karşılığında kullanılan Şansölye'nin Roma'daki orijinal versiyonudur. Şansölyelerin görevlerinin ifası bakımından Roma'daki orijinal vazifeye en yakın yetkili Osmanlı'daki Kapıcılar kethüdası olup, kethüdâ-i bevâbîn-i şehriyârî (Özcan, 2001, s. 345-347), kapı muhafazasından mesul olmakla beraber padişahın özel kalemi veyahut sekreteri gibi çalışmakta ve sadaretle koordinasyonu sağlamaktaydı ki Cancellariusun da tam olarak vazifesi buydu.

Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu en az batılı devletler kadar Roma İmparatorluk geleneklerine hâkim bir devletti ve bu emperyal birikimi Türk-İslam devlet anlayışı içerisinde mezc ederek çok güçlü bir kurumsal yapı oluşturmuştu. Bu bağlamda Osmanlılar Kayzer ve Sezar tabirinin ne anlama geldiğini hem bizzat kullanarak hem de bu sıfatın kültürel öğelerine kendi devlet mekanizmalarında yer vererek cihanşümül bir iddiayı benimsemişlerdi.

Kanunî Sultan Süleyman ve İstanbul Antlaşması

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi, batı dünyası içinde yaklaşık 650 yıldan beri devam eden bir tartışmanın sonunu getirmişti. Bizans, Roma'nın doğal mirasçısı olduğundan hatta kendisini yıkıldığı güne kadar hep Roma İmparatorluğu olarak tesmiye ettiğinden hükümdarlarının imparator, çar, sezar, kayzer vb. unvanları kullanması tabiiydi. Hatta Diocletianus'un reformlarından sonra, bir dönem için dördü yönetime geçtiğinden Caesar (Sezar) unvanı yönetimdeki genç hükümdarlar için kullanan bir tabire dönüşmüştü. Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra da bu unvan zaman zaman kullanılmaya devam etmiş ancak Bizans'ın kendi doğal devlet yapısını tesis etmesiyle Augustus (büyük imparator) ile Caesarlık yeniden birleşmişti.

Papa III. Leo'nun 800 yılının Noel'inde Karolenj hükümdarı Şarlman'a (Charlamagne) San Pietro Kilisesinde taç giydirmesi, gerçek kayzerin kim olduğu sorununu ortaya çıkarmıştı. Kuşkusuz, bu sırada Bizans tahtında bir İmparatoriçe İrene'nin bulunması ve bir kadının Romalıların hükümdarı olup olamayacağı sorunsalını beraberinde getirdiğinden taç giyme töreni sırasında Şarlman'ın en azından eli şeklen rahatlamıştı. Karolenj İmparatorluğu'nun Roma veya Roma'nın devamı olmadığı tarihsel bir gerçektir ve Voltaire'in; *Essai sur l'histoire générale et sur les mœurs et l'esprit des nations* isimli uzun makalesinde dediği üzere bu devlet; ne kutsal ne Romalı ne de bir imparatorluktu. Ancak Roma Kilisesi, kendisini hem daha iyi koruyacak hem de sözünü daha iyi dinleyecek bir kayzer arayışındaydı. Şarlman tam da Papa III. Leo'nun isteğine uygun bir imparator adayıydı. Dolayısıyla Hıristiyan dünyanın ve Romalıların imparatoru olmasında siyaseten bir beis yoktu (Di Girolamo, 2017, p. 175-176). Ancak Bizans'ın tanımadığı bir imparatorun gerçek anlamda imparator olmadığı bilindiğinden Şarlman'ın Bizans İmparatoriçesi İrene'e evlilik teklifinde bulunması hem imparatorluk meselesini hem de Bizans'ı karıştırmış, teklifi kabul eden İrene gösterilen tepki neticesinde tahtını Nikeferos'a kaybetmişti (Gregory 2008, p. 197-198).

Şarlman'ın tahtta çıkmasıyla başlayan, Bizans zayıfladıkça fiili gücün hukukî güce üstünlük sağladığı Germen-Bizans çatışması, Fatih'in İstanbul'u fethiyle sona ermişti veya azından erdiği sanılıyordu. Roma'nın hakiki devamı olan devlet, Türkler tarafından ortadan kaldırılmıştı ve artık III. Friedrich Hıristiyan dünyasındaki tek Roma İmparatoruydu. Ancak Fatih'in, Kayzer-i Rum unvanını benimsemesi, Friedrich'in yeryüzünde tek Roma İmparatorunun kendisi olmadığını işaret etmekteydi. Fatih'in Roma'nın iki başkentinden birine hâkim olması diğerini de ele geçirmek için İtalya'ya yönelik seferler düzenlemesi onun bu unvanın hakkını vermek adına çabasını açıkça ortaya koymaktaydı. (Turan, 2000, s. 39-40).

Osmanlılar, Fatih Sultan Mehmed'den sonra da bu unvanı kullanmaya devam etmişlerdi. Kanuni Sultan Süleyman'ın diplomatik yazışmalarda açıkça kullandığı bu unvan (Demirkent, 2002, 94-96), Osmanlıların batı dünyasının da imparatoru olma iddiasının bir deliliydi. Nitekim Osmanlılar, kendilerine sadece İslam Dünyasının önderi gözüyle bakmamışlar küresel dünya egemenlik iddialarını diplomatik metinlere koymaktan çekinmemişlerdi. Bunun en bilinen örneği ferman elkablarında padişahlar için kullanılan "Fermân-ı cihan muta" (Kütükoğlu, 2013, s. 99) ifadesidir ki burada dünyayı Osmanlı şemsiyesi altında birleştirme iddiası açıkça gözükmektedir.

Ancak Osmanlıların, Romalıların devamcısı olma iddiası, tıpkı Habsburglar'ın iddiası gibi, temelde imparatorluğun fiili gücüne dayanmaktaydı. Osmanlıların bu savı benimsemeleri aslında batıda da çok görülen unvan üzerinden bir tür hak arayışıydı. İngiltere Krallarının Fransa Kralı, Fransa Krallarının İngiltere Kralı, Leh Krallarının İsveç Kralı, İsveç Krallarının Lehistan Kralı unvanını kullandıkları gibi gerek Osmanlılar gerek Habsburglar Romalıların hükümdarı unvanını bir iddia olarak kullanmaktaydılar. Esasen bu iddiayı tecessüm ettirecek toprak genişliğine ulaşmaktan her iki imparatorluk da uzaktı. Bu bağlamda, iddialarını devam ettirme nedenleri, bu iddiayı gerçekleştirmekten ziyade, dünyaya gözdağı vermek ve kazanımları meşrulaştırmaktı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan hâkim olması tarihin önemli bir dönüm noktasıdır, ancak zannedilenin aksine Macaristan'ın fethi Osmanlılar'ın en azından başlangıçtaki hedefi değildi. Macaristan ile Osmanlı arasında doğal sınır olan Tuna hattını, Belgrad bozmaktaydı ve buradaki Macar varlığı Osmanlı'nın sınır güvenliğine zarar vermekteydi. II. Layoş'un, selefi II. Ladislas'ın aksine, daha agresif bir dış politika benimsemesi ve Osmanlı'nın doğal sınır kabul ettiği Tuna hattını sürekli tehdit etmekten çekinmemesi, Kanuni'yi Belgrad'a fethetmeye mecbur bırakmıştır. 1521'de Belgrad'ın fethedilmesi, Macarları sakinleştirmek yerine Layoş'u Osmanlı karşıtı büyük bir ittifaka yöneltmiştir. İki ülkenin ilişkilerinin daha da gerilmesiyle 1526'da Osmanlıların kesin zaferi ile neticelenen Mohaç Muharebesi gerçekleşmişti. 1526 seferine çıkılmasında, Fransa Kralı Fransuva'nın elçisi Frangipani'nin, Osmanlı'dan yardım isteğinin etkisi bulunmakla beraber (Yıldız, 2013, s. 65-67) bu seferin ana nedeni, Macar Kralı III. Layoş'un Osmanlı karşı ittifakı genişletmeye ve bir Avrupa meselesi haline getirmeye çalışmasıydı.

Osmanlıların Mohaç galibiyeti sonrası uyguladıkları siyaset aslında onların Macaristan'a, hâkim olmak istemediklerini ancak Macaristan kaynaklı bir krize de kesinlikle meydan vermeyeceklerini ortaya koymaktaydı. Bu süreçte tampon devlete dönüşen Macaristan'ın beyleri, asilzâde kökenli olmamasına rağmen büyük ölçüde Erdel Prensi Zapolya'yı desteklemekteydiler. İki büyük siyasal güç arasında kalan Zapolya, Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini almayı kendi çıkarları için daha uygun görmüştü. (Rady 2021, p. 115-117). Osmanlıların, Zapolya'yı desteklemesi üzerine 1528'de Ferdinand, Layoş ile olan akrabalığını bahane ederek Macaristan'a girmiş ve Macar Milli Meclisi tarafından kral seçilmişti. Zapolya ise ülkenin doğusuna sürülerek saf dışı bırakılmıştı. Zapolya tek başına Arşidük Ferdinand ile başa çıkamayacağını anlayınca, Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım istemiş ve Osmanlı orduları 1529'da I. Viyana Seferini gerçekleştirmişlerdi. Bu kuşatma Osmanlılar için bir başarısızlık ifade etse de, Ferdinand'ın Macaristan'da hücum pozisyonundan kendi payitahtını savunma noktasına gelmesi, stratejik bakımından önemlidir. (Yücel, 1987, s. 35-37). Viyana kuşatmasından sonra 1532'de Habsburglar'ın tek başına Osmanlı'ya gücü yetmediği anlaşılınca Şarlken bizzat Regensburg'taki İmparatorluk Dieti'ne gelerek, Osmanlı'ya karşı hücum hazırlığı yapsa da Osmanlı karşı taarruzu karşısında Habsburglar sahaya çıkmaya cesaret edemeyerek barışa mecbur kalmışlardı. Şarlken, 1532'de Viyana'ya gelmiş ancak Osmanlı ordusunun Güns Kalesi önünde fazlaca vakit kaybetmesi Osmanlılar'ın bir kez daha Viyana üzerine yürümesine engel olmuştu (Gökbilgin, 1970, s. 22-24).

Viyana'nın sürekli tehdit altında kalması 1533 yazında Habsburglar ile Osmanlıları barış yapmaya sevk ettirdi. Ferdinand'ın 1532'de ağabeyi Şarlken'in Viyana'ya geldiği sırada Osmanlı'ya

karşı nasıl tedbirler aldığı ve aklındaki sulh şartlarının ne olduğu bir muammadır. Ama Kanuni'ye karşı bir Haçlı seferi düzenleme söylentilerinin tam aksine Katolik din adamları dahi Şarlken'in Osmanlılarla barış yapmasının faydalı olabileceği kanısındaydı. Osmalı ve Siguenza Kardinal Psikoposu Don Garcia Loaysa Şarlken'e şu şekilde seslenmişti: " Majesteleri, Türklerle barış yapılırsa ya da majesteleriyle ve Macaristan kralı ile uzun süreli bir ateşkes antlaşması yapmak istiyorlarsa, bu herkesin iyiliği için yararlı olabilir. Ama bu öyle yapılmalı ki, ilk adımı atmamıza rağmen majestelerinin onurunu ayaklar altına alınmamalı. Ayrıca Yanoş Zapolyo ile bir sulh yapılmasını tavsiye ederim. Ama hiçbir şekilde kral unvanı taşımaması şartıyla (Zinkeisen, 2011, 495-496). Görüldüğü üzere Kutsal Roma İmparatorluğu'nun devlet aklı, Osmanlı ile çatışmak yerine onunla sulh yapmayı çıkarına uygun görüyordu. Bu tercihin iki temel nedeni bulunmaktaydı. Arşidük Ferdinand'ın Osmanlı ile baş edebilecek gücü bulunmamaktaydı. İkinci neden ise, Osmanlı'nın Macaristan seferleri temelinde, yayılmadan çok, olası bir tehdidi ortadan kaldırmaya yönelik önlem amaçlı operasyonlardı. Ferdinand'ın bölgedeki Osmanlı meşruiyetini tanıyarak, sulh yapması, Osmanlıların bu tehdit algısından uzaklaşması demektir.

Ferdinand'ın aslında 1532'de gerçekleştirmek istediği ama çıkan anlaşmazlık neticesinde Alman seferine neden olan barış teşebbüsü 1533'te bu kez başarıya ulaştı. Ferdinand, Schepperus'u sulh yapmak üzere İstanbul'a göndermişti ve Avusturya elçisi üst düzey muhatap olarak Sadrazam İbrahim Paşa ile görüşme imkânı bulmuştu. Ancak Macaristan'ın hangi topraklarının Avusturya'da kalacağı, Şarlken'e bağlı çalışan Andre Doria tarafından işgal edilen Koron'un Osmanlı'ya geri verilip verilmeyeceği gibi konular, müzakereler içinde bir tartışma konusuydu. Bütün bu sorunlar Osmanlı hizmetinde görev yapan usta diplomat Gritti'nin de yardımıyla neticelenmiş ve yazılı olmayan ve padişahın sözüne dayanan bir sulh sağlanmıştı (Zinkeisen, 2011, p. 531-532).

Ferdinand'ın padişaha denk sayılmaması, metin yazılı olmadığından ötürü, ancak dönemin yabancı kaynaklarının aktardığı bilgilerden anlaşılmaktadır. Osmanlı'nın asıl protokol üstünlüğü metnin sözlü olmasında yatmaktadır. Zira padişah bir bakıma adeta lütf olarak antlaşmayı Avusturyalılara bahşetmiştir. Bu bağlamda, İbrahim Paşa'nın, Ferdinand ile kendini kardeş görmesi yani protokolde kendine denk sayması, Kanuni Sultan Süleyman'ın bir baba figürü olarak bir üst kademede düşünüldüğü kaynaklarda ittifakla kabul görmüştü. Burada Osmanlıların, Avusturya Arşidükü'nün temsilcilerine, bir imparatorun ziyade bir kralın elçisine uygulanan protokolü uyguladığı açıktır.

1533'te Osmanlılar iki Habsburg devletinin arasında net bir ayrım yapmıştır. Ferdinand ile Şarlken'in otoriteleri müzakerelerde net bir şekilde ayrılmış ve Osmanlı sadece Avusturya ile sulh yapmıştı. Şarlken ile sulh yapılmadığı net şekilde ortadadır zira Schepperus bu kez Şarlken'in elçisi sıfatıyla 1534'de İstanbul'a gelmiştir. Ancak Şarlken'in elçisi çok kötü bir şekilde ağırlandırılmış ve kendisi ile sulh yapılmamıştır (Jorga, 2005, p. 350-352). Şarlken ile sulh yapılmamasının nedenleri, Amiral Doria'nın Koron'dan çıkmak istememesi, Almanlar'ın Fransa'ya saldırması ve Akdeniz'de sürekli Osmanlı aleyhine faaliyet gösterilmesidir. Osmanlı'nın Şarlken'inin elçisine çok olumlu yaklaşmadıkları aşikârdır ama Şarlken bu dönemde "kayzer" olarak telakki edilmektedir. Osmanlıların kayzer sıfatından ziyade kabul etmedikleri unvan, Kutsal Kudüs Kralı sıfatıdır ki, Kutsal Roma Germen imparatorlarının, Haçlı seferlerinden beri kullandıkları bu şekli unvan, Osmanlıların, kendi egemenlik sahalalarında bulunan bir toprak üzerinde başka bir devletin hak iddia etmelerini onaylamaları mümkün değildir.

Osmanlılar, bu sulhtan sonra 1562'de artık tahttan feragat eden ağabeyinin yerine Kutsal Roma İmparatoru olan Ferdinand ile yeni bir sulh yapmışlardır. Osmanlılar, 1566'daki Zigetvar seferinden sonra, yeni imparator II. Maksimilyan ile 1568'de sulh yapmışlardı. Bu sulh sekiz seneliğine yapılmıştı. 1576'da Sultan III. Murad, ölen Maksimilyan'ın yerine geçen II. Rudolf ile, 1576'da, 1568'teki sulhu yenilemişti. Bu antlaşmalarda, Osmanlılar münhasıran kayzer/çasar

unvanını kullanmaktan imtina etmişlerdi. Bununla beraber zımmen Çasar anlamına gelen Alman Vilayeti'nin, vech-i İslövin ve Hırvat tائفesinin emiri İftühârü'l-ümerâi'l-izâmi'l-İseviyye, muhtârü'l-küberâi'l-fihâm fi milletü'l-Mesihyye unvanlarını Avusturyalı muhatapları için kullanmışlardı. (Anonim, Muahedat, 1297, s. 60-69)

Zitvatorok Antlaşması ve Kayzerlik

Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasındaki rekabet, 16. yüzyılın sonunda bir kez daha savaşa dönüşmüştür. Habsburglar gerek Osmanlıların İran cephesine odaklanması gerekse de Erdel ve Memleketeyn Prenslikleri ile gizli ittifak kurabilmiş olmalarının avantajıyla, Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girişmişlerdi. Savaşın görünürdeki nedeni, başıbozuk Uskoklar'ın sürekli olarak Budin Eyaleti'nin topraklarına saldırması ve buna mukabil Telli Hasan Paşa'nın Avusturya serhaddinde yaptığı faaliyetlerdi. Avusturyalıların, Telli Hasan Paşa'nın hareketlerini Bab-ı Âli nezdinde protesto edip, Macaristan'ın kendilerinde kalan kısmı için ödedikleri vergiyi kesmeleri Osmanlı-Avusturya savaşına giden ilk adımdı. Telli Hasan Paşa'nın, Siyavuş Paşa'nın yerine sadrazamlığa gelen Koca Sinan Paşa ile kavgalı olması ve Sinan Paşa'nın intikam duygusu ile Telli Hasan Paşa'ya yeterli desteği sağlamaması, Hasan Paşa'nın Siska kalesi civarında kısıtılıp suyu geçmeye çalışırken şehit olması savaşa neden olmuştu (Peçevi, 1968, s. 342-345).

13 Yıl Savaşları olarak da bilinen, 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşları, Osmanlı ordusunun çektiği sıkıntılar ve eski parlak devirlerden uzak bir askeri dönem olarak düşünülmektedir. Bu düşünceye istinaden Zitvatorok Antlaşması'nın bir başarısızlık metni olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî ve siyasî açıdan prestij kaybettiği düşünülmektedir. Öncelikle 13 Yıl Savaşları Osmanlı İmparatorluğu için başarısız bir dönem değildir. Telli Hasan Paşa gibi yetenekli bir devlet adamının şehit olmasıyla başlayan Osmanlı'ya vasal oldukları hâlde Erdel Krallığı, Eflak ve Boğdan Prenslikleri'nin Avusturya yanında Osmanlı'ya hücum etmesi ile büyük bir krize dönüşen, Estergon gibi kritik öneme sahip bir kalenin düşmesi ile devam eden savaşın sonunda Osmanlılar, Avusturya'ya karşı büyük bir üstünlük ve moral ile ayrılmışlardı.

Savaşa iştahla başlayan taraf Avusturya olmasına rağmen, 1606'da Budin'e gelerek sulh istemeye mecbur kalan taraf yine Avusturya olmuştu. Savaşın başında kaybedilen Estergon, 1605'te Lala Mehmed Paşa tarafından fethedilmişti. (Güvenç, 1985, 149-154). 13 yıllık savaş sırasında bir eyalet merkezi olan ve Kuzey Macaristan'ın kontrolünü sağlayan Eğri (Eger, Erlau) ve müstahkem bir kale olup Transdanubya bölgesini kontrol eden Kanije (Nagykanizsa) kaleleri fethedilmiştir. Savaşın başındaki moral bozukluğu ve yaşanan sıkıntılara rağmen Osmanlılar bu büyük krizden çok başarılı bir şekilde sıyrılmışlar ve savaşın sonunda hücum inisiyatifi ele geçirmişlerdi. Bir başka deyişle savaş sona erip taraflar Zitvatorok'ta masaya oturdukları sırada, hem hücum inisiyatifi hem moral üstünlüğü hem de toprak kazanımı bakımından Osmanlılar Avusturya'ya karşı üstün konumdaydılar. Nitekim antlaşmanın Avusturya bakımından elverişsiz şartlar içermesi, metnin imzalanması hususunda, İmparator II. Rudolf ile yeğeni Mattias arasında ihtilaf doğmasına neden olmuştu (Karl, 2018, p. 142).

Zitvatorok Antlaşması, H.1015/M.1606 tarihinde imzalanmış olup Osmanlı tarihlerinde Jidva Sulhu olarak bilinmektedir. 20 yıllığına imzalanmış olan bu barış antlaşması 12 maddeden ibarettir. (Muahedat, 1297, p. 69-77). Antlaşma şartlarını Osmanlı Devleti adına Budin Beylerbeyi Ali Paşa'nın kethüdası Ahmed Ağa müzakere etmiştir (Katip Çelebi, 2016, s. 479-481).

Antlaşmanın en dikkat çeken iki noktası vardır. Bunlardan birincisi Osmanlılar'ın 1533'ten beri aldıkları yıllık verginin artık toplanmamasıdır. Hakikat, Osmanlılar'ın daha önce Yukarı Macaristan'ın Avusturya'ya bırakılmaması karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'na vermeyi taahhüt ettiği vergiyle alakalı antlaşmada bir madde bulunmamaktaydı. Bu verginin verilmemesi için Arşidük Mathhias'ın özel çaba sarf ettiği bilinmektedir (Popp, 2013, p. 472-474). Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken husus, Yukarı Macaristan olarak bilinen toprakların önemli bir kısmının bu antlaşma ile Osmanlı hâkimiyetine girmiş olmasıdır. Yukarı Macaristan bölgesinin en

önemli şehri Eğri'dir ve antlaşma sonrası Orta Macar denilen ince bir şerit dışında Macaristan topraklarında Avusturya hâkimiyeti artık sona ermiştir. Bir bakıma Eğri'nin fethi ve bu fethin antlaşma ile tanınmasıyla verginin toplanma nedeni de ortadan kalkmıştır.

Zitvatorok Antlaşması'nın ikinci önemli noktası İmparator-Çasar Kayzer meselesidir ki Osmanlılar antlaşmanın ikinci maddesinde açıkça II. Rudolf için İmparator tabirini kullanmışlardır. Osmanlıların bu tabiri kullanmalarının temel nedeni, artık Alman İmparatorluğu'nun merkezini Viyana'ya kaymasıydı. Burada ilginç bir durum daha bulunmaktadır. Antlaşmayı Arşidük Mattias imzalamış ve yeğeni ile kavgalı olan İmparator Rudolf metni kerhen kabul etmiştir. Osmanlıların antlaşmanın ikinci maddesinde Rudolf'a atıf yapmaları esasen sulhun geçerli olabilmesi için, İmparatorun onayına mebni olması ile doğrudan alakalıdır. 1533'te İstanbul Antlaşması'nda muhatap olarak Ferdinand kabul edildiği, ama Şarlken ile anlaşamadığı için, padişahın Ferdinand'a protokoldeki üstünlüğünü net biçimde ortaya koyarak metni imzalayan Osmanlılar, bu kez yine Arşidük ile metni imzalamışlar ama kendi asıl muhatapları İmparator II. Rudolf olduğu için onun onayına atıf yapmışlardır. Osmanlılar, Kutsal Roma İmparatorunun Kayzer-İmparator unvanını kullanmasından pek hoşlanmasalar da, bunu gerek zımnen gerek alenen teyit etmişlerdir. Zitvatorok Antlaşması'nda Rudolf için İmparator tabirini açıkça kullanmaları, garip bir şekilde Rudolf'u oldu-bittiye getiren yeğeni Mattias'ın razı, kendisinin ise memnun olmadığı bir antlaşmayı, imzalamaya Rudolf'un mecbur bırakılması ile alakalıdır. Osmanlılar, Zitvatorok'ta istedikleri şartta bir sulhu elde etmişler ve imparator unvanının yer aldığı bu maddeye istinaden Rudolf'u antlaşmayı imzalamaya mecbur bırakmışlardır. Üstelik bu madde ile Osmanlı Devleti'nin gerçek muhatabının ancak imparator olabileceği bunun dışındaki hiçbir yetkilinin tek başına Osmanlı ile sulh yapamayacağı, kayıt altına alınmaktaydı. Bu bakımdan Zitvatorok, diplomatik bir düşüşü değil zaferin hukuki zemine yansıtılmasını ifade etmekteydi.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu ve Habsburglar, 16. ve 17. yüzyılın iki büyük süper gücüdür. Birbiriyle sürekli çatışma hâlinde olan bu iki imparatorluk, Sünnî İslam ve Katolik Hıristiyanlığın bayraktarlığını üstlenmişlerdi. Çok kültürlü ve farklı etnik unsurları bünyelerinde bulunduran yapılarına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu temelde bir Türk, Kutsal Roma İmparatorluğu ise bir Alman devletidir. (Stollberg-Rilinger, 2020, p. 21-23) Ancak bütün bu majör farklılıklar ve karşıtlıklarına rağmen her iki devlet de territorial-emperyal iki devletti ve kökeni Romalılara ve hatta Sasanilere kadar uzanan Eski dünyanın emperyal geleneğini bünyesinde barındırmaktaydılar. Bu açıdan iki devlet adeta birbirlerinin ters simetriğiydiler.

Kayser-Çasar unvanı, her iki devletin kullandığı birçok unvan gibi kökeni Roma İmparatorluğu'na dayanan bir sıfattır. Osmanlılar Fatih döneminden itibaren bu unvanı kullanmaktan imtina etmemişlerdi. Hatta Pax Ottomana veya Kızıl Elma ülküsünün gereğince, Osmanlılar Rusya gibi rakip devletlerin bu unvanı kullanmasına olumsuz bakmışlardı. Buna mukabil, Kanunî Sultan Süleyman devrinden itibaren, Osmanlılar, Habsburgları kendilerine denk bir kuvvet olarak görmüşler ve Habsburg hiyerarşisinin en üstünde bulunan ismin İmparator unvanının bir karşılığı olarak Çasar unvanını kullanmasını tabii karşılamışlardı. İki devletin 16. yüzyılın başlayıp 20. yüzyıla kadar uzanan uzun siyasi diplomatik münasebetleri boyunca her iki devlet de, muhatabını imparatorluk olarak görmüş ve bu en üst düzey unvan üzerinden ilişki kurmuşlardı.

Osmanlı tarih yazıcılığındaki en kalıp ifadelerden biri de Zitvatorok Antlaşması'nın, Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasal güç kaybına uğramasının bir tezahürü olduğuna dair yorumlardır. Osmanlılar, eskiden kuvvetli oldukları için, rakipleri Avusturyalıların Çasar-Çar unvanını kullanmasına izin vermezlerken, imparatorluğun zayıflaması ile beraber bu durumu Zitvatorok'ta kabullendiklerine yönelik ifade defalarca kez tekrarlanmıştır. Hâlbuki bu yorum, olaya sadece Osmanlı askerî tarihinden bir bakış açısıdır, üstelik zorlama bir yorumdur. Öncelikle

Zitvatorok, Osmanlıların galibiyetle bitirdikleri bir savaşı noktlayan bir sulh muahedesidir ve Osmanlı kazanımları Avusturyalılarca da teyit edilmiştir. Ancak bundan da önemlisi Habsburgların kendi devlet mekanizmalarında hiyerarşik düzenin göz ardı edilmesidir. Bu durum antlaşmanın çok yanlış bir şekilde yorumlanmasına neden olmuştur. Zira 1533 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması'nda Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın, Osmanlı Sadrazamı Makbul İbrahim Paşa'ya denk sayılması, Habsburg devlet protokolünün bir neticesidir. Bu bağlamda Avusturya Arşidükü Ferdinand, o sırada bir imparator değil, İmparator Şarlken'in kardeşidir. Şarlken ise, bu dönemde Madrid sarayında yaşamakta, dolayısıyla kendisinin Osmanlı ile karadan bir askerî-siyasi iletişimi bulunmamaktadır. Bu bağlamda Kanunî Sultan Süleyman'ın kendisi ile Arşidük Ferdinand'ı denk saymayarak, Ferdinand'ı sadrazamına denk görmesi, bir üstünlük değil, diplomatik hiyerarşinin doğal bir sonucudur.

Şarlken'in 1556'da tahttan feragat etmesiyle Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başına Ferdinand'ın geçmesi, iki kanatlı bu imparatorlukta rollerin değişmesine neden olmuştur. Şarlken'in iktidarında Madrid'de oturan monark "İmparator veya "Kayzer" iken, Viyana'daki hükümdar "kral" veya onun dengi bir unvan olan "Arşidük" sıfatını taşımaktaydı. 1556'dan itibaren Viyana'daki hükümdarlar artık imparator, İspanya'dakiler ise kral unvanını kullanmışlardı. Bu bağlamda Zitvatorok'ta yapılan işlem aslında imparatorun kendini padişaha denk kabul ettirmesi değil, 1556'daki değişikliğe paralel biçimde kendisinin imparator olarak tanımlanması ile alakalıdır. Zitvatorok'ta Osmanlılar diplomatik üstünlüklerini kaybetmemişler, kendilerine eşit kabul ettikleri imparatorun artık Madrid'de değil, Viyana'da oturduğunu kabul etmişlerdi. Rudolf'un bu antlaşmayı imzalamak istememesi ama buna mecbur kalması dahi Zitvatorok'un Osmanlı için olumlu bir antlaşma olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Anonim. (1297). *Muabedat mecmuası III*, İstanbul Ceride-i Askeriyye Matbaası.
- İbrahim Peçevi. (1968). *Peçevi tarihi*, (M. Uraz, Çev.). Neşriyat Yurdu.
- Demirkent, I. (2002). Kayser. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss. 94-96). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Di Girolamo. C. (2017). Şarlman'dan bin yılına. İçinde U. Eco (Ed.). *Orta Çağ* (Cilt I, ss. 173-181), Alfa Yayınları.
- Gibbons, E. (2019). *Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküş tarihi*, (A. Baltacıgil, Çev.). İndie Yayınları.
- Gökbilgin, T. (1970). Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa siyasetinin sebep ve smilleri, geçirdiği safhalar, İçinde *Kanuni Armağam* (ss. 5-39). Türk Tarih Kurumu.
- Gregory, E. T. (2008). *Bizans tarihi*, Yapı Kredi Yayınları.
- Güvenç, L. (1985). *Osmanlı devri, Osmanlı-Avusturya Harbi (1593-1606)*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Heywood, C. (1999). Osmanlı döneminde Via Egnatia: 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında Sol Yol'daki menzilhaneler, İçinde Elizabeth Zachariadou (Ed.) *Sol Kol*, (ss. 138-160). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hollond, H. A. (1945). Some early Chacellors. *The Cambridge Law Journal*, 9(1), 17-30.
- İnalçık, H. (2019). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi, II*, Yeditepe Yayınevi.
- Karl, B. (2018). Objects of prestige and spoils of war, In Z. Biedermann, A. Gerritsen & G. Riello (Eds), *Global Gifts: The Material Culture of Diplomacy in Early Modern Eurasia* (pp. 119-170). Cambridge University.

- Katip Çelebi (2016). *Fezleke I*, (Z. Aybicin, Haz.). Çamlıca Basım Yayın.
- Kütükoğlu, M. (2013). *Osmanlı belgelerinin dili*, Türk Tarih Kurumu.
- Nicolle, D. (2010). *Konstantinopolis'in düşüşü Osmanlıların Bizans'ı fethi*. Kitap Yayınevi
- Özcan, A. (2001). Kapıcı. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 24 ss. 345-347). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Popp, S. (2013). Zitvatorok Antlaşması. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 44, ss. 372-374). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rady, M. (2021). *Habsburglar*. Kronik Yayınları.
- Runciman, S. (1998). *Haçlı Seferleri tarihi III*. Türk Tarih Kurumu.
- Stollberg-Rilinger, B. (2000). *Kutsal Roma İmparatorluğu*. (M. Tuncay, Çev.). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Turan, O. (2000). *Türk cihan hâkimiyeti mefkuresi*. Boğaziçi Yayınları.
- Yücel, Yaşar. (1987). *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 yıl*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
- Yıldız, Y.(2013). *Osmanlı-Habsburg ilişkileri*. Türk Tarih Kurumu.
- Zinkeisen, W. J. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi*, II, Yeditepe Yayınları.

Erkan DİKİCİ

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Literature, Department of Sociology, Gümüşhane-TURKEY

ORCID: 0000-0001-8319-0345

dikicierkan@gmail.com

Sosyolojinin Ne'liği ve Kim'liği Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Sosyolojinin bilim dalı olarak 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkışı, günümüzde kabul edilen bir gerçekliktir. Özellikle Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile özdeşleştirdiğimiz sosyolojinin bilim olma serüveni, temelinde Batı merkezli bir anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Bir kriz bilimi olarak da ifade edilen ve Batı toplumunun sorunlarına çözüm aramak gayesinde olan Batı sosyolojisinin zamanla tüm dünya toplumları hakkında söz söyleme hakkını kendisinde gördüğü bir tarihsel süreç yaşanmıştır. Nitekim bu süreç, Osmanlı Devleti/Türkiye gibi, Batı-dışı toplumlar tarafından olduğu gibi kabul edilmek durumunda kalmış ve bu toplumlar tarafından Batı'da ortaya çıkan sosyoloji anlayışı genellikle aktarmacı bir zihniyetle takip edilmiştir. Zamanla sosyolojinin Batı-dışı toplumlar tarafından bir bilim olarak icra edilmesi, Batı merkezli sosyoloji anlayışının yeterli bulunmamasına, eleştirilmesine neden olmuştur. Özellikle Türkiye gibi Fransa'dan sonra sosyolojinin akademik ve bilimsel açıdan gelişim gösterdiği ülkelerde, Batı sosyoloji anlayışının ve terminolojisinin Batı-dışı toplumları açıklamakta yetersiz kalacağı ve yerli anlayışların geliştirilebileceği düşüncesi ön plana çıkmıştır. Bu durumun gelişim göstermesinde Batı merkezli sosyoloji anlayışının kapitalist sistemi meşru hâle getiren bir tarafı olmasına yönelik düşüncelerin de var olması etkili olmuştur. Bu açıdan bakıldığında makalenin konusunu Türkiye'de yaklaşık yüz yıllık bir tarihi olan sosyolojinin yerli bir anlayışla Batı sosyolojisine olan eleştirel bakış açısı oluşturmaktadır. Makalede Batı sosyoloji anlayışının Batı-dışı toplumlar tarafından olduğu gibi kabul edilmemesi neticesinde günümüz Türk sosyologlarının Batı merkezli sosyoloji anlayışının ne'liği ve kim'liğine yönelik görüş ve eleştirilerin ortaya konması amaçlanmıştır. Makalede öncelikle Batı'da sosyolojinin gelişim serüveni ele alınacak, Batı merkezli sosyoloji anlayışının kapitalist sistemi meşrulaştırma konusundaki durumuna yer verilecek ve son olarak günümüz Türk sosyologlarından hareketle Batı sosyolojisinin ne'liği ve kim'liği üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Bu bağlamdan hareketle bir derleme türü olan makalede, doküman incelemesi yöntemi kullanılarak literatür taraması sonucu ulaşılan kaynaklardan konunun analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Türk Sosyolojisi, Yerli Sosyoloji, Batı Sosyolojisi, Kapitalizm.

An Evaluation Upon the Nature and Identity of Sociology

Abstract

Today, it is an accepted reality that the emergence of sociology as a branch of science occurred in Europe in the nineteenth century. The adventure of sociology so as to be a science, which we associate especially with the Industrial Revolution and the French Revolution, has been shaped in the framework of a Western-centered understanding. Eventually, a historical process has been experienced through which Western sociology, which is also depicted as a science of crisis and strives to find solutions corresponding to the problems of Western society, is eligible to have a say about all world societies over time. Thus, this process had to be accepted as it was by non-Western societies such as the Ottoman Empire/Turkey, and the understanding of sociology that emerged in the West was usually followed with a transferrist mentality. In time, the practice of sociology as a science by non-Western societies caused the Western-centered understanding of sociology to be insufficient and to be critiqued. Especially in countries like Turkey, where sociology has developed academically and scientifically after France, the conception that Western sociological understanding and terminology will be inadequate to explain non-Western societies and that native conceptions might be developed has come to the forefront. The development of this situation was influenced by the fact that there were thoughts suggesting that the Western-centered understanding of sociology legitimizes the capitalist system. Considering this point of view, the subject of the article is the critical perception of sociology, which has a history of nearly a century in Turkey, to Western sociology with a native understanding. In the article, it is aimed at revealing the views and criticisms of today's Turkish sociologists concerning the nature and identity of

the Western-centered sociological understanding in accordance with the fact that the Western understanding of sociology is not accepted as it is by non-Western societies. In the article, first of all, the development adventure of sociology in the West will be discussed, and then the situation of the Western-centered understanding of sociology in legitimizing the capitalist system will be included, and finally, an evaluation will be made on the nature and identity of Western sociology, based on contemporary Turkish sociologists. Within this context, in the article, which is a compilation type, the analysis of the subject was fulfilled from the sources reached as a consequence of the literature review by using the document review method.

Keywords: Sociology, Turkish Sociology, Native Sociology, Western Sociology, Capitalism.

Giriş

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başları dünya tarihi açısından önemli bir zaman dilimi olarak görülmektedir. Bu zaman diliminin önemi, Batı merkezli bir anlayışın inşası olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı'da yaşanan bir takım siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler, bu durumun hazırlayıcısı durumundadır. Sosyal hayatın bütünüyle etkilenmesi ve değişimin yaşanması bakımından 19. yüzyıl, kurmuş olduğu Batı merkezli anlayış çerçevesinde toplumsal yapının değişimine de sebep olmuştur. Yeni bir toplum anlayışı karşısında Batı, düzen(sizlik) sorunu ile karşı karşıya kalmıştır.

19. yüzyılda Batı'da baş gösteren düzen(sizlik) sorunu, toplumsal yapı üzerinde bir ihtiyacı hissettirmiştir. Bu ihtiyaç, her ne kadar Batı merkezli bir anlayışın ürünü olsa da ihtiyacı karşılama noktasında kendi dışında çözümler arayan bir Batı'dan bahsetmiş olmaktadır. Sezgin Kızılcılık'in (2015a, s. 47) belirttiği gibi "akıl ve akılcılaştırma üzerine inşa edilmiş" bir Batı uygarlığından söz edilmektedir. Uygarlığının inşasında akli ön plana çıkartan Batı, bir taraftan dünya egemenliğini ele geçirirken, diğer taraftan bir takım sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Batı'da 19. yüzyılda ortaya çıkan sorunlu durumlara ve değişmelere kaynaklık eden faktörlerin başında devrimler gelmiştir. Devrimler, dünya tarihini biçimlendiren, toplumları dönüştüren/değiştiren ve insanlığı yönlendiren olaylar olarak kabul edilmiştir (Kızılcılık, 2005, s. 14). "Batı, bu yüzyılda dünya egemenliğini ele geçirmiş ve özellikle Batı-dışı mazlum toplumları hegemonyası altına almaya başlamıştır. Batı'nın dünya üzerinde hükümler kurmasına ve çeşitli sorunlarla yüz yüze gelmesine kaynaklık eden oluşumların başında Endüstri Devrimi ile Fransız Devrimi gelmektedir" (Kızılcılık, 2005, s. 130). Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile Batı'da gerçekleşen dönüşüm sonrası önemli bazı sonuçlar elde edilmiştir. Toplum sorunlarına çok yönlü ve boyutlu çözümler arandığı bir sırada, bilimsel ele alımların Batı'da yeni bir bilimin, sosyolojinin doğuşuna yol açmıştır (Tuna, 1991, s. 29).

19. yüzyılda Batı, Doğu karşısında elde etmiş olduğu üstünlüğünü ya da dünya egemenliğini sürdürebilme noktasında sosyal olay, konu ve sorunlar üzerinde daha doğru bilgilere gereksinim duymuştur. Böylesi bir gereksinimin/anlayışın ürünü olarak Batı'da sosyoloji adlı yeni bir sosyal bilim disiplini üretilmiştir (Kızılcılık, 2004a, s. 73). Baykan Sezer'e (2011, s. 32) göre, sosyolojinin tüm çabası toplum olaylarının anlaşılması ve bilinmesine yöneliktir. Bu çabanın sosyoloji ile başlamadığını, insanlık tarihi kadar eski olduğunu öne sürmektedir. Çünkü 19. yüzyılda Batı, bazı bilgiler aracılığıyla toplum olayları üzerinde etkili olabileceği ve bu olaylara yön verebileceği inancına kavuşmuştur. Batı'da toplumsal sorunlar üzerine yaşanan gelişmeler, yeni bir bilim olarak sosyolojinin varlığının bir ispatı gibi düşünülebilir. Koyuncu ve Bozkurt'a (2019, s. 93) göre 19. yüzyılda Batı'da yaşanan sorunlara çözüm getirme çabalarıyla sosyoloji bilimi ortaya çıkmıştır. Batı'da ortaya çıkan yeni toplumsal sorunlar ve bu sorunlara karşı düzen arayışı ve dünya egemenliğinin meşruluğu problemlerinin çözümü için sosyoloji araçsal bir şekilde kullanılmıştır. Ülkemizde Batı'nın sorunlarına karşı geliştirilen çözüm reçeteleri alınıp Türk toplumunun sorunlarına hazır reçete olarak sunulmuştur. Ancak Türk sosyolojisi bütünüyle bu taklitçi ve nakilci yaklaşımdan ibaret olmamıştır.

İnsanı ve toplumu ilgilendiren sorunların düşünürler/bilim adamları tarafından ele alınmasının, 19. yüzyıl ya da insanlık tarihi içerisinde herhangi bir zaman dilimi ile ilişkilendirilmesi

kabul edilemez. Mehmet Zencirkıran'ın (2015, s. 23) belirttiği üzere insanlık tarihi boyunca dűşünürler, insan ve toplum hayatı ile ilgili birçok sorun ortaya koymuş ve bu sorunlara çözüm önerileri getirmeye çalışmışlardır. Ona göre insan ve topluma dair yapılan sorgulamalar, tarihin oldukça eski zamanlarına kadar götürülebilir. Fakat sosyolojinin sistematik bir bilim dalı hâline gelmesinde sanayi devrimine büyük önem atfetmektedir. O, sosyolojiyi endüstri devrimi ile beraber sosyal yaşamda devrim niteliğinde gerçekleşen dönüşüm, kaos ya da altüst oluşlara, o dönemde beliren sorunlara çözüm getirme çabası içerisinde olan bir bilim dalı olarak kabul etmektedir.

Sosyolojinin yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı noktasında zaman dilimi bakımından 19. yüzyılı işaret etsek de sosyolojinin ortaya çıkışı birden bire gerçekleşen bir durum değildir. H. Bayram Kaçmazođlu (2001, s. 10-11), sosyolojinin bir bilim hâline gelişinin arka planını Ortaçađ sonlarına kadar götürmektedir. Ona göre Ortaçağın sonlarına doğru Batı'da ortaya çıkan bir takım değişimler, keşifler, Dođu-Batı ilişkileri ve bu ilişkiler sonucunda görűlen sınıfsal dönüşümler, bilimsel gelişmelerin teknik buluşlara ivme kazandırması, 18. yüzyılın ortalarından itibaren ticaret burjuvazisinin ve ardından sanayi burjuvazisinin doğmasına yol açmıştır. Bu değişim ve dönüşümlerin burjuvazi sınıfı adına en belirgin kazanımının, Fransız Devrimi olduğuna işaret etmiştir. Kaçmazođlu, sosyolojinin bilim hâline gelişinde yalnızca Fransız Devrimi'ni örnek göstermemiştir. Bu dönemin bir devamı olarak 19. yüzyılda işçi sınıfının ve çoğunluğunu işçi sınıfının oluşturduğu siyasal hareketlerin ortaya çıkışına temas etmiştir. Ona göre bu dönemde somut hâle gelen Batılı toplumların genel özellikleri ve yeni ortaya çıkmaya başlayan toplumsal sorunlar, geleneksel/feodal olma özelliğine sahip Batı'dan nakledilen bilimlerle çözülemediğinden dolayı yeni bir bilime ihtiyaç hissedilmiştir. Batı toplumunun sahip olduğu gerçekleri ve yaşanan dönüşümü izah edebilecek özelliğe sahip olan bilime duyulan ihtiyaç sosyoloji aracılığı ile giderilmek istenmiştir.

Batı'da sosyolojinin yeni bir bilim olarak toplumsal gerçeklikleri ve yaşanan dönüşümü açıklama arzusu/beklentisi, aslında Batı'daki toplumsal yapıda yaşanan düzen(sizlik) ile alakalıdır. Baykan Sezer (1993, s. 13), 19. yüzyılda Avrupa'nın batısındaki ülkeleri belirleyen ve sosyolojinin başlıca yönelimlerini kavrayabilmemize izin veren birtakım özellikler olduğunu belirtmektedir. Ona göre bir taraftan Batı'nın dünya genelinde ve doğa üzerinde kazandığı egemenlik/üstünlük, diğer taraftan ise aynı ülkelerin kendi toplumları içinde tarihlerinde tanık olmadıkları sorunlarla karşılaşmaları şeklinde bir gerçeklik söz konusudur. Batı'nın dünya genelinde ve doğa üzerinde kazandığı bu etkinliğini, kendi toplumunda yaşanan iç sorunları çözüme kavuşturmak adına kullanmak isteyecektir. Batı'nın elde ettiği etkinliği bilinçli bir şekilde kullanması, sorunlarının üstesinden gelebileceği anlamına gelmektedir. Baykan Sezer'e göre Batı, dünyaya egemen olma ve dünyaya istediği yönü verebilme gücüne sahip olduğunu düşündüğu için Batı'da var olan toplumsal sorunların da kolay bir şekilde üstesinden geleceğine inanmaktadır. Fakat çalışmanın konusu itibariyle bakıldığında Batı'da ortaya çıkan, gelişen ve bilim kimliği kazanan sosyolojinin yalnızca sorunların çözümünde değil, aynı zamanda yeni sorunların da ortaya çıkmasına neden olduğu varsayılmaktadır. Çünkü Batı merkezli bir anlayışa sahip olan bir bilim olarak sosyoloji, aynı zamanda kapitalist sistemi meşrulaştıran bir özelliğe de sahip olmuştur. Bu bağlamdan hareketle, Şan ve Şenkaloğlu'nun (2019, s. 38) da ifade ettiği şekilde Batı sosyolojisinin sadece Batı toplumlarının özellikleri ve sorunları ile sınırlandırılması ona ne bilim hüviyeti kazandırır ne de diğer toplumların sorunlarını çözebilen bir disiplin olma imkânı verir. Kısacası Batı sosyolojisi, 19. yüzyılda ortaya çıktığı dönemde doğasına egemen olan Avrupa merkezci bakış açısı ile sorunlar karşısında yetersiz kalmıştır. Ancak bu yetersizlikler sosyolojiden duyulan beklentilerin sona erdiği ya da ereceği anlamı taşımamaktadır. Bununla birlikte Türk toplumunun sahip olduğu sosyal gerçeklikten yola çıkarak Batı sosyolojisi karşısında yerli yaklaşımlar üretilmeye çalışılmıştır. Yerli anlayış(lar)ın geliştirilme çabaları ile birlikte Batı sosyolojisine yüklenen anlam, son bölümde

değınileceği üzere, Batı merkezli sosyoloji biliminin ne'liği ve kim'liği üzerine günümüz Türk sosyologlarından yola çıkarak yapılacak değeriendirilmelerle ortaya konulacaktır.

1. Kapitalist Sistemi Meşrulaştıran Batı Merkezli Bir Bilim Olarak Sosyoloji

Sezgin Kızılcelik'e (2008, s. 9) göre Batı'da sosyolojinin 19. yüzyılda ortaya çıkışı tesadüfi bir durum değildir. Çünkü 19. yüzyılda Batı'nın dünyaya egemen hâle geldiği görülmektedir. Doğu-Batı ilişkilerini istediği şekilde yönetmek isteyen Batı, içeride ve dışarıda bir takım sorunlarla karşılaşmıştır. Batı, gerek dünya egemenlik ilişkilerinde dizginleri elinde tutmak ve yayılmacı siyasetini toplumların tamamına yaygınlaştırmak; gerekse sömürüye dayalı kapitalist-emperyalist sisteminin içeride yarattığı buhranları bertaraf etmek, hastalıklı gövdeyi onarmak, ölçüleri bozulmuş bedenleri düzeltmek ve dertlere derman olmak hususunda sosyoloji ilacına büyük bir gereksinim duymuştur. Başkan Sezer'e göre 19. yüzyılda dünya egemenliğini ele geçiren Batı, bu egemenliğin sağladığı üstünlükten beklediğinin üzerinde neticeler almaya başlamıştır. Bu durum neticesinde Batı'nın yeryüzündeki gelişmelere istediği yönü verebileceği inancını kazandığını ve bu inancın sonucunda sosyolojinin oluştuğunu belirtmiştir (Kızılcelik, 2009, s. 58-59).

Sosyolojinin ortaya çıkışı ve Batı'da önemslenmesinde Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin önemli yeri bulunmaktadır. Sosyoloji, kendisinin varlık sebebi olan bu süreci kavramaya çalışmış, bir taraftan bu sürecin teorik alt yapısını hazırlamış, diğer taraftan da eleştirel bir tutum takınarak modernitenin ve 18. yüzyıl düşüncesinin hem akıl ve birey merkezliliğini hem de sonsuz ilerleme mitini ciddi bir biçimde sorgulamıştır (Ünsaldı & Geçgin, 2013, s. 29). Böylece kapitalizmin gelişimi noktasında bir zemin oluşturması ve Batı'nın dünya egemenliğini meşrulaştırması adına hizmet eden sosyoloji Batı'da önem kazanmıştır. Başkan Sezer'in (2011, s. 5) de belirttiği üzere 19. yüzyılda bilinen en belirgin özellik, Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirmesidir.

Sezgin Kızılcelik'e (2004b, s. 50) göre sosyoloji, söz konusu olan Endüstri Devrimi ve Fransız İhtilali'nin bir sonucudur. Kızılcelik, sosyolojinin bu devrimlerden kaynaklanan hızlı sosyal dönüşümleri araştıran, devlet politikaları için işlevsel olan, yani onları meşrulaştıran bir bilim olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda söz konusu devrimlerin bir ürünü olarak sosyolojinin, kapitalist dünya ekonomisini yönlendiren burjuvazinin sınıfsal çıkarlarına uygun yapıları haklılaştırdığını aktarmaktadır. Böylece sosyolojinin, kapitalist sistemin toplumlar üzerinde büyük bir etki gösterdiği ve Batı'nın dünya egemenliğinde söz sahibi olduğu bir dönemde ortaya çıkmasının tesadüf olmadığı söylenebilir.

Kuşkusuz sosyoloji, modern bir bilimdir (Solmaz, 2013, s. 17). Sosyolojinin 19. yüzyılda Batı'da bilim kimliğine erişmesi, toplumsal ilerleme, değışme, örgütlenme gibi bazı kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Sosyoloji, bu yönüyle modern bilim yöntemini ve tarih anlayışını da etkilemiştir. Ertan Eğribel'e (2010, s. 125) göre günümüz tartışmalarının sosyoloji ve modern bilim açısından böyle bir yönü bulunmaktadır.

Batı'da yaşanan devrimler, bir taraftan kapitalist düzenin ve burjuvazinin temellerini sağlamlaştırırken, diğer taraftan da Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirmesi hususundaki görüşleri doğrular niteliktedir. Batı'da sosyoloji, böyle bir ortamda ortaya çıkarken, Batı'nın dünya egemenliğine hizmet etmesi kabul edilen bir gerçektir. Bu gerçeği Batı-dışı toplumlar perspektifinden yorumlarsak durum bu kadar net görünmemektedir. 19. yüzyılda Batı için sadece olumlu gelişmelerden bahsetmemiz doğru olmayacaktır. Başkan Sezer'in de ifade ettiği üzere 19. yüzyıl, Batı tarihine göre iki açıdan oldukça önemli görülmektedir. Bunlardan ilki, Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirmesi ve bunun tarihte eşi görülmemiş boyutlara ulaşması; diğeri ise Avrupa'nın batısındaki ülkelerin kendi sorunları ve çekişmeleri dolayısıyla belirli zamanlarda çöküş noktasına yaklaştıklarını düşünmeleridir (Kaçmazoğlu, 2001, s. 11).

19. yüzyılda Batı, bir taraftan sorunlarla mücadele ederken, diğer taraftan da dünya egemenliğini ele geçirmenin coşkusu içindedir. Burjuvazi, getirdiği düzenin sorunlarını, özellikle Batı'ya özgü toplum içi çekişme ve çatışmaları dünya egemenliği içinde çözme çabasıdadır (Sezer vd., 2003, s. 20). Batı'da yaşanan toplumsal sorunlara çözüm aranması, Batı sosyolojisinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Çünkü aranan çözümlerin sosyolojiden geleceği düşünülmektedir. Sezgin Kızılcılık'e (2004b, s. 59) göre Batı düşüncesinin ürünü olan sosyoloji, Batı'nın kendine has sorunlarıyla belirlenmiş olup, ilgi odağı olarak Batı toplumlarının sorunlarını seçmiştir. Sosyolojinin Batı'nın bilimi olduğunu ve Batı'nın çıkarlarını gözettiğini ifade eden Kızılcılık, Batı-dışı mazlum toplumlara açıklama kaygısı taşımadığını ileri sürmektedir. O, sosyolojinin Batı'lı ve Batı merkezci olduğunu, Batı-dışı toplumlara karşı önyargılı davrandığını düşünmektedir. Ona göre sosyolojinin ortaya çıkışı ve gelişimi, Batı toplumu ve düşünce sistemiyle koşutluk göstermektedir. Batı düşünce sistemi, kapitalist düşünceyi geliştirmek ve bunu tüm dünyaya yaymak amacıyla kendisini geliştirmiştir. Bu zihniyet, burjuvazinin amacına uygun hareket etmek amacıyla pozitivizmi kendisine araç olarak görmüştür. Kızılcılık'ın (2004a, s. 94) belirttiği gibi "Batı, özellikle, egemenliği altına almak istediği toplumlar hakkında daha doğru bilgilere gereksinim duyduğu için sosyoloji bilimini çok önemsemiştir. Kısaca, sosyolojinin burjuvazinin çıkarına bir bilim olduğu ve bunu da pozitivizmin sağladığı söylenebilir."

Kapitalist sistemin yaygın hâle geldiği ve Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirdiği bir dönemde sosyolojinin ortaya çıkışı tesadüf değildir. Batı toplumunun sosyolojiden beklentileri oldukça fazladır. Sosyoloji, öncelikle toplumların gündelik yaşamlarındaki işleyişin yasalarına ulaşacaktır. Ulaşılan bu yasalara göre, yönetici sınıf, toplumun yönünü kendi menfaatleri (kapitalist sınıfın çıkarları) doğrultusunda şekillendirecektir. Ayrıca yönetici sınıf, sosyoloji aracılığı ile mevcut toplumsal karmaşayı, "anomi"yi önleyecektir! Bir başka deyişle sosyoloji, maymuncuk gibi her sorunlu kapıyı açacak hale gelecektir. Nerede sorun var ise, sosyoloji oraya koşacak ve sorunu halledecektir (Kaçmazoğlu, 2001, s. 15). Sosyolojinin bilim hüviyetine sahip olması; topluma, bireye, toplum-birey etkileşimine ve dünya gerçekliğine ilişkin fikirler demeti olarak teoriler üretmesiyle ilişkilidir. Sosyolojinin kendisinden söz etmek, sosyolojik teorikleştirme çabalarına gönderme yapmaktan başka bir şey değildir. Sosyolojiden konuşulduğunda "sosyoloji teorileri"nden bahsedilmiş olacaktır. Sosyolojiye dair hasbıhal etmek sosyoloji teorilerini esas almak anlamına gelir. Sosyolojinin ana dayanağı, teoridir. Başka bir deyişle teori, sosyoloji disiplininin omurgasını oluşturur (Kızılcılık, 2015, s. 21).

Batı'nın sosyolojik düşüncesi bir varoluş sorunu olarak başlamıştır. Batı sosyolojisi, ekonomik değişmelerle beliren sosyal krizleri çözüme kavuşturma iddiasında olmuştur (Sağır, 2014, s. 50). Dünya siyasetine yön vermek ve egemenliği ele geçirmek isteyen Batı, ürettiği teoriler ve geliştirdiği sistematik bir paradigma ekseninde hareket etmiştir. Batı toplumunda görülen sorunların üstesinden gelme yöntemlerini evrenselleştirerek, var olan riskleri azaltmayı başarmışlardır. Böylelikle mücadele ettiği diğer uygarlıkları özellikle batılılaşma anlayışı ekseninde, kendi sınırları çerçevesinde şekillendirme düşüncesinde başarıya ulaşmışlardır. Bu bağlamda Batı, tarihsel olarak krizler ekseninde yenilenmeyi, bir sıçrama varsayımına dayandırmıştır. Nitekim yapısal sorunlarını aşmanın yolunu da dünya egemenliği iddiasında önüne çıkan açmazları dönüştürme becerisine bağlamıştır (Öztürk, 2011, s. 9). Ortaya çıkan sonuç, beklenildiğinin aksine, sorunların çözüme kavuştuğu bir dünya düzeni sağlamamıştır. Aksine değerlerin kaybolduğu, tarihin ve toplumun sonuna gelindiği fikrinin baskın hâle geldiği gözlenmiştir. Sezgin Kızılcılık'ın (2004c, s. 9) belirttiği gibi "Batı merkezli dünyada insan ve insani olanın kaybolmasıyla yüz yüzeyiz. Batı, insanı yok eden düzenektir, yani ölümlerin ve hortlakların var olduğu mekandan başka bir şey değildir. Batı'nın ördüğü dünya, insanlık dışı uygulamaların mekanı oldu ve insanlık karşıtı yörüngeye oturdu. Dünya, Batı'yla insanın önemsenmediği bir merkez haline geliverdi."

2. Sosyolojinin Ne'liği ve Kim'liği Üzerine Türk Sosyologlarından Değerlendirmeler

Sosyoloji, Fransız İhtilali'nin ardından Batı'da ortaya çıkan ve gelişen çok boyutlu bir toplumsal gelişmenin ürünüdür (Sezer, 1988, s. 7). Bu gelişmeler, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen etkisi altına almıştır. Batılı devletler, 19. yüzyılda bir yandan tüm dünyayı sömürgeleştirirken, diğer yandan da tamamen sömürgeleştiremediği Osmanlı ve benzeri ülkeleri çeşitli yollardan ele geçirmeye çalışırlar (Kaçmazoğlu, 2001, s. 13). Sosyolojinin Türkiye'deki serüveninin başlangıcı, Osmanlı'nın son yüzyılına kadar uzanmaktadır. Tanzimat Fermanı ile başlayan Batılılaşma sürecinin koşulladığı bu serüvenin öncü adımları 19. yüzyılın sonunda atılır. Bu yüzyıl, büyük kırılmaların, toplumsal ve siyasal dönüşümlerin yaşandığı bir çağı içermektedir. Batı'da kapitalizm olanca hızı ile tüm toplumsal alanlarda belirginleşmeye başlarken Osmanlı İmparatorluğu da bu süreçten farklı boyutlarda etkilenmiştir. Topraklarının emperyalistler tarafından paylaşılma kavgasının yarattığı dengeden faydalanan Osmanlı idaresi, hem bu sürece direnmenin hem de bozulan nizamı yeniden tahlil etmenin derdine düşer (Ünsaldı & Geçgin, 2013, s. 215). Türkiye'ye sosyolojinin girişi ve Türkiye'de gelişimi, Batılılaşma adı altında düzenin yeniden sağlanması adına gerçekleşen girişimlerin vesilesi ile ilk adımlarını atmıştır.

Sosyolojinin evrensel bir bilim hâline gelmesi ve ürettiği teorilerle bütün toplumları açıklayabileceği düşüncesi, kapitalist düşüncenin bir ürünüdür. Kendi sorunlarını çözüme kavuşturmaya çalışan Batı, bir taraftan da Batılı olmayan toplumları açıklama iddiasıyla hareket etmiştir. Sezgin Kızılcılık'in (2005, s. 150) de söylediği gibi "Batı sosyolojisi, Türkiye gibi Batı-dışı mazlum toplumları açıklama iddiasındadır. Batı sosyolojisinin bizim gibi ülkelere önerileri vardır. Batı sosyolojisi, sığındığı evrensellik aldatmacası ve Batı dalkavukları/taparları/işbirlikçileri nedeniyle söz konusu toplumların sosyolojileri üzerinde etkili olmuştur." Böylece Batı sosyolojisi, kendi çıkarlarını gözeterek kendi dışındaki toplumları izah etmeye çalışmıştır. Öne sürdüğü bir takım teorilerle, Batı-dışı toplumları açıklamak istemiştir. Evrensel bir Batı sosyolojisi anlayışının Batı-dışı toplumları tahakküm altına alabilmesi adına küreselleşme adı altında bir çabanın ortaya çıktığı görülmektedir.

Batı'daki toplumsal, kültürel ve siyasal alanlarda yaşanan gelişmeler, aynı zamanda birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Korkut Tuna'ya (1991, s. 29) göre sosyoloji, 19. yüzyılda Batı toplumun yaşadığı sorun ve açmazlarına çözüm aramak, büyük sarsıntı ve kriz yaratan olayları yönlendirebilmek amacıyla ortaya çıkmış bir bilimdir. Batı'nın 15-16. yüzyıllardan beri izlenen gelişmesi, toplumlararası ilişkilerde belli bir güce sahip olmasına ve toplumlar arasında gerçekleşen dünya egemenliğini ele geçirmesine yol açmıştır. Sosyolojiye yüklenen görev, sadece Batı'nın dünya egemenliğini meşrulaştırma çabası olmakla kalmayıp aynı zamanda Batı'da yaşanan toplumsal sorunların çözümü noktasında hareket etmesi açısından önem arz etmektedir.

Sosyoloji, burjuva düzenini koruma çerçevesinde, ona tam çeper olma hususunda sosyal tümlüğün anlaşılması için uzmanlaşma numarası altında başta bilgi dostu felsefe olmak üzere diğer kardeşlerinden (sosyal bilimlerden) düşünsel, teorik ve metodolojik bakımlardan kendisini kopartmıştır. Sosyoloji, burjuva iktidarına siper olmayı, onun ideolojik aygıtı olarak çalışmayı ve muhafızlığını yapmayı devam ettirmektedir. Sosyoloji, burjuvaların yarattığı sosyal çelişkilerin üstüne tül çekmede, burjuva mahallesinden övgüyle söz etmede, onların sıkıntılarını gizlemede ve problematik teşkil eden veçhelerini görmezlikten gelmede oldukça fazla işe yaramıştır. Burjuvazinin kendi imgesinde bir dünya kurma arzusunda onun yanı başında irileşmiş sosyoloji, burjuva değerlerinin dünyaya egemen olmasına koşut olarak yayılmış, kendisine en yakın olanları da Türkiye'den bulmuştur (Kızılcılık, 2009, s. 9). Böylece Batı sosyolojisi, Batı'da yaşanan toplumsal sorunları açıklayabilmek adına inşa edilirken yaşanan gelişmeler sonucunda Batı düşüncesinin ve burjuvazisinin emrine amade bir bilim dalı hâline gelmiştir. Artık sosyoloji, Batılı

olmayan toplumları izah etmek gibi yeni bir misyona sahiptir. Batı sosyolojisi, bu yeni misyonu ile Batı'nın sahip olduğu dünya egemenliğinin meşruiyetini kuvvetlendirmek gibi bir amaca hizmet edecektir. Böylelikle sosyolojinin, evrensel bir bilim olması ve bütün toplumları açıklayabilir olması yönünde bir anlayışın zihinlere yerleşmesi amaçlanmıştır.

Sosyolojinin değişimi açıklama ve toplumsal sorunlara çözüm getirme işlevlerini yerine getirebilmesi için her şeyden önce Batı'nın ve özellikle Amerika'nın dayatmaya çalıştığı küreselleşme sürecinin evrenselleştirici ölçütlerinden ve sanal gerçekliklerinden kurtulması gerekmektedir. Her toplum içinde bulunduğu sosyal realiteye yüzünü çevirmelidir. Bunun için öncelikle yapılması gereken, her toplumun kendi tarihsel gelişimine ve toplumsal koşullarına uygun kavramlar ve teoriler üretmesi ve Batı sosyolojisinin yoğun etkisinden kendisini kurtarmasıdır (Poyraz & Arıkan, 2003, s. 92). Her toplumsal gerçeklik, birbirlerinden farklılıklar gösterirler. Bu nedenle sosyologlar da, kendi toplumsal dinamiklerinden hareketle toplumsal tahlillerde bulunur. Zafer Durdu'nun (2014, s. 151-152) ifade ettiği şekliyle "eğer sosyoloji, batılı bir bilim ise ve batının sorunlarını çözmek üzere ortaya çıkmış ise, bu hali ile evrenselleşemez. Evrenselleşememek de, bilim olma iddiasını zedeler. Toplumsal gerçekliği anlamak ve açıklamak isteyen sosyoloji Batı merkezilikten kurtarılmalı ya da çıkarılmalıdır."

Toplum denen gerçeklik, yere ve zamana göre farklılıklar arz etmektedir. Sosyolojinin ilgi odağında yer alan toplum, uygarlıklara göre farklı bir görünüme sahip olmaktadır. Her medeniyetin kendine özgü toplum tasavvuru vardır. Toplum, uygarlıklar itibarıyla farklılıklar göstermektedir. O halde tarihsel süreç içinde değişik coğrafyalarda ve kültürlerde ortaya çıkmış "toplum"ları birbirlerinin aynısı ya da muadili olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Başka bir deyişle, gerek tarihte gerekse bugün yaşayan toplumlar, birbirlerinin benzeri olarak kabul edilemez. Toplumları aynı kefeye koymak, aynı ölçülerle değerlendirmek, aynı kavram ve kuramlarla açıklamaya kalkışmak, Sezgin Kızılcıkel'in (2012, s. 151-152) ifadesi ile "çapsız sosyologların" sıkça yaptıkları bir durumdur. Çünkü her toplum, biriciktir ve kendine has özelliklere sahiptir. Toplumlar, tarihin başlangıcından bu yana birbirlerinden farklılaşmışlar, farklı gelişme çizgileri izlemişlerdir. Bütün bunlara rağmen Kızılcıkel'in (2008, s. 119) de belirttiği üzere "Batı sosyolojisi, dünyada egemen olan sosyolojidir. Ortaya çıktığı 19. yüzyıldan bu yana başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelerin sosyolojilerini tesiri altına almıştır."

18. yüzyılın sonlarından itibaren gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse Batı'da ortaya çıkan gelişmeler hem Batılı devletlerin geleceğini, hem de Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu derinden etkilemiştir. Söz konusu olan durum, etkisini arttırarak 19. yüzyılda da varlık göstermiştir. 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Batı, Dünya egemenliğini tartışmasız ele geçirip "vahşi kapitalizm" süreci ile tüm dünya coğrafyasını her şeyi ile sömürge haline getirmiştir (Kaçmazoğlu, 2001, s. 181-182). Böylece Batı, kendi içerisindeki egemenlik mücadelesini genişletmiş ve Batı-dışı toplumlar üzerinde egemenlik mücadelesini devam ettirmek istemiştir. Yaşanan süreçten nasibini alan ülkelerin başında Osmanlı Devleti gelmektedir. Batı, sahip olduğu kapitalist düzeni devam ettirmek, Batı-dışı toplumları da bu düzenin içerisine sokmak istemiştir. Osmanlı Devleti'nde bu durum, Batılılaşma hareketleri çerçevesinde gelişmiştir (Bingöl, 2020, s. 395). Sezgin Kızılcıkel'in (2008, s. 143) de söylediği üzere "Batı, kendi sistemini modernleşme ve Batılılaşma gibi gözde kavramlar yoluyla tüm dünyaya yaymak istemiştir. Bunun için sosyoloji bilimini kullanmıştır. Ona göre, sosyolojinin Türkiye serüveni, bu durumun en belirgin örneklerinden birisini teşkil eder." Çünkü sosyoloji, ortaya çıktığı 19. yüzyıldan bu yana Batı'nın çıkarlarını gözetken, Batı'nın dünya egemenliğini meşrulaştıran ve Batı bataklığının yayılmasına aracı olan bir bilim olmuştur. Sosyoloji, Osmanlı İmparatorluğu'na da bu bağlamda girmiştir (Kızılcıkel, 2008, s. 148).

Günümüzde sosyolojinin 19. yüzyılda Batı'da ortaya çıktığı şartlardan daha baş döndürücü çalkantılar, değişimler, çatışmalar yaşanmaktadır. Bölünme ve çatışmalar daha fazla derinleşerek

genişlemektedir. Bu durum karşısında, sosyolojiye olan ihtiyacımız daha çok hissedilmektedir. Ancak bu süreçte Batı sosyolojisinin bize yeni bir görüş, yeni bir öneri getirmeyeceği bütün açıklığı ile ortadadır. Batı'nın, Doğu karşısında, imkânı/gücü artmış olmasına karşılık sosyolojinin etkinlik alanı giderek daralmıştır. Batı'nın artık sosyolojiye ihtiyacı bulunmamaktadır (Eğribel, 2010, s. 134). Baykan Sezer'e göre sorunların gerçek açıklamalarının sosyoloji çerçevesi içinde bulunacağı kesindir. O, sosyolojide egemen sosyolojinin Batı sosyolojisi olduğunu vurgulamaktadır. Günümüz sosyolojisine genel eğilimlerini, araştırma konularını, kavramlarını ve tartışma alanlarını kazandıran Batı sosyolojisi olmuştur. Bu nedenle bugün sosyolojide genel-geçer sayılan bazı değerlendirme ve kavramların, özellikle kendimizi ve toplumumuzu ilgilendiren konularda temelini bilmek için, Batı sosyolojisinin Doğu toplumları karşısındaki tutumunu bilmek durumundayız. Baykan Sezer'e göre Batı sosyolojisi, Doğu toplumlarını açıklamakta bazı yetersizlikler, yetersizliklerin ötesinde yanlı bir tutum sergilemektedir. Batı sosyolojisinin bu tutumu bilinen bir gerçektir (Sezer, 1991, s. 39). Gerek Batı toplumlarını açıklamada, gerekse bilim hüviyetini kazanmasında Batı sosyolojisinin önemi ve egemenliği yadsınamaz. Fakat günümüz sosyal bilimleri içerisinde Batı sosyolojisinin Batılı olmayan toplumları açıklaması hususundaki yetersizliği de yadsınamayan ayrı bir gerçekliktir. Çünkü dünya toplumlarının ait oldukları uygarlık ve/veya medeniyet, kendi içerisinde bir takım özelliklere sahip olmasından dolayı Doğu ve Batı uygarlığı ve/veya medeniyeti şeklinde tanımlanabilir.

Baykan Sezer'e (1993, s. 12) göre ortaya çıkan sosyoloji teorileri içerisinde Türkiye'nin ve Türk toplumunun menfaatleri bakımından olaylara yaklaşılabilen, olayları açıklayabilen bir Türk sosyolojisinin kişiliğini elde ettiği zaman ancak biz de bir sosyoloji geleneğimizden söz edebileceğiz. Baykan Sezer (1988, s. 13), Türkiye'de sosyolojinin sorunlarının ortaya konmasında, Türk sosyolojisinin sahip olduğu gelenekleri ve yöntemleri de kurmak zorunda olduğunu öne sürmüştür. Ancak böylelikle Türk sosyolojisinin Türk toplumunun sorunlarına ışık tutabileceğini düşünmektedir. Bu yüzden Türk sosyolojisinin yaşanan toplumsal sorunları, bütünlükleri içerisinde değerlendirmek ve böylelikle olayların hakiki anlamlarını gün yüzüne çıkarmakla da yükümlü olduğunu vurgulamaktadır. Günümüzde Türk sosyolojisi kendi çıkarlarını belirlemeye çalışırken dünya sosyolojisi önünde etkili olmaya çalışmaktadır. Batı sosyolojisinin önerilerinin Türk sosyolojisi için geçerli olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu nedenle Türkiye'de sosyolojinin önü tıkalı değildir ve Batı sosyolojisinin Türkiye'deki şubesi olmakla yetinme lüksümüz de yoktur. Türk sosyolojisinin gelişimi, Batı sosyolojisinden soyutlanamaz fakat Türk sosyolojisi geliştireceği teorilerle (Doğu-Batı çatışması teorisi gibi) özgünlüğe erişme yolunda emin adımlarla ilerleyecektir (Sezer vd., 2003, s. 25-26). Böylece Türk toplumunu anlayan ve açıklayan yeni sosyolojik teorilerin inşası için Batı sosyolojisinin ne'liği ve kim'liğinin bilinmesi elzem bir durum haline gelmiştir.

Batı'da sosyoloji, toplumda hüküm süren belirsizlik ortamı içinde ortaya çıkan çeşitli düzen veya gelişme/ilerleme arayışlarını temsil ettiği ölçüde başarı, gerçeklik ve uygulama olanağı bulabilmiştir. Ülkemizde ise durum oldukça farklıdır. Osmanlı-Türk aydınının sosyolojiye ilgisi başka nedenlere dayanmaktadır. Siyasal nedenler toplumsal nedenleri öncelemektedir. Başka deyişle sosyoloji ülkemizde, imparatorluğun büyük sorun ve güçlüklerle karşı karşıya geldiği bir dönemde düşünce gündemine gelmiş ve siyasi çözüm arayışlarının bir ifadesi olagelmiştir. Toplum olaylarına ilginin arka planında, kimilerince eleştirel biçimde hep söylenegeldiği gibi "devletin kurtarılması" çabaları yatmaktadır. Batı sosyologlarının çalışmalarına böyle bir kaygının eşlik ettiği söylenemez. "Devlet nasıl kurtarılabilir?" başlıklı bir konu Batılı sosyologların öncelikli bir sorunu olmamıştır. Daha doğrusu böyle bir sorun söz konusu değildir. Sosyoloji, Batı'da daha çok toplum örgütlenmesinin (endüstri toplumunun) yol açtığı toplumsal gerilimler ve alacağı biçim sorunu üzerinde odaklanmıştır (Özcan, 2010, s. 155). Bu açıdan Türk sosyolojisi, Türk toplum yapısını anlama ve açıklama konusunda teori üretme konusunda Batı sosyolojisini iyi analiz ederek hataya düşmemelidir.

Sonuç

Batı merkezli bir anlayışla kapitalist sistemi meşrulaştıran bir anlayışa sahip olan Batı sosyolojisinin Batı-dışı toplumları anlama ve açıklama çabasının/girişiminin beyhude bir çaba/girişim olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Özellikle yerli bir anlayış ortaya koymaya çalışan günümüz Türk sosyologları, bu minvalden hareketle Batı sosyolojisinin ne'liği ve kim'liği üzerine yaptıkları değerlendirmelerle Türk sosyolojisinin kendi teorilerini üreterek Türk toplumunu anlama ve açıklama başarısına ulaşabileceğinin altını çizmektedir. Batı sosyolojisinin ne'liği ve kim'liği üzerine Türk sosyologlarının görüşlerinden yola çıkarak yapılan değerlendirmeler ışığında bir taraftan Türk sosyolojisinin gelişim göstermesi, diğer taraftan da yeni teorilerin üretilmesi sağlanacaktır. Çünkü Türk sosyolojisi, Türk toplumunu anlama ve açıklama noktasında yeni teorilere ihtiyaç duymaktadır.

Doğu toplumlarını açıklayabilecek teorilere ihtiyaç elzemdir. Bunun için Batı-dışı toplumları Batı'nın teorilerinden ziyade kendi toplumsal yapılarını açıklayabilecek teorilerin inşa edilmesi gerekmektedir. Türk toplumu gibi Batılı olmayan toplumların izahında gerekli görülen teoriler, bu toplumların medeniyetleri/uygarlıkları nazarında ortaya çıkartılabilir. Bu konuda Sezgin Kızılcelik (2015b, s. 73), Kemal Tahir-Baykan Sezer ikilisinden hareketle, yerli ve millî bir teori olarak Doğu-Batı çatışmasına işaret etmektedir. Kızılcelik, Türk toplumuna Batılı sosyoloji kuramlarının penceresinden bakmaya itiraz etmiştir. Türk toplumunun sorunlarına Doğu-Batı ilişkileri ve çatışması çerçevesinde açıklama getirmiştir. Sadece Türk toplumunu değil, Doğu toplumlarını ve Batı toplumlarını açıklama çabasında olmuştur. Günümüz Türk sosyolojisi içerisinde, Sezgin Kızılcelik dışında H. Bayram Kaçmazoğlu, Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan gibi isimlerin de Doğu-Batı çatışması teorisi ile Kemal Tahir-Baykan Sezer ikilisinden hareketle yerli bir anlayış ortaya koymaya devam etmektedir.

Toplumlar, ait oldukları medeniyet içinde gelişir ve kimlik kazanırlar. Sezgin Kızılcelik'e göre tüm toplumlar, Doğu ve Batı uygarlıklarından birisine mensuptur. Toplumların özellikleri ve sorunları, yer aldığı uygarlık göz önünde bulundurularak açıklanabilir. Türk toplumunun ana problemlerinin kaynağı, uygarlık dairesindeki yeriyle doğrudan alakalıdır. Toplumumuzu tanımak, onun özelliklerini ortaya çıkarmak için hangi uygarlığa dahil olduğunu gözler önüne sermek yeterli olacaktır. Sosyologlar, öncelikli olarak yaşadığı topluma onun uygarlık dairesinden bakmakla yükümlüdürler. Kızılcelik'in ifade ettiği şekliyle "bu da ancak yerli sosyologların yapacağı bir iştir. Türk toplumunu ve onun mensubu olduğu uygarlığı tanımak/bilmek, Batıcı sosyologların değil, yerli sosyologların işidir (2015a, s. 51). Doğu ve Batı toplumları arasındaki farklı özellikler, Kemal Tahir tarafından sıkça vurgulanmıştır. Mülkiyet hakkının, derebeyliğin, asilzadeliliğin ve şehir burjuvazisinin Batı'da var olduğunu, buna karşın Anadolu'da olmadığını ileri sürmüştür. Diğer yandan merkezî hükümetin Anadolu'da var olduğunu, Avrupa'da ise bulunmadığını bildirmiştir. Günümüz Doğu toplumlarında, Batı toplumlarında olduğu gibi, ezen ile ezilen arasında büyük çaplı düşmansı ilişkiler mevcut değildir (Kızılcelik, 2012, s. 158-159). Kemal Tahir, Doğu ve Batı toplumları arasındaki farklı özelliklerle ilgili örnekler vermiştir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Doğu ve Batı toplumlarının sahip oldukları toplumsal yapının birbirinden farklılıklar gösterdiği, aynı kavramlar ve teorilerle farklı toplumların birbirini izah edemeyeceği sonucuna ulaşılabilecektir. Kızılcelik'in (2015b, s. 25) de ifade ettiği gibi "19. yüzyıldan itibaren Batı sosyolojisinde ortaya çıkan ve günümüze kadar varlığını sürdüren sosyoloji teorilerinin tamamı, Batı toplumlarını açıklamaya dönük teorilerdir. Oysa Türk toplumu, Batılı değil, Doğulu bir toplumdur. Batı toplumlarına dair geliştirilmiş olan söz konusu sosyoloji teorileriyle Doğu uygarlığına mensup olan Türk toplumunu açıklama olanağı bulunmamaktadır."

Gerek Doğu-Batı çatışması teorisi, gerekse Türk toplumunu anlama ve açıklamaya yönelik yeni sosyoloji teorilerinin inşası noktasında Batı sosyolojisinin ne'liği ve kim'liği her yönden iyi bir şekilde tahlil edilmelidir. Bu makale, bu düşünce üzerine kaleme alınmıştır. Batı sosyolojisini yok

saymak, reddetmek gibi bir amacın/çabanın ötesinde, Türk toplumunu anlamak ve açıklamak noktasında Batı sosyolojisinin yetersiz kalacağı, Batı sosyolojisinin terminolojisi ile Batı-dışı toplumların objektif şekilde açıklanamayacağı düşüncesi hâsıl olmuştur. Türk toplum yapısının analiz edilebilirliğine imkân tanıyacak yeni sosyolojik teorilerimizin inşası bakımından Batı sosyolojisinin Batı merkezli ve kapitalist sisteme hizmet eden ne'liği ve kim'liğinin idrak edilmesi gerekliliği noktasındaki zaruretin anlaşılabilmesi arzulanmıştır.

Kaynakça

Bingöl, O. (2020). Tarihi, siyasal ve bilimsel bir tanık olarak sosyoloji: Omanlı imparatorluğu örneği. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(24), 389-396.

Durdu, Z. (2014). *Sosyolojide temel kavramlar ve kurucu fikirler*. Detay Yayıncılık.

Eğribel, E. (2010). Toplumsal ilerlemenin ve tarihin sonu: kutsala dönüş. İçinde Ertan Eğribel & Ufuk Özcan (Eds.). *Sosyoloji yıllığı-kitap 20: Türk sosyologları ve eserleri-1* (125-135). Kitabevi Yayınları.

Kaçmazoğlu, H. B. (2001). *Türk sosyoloji tarihine giriş-1: ön koşullar*. Birey Yayıncılık.

Kızılcılık, S. (2004a). *Sosyal bilimleri yeniden yapılandırma*. Anı Yayıncılık.

Kızılcılık, S. (2004b). *Sefaletin sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.

Kızılcılık, S. (2004c). *Özgünlüğün sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.

Kızılcılık, S. (2005). *Batı bataklığı*. Anı Yayıncılık.

Kızılcılık, S. (2008). *Baykan Sezer'in sosyoloji anlayışı*. Anı Yayıncılık.

Kızılcılık, S. (2009). *Sosyolojinin neliği*. Anı Yayıncılık.

Kızılcılık, S. (2012). *Özgün ve yetkin bir sosyal teorisyen olarak Kemal Tabir*. Anı Yayıncılık.

Kızılcılık, S. (2015a). *Uygarlık, ahlak ve eğitim*. Anı Yayıncılık.

Kızılcılık, S. (2015b). *Yerli sosyoloji*. Anı Yayıncılık.

Koyuncu, A. A. & Bozkurt, R. (2019). Yerli sosyolojinin imkanı olarak Baykan Sezer. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 93-100. <https://doi.org/10.18506/anemon.543947>

Özcan, U. (2010). Türk sosyolojisinin özgünlüğüne dair düşünceler. İçinde Ertan Eğribel & Ufuk Özcan (Eds.). *Sosyoloji yıllığı-kitap 20: Türk sosyologları ve eserleri-1* (154-163). Kitabevi Yayınları.

Öztürk, A. (2011). *Kriz sosyolojisi: Batı merkezçiliğinin yapısal sorunları ve kriz*. Doğu Kitabevi.

Poyraz, T. & Arıkan, G. (2003). Geçmişten geleceğe sosyoloji: Bir bilimi yeniden yapılandırma önerisi. İçinde M. Çağatay Özdemir (Ed.). *Sorgulanan sosyoloji*. (ss. 89-94). Eylül Yayınları.

Sağır, A. (2014). *Uygulamalı sosyolojik çalışmalar*. Siyasal Kitabevi.

Sezer, B. (1988). *Türk sosyolojisinin ana sorunları*. Sümer Kitabevi.

Sezer, B. (1991). Batı sosyolojisinin doğu toplumlarına yaklaşımı. İçinde İsmail Coşkun (Ed.). *75. yılında Türkiye'de sosyoloji* (ss. 39-47). Bağlam Yayıncılık.

Sezer, B. (1993). *Sosyolojide yöntem tartışmaları*. Sümer Kitabevi.

Sezer, B. (2011). *Sosyolojinin ana başlıkları*. Kitabevi Yayınları.

Sezer, B., Eğribel, E. & Özcan, U. (2003). Toplum bilimleri ve sosyolojinin sonu görüşleri üzerine. İçinde M. Çağatay Özdemir (Ed.). *Sorgulanan sosyoloji* (ss. 19-26). Eylül Yayınları.

Solmaz, M. (2013). *Etiğin sosyolojik temelleri*. Vadi Yayınları.

Şan, M. K. & Őenkalođlu, S. (2019). Batı sosyolojisi karşısında Túrkiye'de yerli sosyoloji arayışı. *Sosyal ve Kúltúrel Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 35-59.

Tuna, K. (1991). Túrک sosyolojisinin batı sosyolojisi ile ilişkisi ve sonuÇları. İçinde İsmail Coşkun (Ed.). *75. yılında Túrkiye'de sosyoloji* (ss. 29-38). Bađlam Yayıncılık.

Ünsaldı, L. ve Geçgin, E. (2013). *Dünya'da ve Túrkiye'de sosyoloji tarihi*. Heretik Yayınları.

Zencirkıran, M. (2015). *Sosyoloji*. Dora Yayınları.

MAVİ ATLAS HAKKINDA

Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi (e-ISSN: 2148-5232), kısa adıyla “Mavi Atlas”, elektronik olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin amacı, sosyal/beşerî disiplinler alanındaki tarihî birikimi özümseme, bu minvâlde kuşanılan idrâkı sözü edilen alandaki fiilî meseleleri yeniden düşünmek için işleme ve işletme, böylece de geleceğe doğru akan bir tartışma ortamı ihdâs ederek akademik bir platform oluşturmaktır.

Mavi Atlas, Bahar ve Güz dönemlerinde olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergide yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur. Dergide yayıma kabul edilen her iki gruptaki eserler de “Açık Dergi Sistemleri (*Open Journal Systems*)” kurallarına tâbidir.

Mavi Atlas’taki ilgili süreçlerin tamamlandığı tüm makaleler ve basım kararı alan tüm hakemli yazılar “DOI” numarası almaktadır.

Ayrıntılı bilgi için lütfen dergi sitesindeki ilgili listeleri irdeleyin. Her türlü soru için e-posta adresi: “gu.maviatlas@gmail.com”.

ABOUT MAVİ ATLAS

Mavi Atlas (e-ISSN: 2148-5232) is an open access and a peer reviewed journal published on-line with the support of the Faculty of Letters at Gumushane University. The aim of journal is to provide an academic discussion forum streaming toward the future in order to rethink the actual problems of the current age with a deepening on essential problems and solution proposals considered and deliberated intellectually from past to present within the field of social sciences via internalizing historical background.

Mavi Atlas publishes two volumes in a year. Works accepted by the journal is to be in the field of social sciences/humanities, and can be classified in two different groups. The first group includes “Research Articles”. The second group papers includes “Translations”, “Book Reviews”, “Discussions,” “Conversations,” “Seminar Papers,” and “News.” All papers published by *Mavi Atlas* are made freely accessible on-line immediately upon publication, without subscription charges or registration barriers.

All the articles in *Mavi Atlas* that have completed related processes and entitled to be published gets “DOI” number.

For more information, please visit related sections of this site. For all questions, please use our e-mail “gu.maviatlas@gmail.com.”

MAVİ ATLAS: YAYIN İLKELERİ

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi* (e-ISSN: 2148-5232), Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanır.

2. Dergiye gönderilecek eserler esas olarak sosyal bilimler alanına dâir olmak zorundadır ve iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur.

3. Dergiye Türkçe, İngilizce ve Almanca dillerindeki eserler kabul edilir (Bu husus “Madde 2”de belirtilen birinci grup yazılar için geçerli olup aynı maddede sözü edilen ikinci grup yazıların Türkçe olması mecbûrîdir. Ayrıca bahsi geçen maddede yer alan “Çeviri” türündeki eserler, “Yayın Kurulu”nun görüşüne bağlı olarak hem hedef hem de kaynak dilde basılabilir).

4. Dergiye gönderilen tüm eserler öncelikle muhtevâ, yazım kuralları ve diğer yönlerden “Yayın Kurulu” tarafından incelenir.

4.1. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makalesi” eserlerinde sırasıyla Türkçe “Öz” ve “Anahtar Kelimeler” ile İngilizce “Abstract” ve “Keywords” bulunmalıdır (Bu husûs, “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserler için zorunlu olarak geçerli değildir).

4.2. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makaleleri” daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.

4.3. Dergide, “Araştırma Makalesi” türündeki eserler için “kör hakemlik” sistemi uygulanır.

4.4. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Araştırma Makalesi” türündeki eserler en az iki “Hakem” tarafından değerlendirilir. Böyle bir eserin yayıma kabul edilebilmesi için eserin gönderildiği iki “Hakem”in de olumlu raporu gereklidir. Raporlardan birinin olumlu, diğersinin olumsuz olması durumunda ilgili eser üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden gelecek rapor doğrultusunda eserin kabul veya reddine “Yayın Kurulu” karar verir.

4.5. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağı “Yayın Kurulu”ndan en az iki üyenin raporuna bağlıdır.

4.6. Dergiye gönderilecek “Çeviri” türündeki eserlerin telif haklarıyla ilgili sorunlar daha önceden çeviren(ler) tarafından çözülmüş olmalıdır ve Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bu konuda herhangi bir biçimde taraf değildir.

4.7. Dergiye gönderilen tüm eserlerin, ilgili süreçler tamamlandıktan sonra, olduğu gibi veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya aksine “Yayın Kurulu” karar verir ve sonuç, yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen eserler, en geç bir ay içinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.

5. Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir ve eserlerde savunulan fikirler Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin görüşünü yansıtmaz.

6. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.

7. Yayımlanan eserlerin telif hakları, ilgili bir beyân olsun-olmasın, *Mavi Atlas* dergisine devredilmiş kabul edilir. Bu husus aynı zamanda, eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafınca belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

8. Dergide yayımlanan eserlerden kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.

MAVİ ATLAS: PUBLICATION PRINCIPLES

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters* (e-ISSN: 2148-5232) is published online twice a year (*Spring and Fall*).

2. The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. Manuscripts in Turkish, English and German are accepted. (This matter is applied for the manuscripts in first group mentioned in “2nd Matter”. Manuscripts in second group in same matter must be Turkish. Besides, manuscripts of “Translation” category in given matter can be published in both target and source language according to the opinions of “Editorial board”).

4. All manuscripts sent to the Journal are examined by “Editorial Board” in terms of primarily content, writing guidelines and other aspects.

4.1. The manuscripts in the categories of “Research Paper” that are sent to the Journal have to get “Abstract” and “Keywords” in Turkish and English respectively (This matter is not applied to manuscripts in the category of Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” and “News” necessarily).

4.2. The manuscripts in the category of “Research Paper” that are sent to the Journal must be original, unpublished and cannot be submitted simultaneously for publication elsewhere.

4.3. Blind referee system is applied to the manuscripts in the categories of “Research Paper”.

4.4. “Research Papers” those are suitable for “Publication Principles” are evaluated by at least two referees. Favourable reports of two referees are necessary so that such manuscripts can be accepted for publication. In case one of the reports is favourable and the other is unfavourable, relevant manuscript is sent to a third referee. “Editorial Board” decides approval or rejection of manuscript in accordance with report from third referee.

4.5. Whether manuscripts in the form of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation”, “Conference and Seminar Papers” and “News” which is complying with “Publication Principles” will be published or not depends on reports of at least two members of “Editorial Board”.

4.6. Copyright problems of “Translation” manuscripts must be resolved by translator(s) and Faculty of Letters of Gümüşhane University is not a party of this matter in some way or another.

4.7. After the process mentioned above is completed, “Editorial Board” decides whether the manuscripts will be published as they are or after partially being edited. Results are sent to author(s). Manuscripts demanded for further revision should be delivered in a month at the latest.

5. Legal liability of manuscripts published in the Journal completely belongs to author(s) and opinions defended do not represent Faculty of Letters of Gümüşhane University.

6. No payments are made to the author(s) for published manuscripts.

7. Copyright of published manuscripts, whether declared or not, is accepted to be transferred to *Mavi Atlas*. This matter also shows that authors accept the rules of *Open Journal Systems*.

8. Citation is allowed provided that reference of journal is given.

MAVİ ATLAS: YAZAR REHBERİ

1. BAŞVURU

Mavi Atlas'a gönderilecek eserler için e-posta adresi: gu.maviatlas@gmail.com.

2. ESER TÜRLERİ

Mavi Atlas'ta yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal/beşerî bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayiçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur.

3. DİL VE ANLATIM

Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları açısından "Türk Dil Kurumu"nun yürürlükteki "Yazım Kılavuzu"na uygun olması gerekir.

4. SAYFA DÜZENİ

Sayfa Yapısı

- Genel sayfa yapısı "A4" formatında, sağ ve soldan "2.5 cm," üst ve alt kenarlardan "3 cm" boşluk bırakılarak hazırlanır.

İlk Sayfa

- "Yazar Bilgileri" sağa yaslı şekilde verilmeli ve alt alta gelecek şekilde şu sırayı takip etmelidir: Yazar Ad ve Soyadı, Unvan, Kurum, ORCID, E-Posta.
- "Başlık" Kelimelerin ilk harfleri büyük, bold stil ve Garamond 12 punto olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır.
- "Alt Başlıklar" ikinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 12 punto yazı karakteriyle yazılmalıdır, paragraf girintisi hizasında olmalıdır.
Not: Başlıklardan önceki boşluklar 6 nk sonrası ise (metinde olduğu gibi) 3 nk satır aralıklı olmalı.
- "Öz/Abstract" En az 200 en çok 300 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, tek satır aralıklı 3 nk ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır.
- "Anahtar Kelimeler", "Öz"ün hemen altında yer almalı ve en az üç, en çok beş tane anahtar kelime verilmeli; biçim, paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, ve tek satır aralıklı ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır.

Ana Metin

- "Metin" MS Word programında Garamond 12 punto karakteriyle, paragraf başı ilk satır 1,25 cm ve tek satır aralıklı, her paragraftan sonra 3 nk boşluk bırakılarak ve iki yana yaslanmış olarak hazırlanmalıdır (Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir).
- Metin içindeki alıntılar italik veya çift tırnak ile gösterilmeli (birisi tercih edilmeli) 44 kelimedenden fazla olan alıntılar ise blok yapılmalı. Blok alıntılar sağ ve soldan 1,25 cm girintili yazılmalı yazı karakteri Garamond 11 punto ve tek satır aralıklı olmalı, üstten ve alttan 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Dipnotlar

- Dipnotlar 10 punto, iki yana yaslı, tek satır aralıklı olmalı ve Garamond yazı karakteriyle yazılmalı.

Sekiller ve Tablolar

- Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Garamond” 11 punto” karakteriyle yazılmalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Garamond” 10 punto” olmalıdır. Zorunlu durumlarda 8 puntoya kadar düşürülebilir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmadan metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgünce yerleştirilmelidir. Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşınmalıdır. Gerektiğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde de metne yerleştirilebilir. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynaklarına metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir.

Fotoğraflar

- Yayına konulacak fotoğraflar, profesyonel nitelikte ve JPEG formatında olmalıdır. Ayrıca şekiller ve tablolar için verilen kurallara uyulmalıdır.

5. KAYNAKÇA HAZIRLAMA VE REFERANS VERME

KİTAP (Çeviriler Dahil)

Tek Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- DEMİR, Ömer (2000). *Bilim Felsefesi*, 2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları.
- WEST, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CARNAP, Rudolf (1995). *The Unity of Science*, trans. by M. Black, Bristol: Thoemmes Press.

Tek Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Demir 2000: 35

İki Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- KABAAĞAÇ, Sina ve Erdal ALOVA (1999). *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- MALLORY, J. P. & D. Q. ADAMS (2006). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.

İki Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Kabağaç ve Alova 1999: 77
- Mallory & Adams 2006: 115

Çok Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- GÖKDOĞAN, M. Dosay; TOPDEMİR, Hüseyin Gazi; UNAT, Yavuz ve Remzi DEMİR (2002). *Bilim Tarihi Kılavuzu: Buluşlar ve Yapıtlar*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- KIRK, G. S.; RAVEN, J. E. & M. SCHOFIELD (1983). *The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge: Cambridge University Press.

Çok Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Gökdoğan vd. 2002: 126
- Kirk et al. 1983: 235

Tüzelkişi Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tüzelkişi Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Türkçe Sözlük: 115

Eski El Yazması (Kaynakça Hazırlarken)

- LEBĪB-İ ĀMİDĪ. *Dîvân-ı Lebîb*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, No: 382.

Eski El Yazması (Referans Verirken)

- Dîvân-ı Lebîb 382: 15b-16a

KİTAP BÖLÜMÜ (Derleme ve Çeviri Kitap içindeki bölümler, Ansiklopedi Maddesi, Basılmış Bildiri vb. dahil)

Kaynakça Hazırlarken

- KUÇURADİ, Ionna (1999). “Değer, Değerler ve Yazın”, *Sanata Felsefeyle Bakmak*, ss. 92-113, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (2013). “Metafiziğin Dilin Mantıksal Analiziyle Aşılması”, *Viyana Çevresi Üzerine: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, derl. & çev. Zeki Özcan, ss. 123-152, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (1966). “The Old and the New Logic”, trans. by I. Levi, *Logical Positivism*, ed. A. J. Ayer, pp. 113-146, New York: The Free Press.
- AKKAŞ, Sema Önal (2004). “Francis Bacon”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 2, ed. Ahmet Cevizci, ss. 8-17, İstanbul: Etik Yayınları.
- ALKAN, Necmettin (2014). “Osmanlı'da Modernleşme, Modern Siyasal Düşünceler ve Türk Milliyetçiliği”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. M. F. Gökçek, ss. 712-722, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Referans Verirken

- Kuçuradi 1999: 34

MAKALE (Çeviri Makaleler, Derleme Kitap içindeki Makaleler vb. dahil)

Kaynakça Hazırlarken

- FRIEDMAN, Michael (2002). “Kant, Kuhn, and the Rationality of Science”, *Philosophy of Science*, 69(2): 171-190.
- CARNAP, Rudolf (1987). “On Protocol Sentences”, *Nous*, trans. by R. Creath & R. Nollan, 21(4): 457-470.
- HEIDEGGER Martin (2010). “Kant’ın Varlık Tezi”, çev. Özgür Aktok, *Heidegger*, ed. Özgür Aktok ve Metin Bal, ss. 76-107, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Referans Verirken

- Friedman 2002: 181

TEZLER

Kaynakça Hazırlarken

- KOVANLIKAYA, Aliye (2002). A Critical Approach to Kant’s Conception of Experience in View of Leibniz’s Ontology, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Referans Verirken

- Kovanlıkaya 2002: 78

ON-LINE KAYNAKLAR

Kaynakça Hazırlarken

- NİSAN, Fatma (2014). “Entelektüel Sorumluluğu Vicdanda Taşımak”, Erişim Tarihi: 04.02.2014, (<http://haber.gumushane.edu.tr/90/yazarlar/entelektuel-sorumlulugu-vicdanda-tasimak-.html>).

Referans Verirken

- Nisan 2014

MAVİ ATLAS: AUTHOR GUIDELINES

1. SUBMISSION

Submit your manuscripts to the e-mail address of *Mavi Atlas*: “gu.maviatlas@gmail.com.”

2. GENRES

The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences/humanities and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. LANGUAGE AND EXPRESSION

Papers written in Turkish should be in accordance with “Spelling Dictionary “of “Turkish Language Association”.

4. PAGE LAYOUT

Paper Framework

- General page structure is prepared in A4 format with 2.5 cm from right and left margin 3 cm from top and bottom margin.

First page

- “Author information” should be aligned to right margin and follow this order one under the other; Name and Surname, Title, Institution, E-Mail.
- “Title” should be written in the centre, the first letter of the words should be written in capital and bold style, Garamond 12 type size.
- “Subtitles” second level titles should be written in bold, lowercase letters, 12 type size and the initial letters of the words of the titles must be uppercase. Also should be at paragraph level
Note: The spaces before the titles should be 6 pt and then (as in the text) 3 pt line spacing.
- “Abstract” should be between 200 and 300 words and briefly present the topic. Page format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type 3 pt size, one line space and text justified between margins. The abstract should not contain abbreviations or references, chart or figures etc.
- “Key Words” should be under the abstract and include at least 3 and most 5 words. Page format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type size, one line space and text justified between margins.

Text

- “Text” should be prepared in MS Word programme with Garamond 12 type size, first line indented, one line spacing and 3 pt space after each paragraph and it should be justified between margins.
- Reference citations in text should be italic or double quoted (one of the options should be used.) References more than 44 words should be block quotations. Blockquotes should be indented 1.25 cm from the left and right margin. The font should be set as "Garamond" and the font size should be set as "11 points". 'Single line spacing' should be used as line spacing. 6 nk (inches) should be left from above and below.

Disclosures

- Footnotes should be 10 points, justified, single spaced and should be written in Garamond font.

Photos

- Photos in publication should be professional and in JPEG format. Also rules for tables and figures should be obeyed.

5. REFERENCES

BOOKS (Including Translations)

Books with One Author (Works Cited)

- DEMİR, Ömer (2000). *Bilim Felsefesi*, 2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları.
- WEST, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CARNAP, Rudolf (1995). *The Unity of Science*, trans. by M. Black, Bristol: Thoemmes Press.

Books with One Author (Parenthetical Note)

- Demir 2000: 35

Books with Two Authors (Works Cited)

- KABAAĞAÇ, Sina ve Erdal ALOVA (1999). *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- MALLORY, J. P. & D. Q. ADAMS (2006). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.

Books with Two Authors (Parenthetical Note)

- Kabaağaç ve Alova 1999: 77
- Mallory & Adams 2006: 115

Books with More Than Three Authors (Works Cited)

- GÖKDOĞAN, M. Dosay; TOPDEMİR, Hüseyin Gazi; UNAT, Yavuz ve Remzi DEMİR (2002). *Bilim Tarihi Kılavuzu: Buluşlar ve Yapıtlar*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- KIRK, G. S.; RAVEN, J. E. & M. SCHOFIELD (1983). *The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge: Cambridge University Press.

Books with More Than Three Authors (Parenthetical Note)

- Gökdoğan vd. 2002: 126
- Kirk et al. 1983: 235

Books of Legal Entity (Works Cited)

- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Books of Legal Entity (Parenthetical Note)

- Türkçe Sözlük: 115

Codex – Handwritten Manuscripts (Works Cited)

- LEBÎB-İ ÂMİDÎ. *Dîvân-ı Lebîb*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, No: 382.

Codex – Handwritten Manuscripts (Parenthetical Note)

- Dîvân-ı Lebîb 382: 15b-16a

BOOK CHAPTERS etc.

Works Cited

- KUÇURADI, İonna (1999). “Değer, Değerler ve Yazın”, *Sanata Felsefeyle Bakmak*, ss. 92-113, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (2013). “Metafizik’in Dilin Mantıksal Analiziyle Aşılması”, *Viyana Çevresi Üzerine: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, derl. & çev. Zeki Özcan, ss. 123-152, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (1966). “The Old and the New Logic”, trans. by I. Levi, *Logical Positivism*, ed. A. J. Ayer, pp. 113-146, New York: The Free Press.
- AKKAŞ, Sema Önal (2004). “Francis Bacon”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 2, ed. Ahmet Cevizci, ss. 8-17, İstanbul: Etik Yayınları.
- ALKAN, Necmettin (2014). “Osmanlı’da Modernleşme, Modern Siyasal Düşünceler ve Türk Milliyetçiliği”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. M. F. Gökçek, ss. 712-722, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Parenthetical Note

- Kuçuradi 1999: 34

ARTICLES (Including Translations etc.)

Works Cited

- FRIEDMAN, Michael (2002). “Kant, Kuhn, and the Rationality of Science”, *Philosophy of Science*, 69(2): 171-190.
- CARNAP, Rudolf (1987). “On Protocol Sentences”, *Nous*, trans. by R. Creath & R. Nollan, 21(4): 457-470.
- HEIDEGGER Martin (2010). “Kant’ın Varlık Tezi”, çev. Özgür Aktok, *Heidegger*, ed. Özgür Aktok ve Metin Bal, ss. 76-107, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Parenthetical Note

- Friedman 2002: 181

THESIS

Works Cited

- KOVANLIKAYA, Aliye (2002). A Critical Approach to Kant’s Conception of Experience in View of Leibniz’s Ontology, (Unpublished PhD Thesis), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Parenthetical Note

- Kovanlıkaya 2002: 78

ON-LINE SOURCES

Works Cited

- NİSAN, Fatma (2014). “Entelektüel Sorumluluğu Vicdanda Taşımak”, Erişim Tarihi: 04.02.2014, (<http://haber.gumushane.edu.tr/90/yazarlar/entelektuel-sorumlulugu-vicdanda-tasimak-.html>).

Parenthetical Note

- Nisan 2014